



รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของ  
ประชาชนในการจัดการทรัพยากร  
ลุ่มน้ำสายบุรี

สนับสนุนโดย  
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

และ

มหาวิทยาลัยมหิดล

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร. เพิ่มศักดิ์ มกรากิรมย์ และคณะ

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา

มหาวิทยาลัยมหิดล

มกราคม 2561

## คณะผู้วิจัย

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, นกุล รัตนดากุล, ไอร์นี แอดะสง, สุภาพร સાమ్, รุฮานา ลีมีง ชูลกิฟลี แยนา, ดิเรก หมานมานะ, พลธรรม์ จันท์คำ, พิมลรัตน์ ทองโรย, สมศักดิ์ บัวทิพย์, ศุภราภรณ์ ทวนน้อย, สมพร ช่วยอารีย์, ณชพงศ จันจุฬา, พวงเพ็ญ มณีสว่างวงศ์

## นักวิจัยชุมชน

กอเซ็ง อาบูชิ, การิยา สะมะแอ, ซอตา สิริอมา, อาฮูวา แก, เจลิม ศรีภักดี, ดารีเสาะ ลีมีง, ซัยนูซี เจอะสง, ซอฟวาน บินวาแม, อาริอตา เวะแซ, ตอเฮ ลีมีง, มะยากี ลีมีง, บาสรี่ มะเซ็ง, อิบรอฮีม มาหามะ, มูสิ มะเซ็ง, มุฮัมมัดซุกรี มะลี, ซาลาฮุดดีน โต๊ะมะ, ไมยซุฟ มะสาและ, อาหามะ กาเจ, อูสมาน สุหลง, ยูโซะ มะสาและ, รอเรเซ เจะแมง, วรณเพ็ญ อุทัย, สกีกีรี จะมองอ, สมพงษ์ โอ้เหรียญ, สมาน โตซอมิ, สะมะแอ กะยู, สะมะแอ มะ, สะบูติง โต๊ะแหว, ซัมสุดีน โตซอมิ, อับดุลเลาะห์ มูซอ, อายิ อาแหว, อาสมัน อาหามะ

## ทีมบรรณาธิการ

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, สุภาพร સાమ్, รุฮานา ลีมีง, ชูลกิฟลี แยนา, ไอร์นี แอดะสง, พลธรรม์ จันท์คำ, ณชพงศ จันจุฬา, นภารัตน์ กรรณรัตน์สูตร

## ที่ปรึกษา

ดือราแม ดาราแม, ดลยา સાแลแม, ลม้าย มานะการ, โคทม อาริยา ปารีชาต สุวรรณบุปผา

## สารบัญ

|                                                           | หน้า  |
|-----------------------------------------------------------|-------|
| บทคัดย่อ                                                  | -12-  |
| Abstract                                                  | -13-  |
| บทสรุปสำหรับการบริหาร                                     | -14-  |
| คำขอบคุณ                                                  | -26-  |
| คำนำ                                                      | -27-  |
| บทที่ 1 บทนำ                                              | 1-38  |
| 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง                       |       |
| 1.2 แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง                 |       |
| 1.2.1 ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม                    |       |
| 1.2.2 ชุมชนและสิทธิมนุษยชน (พิพิธภัณฑสถานชุมชน เยวชน)     |       |
| 1.2.3 การจัดการที่ดินและทรัพยากร นาร้าง น้ำ ปลา           |       |
| บทที่ 2 การออกแบบวางแผนและการดำเนินงานวิจัย               | 39-49 |
| 2.1 กรอบคิด                                               |       |
| 2.2 วัตถุประสงค์                                          |       |
| 2.3 พื้นที่ศึกษา                                          |       |
| 2.4 วิธีวิจัย                                             |       |
| 2.5 ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนงานวิจัย                          |       |
| 2.5.1 การวางแผน                                           |       |
| 2.5.2 การประสานงาน                                        |       |
| 2.5.3 การพัฒนาประชาคมลุ่มน้ำ                              |       |
| 2.5.4 การศึกษารวบรวมองค์ความรู้                           |       |
| 2.5.5 การเสริมศักยภาพ                                     |       |
| 2.5.6 การประชาสัมพันธ์ เผยแพร่งานวิจัยและสร้างความร่วมมือ |       |

|         |                                                                     |         |
|---------|---------------------------------------------------------------------|---------|
| บทที่ 3 | ฐานทรัพยากรและภูมินิเวศวัฒนธรรมชุมชน                                | 50-96   |
| 3.1     | ฐานทรัพยากร                                                         |         |
| 3.1.1   | ทรัพยากรกายภาพ                                                      |         |
| 3.1.2   | ทรัพยากรชีวภาพ                                                      |         |
| 3.2     | ภูมินิเวศวัฒนธรรม                                                   |         |
| 3.2.1   | ชื่อเรียกภูมินิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่น                                  |         |
| 3.2.2   | ภูมินิเวศวัฒนธรรมลุ่มน้ำ                                            |         |
| 3.3     | สถานการณ์ในสังคม                                                    |         |
| 3.3.1   | รากเหง้าทางประวัติศาสตร์                                            |         |
| 3.3.2   | สภาพสังคม                                                           |         |
| บทที่ 4 | องค์ความรู้และภูมิปัญญาของท้องถิ่น                                  | 97-160  |
| 4.1     | องค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน                                        |         |
| 4.1.1   | การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น                                    |         |
| 4.1.2   | ภูมิปัญญาในการทำมาหากิน                                             |         |
| 4.1.3   | ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ                |         |
| 4.2     | องค์ความรู้ทางการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น                     |         |
| 4.2.1   | ทรัพยากรที่ดิน                                                      |         |
| 4.2.2   | ทรัพยากรน้ำ                                                         |         |
| 4.2.3   | ทรัพยากรป่าไม้                                                      |         |
| 4.2.4   | ทรัพยากรประมง                                                       |         |
| 4.2.5   | ทรัพยากรชายฝั่ง                                                     |         |
| 4.2.6   | ทรัพยากรการเกษตร : นาไร่                                            |         |
| บทที่ 5 | แผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี                                  | 161-207 |
| 5.1     | กระบวนการจัดทำแผน                                                   |         |
| 5.2     | แผนยุทธศาสตร์นำร่องจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่                 |         |
| 5.3     | โมเดลการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ                                       |         |
| 5.3.1   | สาวอโมเดล: ต้นแบบการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น                       |         |
| 5.3.2   | ไม้แก่นโมเดล: ต้นแบบการจัดการปัญหาทรัพยากรและชายฝั่งทะเล            |         |
| 5.3.3   | บ้านกลางโมเดล ต้นแบบการฟื้นฟูนาไร่โดยชุมชน                          |         |
| 5.3.4   | จะนะโมเดล : ต้นแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน                       |         |
| บทที่ 6 | การขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชนและการเชื่อมโยงแผนชุมชนกับนโยบายรัฐ | 208-251 |
| 6.1     | เครือข่ายชุมชน                                                      |         |
| 6.2     | เครือข่ายเยาวชน                                                     |         |

- 6.3 สภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี
- 6.4 สมาคมลุ่มน้ำสายบุรี
- 6.5 การเชื่อมโยงกับนโยบายของรัฐ

|         |                   |         |
|---------|-------------------|---------|
| บทที่ 7 | สรุปและข้อเสนอแนะ | 252-255 |
| บทที่ 8 | เอกสารอ้างอิง     | 256-259 |
| บทที่ 9 | ภาคผนวก           | 260 -   |

## สารบัญตาราง

- ตารางที่ 3-1 ชื่อเรียกภูมิประเทศที่จำแนกโดยท้องถิ่น
- ตารางที่ 3-2 ข้อมูลพื้นฐานตัวอย่างประชากร
- ตารางที่ 3-3 ปัญหาในชุมชน
- ตารางที่ 3-4 บทบาทประชาชนในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน
- ตารางที่ 4-1 การใช้ที่ดินสามจังหวัดชายแดนใต้
- ตารางที่ 4-2 ตัวอย่างพื้นที่และประเด็นปัญหาที่ดินใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
- ตารางที่ 4-3 สถานการณ์ปัญหาประมง (2556-2557)
- ตารางที่ 4-4 สถานการณ์การกัดเซาะชายฝั่งจังหวัดปัตตานีและจังหวัดนราธิวาส
- ตารางที่ 4-5 รายการสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ทั้งหมดที่สร้างเพื่อแก้ปัญหาการกัดเซาะในพื้นที่
- ตารางที่ 5-1 สรุปการวิเคราะห์ปัญหาพิพาทในชุมชน
- ตารางที่ 5-2 แผนจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่
- ตารางที่ 5-3 พื้นที่เป้าหมายจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่
- ตารางที่ 5-4 ประเมินการค่าใช้จ่ายในพื้นที่นำร่อง
- ตารางที่ 5-5 สรุปประเด็นปัญหาตำบลสาวอ
- ตารางที่ 5-6 สรุปปัญหาด้านทรัพยากรอำเภอไม้แก่น
- ตารางที่ 5-7 สรุปปัญหาพุลานควาย
- ตารางที่ 5-8 การประเมินทรัพยากรในพื้นที่เพื่อจัดทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านบุญง
- ตารางที่ 6-1 เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดยะลา
- ตารางที่ 6-2 เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดปัตตานี
- ตารางที่ 6-3 เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดนราธิวาส
- ตารางที่ 6-4 รายชื่อกลุ่มเยาวชนลุ่มน้ำสายบุรี
- ตารางที่ 6-5 วิเคราะห์การประชุมสภาองค์กรชุมชนและสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี
- ตารางที่ 6-6 คณะกรรมการชุดแรกของสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี

## สารบัญภาพ

- ภาพที่ 2-1 ประชาคมจัดการลุ่มน้ำสายบุรี
- ภาพที่ 2-2 กรอบแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน
- ภาพที่ 2-3 ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานวิจัย 3 ระดับ
- ภาพที่ 2-4 ยุทธศาสตร์การวิจัยเชิงประเด็น
- ภาพที่ 3-1 แผนที่ประเทศไทย ระบุตำแหน่งลุ่มน้ำสายบุรี
- ภาพที่ 3-2 ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน เขตอำเภอศรีสาคร และบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี
- ภาพที่ 3-3 ภาพตัดขวางระหว่างอำเภอศรีสาครกับบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี
- ภาพที่ 3-4 แผนที่ระวางแสดงขอบเขตลุ่มน้ำสายบุรีและลำน้ำสาขา
- ภาพที่ 3-5 ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรี
- ภาพที่ 3-6 กราฟแสดงจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จ.ปัตตานี
- ภาพที่ 3-7 กราฟแสดงจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จ.นราธิวาส
- ภาพที่ 3-8 พรุลานควาย
- ภาพที่ 3-9 ป่าสนทราย
- ภาพที่ 3-10 ป่าสาคร
- ภาพที่ 3-11 ระบบการจำแนกภูมิประเทศของท้องถิ่น 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
- ภาพที่ 3-12 พิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านกือเม็ง นายสมาน โตชอมิ ผู้ดูแล
- ภาพที่ 3-13 ป่าสามเหลี่ยม ป่าชายหาด บ้านบางเก่า ตำบลบางเก่า อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี
- ภาพที่ 3-14 การเลี้ยงปลากะชัง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี
- ภาพที่ 3-15 การร่อนทอง ตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส
- ภาพที่ 3-16 โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำทางสังคม
- ภาพที่ 4-1 สภาพภูมินิเวศป่าจาก บ้านสะปือรังbaru ตำบลไทรทอง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี
- ภาพที่ 4-2 การลอกจาก
- ภาพที่ 4-3 การตากใบจากให้แห้ง
- ภาพที่ 4-4 ป่าจากริมน้ำสายบุรี
- ภาพที่ 4-5 ก้านจากที่จะเอาน้ำส้ม
- ภาพที่ 4-6 การร่อนน้ำส้มจากก้านดอกจาก
- ภาพที่ 4-7 ขั้นตอนการคลุกเคล้าส่วนผสมปลาและเครื่องปรุงให้เข้ากันและละเอียด
- ภาพที่ 4-8 ขั้นตอนการแบ่งเนื้อปลาเป็นก้อนๆ แล้วลึ่งให้ได้ตามขนาดที่ต้องการ
- ภาพที่ 4-9 นากรือโปะที่ลึ่งแล้วนำไปต้ม
- ภาพที่ 4-10 การทำบรรจุภัณฑ์กรือโปะ
- ภาพที่ 4-11 สภาพทางกายภาพลุ่มน้ำสายบุรี
- ภาพที่ 4-12 พื้นที่ตัวอย่างปัญหาการบริหารจัดการน้ำ ลุ่มน้ำสายบุรี

- ภาพที่ 4-13 การกักเซาะชายฝั่งนราธิวาส
- ภาพที่ 4-14 การกักเซาะชายฝั่งปัตตานี
- ภาพที่ 4-15 แผนที่สังเขปพื้นที่นาร้างจังหวัดปัตตานี
- ภาพที่ 5-1 ภาพดาวเทียมแสดงพื้นที่ชุมชนตำบลสาวอ
- ภาพที่ 5-2 แสดงแหล่งน้ำธรรมชาติบ้านสาวอฮูลู ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส
- ภาพที่ 5-3 แสดงแหล่งน้ำธรรมชาติบ้านสาวอฮีเล ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส
- ภาพที่ 5-4 ภาพแหล่งน้ำธรรมชาติของตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
- ภาพที่ 5-5 แสดงปัญหาการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ
- ภาพที่ 5-6 แสดงปัญหาการขุดลอกคลองธรรมชาติเดิม
- ภาพที่ 5-7 ภาพแสดงวัชพืชขวางทางน้ำ
- ภาพที่ 5-8 แผนที่สังเขปอำเภอไม้แก่น
- ภาพที่ 5-9 แผนที่แสดงจุดที่เกิดปัญหาในพื้นที่อำเภอไม้แก่น
- ภาพที่ 5-10 ประตูนระบายน้ำพุนาเจาะ-ไม้แก่น
- ภาพที่ 5-11 การกักเซาะชายฝั่งบริเวณบ้านพ่อเทพ-บ้านกระจุต
- ภาพที่ 5-12 การกักเซาะดินใต้ประตูน้ำทำให้น้ำเค็มรุกพื้นที่นาที่บ้านดอนทราย
- ภาพที่ 5-13 ประตูนระบายน้ำเก่าเสียและการสร้างถนนใส่ท่อโดยไม่มีประตูนระบายน้ำ
- ภาพที่ 5-14 แผนที่แสดงจุดเกิดเหตุในพื้นที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอปะนาเระ
- ภาพที่ 5-15 ความหวังและความฝันของชุมชนพื้นที่พรุ
- ภาพที่ 5-16 แผนที่หมู่บ้านบุง
- ภาพที่ 5-17 ความหวังและความฝันของชุมชนบ้านบุง
- ภาพที่ 5-18 จุดท่องเที่ยวบ้านบุง

## สารบัญภาคผนวก

1. สรุปรายงานระยะที่ 1 และทำความเข้าใจโครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีระยะที่ 2
2. รายงานการประชุมหารือ ครั้งที่ 1 วันเวลาสถานที่ วันที่ 9 สิงหาคม 2554
3. รายงานการประชุมหารือครั้งที่ 2 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี(ระยะที่ 2) วันที่ 25 สิงหาคม 2554 เวลา 09.30-16.00 น.
4. รายงานการประชุมหารือ ครั้งที่ 3 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 4 กันยายน 2554 เวลา 10.30-16.30 น.
5. รายงานการลงพื้นที่กิจกรรม เก็บข้อมูลโครงการฟื้นฟูวังปลาและโครงการฟื้นฟูคุณภาพลำธารซอย 3โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในระหว่างวันที่ 13-15 กุมภาพันธ์ 2555 ณ บ้านน้ำตก และบ้านลีลานนท์ ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
6. สรุปรายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม เก็บข้อมูลชุมชนไอร์บาลอม.6 ตำบลช้างเผือก อำเภอจะแนะ จังหวัดนราธิวาส โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในระหว่างวันที่ 27 –29 กุมภาพันธ์ 2555 ณ พื้นที่ชุมชนไอร์บาลอม.6 ตำบลช้างเผือก อำเภอจะแนะ จังหวัดนราธิวาส
7. สรุปรายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม ติดตามการเก็บข้อมูลโครงการฟื้นฟูวังปลาและโครงการฟื้นฟูคุณภาพลำธาร ซอย 3 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในวันพุธที่ 7 มีนาคม 2555 ณ บ้านน้ำตก และบ้านลีลานนท์ หมู่ 4 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
8. สรุปรายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม ติดตามการณรงค์ทำความเข้าใจโครงการฟื้นฟูคุณภาพลำธาร ซอย 3 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในวันศุกร์ที่ 16 มีนาคม 2555 ณ บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
9. สรุปรายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม การจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) โครงการฟื้นฟูวังปลาและโครงการฟื้นฟูคุณภาพลำธาร โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในระหว่างวันที่ 11-13 เมษายน 2555 ณ บ้านลีลานนท์ บ้านน้ำตก และบ้านน้อมเกล้า ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
10. สรุปรายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม ติดตามความก้าวหน้าของโครงการฟื้นฟูวังปลา/โครงการฟื้นฟูคุณภาพน้ำลำธาร ซอย 3 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ในวันพุธ ที่ 6 เดือน มิถุนายน 2555 ณ บ้านน้ำตก ซอย 3 ต.สุคีริน อ.สุคีริน จ.นราธิวาส
11. รายงานการลงพื้นที่ กิจกรรม ติดตามความก้าวหน้า โครงการฟื้นฟูวังปลาบ้านลีลานนท์ในวันจันทร์ ที่ 16 เดือน กรกฎาคม 2555 ณ บ้านลีลานนท์ หมู่ 4 ม.6 ต.สุคีริน อ.สุคีริน จ.นราธิวาส

12. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2555 ณ บ้านบือเจาะ หมู่ที่ 5 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
13. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2555 ณ บ้านบือเจาะ หมู่ที่ 5 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
14. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 28 พฤษภาคม 2555 ณ บ้านบือเจาะ หมู่ที่ 5 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
15. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 1 มีนาคม 2555 ณ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านกือเม็ง หมู่ที่ 1 ตำบลลาซ้อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
16. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 2-5 เมษายน 2555 ณ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านกือเม็ง หมู่ที่ 1 ตำบลลาซ้อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา
17. รายงานการลงพื้นที่ โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี (ระยะที่ 2) วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2555 ณ บ้านสาวอฮีเล หมู่ที่ 6 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
18. บันทึกการลงพื้นที่ กิจกรรมเก็บข้อมูลโครงการฟื้นฟูแหล่งน้ำและคูส่งน้ำโดยชุมชนมีส่วนร่วม โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 วันที่ 14, 24 เมษายน 2555 บ้านมะยุง อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส
19. บันทึกการลงพื้นที่ กิจกรรมเก็บข้อมูลเวทีประชุมระดมความคิดเห็นและความร่วมมือในการแก้ปัญหาพื้นฟูนาร้าง โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 วันที่ 13, 17 เมษายน 2555 ณ บ้านกลาง อำเภอบาเจาะ จังหวัดปัตตานี
20. บันทึกการลงพื้นที่ กิจกรรมเก็บข้อมูลโครงการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี 2 ประจำเดือนเมษายน – พฤษภาคม 2555
21. รายงานการประชุมสภาองค์กรชุมชนลุ่มน้ำสายบุรี รายงานการประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรีครั้งที่ 3 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 12-13 มีนาคม 2555 ณ ชุมชนจุฬาภรณ์พัฒนาที่ 12 อ.สุคิริน จ.นราธิวาส
22. รายงานการประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรีครั้งที่ 4 โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 19 -20 เมษายน 2555 ณ โรงเรียนบ้านกลาง อ.ปะนาเระ จ.ปัตตานี

23. รายงานการประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรีครั้งที่ 5 โครงการวิจัยพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ระหว่างวันที่ 28-29 พฤษภาคม 2555 ณ บ้านปือเจาะ ม.5 ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส
24. รายงานการประชุมโครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 กิจกรรม : การประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 7 ในระหว่างวันที่ 3-4 ตุลาคม 2555 ณ ห้องประชุม 1 ชั้น 2 ตึก 25 คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
25. รายงานการประชุมคณะผู้เริ่มการจัดตั้งสมาคมรักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 1/2555 เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2555 ณ ห้องพิพิธภัณฑสถานประวัติธรรมชาติและเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
26. รายงานการประชุม โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 กิจกรรม : ประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 8 ในระหว่างวันที่ 5-6 พฤศจิกายน 2555 ณ น้ำตกปาโจ อุทยานแห่งชาติบูโด-สุไหงปาดี อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส
27. รายงานการประชุม การจัดตั้งสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 2/2555 วันอังคาร ที่ 6 พฤศจิกายน 2555 ณ น้ำตกปาโจ อุทยานแห่งชาติบูโด-สุไหงปาดี อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส
28. รายงานการประชุม โครงการวิจัยพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 กิจกรรม : การประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 9 ระหว่างวันที่ 8-9 ธันวาคม 2555 ณ หน่วยพิทักษ์ป่าไอร์กาเวาะ อ.จะแนะ จ.นราธิวาส
29. รายงานการประชุม โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 กิจกรรม : สภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 10 ระหว่างวันที่ 7-8 มกราคม 2556 ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต ปัตตานี
30. รายงานการประชุมสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 1 ในระหว่างวันที่ 26-27 ตุลาคม 2556 ณ ดลชนกโฮมสเตย์ ต.เกาะทราย อ.เมือง จ.สงขลา
31. รายงานการประชุมสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี ครั้งที่ 2 วันอังคาร ที่ 5 พฤศจิกายน 2556 ณ ห้องลุ่มน้ำสายบุรี คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปัตตานี
32. รายงานการประชุมสัมมนาโยบายสาธารณะ เรื่อง “ทรัพยากรธรรมชาติกับสันติสุขในสามจังหวัดชายแดนใต้” วันที่ 2-3 ธันวาคม 2556 ณ ห้องประชุมชั้น 3 ตึกอำนวยการ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา อ.เมือง จ.ยะลา
33. รายงานการประชุมสมาคมครั้งที่ 3 และศึกษาดูงานป่าชุมชน ในระหว่างวันที่ 28 -31 ธันวาคม 2556 ณ มหาวิทยาลัยมหิดล จ.นครปฐม และเขามูสิ อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

## บทคัดย่อ

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีจัดทำขึ้นเพื่อสนับสนุนการสร้างความร่วมมือระหว่างประชาชนในการจัดการปัญหาทรัพยากรในช่วงสถานการณ์สังคมการเมืองรุนแรงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเริ่มโครงการฯ ระยะที่หนึ่งตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2551 ถึงเดือนเมษายน 2552 และระยะที่ 2 ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2554 ถึง เดือนสิงหาคม 2557 โดยโครงการวิจัยระยะที่ 2 นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ในการจัดการฐานทรัพยากรให้ครอบคลุมองค์ความรู้ที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรี 2) เพื่อนำองค์ความรู้ไปสร้างและพัฒนาประชาคมลุ่มน้ำด้วยกระบวนการนโยบายสาธารณะในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี 3) เพื่อใช้กระบวนการวิจัยในการพัฒนาระดับความรู้ของนักวิจัยชุมชนและสร้างนักวิจัยท้องถิ่นรุ่นใหม่เพิ่มขึ้น และ 4) เพื่อทำแผนชุมชนและแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีแบบมีส่วนร่วม โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น ภาคประชาสังคม และสถาบันวิชาการทั้งในท้องถิ่นและในส่วนกลางเป็นเครื่องมือและกลไกการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับเนื้อหาในเอกสารรายงาน แบ่งออกเป็น 10 บท บทแรกอธิบายเค้าโครงความคิดและการทบทวนวรรณกรรม บทที่ 2 บรรยายบริบทและสถานการณ์ลุ่มน้ำสายบุรี บทที่ 3 กล่าวถึงการดำเนินงานวิจัยระยะที่สอง บทที่ 4 สรุปองค์ความรู้ในการบริหารจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ บทที่ 5 กรอบแนวคิดและทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากร บทที่ 6 แผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี บทที่ 7 การขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชน บทที่ 8 สรุปและข้อเสนอแนะ บทที่ 9 เอกสารอ้างอิง และ บทที่ 10 ภาคผนวก

ผลกระวิจัยสะท้อนให้เห็นปัญหาการเสื่อมโทรมและการสูญเสียทรัพยากร ทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ทะเล ชายฝั่ง และปัญหานานาประการจากการบริหารจัดการที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นและขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน และมีข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาทั้งในเชิงพื้นที่ และเชิงประเด็น ตลอดจนได้เสนอแผนปฏิบัติการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยวิธีการมีส่วนร่วมแบบประชารัฐในระดับชุมชน เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับการฟื้นฟูและบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีและพื้นที่อื่นๆใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ให้ประสบความสำเร็จต่อไป

### An abstract

The project entitled “The development of people’s participation on Sai-buri watershed management” was established to strengthen relationships between local people and the Thai government in managing natural resources during political crisis in the 3 southern-most provinces. This project was aimed to collect local knowledge on natural resources, to make use of the knowledge to develop watershed network through policy development processes, to enhance learning capabilities of the researchers as well as building new local researchers, and to develop natural resource management plan of Sai-buri watershed through participation of local people.

This report was divided into 9 chapters i.e., background and literature reviews, research design, community resources and culture, local knowledge and wisdoms, watershed’s natural resource management plan, people’s participation and policy linkage, and conclusion.

This research reflected that the southern-most provinces’ natural resources (land, forest, water resource, sea, coastal area, paddy fields) have lost and degraded tremendously due to poor and missed management during long-termed violence situation. All community rules and regulations were subsided by laws. This allows anyone particularly influential persons to come and overuse of resources without control. Communities themselves couldn’t have accessed to the resources they get used to according to the unsafely situation. These situations make them poor and suffered. The research processes encouraged local people to understand their situation and team up for the watershed networks, watershed forum and watershed association to review situation, develop natural resource management plan, and have dialogues with government agencies concerned to rehabilitate natural resource in the Sai-buri watershed.

## บทสรุปสำหรับการบริหาร

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมหาวิทยาลัยมหิดล ได้ระดมความร่วมมือจากชุมชน นักพัฒนา เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐในท้องถิ่น นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี ช่วยกันดำเนินงานวิจัยด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมาเป็นระยะเวลา 5 ปีเศษ โดยในโครงการวิจัยระยะที่หนึ่งในระหว่างเดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2551 – เมษายน 2552 ได้เน้นศึกษาประเมินสถานภาพทรัพยากรและความคิดเห็นในการพัฒนา และในระยะที่สอง ระหว่างเดือนสิงหาคม 2554 จนถึงเดือนมิถุนายน 2557 ได้ขยายประเด็นศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ประมง การกีดเซาะชายฝั่ง ปัญหาน้ำท่วม และการเกษตร โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาช่วยพัฒนากรอบความคิดและแผนปฏิบัติการเพื่อทำงานร่วมกับนักวิจัยชุมชน และได้ร่วมกันเก็บรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดเวทีนำเสนอข้อมูล ประเด็นปัญหา และอภิปรายสรุปปัญหาและข้อเสนอทั้งในระดับปฏิบัติ ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ และแผนปฏิบัติการระดับพื้นที่ ให้ประชาชนหน่วยงานของรัฐ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในระดับชุมชน ระดับอำเภอ และระดับลุ่มน้ำ ได้รับรู้ และพัฒนาเครือข่ายและสถาบันองค์กรชุมชนเพื่อการขับเคลื่อนความคิดและข้อเสนอไปปฏิบัติ

เอกสารฉบับนี้เป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ของโครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ประกอบด้วย 9 บท บทที่ 1 กล่าวถึงสภาพปัญหาและการทบทวนวรรณกรรม บทที่ 2 อธิบายกรอบคิดการวิจัย บทที่ 3 อธิบายทรัพยากรและวัฒนธรรมชุมชน การดำเนินงานวิจัยระยะที่สอง บทที่ 4 องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น บทที่ 5 แผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี อธิบายกระบวนการทำแผนและโมเดลพัฒนาในพื้นที่สาวอ ไม่นแก่น บ้านกลาง และจะนะ บทที่ 6 กล่าวถึงการขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชน บทที่ 7 สรุปและข้อเสนอแนะ บทที่ 8 เอกสารอ้างอิง บทที่ 9 ภาคผนวก โดยจะอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมถึงกระบวนการวิจัย และผลจากการวิจัยซึ่งประกอบไปด้วยทิศทางการจัดการทรัพยากร ข้อเสนอเชิงนโยบายและแผนปฏิบัติการ ดังนี้

### 1. กระบวนการวิจัย

กรอบความคิดในการออกแบบกระบวนการวิจัยกำหนดไว้ 4 ประการ ได้แก่ แนวคิดการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การพัฒนาฐานข้อมูล และกระบวนการนโยบายสาธารณะเพื่อเป็นฐานผลักดันให้เกิดทิศทางนโยบายสาธารณะและแผนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนำกรอบคิดไปพัฒนายุทธศาสตร์ขับเคลื่อนงานวิจัย 2 แนวทาง คือ ยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ และยุทธศาสตร์เชิงประเด็น โดยพัฒนาขึ้นมาจากการสร้างฐานข้อมูล การรวบรวมองค์ความรู้จากกรณีศึกษา ประสบการณ์ในการจัดการปัญหาต่างๆ โดยมีนักวิจัยและภาคีเครือข่ายเข้ามาร่วมกันเสนอข้อมูล ข้อเท็จจริง ตามบริบทของพื้นที่ เพื่อให้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น และ

ร่วมกันเสนอแนะแนวทางและยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา โดยได้กำหนดยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนงานวิจัยเชิงพื้นที่ไว้ 3 ระดับคือระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และระดับลุ่มน้ำ โครงการวิจัยฯ ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยเริ่มจากการประชุมปรึกษาหารือที่วิจัยทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และนักวิจัยชุมชน เพื่อทบทวนสรุปบทเรียนจากโครงการวิจัยระยะที่ 1 บทเรียนของภาคีวิจัยอื่นๆ และการประชุมทำความเข้าใจโครงการวิจัยระยะที่ 2 ก่อนที่จะทำการฝึกอบรมกระบวนการทำวิจัยให้แก่นักวิจัยชุมชน จากนั้นคณะวิจัยได้ร่วมกันพัฒนาเครื่องมือวิจัยในรูปแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยการมีส่วนร่วมของนักวิจัยชุมชนและเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการ

ในการขับเคลื่อนงานวิจัยนั้น โครงการฯ ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาเข้มข้นรวมทั้งตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง ทั้งสิ้น 15 หมู่บ้าน โดยมีผู้ประสานทั้งสามพื้นที่ และมีผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นแกนนำนักวิจัยชุมชนในพื้นที่ต่างๆ เพื่อทำการประสานความร่วมมือและร่วมกันลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งทำการบันทึกข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์ สทนากลุ่มย่อย และจัดการประชุมประจำเดือนขององค์กรชุมชนที่รวมตัวจัดตั้งเป็น “สภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี” ทำให้ได้ฐานข้อมูลสำคัญในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีแบบมีส่วนร่วม

เมื่อได้ผลการวิจัยแล้ว โครงการฯ จัดการนำเสนอทั้งที่เป็นเล่มรายงานการวิจัยและนำเสนอข้อมูลในเวทีเสวนาเครือข่ายสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี เวทีนโยบายสาธารณะ โดยคณะผู้วิจัยที่เป็นตัวแทนในแต่ละพื้นที่เป็นผู้นำเสนอ และนักวิชาการที่ทำการศึกษาในแต่ละประเด็นนำเสนอ

## 2. ทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากร

ทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรนั้น โครงการฯ ได้จัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ นาร้าง ประมง และการกีดเซาะชายฝั่ง เพื่อทำการวิเคราะห์ปัญหา และจัดทำข้อเสนอ ทั้งข้อเสนอเชิงประเด็น ข้อเสนอเชิงพื้นที่ และข้อเสนอเชิงโครงสร้าง เพื่อแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการฐานทรัพยากรในแต่ละประเภท ดังนี้

2.1 ฐานทรัพยากรที่ดิน ประสบปัญหา 7 ประการ ปัญหาเหล่านี้เกิดจากการบริหารจัดการที่ดินและพื้นที่ป่าไม้ที่ผิดพลาด ไม่สอดคล้องกับบริบทในท้องถิ่น โดยมีสาเหตุใหญ่มาจากการรวมศูนย์อำนาจตัดสินใจไว้ที่หน่วยงานรัฐส่วนกลาง มุ่งประโยชน์ของหน่วยงานมากกว่าการแก้ปัญหาความต้องการของประชาชน จึงควรมีการแก้ปัญหาให้สอดคล้อง ดังนี้

การแก้ไขปัญหาเชิงประเด็น 1) ปัญหาการกำหนดแนวเขตและประกาศเขตที่ดินของรัฐทับที่ราษฎรและชุมชน ควรปรับปรุงแนวเขตป่าบริเวณรอยต่อป่ากับชุมชนทุกแห่ง โดยกรรมการร่วมกันจากตัวแทนชุมชน ประชาชนที่มีที่ดินติดเขตป่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น 2) ปัญหาการนำที่ดินสาธารณะไปใช้เพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่ม มีข้อเสนอให้มีการตั้งคณะทำงานจากตัวแทนภาคประชาชนและชุมชนลงไปสำรวจประเมินการใช้ที่ดินของโครงการพัฒนาของรัฐต่างๆ เพื่อศึกษาปัญหาและหาทางแก้ไข 3) ปัญหาการพัฒนาที่ดินที่ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทและระบบนิเวศท้องถิ่น ควรตั้งคณะทำงานจากพหุภาคีไปตรวจสอบโครงการพัฒนาต่างๆ เพื่อสรุปปัญหาและจัดทำข้อเสนอแนะเพื่อหาทางแก้ไข 4) ปัญหาการวางแผนนำที่ดินเกษตรที่สมบูรณ์ไปสร้างอ่างเก็บน้ำ

ควรทบทวนปรับปรุงการใช้ประโยชน์สิ่งก่อสร้างเดิมคือเขื่อนฝรั่งเศสและฝายพระราชดำริโดยไม่ต้องสร้างใหม่ ส่วนในพื้นที่อื่นควรพิจารณาเป็นรายกรณีโดยศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบด้านสุขภาวะชุมชน และมีการปรึกษาหารือ รับฟังความเห็น รวมทั้งการทำประชาพิจารณ์ราษฎรในท้องถิ่นก่อน 5) ปัญหาดินถล่ม ควรทบทวนการกำหนดแผนการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงทั้งหมด โดยให้มีผังเมืองรวม ผังเมืองเฉพาะ และผังชุมชนให้ชัดเจน โดยประชาชนมีส่วนร่วม 6) ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลและแม่น้ำลำคลอง ควรศึกษาข้อมูลผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่งคลอง ชายฝั่งทะเล และระดับความรู้ประสบการณ์การแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทั้งหมดเพื่อร่วมกันพิจารณาหาทางแก้ไขที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ 7) ปัญหาการกว้านซื้อที่ดินจากเกษตรกรรายย่อย ควรหาทางบริหารจัดการเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้กับที่ดินเพื่อให้ราษฎรในพื้นที่อยู่ได้ รวมทั้งศึกษาข้อมูลการซื้อขายที่ดินและผลกระทบจากการซื้อขายที่ดินเพิ่มเติม

การแก้ปัญหาเชิงพื้นที่ โดยเลือกพื้นที่นำร่องเพื่อแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการที่ดินทั้งระบบ เช่น 1) พื้นที่นิคมสักรีน ควรจัดประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องมาสร้างความเข้าใจและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน และศึกษาพัฒนาต้นแบบการป้องกันจัดการภัยพิบัติ ในพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง 2) พื้นที่ชุมชนเขาบูโด-สุไหงปาดี ให้ทำการตรวจสอบรังวัดรายแปลงในเขตพื้นที่ป่าสงวน ป่าอุทยานและที่ดินนอกเขตป่า และตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ์การถือครองที่ดินในเขตป่าไม้ ตลอดจนสำรวจที่ดินนอกเขตป่าที่ยังตกค้างรอบเขตเทือกเขาบูโด - สุไหงปาดี เพื่อออกเอกสารสิทธิ์ 3) พื้นที่อำเภอไม้ ให้ดำเนินการ 5 ประการ ได้แก่ 1. ศอ.บต. ออกคำสั่งให้กรมป่าไม้มาชี้แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติและแนวเขตป่าเขียว หากไม่ทราบแนวเขตให้เพิกถอนกฎกระทรวงกำหนดเขตป่าออกไปเสีย หากทราบแนวเขตให้ดำเนินการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ์ หากราษฎรมีสิทธิ์ให้กรมที่ดินออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินให้ 2. กรมที่ดินรังวัดที่สาธารณะประโยชน์ในเขตอำเภอไม้แก่นและเร่งรัดออกเอกสารสิทธิ์ให้ราษฎรมีสิทธิ์ 3. ตั้งคณะทำงานจากราษฎรในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องศึกษาปัญหาการระบายน้ำจากพญาเงาะและเสนอแนะการแก้ไขปัญหาให้แล้วเสร็จ 4. กำหนดมาตรการเยียวยาราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง อ่าวละเวง 5. จัดการทำคันดินที่บ้านสารวัน ต.ไทรทอง และซ่อมแซมประตูน้ำที่บ้านไม้แก่น ต.ไม้แก่นเพื่อแก้ปัญหาน้ำเค็มรุก 4) พื้นที่ปัญหาพรวนควาย ควรทบทวนความเหมาะสมของโครงการพัฒนาทุกโครงการที่ลงไปทำงานในพื้นที่พรุ และกำหนดนโยบายให้พรุเป็นพื้นที่สงวน กำหนดแผนจัดการพื้นที่พรุอย่างบูรณาการ แลกำหนดพรุให้เป็นแหล่งพันธุกรรมพืชและสัตว์ การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ และการพัฒนาวิธีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน 5) พื้นที่โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำที่ลำพะยา ควรพิจารณาซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างเก็บกักน้ำที่มีอยู่แล้วก่อนการสร้างขึ้นใหม่ และให้มีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาวะที่อาจเกิดจากโครงการก่อสร้างแหล่งน้ำในพื้นที่ สนับสนุนการทำวิจัยหรือให้ความสำคัญเรื่องการจัดทำข้อมูลชุมชน และสร้างการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลต่างๆ ของคนในชุมชนเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของรัฐ 6) ปัญหาการกว้านซื้อที่ดิน ให้มีการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินเกษตรให้ชัดเจนและกำหนดมาตรการคุ้มครองที่ดินเกษตรไม่ให้ถูกนำไปซื้อขายเก็งกำไร ควรศึกษาเชิงลึกถึงที่ดินที่ถูกซื้อไปแล้ว และที่กำลังจะถูกซื้อ

การแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง ควรดำเนินการ 1) ปรับปรุงโครงสร้างความคิดและทัศนคติของบุคลากรของ คอ.บต. และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาที่ดินและทรัพยากรทุกระดับใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ให้มีความรู้ความเข้าใจและความสามารถปฏิบัติงานตามหลักการบริหารจัดการกิจการบ้านเมืองที่ดี หลักการจัดการที่ดินและทรัพยากรร่วมแบบประชารัฐ และหลักการทำงานแบบมีส่วนร่วมพหุภาคี ฯลฯ 2) ขอให้ คอ.บต.ใช้อำนาจตามมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติการบริหารราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2553 ออกคำสั่ง 1. ประกาศพื้นที่นำร่องแก้ปัญหาที่ดินทั้ง 5 พื้นที่ 2. ออกคำสั่งตั้งคณะทำงานระดับพื้นที่ที่มีองค์ประกอบของบุคลากรทุกฝ่าย 3. ทบทวนปรับปรุงแก้ไขระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับที่ดินและทรัพยากรที่เป็นอุปสรรคทำให้การแก้ไขปัญหาที่ดินทำต่อไปไม่ได้ 4. ตั้งคณะทำงานติดตามการแก้ปัญหาที่ดิน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วยภาคประชาชน ภาคประชาสังคม สถาบันวิชาการ และเพื่อให้การแก้ไขปัญหาประสบผลสำเร็จ จึงมีการดำเนินการ 4 ประการ ได้แก่ 1) ตั้งคณะทำงานเป็นกลไกการทำงานร่วมแบบประชารัฐ 2) ร่วมมือแบบวางแผนปฏิบัติการระยะสั้นและยาว 3) ขอให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนงบประมาณแก่คณะทำงานให้เพียงพอ 4) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยสนับสนุนให้มีการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับเหตุปัจจัยของการกว้นซื้อที่ดิน รวมทั้งการศึกษผลกระทบของการกว้นซื้อที่ดินให้รอบด้าน

**2.2 ฐานทรัพยากรน้ำ** การพัฒนาแหล่งน้ำที่เกิดขึ้นยังไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้านและส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของประชาชนในพื้นที่หลายประการได้แก่ ปัญหาขุดคลองชลประทาน ปัญหาบ่อน้ำตื้น ปัญหาประตุน้ำสูง ปัญหาการสร้างคลองไส้ไก่ ปัญหาสิ่งกีดขวางทางน้ำ ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางน้ำ ปัญหาขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม ปัญหาวัชพืชกีดขวางทางน้ำ ปัญหาของวัชพืชขวางทางน้ำของคลองธรรมชาติทำให้น้ำไหลผ่านไม่ได้ ปัญหาเปิดปากแม่น้ำ ปัญหาขุดพยุระบายน้ำ ปัญหาการสร้างสิ่งก่อดำรงชายทะเล ปัญหาน้ำเสียจากการเกษตร/ชุมชน/โรงงานอุตสาหกรรม ปัญหาขยะในน้ำ ปัญหาอ่างเก็บน้ำ ปัญหาระบบประปาหมู่บ้าน ปัญหาพื้นที่แก้มลิง

จากปัญหาดังกล่าว จึงควรมีการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีข้อเสนอ ดังนี้

**ข้อเสนอเชิงหลักการ** ให้มีการบริหารจัดการน้ำต้องสอดคล้องกับลักษณะภูมินิเวศสังคมของพื้นที่ และต้องยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ การแก้ปัญหาต้องสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชนในพื้นที่ และต้องแก้ไขโดยการบูรณาการการทำงานร่วมกันของทุกหน่วยงาน

**ข้อเสนอในเชิงประเด็น** ประกอบด้วย 1. ปัญหาขุดคลองชลประทาน 2. ปัญหาบ่อน้ำตื้น 3. ปัญหาประตุน้ำสูง 4. ปัญหาการสร้างคลองไส้ไก่ 5. ปัญหาสิ่งกีดขวางทางน้ำ 6. ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางน้ำ 7. ปัญหาขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม 8. ปัญหาวัชพืชกีดขวางทางน้ำ 9. ปัญหาเปิดปากแม่น้ำ 10. ปัญหาขุดพยุระบายน้ำ 11. ปัญหาการสร้างสิ่งก่อดำรงชายทะเล 12. ปัญหาน้ำเสียจากการเกษตร/ชุมชน/โรงงานอุตสาหกรรม 13. ปัญหาขยะในน้ำ 14. ปัญหาอ่างเก็บน้ำ 15. ปัญหาระบบประปาหมู่บ้าน 16. ปัญหาพื้นที่แก้มลิง

**ข้อเสนอเชิงนโยบาย** ควรยึดหลักการการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนตัดสินใจร่วมกัน และเน้นการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กให้ทั่วถึงทุกท้องถิ่นมากกว่าการสร้างหรือการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ และควรให้เป็นหน้าที่ขององค์กรชุมชนในท้องถิ่น โดยหน่วยงานของรัฐมีหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำ ขณะเดียวกัน ให้จัดสรรงบประมาณเพื่อบำรุงรักษาระบบชลประทานให้พอเพียง และอบรมเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นให้มีความรู้เรื่องการดูแลบำรุงรักษาเกี่ยวกับระบบชลประทาน

**2.3 ฐานทรัพยากรป่าไม้** ป่าไม้ประสบปัญหาหลายประการ ได้แก่ ชุมชนบุกรุกป่าเพิ่มมากขึ้น หน่วยงานรัฐไม่เอาใจใส่กำกับดูแลทรัพยากรป่าไม้เท่าที่ควร ชุมชนไม่สามารถบรรจุเป็นแผนงานในระดับปกครองส่วนท้องถิ่นได้ เนื่องจากไม่ได้รับความสนใจ ปัญหาพื้นที่ชายฝั่งกัดเซาะของชายฝั่งในเขตป่าชายเลน ส่งผลให้ต้นไม้ที่เป็นต้นไม้ใช้สอยน้อยลง ปัญหาการขาดความรู้ของคนในชุมชนที่มีวิถีชีวิตอยู่กับป่า ระบบการศึกษาระดับพื้นที่ไม่มีการให้ความสำคัญการศึกษาทรัพยากรป่าให้กับเยาวชน โครงการอนุรักษ์ป่าของรัฐล้มเหลว

จากปัญหาดังกล่าว มี**ข้อเสนอเชิงหลักการ** คือ ใช้หลักบูรณาการทำงานร่วมกันแก้ไขปัญหาให้สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชน โดยหน่วยงานรัฐควรให้ความสำคัญต่อมาตรการการรักษากฎหมาย ควบคุมกำกับดูแลไม่ให้มีการบุกรุกทำลายป่า และต้องดำเนินการให้เป็นกลางเป็นมาตรฐานเดียว

**ข้อเสนอเชิงการจัดการ** มุ่งให้เกิดการปลูกจิตสำนึกให้รู้คุณค่าของป่า ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่า มีกิจกรรมปลูกป่าอย่าง และร่วมแสดงความคิดเห็น ประชาสัมพันธ์สู่ภายนอก ขณะที่การสนับสนุนด้านวิชาการและการวิจัยก็ให้เน้นการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ และให้มีคณะกรรมการวางกฎเกณฑ์ กฎระเบียบข้อบังคับในการดูแลรักษาป่า

### **ข้อเสนอเชิงนโยบาย**

1. การพัฒนาบริหารจัดการป่าให้มีความยืดหยุ่นเพื่อตอบสนองความต้องการของพื้นที่และสอดคล้องกับภูมิโนเวตและการใช้ประโยชน์พื้นที่
2. นำข้อมูลจากการวิจัยและสำรวจป่า มาช่วยหาแนวทางแก้ไข
3. ควรดำเนินการแบ่งป่าให้เป็นโซน เป็นป่าตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมให้ชุมชนได้เห็น เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตในอนาคต
4. จัดตั้งองค์กรภาคีเครือข่ายคนทำงานกับป่าที่สนับสนุนให้แกนนำชาวบ้านรอบพื้นที่ป่ามีความรู้ และพัฒนาศักยภาพการทำงานองค์กรให้เข้มแข็ง
5. สนับสนุนให้โรงเรียนในพื้นที่รอบป่ามีการจัดการเรียนการสอนเน้นการเรียนรู้ทางด้านทรัพยากรในพื้นที่ โดยมีหลักสูตรท้องถิ่นรองรับ
6. ควรให้ชุมชนเข้ามาจัดการและมีส่วนร่วมในโครงการจัดการป่าโดยสนับสนุนงบประมาณที่เป็นรูปธรรมให้ชาวบ้านได้ดูแล
7. หน่วยงานของรัฐควรมีการลงพื้นที่เพื่อกำหนดเขตปักหลักในพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน และส่งเสริมแนวทางคนอยู่กับป่าได้ เพื่อป้องกันการทำลายป่า
8. การนำหลักคิด และเผยแพร่ความรู้วัฒนธรรมการดูแลป่าแบบภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้

## 2.4 ฐานทรัพยากรเกษตร ประเด็นหาร้าง

หาร้างใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีนับแสนไร่ การพัฒนาไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวนา การใช้จ่ายงบประมาณไม่มีประสิทธิภาพ ขาดความโปร่งใส และสร้างความขัดแย้งในชุมชน ปัญหาร้างเกิดจากปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ปัญหาจากระบบชลประทาน ปัญหาจากการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม ปัญหาด้านการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ ปัญหาด้านความมั่นคง จากปัญหาดังกล่าว มีข้อเสนอแนะต่อการแก้ปัญหาร้าง ดังนี้

**ข้อเสนอเชิงหลักการ** คือ ต้องยอมรับว่าหาร้างเป็นปัญหาของสังคมระดับประเทศที่มีความสำคัญและจะต้องพยายามจัดการแก้ไขปัญหาให้ได้ และควรมีการคุ้มครองและสนับสนุนในลักษณะตั้งกองทุนการทำนาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ทั้งระบบ

### ข้อเสนอเกี่ยวกับระบบการบริหารจัดการน้ำ

- 1) การปรับปรุงระบบจัดการน้ำในคลองชลประทาน ปรับปรุงการบริหารน้ำ ด้วยการจัดเวลาการส่งน้ำให้สอดคล้องกับการใช้น้ำทำนา
- 2) การปรับปรุงระบบส่งน้ำและระบายน้ำออกจากนา ควรทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนให้ชัดเจนก่อนดำเนินงาน
- 3) กำหนดพื้นที่ส่งเสริมปาล์มน้ำมันและยางพาราในนาให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับความเป็นจริงและไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำนา
- 4) ปรับพื้นที่คลองส่งน้ำระหว่างคลองแยกให้เสมอกัน เพื่อให้น้ำไหลกระจายไปเท่าๆกัน

### ข้อเสนอด้านการพัฒนา

- 1) ขอให้หาทางระบายน้ำไม่ให้ท่วมขังนาน ด้วยการเพิ่มช่องทางระบายน้ำ เช่น สะพาน ท่อหรืออุโมงค์ ให้น้ำระบายออกไปโดยเร็ว
- 2) การนำที่ดินทิ้งร้างที่เกิดจากการกว้านซื้อที่ดินมาใช้ประโยชน์ กรณีการกว้านซื้อที่ดินนากักตุนไว้โดยไม่ใช้ประโยชน์ โดยอนุญาตให้ชาวนาและคนยากจนที่ต้องการทำนาได้นำที่ดินที่ไม่ใช้ประโยชน์เหล่านี้มาทำนาโดยไม่เสียค่าเช่าหรือคิดค่าเช่าราคาถูกโดยรัฐให้การอุดหนุนค่าเช่า
- 3) ขอให้เร่งรัดปฏิบัติการซ่อมแซมเครื่องมืออุปกรณ์ในระบบระบายน้ำที่ได้รับความเสียหายโดยด่วน

### ข้อเสนอด้านการส่งเสริม

- 1) ภาครัฐส่งเสริมวิถีนาทั้งนอกรูปแบบ และในรูปแบบโรงเรียน โดยพัฒนาหลักสูตรการทำนาสอนในโรงเรียนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น
- 2) สนับสนุนการจัดตั้งสหกรณ์ข้าวประจำหมู่บ้าน รัฐสนับสนุนลานตากข้าวและโรงเก็บข้าว รวมทั้งการขอรับการสนับสนุนจากนโยบายรัฐบาล เช่น การจำหน่ายข้าว การประกันราคาข้าว ฯลฯ
- 3) กรณีพันธุ์ข้าว ควรส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชาวนาในการเก็บรักษาข้าวพันธุ์พื้นเมือง รวมทั้งมีความรู้ความเข้าใจในข้าวพันธุ์ใหม่ก่อนการนำมาใช้

4) ควรนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาช่วยโดยให้ชุมชนในรูปวิสาหกิจชุมชนเพื่อบริหารจัดการเครื่องจักรกลช่วยงานอย่างมีประสิทธิภาพ

### **ข้อเสนอเชิงนโยบาย**

1. ทบทวนโครงการฟื้นฟูนาร้างของรัฐทั้งที่บริหารโดย ศอ.บต. และของหน่วยงานเกษตรทั้ง 3 จังหวัด

2. ให้มีคณะทำงานแก้ปัญหา นาร้าง และฟื้นฟูนาร้าง ในระดับหมู่บ้าน ประกอบด้วยภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งฝ่ายชาวนา อบต. กำนันผู้ใหญ่บ้าน และฝ่ายเกษตร และสร้างเครือข่ายระดับตำบล เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาให้สำเร็จ

3. ให้ ศอ.บต. อำนวยความสะดวกในการพัฒนากระบวนการเวทีสาธารณะเพื่อพัฒนา นโยบายและแผนการฟื้นฟูนาร้างแบบมีส่วนร่วมของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และสนับสนุนงบประมาณเพื่อขับเคลื่อนแผนฟื้นฟูนาร้างร่วมกันระหว่างภาคประชาชนกับรัฐ

### **2.5 ฐานทรัพยากรประมง ทรัพยากรประมงมีสาเหตุปัญหา ดังนี้**

- 1) แนวคิดการมุ่งผลตอบแทนทางรายได้สูงสุดเฉพาะหน้าโดยไม่คำนึงถึงผลระยะยาว
- 2) คนจำนวนมากไม่รู้ไม่เข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่งที่มีต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำและอาชีพรายได้ที่ยั่งยืนของชาวประมง
- 3) คนที่รู้แต่ขาดจริยธรรม เห็นแก่ตัว เอาตัวรอดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อคนอื่น
- 4) การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายซึ่งทำลายล้างทรัพยากรสัตว์น้ำ
- 5) การบังคับใช้กฎหมายของรัฐไม่มีประสิทธิภาพ

จากปัญหาดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรสัตว์น้ำ ชาวประมงประสบปัญหาคุณภาพชีวิตต่ำ เกิดความขัดแย้ง แย่งชิงการทำมาหากิน ทำให้พื้นที่ไม่มีสันติสุข จึงควรมีการบริหารจัดการปัญหาการประมง ตามข้อเสนอ ดังนี้

**ข้อเสนอเร่งด่วน** ให้จังหวัดประกาศยกเลิกการใช้เครื่องมือทำลายล้างในอ่าวปัตตานี ให้หมดไปจากทะเลอ่าวปัตตานีและอ่าวไทย และส่งเสริมและสนับสนุนให้กับแก่ชาวประมงในช่วงฤดูมรสุม คือ เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคมของทุกปี

### **ข้อเสนอระยะยาวและเชิงระบบ**

**มาตรการทางกฎหมาย** ให้มีการประกาศและการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับเครื่องมือประมงที่ทำลายล้างโดยเคร่งครัด จริงจัง

### **มาตรการทางการพัฒนา**

1) ให้รัฐจัดงบประมาณสนับสนุนการจัดทำปะการังเทียมแบบที่เหมาะสม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและดำเนินการ

2) ให้รัฐมีการสนับสนุนอาชีพเสริม / อบรมทักษะอาชีพ ที่ต่อเนื่องจากการประมงเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและรายได้ให้กับชาวประมง

3) สนับสนุนกลุ่มประมงพื้นบ้านให้มีเครื่องมืออุปกรณ์สื่อสารเพื่อสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐ

4) ให้รัฐสนับสนุนโครงการวิจัยนำร่องแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งที่ยั่งยืนแทนการซ่อมปีต่อปี โดยประสานความร่วมมือกับนักวิชาการ

5) ให้รัฐดำเนินการจ่ายค่าชดเชยค่าเครื่องมืออุปกรณ์เพื่อเป็นการเยียวยาผู้เสียหายที่ไม่ได้รับผลกระทบ โดยมีคณะทำงานชุดหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบดูแลทั้งระบบ

6) สนับสนุนทางงบประมาณ และวิชาการ ให้สถานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจังหวัด เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ และ ฝึกอบรมชาวบ้านให้สามารถเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพื่อทำการปล่อยในทะเล/หรือทำธนาคารสัตว์น้ำ

7) ตรวจสอบคุณภาพน้ำที่ปล่อยจากโรงงานอุตสาหกรรมรอบอ่าวปัตตานี และสนับสนุนมาตรการบำบัดน้ำเสียให้ได้มาตรฐาน

**มาตรการทางสังคมและจริยธรรม** ให้ใช้มาตรการทางสังคม ประชาสัมพันธ์ ให้การศึกษา เพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจถึงผลกระทบจากการทำประมงที่ผิดกฎหมาย และใช้มาตรการทางจริยธรรมและคำสอนทางศาสนา เพื่อสร้างจิตสำนึกแก่ชาวประมงในอ่าวปัตตานี และอ่าวไทย

**2.6 ฐานทรัพยากร การกัดเซาะชายฝั่ง** สาเหตุของการกัดเซาะชายฝั่ง โดยทั่วไปมีสาเหตุมาจากธรรมชาติและจากกิจกรรมของมนุษย์ ที่ส่งผลต่อสมดุลของตะกอนทราย สามารถสรุปสาเหตุที่เป็นปัจจัยหลักๆ ได้แก่ คลื่นลมแรงในฤดูมรสุม มีความรุนแรง การขาดความสมดุลของตะกอนทรายในแนวชายฝั่ง จากการสร้างโครงสร้างชายฝั่งซึ่งเป็นตัวขัดขวางการเคลื่อนที่ของตะกอนในแนวชายฝั่ง และมีผลให้คลื่นเปลี่ยนทิศทาง ทำให้เกิดการกัดเซาะชายฝั่ง กิจกรรมการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมของมนุษย์ในแนวชายฝั่ง และการขาดการบริหารจัดการหรือการแก้ปัญหาอย่างเป็น ทำให้การแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งไม่มีประสิทธิภาพ

การบริหารจัดการปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง มีข้อเสนอดังนี้

#### **ข้อเสนอเชิงหลักการ**

- 1) การบริหารจัดการต้องมีความรู้ทางสภาพกายภาพ ทิศทางลม ทิศทางน้ำให้ดี
- 2) การป้องกัน จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคลื่นและลมอย่างชัดเจน
- 3) การป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งต้องให้เกื้อกูลกับธรรมชาติ และเสริมด้วยมาตรการที่ส่งเสริมจากคลื่น ลม การส่งเสริมการปลูกป่าชายเลน และการปลูกต้นไม้ที่สามารถยึดหาดทรายชายฝั่ง
- 4) ต้องระมัดระวังในการใช้นวัตกรรมทางวิศวกรรมมาตรการแก้ไขปัญหา

#### **ข้อเสนอเชิงการจัดการ**

- 1) ควรมีแผนงานการติดตามเฝ้าระวังพื้นที่ที่ประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี โดยการสานต่อจากระบบฐานข้อมูลที่ได้จัดทำไว้แล้ว จากนั้นทำการสำรวจต่อเนื่องทุก 5 ปี
- 2) ควรจัดทำแผนแม่บทการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ ให้ทุกหน่วยงานมีแผนในทิศทางเดียวกัน และให้มีมาตรการทางกฎหมายห้ามการขุดทรายหรือนำทรายออกจากบริเวณชายหาดเป็นอันขาด

3) ควรมีการศึกษาวิจัยในระยะต่อไป โดยเฉพาะการศึกษาในชั้นรายละเอียดมีการทดสอบข้อมูลภาคสนาม เช่น การวัดข้อมูลคลื่น กระแสน้ำ การเคลื่อนตัวของตะกอนชายฝั่งทะเล การวัดระดับพื้นที่ท้องทะเลทุกรอบ 1 ปี

4) ควรมีการติดตั้งสถานีวัดคลื่น กระแสน้ำ ลม และระดับน้ำทะเล (Tide Gage) ในบริเวณชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีและบริเวณใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง เพื่อใช้ในการศึกษาขั้นต่อไป

5) ควรมีการควบคุมการใช้ที่ดินบริเวณชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ และควรมีการควบคุมระดับน้ำบาดาล เพื่อลดการกัดเซาะชายฝั่งทะเลของพื้นที่

6) ควรกำหนดหน่วยงานที่รับผิดชอบในการแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลอย่างเด่นชัด เพื่อลดความซ้ำซ้อนของการปฏิบัติงานที่มีอยู่ในปัจจุบัน

7) ควรออกกฎหมายที่ช่วยในการแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล และหากมีผลกระทบเกิดขึ้น ผู้ก่อสร้างต้องรับผิดชอบต่อการรื้อถอน หรือความเสียหายที่เกิดขึ้นตลอดไป

8) มาตรการแก้ไขปัญห ควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

#### **ข้อเสนอเชิงนโยบาย**

1) กำหนดนโยบายและแผนการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ควบคุมรูปแบบวิธีการก่อสร้างโครงสร้างป้องกันแก้ไขปัญหการกัดเซาะชายฝั่งทะเลให้เหมาะสมและเกิดผลกระทบน้อยที่สุด

2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคิดออกแบบตัดสินใจในการจัดการการใช้ประโยชน์ที่ดินชายฝั่ง และการป้องกันแก้ไขปัญหการกัดเซาะชายฝั่ง

3) กำหนดเขตและมาตรการการใช้ประโยชน์พื้นที่ชายฝั่งทะเลและให้มีจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ที่ประสบปัญหาการกัดเซาะและหามาตรการจัดการป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งอย่างเหมาะสม

4) กำหนดแผนโครงการ การขุดลอกคลอง โดยให้มีมาตรการทางกฎหมาย ห้ามทำลายป่าและต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่บริเวณชายฝั่งตามที่กฎหมายกำหนดและต้องควบคุมความลึก การขุดลอกไม่ให้ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลมาตรฐาน

### **3. แผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี**

แผนการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ได้ทำการสำรวจพื้นที่ตลอดลุ่มน้ำ ทั้งตอนบน ตอนกลาง ตอนล่าง เพื่อทำความเข้าใจประเด็นปัญหา และข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับที่ตั้ง ขอบเขต ลักษณะปัญหา และความพยายามแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งทำให้ได้ต้นแบบในการจัดการทรัพยากร ดังนี้

#### **3.1) สาอโมเดล : ต้นแบบการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น**

ผลจากการศึกษาข้อมูลด้านการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่สาอโมเดลสรุปประเด็นปัญหา ดังนี้

(1) ชุมชนสาอโมเดล ม.6 ต.สาอ อ.ริโอสา จ.นราธิวาส ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้น้ำเพื่อการเกษตร ทำสวน ทำนา ปลูกผัก ปลูกอ้อย และใช้ในการเลี้ยงสัตว์ โดยน้ำที่ใช้ส่วนใหญ่ได้มาจากน้ำฝนและภูเขา แหล่งน้ำสำคัญของชุมชนจะเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติ

สภาพปัญหาเกิดจากการขุดลอกลึกกว่าพื้นที่นา รวมทั้งความแรงของน้ำ ปัญหานี้ได้ครอบคลุมชาวบ้านไปทั่วทั้งหมู่บ้าน ส่งผลกระทบต่อการทำนา การเกษตร การแก้ไขในพื้นที่ยังขาดงบประมาณ

ทำให้การแก้ปัญหาแก้ไขไม่ได้ สำหรับชาวบ้านยังคงต้องการให้รัฐเข้ามาช่วยแก้ไขอย่างเร่งด่วน ซึ่งที่ผ่านมาหน่วยงานได้ใช้งบประมาณส่วนหนึ่งมาช่วยขุดลอกเพื่อให้น้ำไม่ท่วมขังเวลาน้ำมา แต่คลองที่หน่วยงานรัฐได้ขุดนั้นลึกกว่าพื้นที่นาของชาวบ้าน เนื่องจากไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต แต่ในปัจจุบัน อบต.ก็อยากช่วยแต่ยังขาดงบประมาณ

ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา อยากให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาแก้ไขปัญหาคูคลองของน้ำ เพราะน้ำไหลไม่สะดวกเนื่องจากฝายกั้นน้ำที่มีอยู่นั้นพังจากการถูกกัดเซาะในฤดูน้ำหลาก รวมทั้งขยะและใบไม้ทับถม ทางเราจึงอยากให้มีการทำฝายที่มีมาตรฐานกว่านี้ และต้องการฟื้นฟูคลองที่ลึกกว่าที่นาให้เหมาะสมกับระดับนา และสามารถเก็บกักน้ำให้เพียงพอต่อการทำเกษตรของคนในชุมชน

ดังนั้น แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว ควรแก้ไขทั้งระบบ มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดูแลอย่างสม่ำเสมอ และมีความจริงใจในการพัฒนา ต้องการให้ภาครัฐให้การส่งเสริมและสนับสนุนโครงการอย่างจริงจังในเรื่องการสร้างฝายกั้นน้ำที่มีมาตรฐาน และอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ โดยสร้างที่ภูเขา

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน คือ การเร่งทำฝายชะลอน้ำ และทำนบกั้นน้ำเพื่อการเก็บน้ำ และแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว ควรให้มีการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม และตั้งคณะกรรมการจัดการน้ำโดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการทำนา อยากให้ชาวบ้านที่เคยทำนาได้ทำอย่างนี้ตลอดไป อยากให้มีน้ำใช้ในการทำนาและการเกษตรที่เพียงพอ

(2) ชุมชนสาวอสีเล ม.6 ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส มีปัญหาการทิ้งร้างของนาข้างและคูส่งน้ำ เนื่องจากการพัฒนาที่ไม่ตรงกับวิถีของชาวบ้าน ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำในการทำนาได้ รวมทั้งประตูระบายน้ำที่ไม่มีที่เปิด-ปิด สภาพปัญหาเกิดจากการพัฒนาของรัฐ ไม่ตรงความต้องการของชุมชน ทำให้ชาวบ้านไม่ยินยอมให้ทำการขุดลอกคูน้ำ เพราะแบบของการขุด จะลึก เลยเกิดการทิ้งร้าง และหน่วยงานไม่ค่อยให้ความสนใจในการแก้ปัญหาผู้นำชุมชน อบต. รวมทั้งชาวบ้าน ต้องเป็นกลไกสำคัญ และต้องรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ปัญหา เพราะชาวบ้านมีความรู้ดีว่าจะต้องทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ปัญหาถึงจะถูกแก้ ที่ผ่านมารัฐจะเข้าไปขุดลอกโดยมอบอำนาจให้อบต. แต่ยังขาดงบประมาณ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน ให้ทำการลอกคูส่งน้ำและกำจัดวัชพืช แต่ต้องให้ชุมชนออกแบบ ให้ได้โดยเร็วที่สุด ส่วนแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว ให้มีคณะกรรมการจัดการน้ำ ซึ่งมาจากชุมชน เพื่อเป็นกลไกในการบริหารจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพ และตรงต่อความต้องการของชุมชน

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน คือ การเร่งกำจัดวัชพืช และลอกคู-คลองส่งน้ำให้อยู่ในสภาพที่พร้อมใช้การได้ และซ่อมแซมบางส่วนที่เสียหาย และสำหรับแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาวให้มีคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำในระดับชุมชน โดยสมาชิกมาจากคนในชุมชน ร่วมกับ อบต. ผู้นำชุมชน ซึ่งหลักคิดที่สำคัญคือ คนในชุมชนต้องเป็นคนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือเป็นกลุ่มคนที่ทำนาจริง ๆ เข้ามาเป็นคณะกรรมการบริหาร รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณ และส่งเสริมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มากที่สุด

(3) ชุมชนบือเจาะ ม.5 ต.สาวอ อ.เรือเสาะ จ.นราธิวาส พบปัญหาकुส่งน้ำ และระบบน้ำกรทึบ การพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติจนทำลายความสมบูรณ์ของทรัพยากรของพื้นที่ โดยการขุดทำคลองระบาย น้ำทับพื้นที่คลองธรรมชาติทำให้คลองธรรมชาติเสียหายทั้งหมด และปัญหาทำนบพังเสียหาย รวมทั้งมี น้ำในการทำนาไม่เพียงพอ ปัญหาकुน้ำ ส่งผลทำให้ขาดน้ำในบางช่วงเวลา เพราะไม่มีการกักเก็บน้ำ นา ข้าวเสีย ดังนั้นรัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมให้มากที่สุด

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน คือ การกำจัดสระ และวัชพืชออกจาก คลองส่งน้ำ และคูระบายน้ำ โดยเก็บต้นไม้ไว้ และเอาคันดินที่อยู่กลางลำคลองออก และฟื้นฟูคลองให้ กลับสู่สภาพเดิม สำหรับแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว คือ จัดให้มี คณะกรรมการน้ำ โดยมีชาวบ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มอาชีพที่ใช้น้ำ ร่วมกับองค์กรรัฐและนักวิชาการ เพื่อความยั่งยืน และความสมบูรณ์ของฐานทรัพยากร รัฐควรสนับสนุนงบประมาณและส่งเสริมให้มีการ พัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่ทำลายฐานทรัพยากร

### 3.2 ไม่แก่นโมเดล: ต้นแบบการจัดการปัญหาทรัพยากรและชายฝั่งทะเลแบบมีส่วนร่วม

อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนในหลายๆปัญหา เช่น ปัญหาการระบายน้ำพรุบาเจาะ-ไม้ ปัญหาการกัดเซาะในบริเวณชายฝั่ง ปัญหาพื้นที่ป่าทับซ้อน ปัญหาประทุระบายน้ำเสีย ปัญหาน้ำเค็มรุกพื้นที่ทำกิน ซึ่งทำให้ส่งผลกระทบมากมายตามมา

แนวทางแก้ปัญหาปัญหาการระบายน้ำ พรุบาเจาะ-ไม้แก่น **ข้อเสนอเร่งด่วน** ส่งเสริมทางด้าน ความรู้และวิธีการแก้ปัญหาในช่วงที่มีการปล่อยน้ำเปรี้ยวหรือฤดูน้ำหลาก และให้มีการประชาสัมพันธ์ ก่อนล่วงหน้าอย่างน้อยประมาณ 1 เดือน ก่อนที่จะมีการปล่อยน้ำเปรี้ยวจากพรุบาเจาะเพื่อให้ผู้เลี้ยงปลา กระชังได้โยกย้ายหรือคิดแก้ปัญหาล่วงหน้า **ข้อเสนอระยะยาว** การบริหารจัดการ เช่น การระบายน้ำ ควร ใช้การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนตัดสินใจร่วมกัน

**ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง ข้อเสนอเร่งด่วน** ควรให้หน่วยงานกรมเจ้าท่าเข้ามาตรวจสอบ ความเสียหายและดำเนินการแก้ไขโดยใช้ความระมัดระวังในการแก้ไขปัญหา ใช้มาตรการแก้ไขที่ได้รับ ผลกระทบต่อวิถีชุมชนให้น้อยที่สุดและให้สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการกับคนในพื้นที่ โดยให้ ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโครงการทุกขั้นตอน **ข้อเสนอระยะยาว** ควรจัดทำแผน แม่บทการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ ให้ทุกหน่วยงานมีแนวทางในทางเดียวกัน รวมทั้งกำหนดระยะของสิ่งก่อสร้างบนชายหาด และห้ามการขุดทรายหรือนำทรายออกจากบริเวณ ชายหาดเป็นอันตราย

**พื้นที่ป่าทับซ้อน** ที่ดินส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตป่าสงวนหรือป่าเขียว ทำให้ไม่สามารถออกเอกสาร สิทธิ์ได้ อีกทั้งเส้นแนวเขตป่าสงวนยังไม่ชัดเจนอีกด้วย **ข้อเสนอเร่งด่วน** สำรวจแนวเขตให้ชัดเจน ใน พื้นที่ป่าสงวนหรือป่าเขียว โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง **ข้อเสนอระยะยาว** ให้ยกเลิก มติ ครม. 2 มีนาคม 2514 และออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) ให้กับชาวบ้านใน พื้นที่

**ปัญหาประทุระบายน้ำเสีย** เกิดจากการขุดคลองลึกกว่าระดับปากประทุระบายน้ำ ทำให้ดินใต้ ประตุน้ำเกิดการสไลด์หรือเกิดการกัดเซาะดินใต้ประตุน้ำ แล้วเกิดช่องว่างใต้ประตู ทำให้น้ำทะเลซึมเข้า

มาได้ ช่วงน้ำทะเลสูงกว่าประตูปะบายน้ำ **ข้อเสนอเร่งด่วน** ควรซ่อมแซมประตูน้ำที่ชำรุด โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง **ข้อเสนอระยะยาว** ควรสร้างประตูน้ำให้มีความมั่นคง มาตรฐานสูง ให้ประสิทธิภาพมากขึ้นและสามารถใช้งานได้จริง และควรส่งเจ้าหน้าที่ลงมาติดตามผลพร้อมชาวบ้านในพื้นที่ พร้อมให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ

**ปัญหาน้ำเค็มรุกพื้นที่ทำกิน** ปากน้ำบางสายเปิดถาวรทำให้น้ำเค็มรุกเข้ามาในพื้นที่ทำกินที่ติดลุ่มน้ำ **ข้อเสนอเร่งด่วน** ควรให้หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามารับทราบและแก้ปัญหาครอบคลุมทุกพื้นที่ และควรรื้อระบบเปิด-ปิด ท่อกั้นน้ำเค็ม **ข้อเสนอระยะยาว** ควรสร้างประตูน้ำ พร้อมคันดินที่มีประสิทธิภาพอย่างถาวร

### 3) บ้านกลางโมเดล ต้นแบบการจัดการนาร้างโดยชุมชน

ในอดีตลุ่มน้ำสายบุรีซึ่งมีชุมชนต่าง ๆอาศัยอยู่โดยทั่วไปนั้นเป็นพื้นที่ที่มีทุนอันมั่งคั่ง ทั้งทุนทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาทุนทรัพยากรธรรมชาติ เขา ป่า นา พรุ ชายฝั่งและทะเลทุนทางเศรษฐกิจ เช่น พืชผัก ผลไม้ สัตว์น้ำ พรรณไม้ ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมั่นคงมากแต่ช่วงระยะเวลานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบอย่างกว้างขวางและสิ่งหนึ่งที่เป็นผลของการพัฒนาภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ก็คือนาร้าง ซึ่งเฉพาะที่ปัตตานีเพียงจังหวัดเดียวพบว่ามีพื้นที่ นาร้างประมาณ 1.7 แสนไร่ โดยเป็นพื้นที่นาร้างที่ยังคงมีศักยภาพปลูกข้าวได้ประมาณ 32,000 ไร่ (สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดปัตตานี)

ตำบลบ้านกลาง อำเภอบะนาระ จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจน ซึ่งในอดีตนั้นประชาชนล้วนมีอาชีพทำนาเป็นหลักเพราะเป็นพื้นที่ที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์และการทำนาคือวิถีชีวิตของชุมชนแต่ในปัจจุบันนั้นปัจจัยที่เพียบพร้อมสำหรับการปลูกข้าวมีอันต้องเปลี่ยนแปลงไปและมีปัจจัยต่าง ๆ เข้ามากระทบต่อระบบนิเวศจนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ที่เคยทำนาได้กลับกลายเป็นนาร้าง

ดังนั้นจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำการฟื้นฟูนาร้างในลักษณะของการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาบนฐานประเพณี ซึ่งเป็นวิถีชีวิตอันดีงามในอดีต โดยฟื้นฟูให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เน้นการใช้แรงงานในท้องถิ่นและการช่วยงาน ตลอดทั้งฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมที่เคยสร้างความกลมเกลียวและความสัมพันธ์อันดีในชุมชน

### 4. การขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชน

การขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน โดยเริ่มจากการกระตุ้นให้ร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันปฏิบัติ ร่วมกันเรียนรู้/วิเคราะห์ เพื่อให้รู้และเข้าใจชุมชน โดยใช้กระบวนการชุมชน คือ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้สัญจรในทุกๆเดือน ในรูปแบบของ “สภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี” เพื่อสำรวจข้อมูลปัญหาและศักยภาพของชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุ/แนวทาง แล้วกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนาตนเองและชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน ซึ่งจะเป็นการสร้างความเข้มแข็งและพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน การพัฒนาสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี เป็นการขับเคลื่อนพลังประชาชนทุกภาคส่วนในพื้นที่ลุ่มน้ำผ่านกระบวนการเรียนรู้และความคิดความอ่านของชุมชน กระบวนการพัฒนาสภาองค์กรชุมชนจัดการ

ลุ่มน้ำสายบุรี เริ่มจากเวทีประชุมวงเล็ก ๆ เดือนละครั้ง และพัฒนาการมีส่วนร่วมให้มากและหลากหลาย ขึ้นไปเรื่อย ๆ สภาองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนท้องถิ่น โดยทำให้องค์กรชุมชนมีตัวตนและมีสถานภาพที่ชัดเจนในการดำเนินงานการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี หลักการสำคัญ คือ เป็นกระบวนการเสริมสร้างองค์กรลุ่มน้ำที่มีความเข้มแข็ง มีสถานภาพที่ชัดเจนในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำสายบุรีร่วมกับสถาบันต่าง ๆ ในท้องถิ่น โดยเป็นไปตามความพร้อมของชุมชน ท้องถิ่นตามธรรมชาติสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ขณะเดียวกัน การจัดตั้งสมาคมลุ่มน้ำสายบุรีนั้นนับว่ากลไกสำคัญในอนาคตที่จะเป็นองค์กรหลักในการขับเคลื่อนผลักดันการแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีและจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างยั่งยืน โดยสมาคมลุ่มน้ำสายบุรี จัดตั้งขึ้นภายใต้ความร่วมมือของเครือข่ายองค์กรชุมชน ที่มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องยาวนานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำสายบุรี ซึ่งปัจจุบันองค์กรชุมชนเหล่านี้มีความสนใจที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมท้องถิ่นของตนเอง จึงได้มีการดำเนินงานในรูปของนิติบุคคลเป็นองค์กรเอกชน เพื่อพัฒนากระบวนการทำงานของกลุ่มให้มีประสิทธิภาพและเป็นประโยชน์ต่อสังคมในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรของลุ่มน้ำสายบุรี เพื่อส่งเสริมและพัฒนาความร่วมมือของชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นศูนย์กลางการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและองค์กรอื่น ๆ เพื่อศึกษา ค้นคว้า วิจัยเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและอื่น ๆ เพื่อส่งเสริมและฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนลุ่มน้ำสายบุรี และเพื่อดำเนินการหรือร่วมมือกับ องค์กรการกุศล เพื่อการกุศลและองค์กรสาธารณประโยชน์เพื่อสาธารณประโยชน์

นอกจากนี้ โครงการฯ ยังได้สร้างความร่วมมือผ่านเครือข่ายเยาวชน โดยทำกิจกรรมเยาวชน เช่น ยุววิจัย นักสืบสายน้ำ เยาวชนอนุรักษ์นกเงือก เยาวชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี เพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ และเป็นเริ่ยวแรงสำคัญในอนาคตต่อไป

## คำขอบคุณ

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี สำเร็จลงได้เพราะได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากองค์กร สถาบัน และบุคลากรมากมาย อาทิ สมาคมลุ่มน้ำสายบุรี ที่เป็นองค์กรหลักของภาคประชาชนในการปกป้องคุ้มครองทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำสายบุรีมายาวนานกว่า ๒๐ ปี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งให้การสนับสนุนงบประมาณวิจัยทั้งในระยะที่ ๑ และระยะที่ ๒ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณ สมทบในโครงการวิจัยระยะที่ ๒ และพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ซึ่งเอื้อเฟื้อสถานที่ให้ทีมงานวิจัยได้ใช้อาคารและสิ่งอำนวยความสะดวกในการทำงานและจัดประชุมปรึกษาร่วมกับชุมชน ตลอดจนบุคคลากรมาร่วมวิจัย และ ศอ.บต. ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณในการวิจัยเฉพาะด้านในเรื่องที่ดินและเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ทำให้งานวิจัยสามารถครอบคลุมประเด็นและรายละเอียดในเรื่องที่สำคัญๆ ได้ หากขาดองค์กรเหล่านี้ งานวิจัยโครงการนี้คงไม่สามารถเกิดขึ้นและดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จได้

โครงการวิจัยฯ นี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากไม่ได้รับการผลักดันและสนับสนุนอย่างแข็งขันจากท่าน ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัฒน์ บุญหลง ศาสตราจารย์ ดร.สวัสดิ์ ตันตระรัตน์ รศ.ดร. ปัทมาวดี โพชนุกูล คุณ ปัทมากร คติธรรมนิตย์ และคุณรพีพร สิทธิ แห่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ ศาสตราจารย์ ดร.คันสนีย์ ไชยสุต รศ.ดร. โคทม อารียา และ ผศ.ดร. ปาริชาติ สุวรรณบุปผา (ผู้ล่วงลับไปแล้ว) จากศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

ที่ขาดไม่ได้ที่จะต้องกล่าวขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้คือความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในการให้ข้อมูล ให้คำแนะนำ และร่วมเป็นอาสาสมัครวิจัยชุมชน ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นของงานวิจัยชิ้นนี้เป็นจริงได้

## คำนำ

รายงานการวิจัยโครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ฉบับนี้ เป็นการรายงานผลการศึกษาลงมือระยะเวลา 2 ปี (กันยายน 2555-กันยายน 2557) ซึ่งครอบคลุมถึงกรอบคิดงานวิจัย บริบทและสถานการณ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี ทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า นาร้าง ประมง การกักเซาะชายฝั่ง และการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี กรณีต้นแบบในตำบลสาวอ อำเภอไม้แก่น และพื้นที่นำร่องในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่ ตลอดทั้งกระบวนการขับเคลื่อนความร่วมมือของชุมชน

การทำงานตลอดระยะเวลาของโครงการนั้นปรากฏเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะพื้นที่วิจัยในเขตอำเภอปะนาเระและอำเภอสายบุรีจังหวัดปัตตานี และอำเภอริโอเสาะจังหวัดนราธิวาส อย่างไรก็ตามงานวิจัยต่างได้ร่วมกันวางยุทธศาสตร์และทำงานภาคสนามอย่างแข็งขันและด้วยความระมัดระวัง แม้จะถูกกลุ่มชายชุดดำติดอาวุธล้อมรณต์แต่ก็ได้อธิบายถึงจุดประสงค์ของการทำงานวิจัยของโครงการฯ ให้ทราบจนพอใจและปลอดภัยมีชีวิตรอดกลับมาได้ พร้อมกับได้ช่วยกันบันทึกข้อมูลซึ่งอธิบายไว้ในรายงานฉบับนี้ หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

ทีมงานวิจัยฯ ลุ่มน้ำสายบุรี ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมหาวิทยาลัยมหิดล ที่ร่วมกันสนับสนุนงบประมาณสำหรับการดำเนินงานของโครงการวิจัยนี้ พร้อมทั้งขอขอบคุณทีมงาน สมาคมลุ่มน้ำสายบุรี สภาองค์กรชุมชนลุ่มน้ำสายบุรี และทีมอาจารย์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยขับเคลื่อนและสนับสนุนงานวิจัยให้มีความก้าวหน้าไปด้วยดี

(รองศาสตราจารย์.ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์)

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

# บทที่ 1

## บทนำ

### 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีพื้นที่ป่าและฐานทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ แต่ปัจจุบันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเริ่มเสื่อมสภาพลง อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเร่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปรากฏการณ์หลายอย่างที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งเป็นการสร้างและเพิ่มเงื่อนไขความขัดแย้งขึ้นทั้งในระดับชุมชนและสังคมในวงกว้าง ได้แก่

- การลักลอบตัดไม้ในป่า ทำไม้ฟัน ธุรกิจไม้ฟันหลา และไม่ทำเฟอร์นิเจอร์ ส่งตลาดต่างประเทศ แนวโน้มปัญหารุนแรงยิ่งขึ้น
- การเซาะพังของชายฝั่งจากการสร้างเขื่อน การพัฒนาชายฝั่งที่ไม่เข้าใจธรรมชาติ เช่นการสร้างเขื่อนทรายกันปากแม่น้ำ
- การพังทลายของดินและดินถล่มในพื้นที่สูง อันเกิด
- การขุดลอกทางน้ำโดยใช้เครื่องจักรกล
- การขุดขายหน้าดิน
- การบุกรุกพื้นที่สาธารณะ
- การเผาป่า เผาต่อซังข้าว
- การดูดทราย ระเบิดหิน โดยสัมปทาน
- การพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวอย่างไม่ยั่งยืน
- การใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง
- การค้าสัตว์ป่าและการรุกรานของพืชต่างถิ่น
- การล่าสัตว์ป่าโดยแรงงานเถื่อนและเจ้าหน้าที่ต่างถิ่น ฯลฯ

กิจกรรมการใช้ทรัพยากรที่ไม่สมดุลยั่งยืนดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในทุกๆด้านเป็นอย่างมากและพัฒนาเป็นความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เริ่มเกิดเหตุการณ์รุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นต้นมา สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในทางรุนแรงมากขึ้นอันเนื่องมาจากการขยายตัวของอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาครอบงำการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านี้โดยที่อำนาจรัฐไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งได้

ปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เริ่มรุนแรงมากยิ่งขึ้นในปัจจุบันเกิดขึ้นจากนโยบายรัฐด้านการจัดการทรัพยากรน้ำโดยเฉพาะการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ และการขยายพื้นที่ปลูกปาล์มในพื้นที่นาข้าวทิ้งร้าง

กรณีจัดการทรัพยากรน้ำ มีปัญหาการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำอยู่หลายพื้นที่ เช่น

เขื่อนลำพญา เป็นอ่างเก็บน้ำที่เกิดอันเนื่องมาจากพระราชดำริตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จมาเปิดทำนบเล็กๆในหมู่บ้านลำพญา ที่ปัตตานี จึงเป็นโครงการพระราชดำริ และกรมชลประทานคิดทำหัวเขื่อนที่ลำพญา คลุม 7 ตำบล มีการประชาสัมพันธ์เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านถวายฎีกาไม่ให้สร้างเขื่อนเนื่องจากต้องอพยพชาวบ้านไม่น้อยกว่า 70 ครอบครัว

การสร้างประตูกันน้ำชลประทานพยุหะแช่ สืบเนื่องจากน้ำสายบุรีไปเลี้ยงที่พยุหะแช่ อ.ปานาเระ ปัตตานี มีประตูสูบน้ำที่สายบุรี มีประตูกันน้ำและติดตั้งเครื่องสูบน้ำเป็นจุดๆ เพื่อเอาน้ำไปทำสวน ทำให้ระบบพยุหะแช่เสียหายเพราะการกักเก็บน้ำของพยุหะแช่ไป น้ำแห้งเร็วกว่าเดิม ชาวบ้านทำนาไม่ได้ รัฐจึงคิดจะสูบน้ำจากแม่น้ำสายบุรีมาเติมพยุหะแช่โดยใช้ระบบท่อ สร้างความขัดแย้งในชุมชนท้องถิ่น ปัจจุบันเกิดปัญหาที่บางมะรวด ปากน้ำจะตื้นเขิน ชาวประมงเข้าออกปากคลองได้ลำบาก นอกจากนั้นป่าชายเลนรอบๆ ยังถูกเปลี่ยนเป็นนาทุ่ง ทำให้น้ำเค็มรุกนา รัฐจึงสร้างเขื่อนกันทรายเพื่อไม่ให้ทรายปิดปากอ่าว รัฐมักแก้ปัญหาปากคลองตื้นสองแบบคือ ขุดลอกปากคลอง และทำเขื่อนกันทราย แต่ไม่ได้ปรึกษาประชาชน จึงมักเกิดผลกระทบด้านอื่นตามมาเป็นลูกโซ่

กรณีประตูกันน้ำบางนารา หรือที่ชาวบ้านเรียกฝายญี่ปุ่นที่จังหวัดนราธิวาส ประตูน้ำแห่งนี้สร้างมากกว่าสิบปีแล้ว ได้เงินสนับสนุนจากรัฐบาลญี่ปุ่น แต่ส่งผลกระทบต่อการทำนา การประมง การทำสวน การเปลี่ยนทิศทางการไหล เปลี่ยนระบบนิเวศ ทำให้ระบบนิเวศน้ำสามน้ำเป็นระบบนิเวศน้ำเดียว แม่น้ำยะกัง มีต้นน้ำจากเขาชีโปะจากนราธิวาสมีชุมชนพึ่งพาลำน้ำเป็นจำนวนมากแต่การสร้างประตูกันน้ำบางนารา ทำให้เกิดผลกระทบการทำมาหากินของราษฎร อ.เมือง อ.ตากใบ และ อ.บาเจาะ รัฐเคยคิดจะเอาน้ำจากแม่น้ำยะกังไปล้างดินเปรี้ยวที่พยุหะแช่แต่ทำไม่ได้ เพราะน้ำต้นทุนมีน้อย และไม่คุ้มทุน

กรณีเขื่อนสายบุรี เดิมกรมชลประทานออกแบบเขื่อนไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ได้ดำเนินการไปบางส่วนแล้วคือเวนคืนพื้นที่ จ่ายค่าทดแทนแล้วประมาณร้อยละ 80 สถานการณ์ยังไม่ชัดเจน ชาวบ้านไม่ทราบว่าจะได้ประโยชน์อะไร ต่อมาชาวบ้านได้ทำการประท้วงจนมีมติกรม.ปี พ.ศ. 2540 ให้ตั้งกรรมการที่เป็นกลางมาศึกษาผลกระทบ แต่ไม่ได้ดำเนินการเพราะกรมชลประทานไม่สนับสนุนงบประมาณ มีความพยายามรื้อฟื้นการก่อสร้างเขื่อนมาโดยตลอด จนปี พ.ศ. 2540 หน่วยงานชลประทานทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (อีไอเอ) ขณะที่มีการประท้วงของสมัชชาคนจน ทำให้มีมติ กรม. ให้ระงับการก่อสร้าง แต่ปัจจุบันชลประทานพยายามที่จะสร้างเขื่อน

ประเด็นเรื่องพืชพลังงานรุกนาข้าว ข้อมูลเบื้องต้นพบว่ารัฐกำหนดเป้าหมายปลูกปาล์มน้ำมันเป็นพืชพลังงานในเขต 3 จังหวัดชายแดนใต้ประมาณ 3 แสนไร่ โดยในปี 2551 มีเป้าหมาย 1 แสนไร่ ในทางปฏิบัติขณะนี้การปลูกปาล์มขยายไปมาก พื้นที่สหกรณ์นิคมพรุสเทรียงปลูกปาล์มเต็มหมดแล้ว กำลังขยายต่อไปยังพื้นที่พยุหะแช่ และนอกพื้นที่พยุหะแช่ซึ่งกรมพัฒนาที่ดินช่วยหาพื้นที่และขุดดินยกร่อง

ให้ฟรี จึงทำให้การปลูกปาล์มมีโอกาสที่จะขยายออกไปมาก โดยเฉพาะพื้นที่ที่จะขยายไปพื้นที่นาร้างที่  
อำเภอโขง ขอบพญาจะ และพื้นที่ปลายพญาอำเภอไม้แก่น และขอบพญาควายที่อำเภอรามัน  
บริเวณตำบลท่าธงถึงตำบลวังพญา พื้นที่แต่ละหมู่บ้านประมาณ 300 ไร่ ตำบลละประมาณ 2000 ไร่  
ศอ.บต มีข้อเสนอ ให้จัดโซนปลูกปาล์ม แต่ในทางปฏิบัติยังไม่มีความก้าวหน้า

สำหรับสถานการณ์ข้าว ปรกติชาวบ้านพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ปลูกข้าวไว้กิน แต่ไม่พอ  
กิน ต้องซื้อข้าวกินเนื่องจากมีพื้นที่ปลูกข้าวมีน้อย อย่างไรก็ตามก็ดิ้นรนหลังมีการบุกเบิกพื้นที่พรุเพื่อทำนา  
มากขึ้นแต่ไม่ค่อยได้ผล นาข้าวส่วนหนึ่งจึงถูกปล่อยทิ้งร้าง งานวิจัยเรื่องนาร้าง อ้างอิงข้อมูลจากทาง  
ราชการโดยเฉพาะจากสำนักงานเกษตรจังหวัดปัตตานี พบว่าในปี 2548 จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่นา  
323,786 ไร่ เป็นพื้นที่นาร้าง 61,906 ไร่ หรือร้อยละ 19.12 ในขณะที่จากการศึกษาของทีมนักวิจัยผ่านการ  
สัมภาษณ์เชิงลึกดังกล่าวในหัวข้อที่ 2.3.1 ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2549 กลับพบว่าตัวเลขพื้นที่นาร้าง  
ของทางราชการห่างไกลจากความเป็นจริงมาก กล่าวคือตัวเลขนาร้างในจังหวัดปัตตานีสูงถึงร้อยละ 40  
ของพื้นที่ทำนาทั้งหมด หรือพื้นที่นาถูกทิ้งร้างถึง 129,514 ไร่ นาข้าวปัจจุบันและนาร้างในพื้นที่สาม  
จังหวัดชายแดนภาคใต้จึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นปาล์มเป็นจำนวนมากทั้งๆที่ราษฎรทั้งสาม  
จังหวัดปลูกข้าวไม่พอกิน ความมั่นคงของนาข้าวและพืชอาหารจึงเป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาการ  
เกษตรในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ด้วย

ประเด็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนเหล่านี้ ในทางปฏิบัติยังไม่มี  
กลไกการจัดการแก้ไขที่เหมาะสม ความคิดของชาวบ้านต่อนโยบายการพัฒนาเหล่านี้ก็ยังไม่ชัดเจน แต่  
เท่าที่มีข้อมูลชาวบ้านไม่อยู่ในฐานะที่จะคิดเสนอแนะทางออกเพราะปัญหาอิทธิพลท้องถิ่นและ พระราช  
กฤษฎีกาเกี่ยวกับความมั่นคง ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าพูด แต่เมื่อปัญหาวิกฤติเกิดผลกระทบชาวบ้าน  
ก็จะเดือดร้อน และการเคลื่อนไหวรวมตัวกันคิดแก้ไขปัญหของชาวบ้านทำได้ยาก เพราะปัญหา  
ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ค่อนข้างมีอำนาจมากซึ่งกลไกรัฐไม่สามารถจัดการได้  
สถานการณ์ในพื้นที่ไม่ค่อยปลอดภัย

ด้วยสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น จึงสมควรที่  
จะต้องมีการศึกษาเพื่อพัฒนากลไกกระบวนการคลี่คลายปัญหาด้วยการศึกษาตามหลักวิชาการและการ  
มีส่วนร่วมของประชาชนและภาคีการพัฒนาอย่างเป็นกลางและเป็นธรรม หาทางเลือกในการพัฒนาที่  
หลากหลายและไม่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน

## 1.2 แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ประเทศไทยมีฐานทรัพยากรธรรมชาติเชื่อมโยงกันเป็นระบบนิเวศลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันมีหน่วยงาน บุคคลากร และงบประมาณปีละกว่า 10,000 ล้านบาทคอยดูแล แต่การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบลุ่มน้ำในประเทศไทยส่วนใหญ่ยังไม่ประสบผลสำเร็จ สังเกตได้จากตัวบ่งชี้ทางสิ่งแวดล้อมหลายด้าน อาทิ การกัดเซาะพังทลายของดินมีอัตราเร่งสูง แม่น้ำทั้ง 25 ลุ่มน้ำหลัก มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานและเกิดอุทกภัยซ้ำซาก ป่าต้นน้ำลำธารถูกทำลายจนส่งผลให้เกิดสภาวะวิกฤติโลกร้อน ทั้งตัวบ่งชี้ทางสังคมก็สะท้อนความรุนแรงของปัญหา เช่น การละเมิดสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร ความไม่เป็นธรรมความเหลื่อมล้ำในการจัดสรรทรัพยากร คนจนคนด้อยโอกาสเข้าไม่ถึงทรัพยากรชุมชน ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและกรณีพิพาทกันอย่างรุนแรง

ประเด็นปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะในการกำหนดนโยบายแผนและงบประมาณบริหารทรัพยากรลุ่มน้ำซึ่งรวมศูนย์อยู่หน่วยงานส่วนกลาง ยังขาดความเข้าใจแก่นแท้ของเนื้อหาสาระของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ อย่างซับซ้อน มีองค์ประกอบที่หลากหลาย ทั้งทางกายภาพ ทางชีวภาพ และทางสังคมวัฒนธรรม จากตัวอย่างบทเรียนที่ดี (Best practices) ทั่วประเทศกว่า 1,000 แห่ง ซึ่งให้เห็นได้ว่าการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สมดุล ยั่งยืน และเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของสังคม จำเป็นจะต้องมีและใช้ความรู้ความเข้าใจในแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายด้านมาช่วยคิดวิเคราะห์ออกแบบวางแผนและขับเคลื่อนการทำงานเพื่อให้เห็นคุณค่า ความสำคัญของสรรพสิ่ง ตลอดจนความสัมพันธ์ของพันธุ์พืชสัตว์ชนิดต่างๆ และความหลากหลายของระบบนิเวศที่ทำให้เกิดสมดุลทางธรรมชาติ อีกทั้งแนวคิดด้านสิทธิมนุษยชนที่คำนึงถึงความเสมอภาคและความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ รวมทั้งแนวคิดการจัดการที่ดินและทรัพยากรที่สำคัญ และการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งเนื้อหาในเอกสารต่อไปนี้จะทบทวนแนวคิดเหล่านี้ไว้ให้เป็นพื้นฐานและแนวทางสำหรับคิดวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล สภาพปัญหาและพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะต่อไป

### 1.2.1 ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม

ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตชีวภูมิศาสตร์อินโดมาลายัน (Indomalayan) โดยทางตอนเหนืออยู่ในเขตอนุภาคอินโดจีน (Indochinese region) และทางตอนใต้อยู่ในเขตอนุภาคซุนดา (Sundaic region) ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนของภูมิโนเวศอันเนื่องมาจากความแตกต่างของสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ ทำให้แผ่นดินแหล่งน้ำและผืนป่าอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งกำเนิดและอาศัยของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์นานาชนิด ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรที่คนไทย โดยเฉพาะชุมชนในเขตชนบทใช้ประโยชน์ในการยังชีพและสร้างรายได้ จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังคำสอนของกลุ่มชาติพันธุ์กระเหรี่ยงที่ว่า “รู้จักกิน รู้จักอยู่ ต้องรู้จักรักษา”

การสูญเสียและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของประเทศไทยอยู่ในอัตราที่สูงมาก ตั้งแต่ช่วงเร่งรัดพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกๆ แม้อัตราการสูญเสียป่าของไทยในปัจจุบันจะลดลงเมื่อเทียบกับการพัฒนาในช่วงแรกๆ แต่ก็ยังสูญเสียในอัตราที่สูง

อยู่ โดยมีอัตราการสูญเสียพื้นที่ป่าระหว่างปี 2543-2549 เฉลี่ยปีละ 1 ล้านไร่ สำหรับทรัพยากรที่ดินยังมีปัญหาการกระจุกตัวของภาคการถือครองที่ดิน การใช้ที่ดินผิดประเภท น้ำที่ดินอุดมสมบูรณ์ดินดำน้ำชุ่มเหมาะสมกับการเกษตรไปทำนามกอธูป โรงงาน บ้านจัดสรร ประกอบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของดินอันเกิดจากการใช้สารเคมีจนเกิดปัญหาดินเสื่อมสภาพมากกว่า 100 ล้านไร่ หรือกว่าร้อยละ 60 ของที่ดินเกษตรกรรมทั้งหมด การสูญเสียกรรมสิทธิ์และสิทธิครอบครองใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรรายย่อยไปมีประมาณร้อยละ 60 ทำให้การใช้ที่ดินไม่มีประสิทธิภาพ เกษตรกรไร้ที่ทำกินจำนวนมากจึงตกเป็นเครื่องมือการบุกรุกถางป่าใหม่เพื่อเอาที่ดินมาทำการเกษตร (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2555)

ประเทศไทยมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,630 มิลลิเมตรต่อปี มีปริมาณน้ำท่ารายปี 2134.23 ลูกบาศก์เมตร อ่างเก็บน้ำทั่วประเทศสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ประมาณ 72,630 ลบ.ม. หรือร้อยละ 34.03 ของปริมาณน้ำท่า จึงมีปริมาณน้ำที่สามารถหมุนเวียนในประเทศรายปี ประมาณ 1,845 ลบ.ม. ต่อหัว ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่ยังไม่ขาดแคลนน้ำ (มีงสรณ์ ขาวสะอาด, 2544) แต่การประเมินของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระบุว่าการใช้น้ำจะเพิ่มขึ้นเท่าตัวในทุก 20 ปี การบริหารจัดการน้ำยังคงขาดประสิทธิภาพโดยเฉพาะน้ำสำหรับฤดูแล้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาแหล่งน้ำเน่าเสียในแม่น้ำสายหลักทุกแห่งของประเทศ สำหรับพื้นที่ชุ่มน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ทั้งที่มีป่าปกคลุมและไม่มีป่าปกคลุมซึ่งมีมากถึง 42,653 แห่ง ที่เป็นคลอง ห้วย ลำธาร แม่น้ำ ทะเลสาบ หนองน้ำหรือที่ลุ่มชื้นแฉะ ทะเลชายฝั่งทะเลและปากแม่น้ำ ครอบคลุมพื้นที่ถึงร้อยละ 7.5 ของเนื้อที่ประเทศ (สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542) ซึ่งในจำนวนนี้มีพื้นที่คลอง ห้วย ลำธาร แม่น้ำมากที่สุดถึง 25,008 แห่ง และทะเลสาบ หนองน้ำหรือที่ลุ่มชื้นแฉะอีกกว่า 14,128 แห่ง ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพถูกคุกคามจากสิ่งก่อสร้าง บ้างก็อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ถูกบุกรุกใช้พื้นที่ดิน ผลกระทบจากการกระทำได้กล่าวทำให้แหล่งน้ำอยู่ในสภาพตื้นเขิน ไม่สามารถเก็บกักน้ำหรือรองรับน้ำไหลบ่าในฤดูฝนได้ ข้อมูลเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการบริหารจัดการน้ำ แหล่งน้ำและพื้นที่ชุ่มน้ำที่ไม่มีประสิทธิภาพ

ส่วนทะเลและทรัพยากรชายฝั่งของประเทศไทยใน 24 จังหวัด มีพื้นที่ทะเลกว้างขวางถึง 350,000 ตร.กม ชายฝั่งทะเลยาว 2,815 กม. และที่ดินชายฝั่งเนื้อที่ 20.54 ล้านไร่ ซึ่งในอดีตมีทรัพยากรสมบูรณ์และหลากหลายไปด้วยชนิดพันธุ์สัตว์น้ำ รวมถึงทรัพยากรและระบบนิเวศที่สำคัญเช่น ป่าชายหาด ป่าชายเลน ปะการัง หญ้าทะเล ระบบนิเวศมวลน้ำทะเลและมวลน้ำกร่อยซึ่งอุดมไปด้วยสัตว์น้ำวัยอ่อน ประชากรในจังหวัดชายฝั่งทะเลกว่า 13 ล้านคน มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่จากการใช้ประโยชน์โดยตรงจากทะเลและพื้นที่ชายฝั่ง และยังมีรายได้จากการท่องเที่ยวปีละหลายแสนล้านบาท แต่ปัญหาจากการบริหารจัดการที่ผิดพลาดทำให้การมีการจับสัตว์น้ำแบบทำลายและเกินความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ ตลอดจนการเพาะเลี้ยงชายฝั่งรวมทั้งการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ไม่ยั่งยืน อีกทั้งก่อมลภาวะทางทะเลจากอุตสาหกรรมชายฝั่ง และการกีดขวางชายฝั่งทำให้ทะเลไทยเสื่อมโทรมลงและการบริหารจัดการทะเลและพื้นที่ชายฝั่งของรัฐซึ่งมีมากถึง 15 หน่วยงานกลับไม่สามารถยับยั้งการทำลายทะเลและพื้นที่ชายฝั่งลงได้ จนสหภาพยุโรป (EU) ให้ใบเหลืองเตือนไทยเรื่องทำประมงผิดกฎหมาย (Illegal, unreported and unregulated fishing หรือ IUU Fishing)

การสูญเสียป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ส่งผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมนั้น ท้ายที่สุดยังส่งผลไปถึงปัญหาโลกร้อนทั่วโลกด้วย การจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์และรักษาสมดุลของธรรมชาติจึงมีความสำคัญ หน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่จัดหาน้ำก็ต้องประสบกับปัญหามากยิ่งขึ้นเมื่อทำงานตามลำพัง เช่น การสร้างเขื่อน การขุดลอกแหล่งน้ำ ซึ่งมักจะถูกต่อต้านเนื่องจากผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและแนวโน้มปัญหายังรุนแรงขึ้น เช่น การสร้างเขื่อนแม่วงค์

## 1.2.2 ชุมชนและสิทธิมนุษยชน

ชุมชนเป็นเรื่องของความเป็นเอกภาพหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมนุษย์และชีวิตทั้งหมดชุมชนสามารถบังเกิดขึ้นได้ในครอบครัว ในหมู่เพื่อนและกับมนุษยชาติทั้งมวล ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติชุมชนเป็นรูปแบบสังคมที่มีมาแต่โบราณกาลรากเหง้าของมนุษย์ฝังอยู่ในหมู่บ้านและชุมชนแบบเผ่าสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและผู้คนรอบด้าน ไว้วางใจและรู้สึกปลอดภัยเมื่ออยู่ร่วมกัน ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542) อธิบายว่าความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม ในบางครั้งความหมายของชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือบริเวณเล็กๆที่เรานึกถึงของหมู่บ้านเท่านั้น บางครั้งความหมายอาจจะมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) กล่าวว่าไม่ควรไปยึดติดกับชุมชนที่มีความหมายเป็นพื้นที่เพียงอย่างเดียว เพราะเมืองไทยมีสำนึกเกี่ยวกับชุมชนที่ไม่ได้เป็นพื้นที่อย่างเดียวมามากมาย ดังนั้นเรื่องของชุมชนกับเรื่องของอัตลักษณ์เป็นเรื่องเดียวกัน หมายความว่า ตัวเองมีผลประโยชน์ร่วมกับคนอื่นอย่างไร หรือควรมีทรัพยากรของตัวเองร่วมกับคนอื่นอย่างไร เหล่านี้เองคือความเป็นชุมชนและการที่คนเหล่านั้นมีจินตนาการว่าตัวตนของตัวเองส่วนหนึ่งอยู่ร่วมกับส่วนอื่นเพราะเหตุผลอย่างนั้นก็คือสิทธิชุมชน

ในงานพัฒนา ชุมชนเป็นศูนย์กลางของแนวคิดในการจัดการและการพัฒนา ซึ่งเป็นการจัดความสำคัญระหว่างทรัพยากรกับคนในชุมชนโดยตรง ส่วนองค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรประชาชน หมายถึงองค์กรในชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมใดๆในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตร กลุ่มป่าชุมชน องค์กรเหล่านี้สามารถแบ่งไปตามบริบทของชุมชน ขอบเขตของปัญหา ขอบเขตของพื้นที่ ขอบเขตของวัตถุประสงค์ และรูปแบบการรวมตัว ในประเทศไทยมีองค์กรชุมชนหลากหลายประเภท บางองค์กรแก้ไขปัญหาหนึ่งในชุมชนโดยเฉพาะบางองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาลากหลายในชุมชนและบางองค์กรชุมชนเน้นประเด็นทางสังคมและการเมืองโดยไม่ยึดติดพื้นที่ (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2543)

ความเป็นชุมชนในลักษณะหมู่บ้านนี้ เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมไทย ซึ่งมีชุมชนตั้งกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆมากมาย ชุมชนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันก็สามารถสืบทอดและคงสภาพความเป็นชุมชนไว้โดยผ่านทางประเพณีพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนทุกวันนี้ ในขณะเดียวกันหลายชุมชนก็ล่มสลายหรือเปลี่ยนไปเป็นชุมชนแบบอื่น เช่น เป็น “เมือง” ซึ่งสมาชิกมีวิถีชีวิตต่างไปจากชุมชนแบบหมู่บ้านคือไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างชุมชนแบบยังชีพ ความเป็นเมืองจึงยังต้องมีการพึ่งพิงกันกับชุมชนอื่นๆ ที่ตนเองสามารถพึ่งพิงได้ (ไพสิฐ พานิชกุล, 2546)

ถึงแม้ชุมชนจะเป็นหนทางสังคม แต่ในการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติ โดยทั่วไปไม่ใช้ชุมชนเป็นหน่วยงานจัดการเพราะมีข้อจำกัดบางประการ เช่น กลุ่มคนมีขนาดใหญ่เกินไป หรือมีความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนอื่น ๆ การจัดการป่าและทรัพยากรของท้องถิ่น จึงมักจะลงไปยังกลุ่มองค์กรย่อยในชุมชน เช่น กลุ่มผู้หญิง กลุ่มผู้สนใจเฉพาะเรื่อง กลุ่มป่า กลุ่มอาชีพ ซึ่งเป็นกลุ่มคนขนาดเล็กแต่มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ปฏิบัติตามกฎหมายของท้องถิ่นและร่วมกันรับผิดชอบได้อย่างเท่าเทียมกัน กลุ่มหรือองค์กรในชุมชนมีความแปลกแยกแตกต่างกันน้อยกว่าบุคคลหรือประชาชนทั่วไปจึงจัดการป่าได้ดีกว่าคนกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มชุมชนผู้สนใจทั่วไปนอกชุมชน

### นิเวศชุมชน

แนวคิดนิเวศชุมชนให้ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีลักษณะเป็นเครือข่ายของระบบย่อยๆ ที่เชื่อมร้อยเป็นระบบขนาดใหญ่ หรือเป็นชุมชนย่อยๆ ที่เชื่อมร้อยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ความสัมพันธ์ทั้งสามลักษณะดังกล่าวมีการพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกัน แต่หากความสัมพันธ์ไม่สมดุลก็จะเกิดวิกฤติ เกิดภาวะที่สับสนอลหม่าน อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ที่วิกฤตินี้ถึงที่สุดแล้วก็จะกลับสมดุลอีกครั้ง ภายใต้ความพยายามของคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ต้องมาร่วมกันทบทวนปรากฏการณ์เพื่อที่จะปรับตัวให้สอดคล้องกับการดำรงอยู่ในขณะนั้น (บำรุง บุญปัญญา, 2550)

งานศึกษาเกี่ยวกับนิเวศชุมชนโดยปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2535) ได้ศึกษาองค์ความรู้นิเวศวิทยาของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่า กรณีศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน เกิดจากเงื่อนไขของการใช้อำนาจ และการครอบงำจากรัฐ โดยกลไกของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การบังคับให้เปลี่ยนแปลงด้วยระบบโรงเรียน และการเก็บภาษีที่ดินของรัฐ ตลอดจนโครงการต่างๆ ที่ปราศจากความเข้าใจถึงรากฐานความรู้และระบบวัฒนธรรมของชุมชนและด้วยทัศนคติพื้นฐานของการเหยียดทางวัฒนธรรม ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและมโนทัศน์ของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติซึ่งมีผลต่อระบบการจัดการทรัพยากร ครรชิต พืชพันธุ์ (2549) ศึกษาพลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินในเขตป่าบุ่งป่าทามในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง พบว่าโครงการชลประทานฝ่ายราชสีห์ไหลทำให้เกิดผลกระทบและปัญหาตามมาหลายประการ เช่น การสูญเสียที่ดินทำกิน พื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม แหล่งน้ำ พื้นที่เลี้ยงวัวควาย แหล่งหาปลา แหล่งหาไม้ฟืน แหล่งต้มเกลือ การแพร่กระจายของดินเค็ม และการละเลยมุมมองความสลับซับซ้อนของสิทธิ ได้นำไปสู่ประเด็นความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินในเขตป่าบุ่งป่าทาม อย่างน้อย 5 ลักษณะคือ 1) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ 2) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ 3) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง 4) ความขัดแย้งภายในชุมชนเองและ 5) ความขัดแย้งในครอบครัวและวงศ์ตระกูล และ 5) ชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบมีการปรับใช้ความรู้ในหลายระดับ คือ ความรู้ในระดับทรัพยากร ระดับระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากร ระดับความเชื่อและพิธีกรรม และระดับวิถีคิด ความรู้ในแต่ละระดับยังมีการปรับใช้และเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามวิถีชีวิต ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ลาวรรณ ทัยคุปต์ (2546) ศึกษาพลวัตการ

ดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี พบว่าชุมชนมีวิถีชีวิตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบความคิด คุณค่าและความเชื่อที่คอยกำกับดูแลให้ใช้ทรัพยากรอย่างทะนุถนอม เป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างเกื้อกูล แต่เมื่อเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของชุมชนและการเข้ามาของภาครัฐทำให้วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เป้าหมายคือการแสวงหาความร่ำรวย มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองการบริโภคที่ไร้ขีดจำกัด จนเกิดความเสื่อมโทรมลง ส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในเชิงผลประโยชน์ แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้ทำลายวิถีชีวิตและคุณค่าดั้งเดิมทั้งหมด กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวบนฐานวัฒนธรรมทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง

### สิทธิมนุษยชน

สิทธิเป็นความคิดพื้นฐานในบทบัญญัติของกฎหมายเพราะกฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ให้แก่บุคคลในลักษณะทั่วไป สิทธิหมายถึงความชอบธรรมที่บุคคลอาจใช้ยันกับผู้อื่นเพื่อคุ้มครองหรือรักษาผลประโยชน์อันเป็นส่วนที่พึงได้ของบุคคลนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งสิทธิคือประโยชน์ที่บุคคลมีความชอบธรรมที่จะได้รับ ซึ่งกฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ (สมยศ เชื้อไทย 2544; ดำรง ธรรมมารักษ์ 2546) โดยทั่วไป ทุกคนมีสิทธิตามธรรมชาติ (natural rights) ในทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อการรักษาชีวิตตนอยู่รอดได้ แต่เมื่อก่อนอยู่รวมกันเป็นสังคม ก็การสร้างกฎเกณฑ์สำหรับการปฏิบัติขึ้นมาควบคุมเพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงปลอดภัย มนุษย์จึงต้องสละสิทธิตามธรรมชาติบางส่วน หันมายอมรับกฎเกณฑ์ร่วม หรือระบอบการปกครองที่สามารถสร้างหลักประกันเสรีภาพในการดำรงชีวิตของมนุษย์และอาศัยหลักการทางศีลธรรมที่ให้เสรีภาพในการดำรงชีวิตซึ่งเรียกว่า “สิทธิ” และเมื่อเกิดแนวคิดที่มองว่ามนุษย์ต้องพึ่งพาทรัพย์สินเป็นพื้นฐานในการผลิตและการหาเลี้ยงชีพ จึงเกิดการพัฒนาแนวคิดเรื่องทรัพย์สินส่วนบุคคลซึ่งเป็นสิทธิในทรัพย์สิน (property rights) ประเภทหนึ่ง สิทธิในทรัพย์สินจึงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้คนในสังคม ที่เกิดจากการมีความสามารถในการเข้าถึงทรัพย์สินได้ต่างกัน

สิทธิมนุษยชนเป็นส่วนสำคัญของนโยบายสิ่งแวดล้อมในเรื่องสิทธิสิ่งแวดล้อม (rights of environment) ระดับสากลมากกว่าสามสิบปี และประเทศต่างๆ ทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยก็ได้นำหลักการดังกล่าวไปเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศ การพัฒนากฎหมายระหว่างประเทศในช่วงที่ผ่านมาจึงได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากปฏิญญาไรโอ (Rio Declaration 1992) และวาระที่ 21 (Agenda 21) รวมถึงสนธิสัญญาและข้อตกลงระหว่างประเทศในประเด็นทรัพยากรเฉพาะเรื่องฉบับต่างๆ อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนยังคงต้องการกรอบโครงสร้างในทางกฎหมายเพื่อให้กระบวนการดังกล่าวสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้ในความเป็นจริง (สถาบันพระปกเกล้า, 2545)

พลักระแสประชาสังคมมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดกระแสสิทธิมนุษยชน ซึ่งอยู่ในหลักการสิทธิเสรีภาพ ในรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 และรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2550 ซึ่งเน้นย้ำถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพ สิทธิที่เท่าเทียมกันของชายหญิงโดยไม่เลือกปฏิบัติกับ

บุคคลที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นด้านถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกาย สถานะ ฐานะ ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง รวมไปถึงสิทธิเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย

บนพื้นฐานบริบทเศรษฐกิจการเมืองโลกที่เปลี่ยนแปลง การพัฒนารากฐานวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนมีข้อเสนอทางออกให้ชุมชนประชาสังคม สามารถใช้สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง หรือที่เรียกกันว่า “สิทธิอัตวิญฉัย” (self determination) เพื่อให้ประชาคมทั่วโลกอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รักษาสิทธิของตนและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น เพื่อให้ประชาคมทั่วโลกมีสิทธิที่จะพัฒนาตนเองไปได้อย่างถาวรและยั่งยืนบนพื้นฐานของความรับผิดชอบร่วมกัน พัฒนาการของสิทธิในสังคมต่างๆ ได้จำแนกแยกแยะสิทธิในทรัพย์สินออกเป็นประเภทหลักๆ คือกรรมสิทธิ์ของเอกชน กรรมสิทธิ์ของรัฐ และกรรมสิทธิ์ของชุมชน ซึ่งหลักการจำแนกนี้อยู่บนพื้นฐานของความเป็นเจ้าของ (rights of ownership) (Gibbs Christopher J.N>. and Daniel W. Bromley อ้างใน Berkes, 1987)

ความสำคัญของผู้คนบนฐานสิทธิ มักเริ่มจากการเป็น “จารีตประเพณี” ที่ปฏิบัติกันมาในสังคมแต่ละท้องถิ่น เมื่อท้องถิ่นย่อยๆ ถูกผนวกเข้าเป็นสังคมใหญ่ขึ้นจนถึงเป็นรัฐประชาชาติขนาดใหญ่ ภายใต้ระบบกฎหมายเดียว ทำให้เกิดระบบสิทธิทางกฎหมาย ซึ่งส่วนใหญ่แตกต่างและขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับจารีต ประเพณี เพราะจารีตก็เป็นสิทธิในแง่กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เรียกว่า สิทธิตามจารีตทางประเพณี (customary rights) ซึ่งอาจเหมือนหรือแตกต่างกับสิทธิทางกฎหมาย (legal rights) ได้ เพราะสิทธิตามจารีตมักจะตั้งอยู่บนหลักของศีลธรรมอย่างเคร่งครัด ขณะที่สิทธิทางกฎหมายจะผสมผสานหลักการทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้าไปด้วย สิทธิตามจารีตทางประเพณี มักรวมการอ้างสิทธิในที่ดินและทรัพยากรไว้หลายรูปแบบ เช่น ภาคเหนือเรียก “สิทธิหน้าหมู” สำหรับที่ดินและป่าที่ชุมชนใช้สอยร่วมกัน หรือกรณีสวนดุงซึ่งเป็นส่วนผลไม้ดั้งเดิมในป่าของชุมชนมุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ ตลอดจนทะเลที่ชุมชนประมงพื้นบ้านใช้เป็นที่ทำมาหากินถือเป็นที่ไม่มีการเป็นเจ้าของแต่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

สิทธิในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเรียกว่ากรรมสิทธิ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร สิทธิในการใช้ทรัพยากรกำหนดขึ้นโดยวิธีทางสังคม ตัวแปรในการกำหนดสิทธิเกิดจากมาตรฐานที่หลากหลายของจารีตประเพณีแบบแผนทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนคำว่า ทรัพย์สินส่วนร่วม (common property) ใช้อธิบายทรัพยากรหรือกลุ่มทรัพยากรหรืออาจอธิบายได้ในแง่ระบบความเป็นเจ้าของหรือสิทธิในการใช้ นักวิชาการบางคนใช้คำว่า common pool resource เมื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับทรัพยากรซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนร่วมที่มีการจัดระบบหรือควบคุมการใช้สอย

**ทรัพย์สินส่วนร่วม** มีการให้ความหมายไว้ 2 แนวทาง คือ

1. เป็นการกำหนดที่อิงธรรมชาติของทรัพยากร ซึ่งเป็นการยากที่จะกีดกันคนอื่นนอกจากการใช้ เช่น กรณีป่าบุ่งป่าทาม ซึ่งมีผู้ใช้ที่ดินทำนา บ้างใช้เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำ และเก็บหาของป่า การใช้แต่ละ

อย่างมีผลกระทบต่อกัน แต่ทรัพยากรบางประเภทก็อาจกำหนดเงื่อนไขเจาะจงโดยผู้มีสิทธิได้ และในการกำหนดแบบนี้ ทรัพยากรส่วนรวมอาจจะหรือมักจะจัดการโดยกลไกของรัฐ จึงอาจเรียกเป็นทรัพยากรของรัฐก็ได้

2. ในความหมายเกี่ยวกับระบบที่ควบคุมการใช้ ในกรณีนี้ทรัพยากรส่วนรวมจึงแตกต่างจากทรัพยากรของรัฐ และทรัพยากรส่วนรวมก็ไม่จำเป็นต้องได้รับการจัดการโดยระบบกลไกของรัฐเสมอไป บางทีก็มีการควบคุมโดยระบบของชุมชน และการควบคุมโดยระบบชุมชนนี้ อาจเป็นระบบกรรมสิทธิ์เอกชนหรือนอกภาครัฐก็ได้

ส่วนทรัพยากรที่เป็น**ทรัพยากรของชุมชน** (communal property resource) หมายถึงทรัพยากรส่วนรวมที่ใช้ร่วมกันโดยกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งมักจะเป็นสมาชิกของกลุ่ม ในระบบนี้ทรัพยากรบางประเภทอาจใช้ได้โดยบุคคล แต่ทรัพยากรต้องเป็นของชุมชนและจัดการโดยชุมชน

การถือครองทรัพยากรร่วมกันแบบนี้ จะตกทอดตามหลักการเกี่ยวกับสิทธิของบรรพชน (ancestral domain rights) ซึ่งชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมจะต่อสู้เรียกร้องเพื่อรักษาสิทธิของตนไว้ โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่รัฐขยายการประกาศพื้นที่ป่าและที่ดินส่วนรวมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือพื้นที่อนุรักษ์ต่างๆ ในเขตที่ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ และในภายหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ก็มักมีการเรียกสิทธิเช่นนี้ว่า “สิทธิชุมชน” ซึ่งหมายรวมทั้งชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและชุมชนท้องถิ่นทั่วไป สิทธิชุมชนนี้แสดงออกถึงความพยายามในการยอมรับกฎเกณฑ์ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรซึ่งถือเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ บางประเทศ เช่น ประเทศฟิลิปปินส์และอินเดีย ได้ออกกฎหมายมารับรองสิทธิตามจารีตประเพณีเหล่านี้ด้วย

โลกปัจจุบันมองทรัพยากรและสิทธิเป็นสินค้าสิ่งที่ซื้อขายกันได้มากขึ้น ความเข้าใจในเรื่องนี้จึงซับซ้อนและซับซ้อนและมีความพยายามตีความทรัพยากรและสิทธิเข้าข้างผู้แสวงหาผลประโยชน์มากขึ้น ตามราคาและมูลค่าทรัพยากรชนิดนั้นๆ และรัฐก็จะเป็นผู้ที่ให้หลักประกันต่อการซื้อขายเปลี่ยนมือสิทธิของบุคคล

**สิทธิในการใช้ประโยชน์** หมายถึงสิทธิในการใช้ผลผลิตบางประเภท เช่น สิทธิในการทำประมงของชาวบ้าน สิทธิในการครอบครองพื้นที่ชั่วคราวเพื่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (วัฒนา สุกันต์ลี ไม่ระบุปีที่พิมพ์) แต่ในบางสถานการณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่อยู่กับป่า มีความสัมพันธ์กับป่าและทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมมานาน สิทธิในการใช้ประโยชน์อาจมีอะไรพิเศษต่างออกไป สิทธิในการใช้ผลผลิตบางประเภทดังกล่าวเป็นสิทธิที่รับรู้กันในท้องถิ่นว่ามีการเปลี่ยนแปลงได้และเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ที่ไม่จำเป็นต้องพ้องกับความเป็นเจ้าของตามที่กฎหมายระบุไว้ (Gilmour and Blockhus, 1993)

สิทธิในการใช้ประโยชน์โดยทั่วไปมี 2 แบบคือ

1. สิทธิดั้งเดิม มักกำหนดขึ้นโดยชุมชนท้องถิ่นตามวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาโดยมีจารีตประเพณีและกลไกทางสังคมของชุมชนเป็นตัวควบคุม ในทางปฏิบัติอาจจะแบ่งสิทธิการใช้ดั้งเดิมได้หลายระดับ เช่น ระดับบุคคล ครัวเรือน กลุ่มครัวเรือน และระดับชุมชน ขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่น

2. สิทธิที่รับรองโดยกฎหมาย สิทธิประเภทนี้กำหนดขึ้นโดยหน่วยงาน/องค์กรที่มีอำนาจปกครองเหนือพื้นที่ป่าและทรัพยากรในป่า โดยมักให้สิทธิกับบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานที่เป็นนิติบุคคลเพื่ออนุญาตให้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรบางประเภท ทั้งนี้อาจกำหนดรายละเอียดเพิ่มเติม อาทิ ใช้ทำอะไร ใช้เพื่ออะไร ปริมาณเท่าใด กำหนดเวลาในการใช้ ตัวอย่างเช่น การเก็บหาพืชในป่า เก็บหาของป่า สิทธิแบบนี้จึงไม่คลุมทุกอย่าง แต่เป็นสิทธิทางการบริหารจัดการเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (management rights) เช่น จัดการน้ำ จัดการป่า จัดการที่ดินทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

งานศึกษาวิจัยบางส่วนชี้ว่า ความไม่สอดคล้องกันของระบบสิทธิในทรัพยากรตามความเป็นจริง กับระบบสิทธิในทรัพยากรตามกฎหมาย จะเป็นสาเหตุประการหนึ่งนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของป่า ขณะเดียวกันก็มีข้อสังเกตว่า การเลือกใช้ระบบสิทธิในทรัพยากรประเภทใดกับทรัพยากรชนิดไหนนั้น ยังควรจะต้องคำนึงถึงผลกระทบภายนอกด้วย ถ้ามีผลกระทบภายนอกมาก ก็ควรใช้ระบบสิทธิส่วนรวมของชุมชน และถ้ามีผลกระทบระดับประเทศ จึงจะให้รัฐเข้ามาจัดการ ซึ่งก็สามารถจัดการร่วมกับระบบสิทธิอื่นๆไปพร้อมๆกันได้ด้วยการเสนอให้รัฐหันมายอมรับสิทธิส่วนรวมของชุมชนในทางกฎหมาย โดยผูกพันกับเงื่อนไขการอนุรักษ์ป่า เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเชิงสถาบัน ที่จะสามารถสร้างแรงจูงใจให้ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆร่วมมือกันในการอนุรักษ์ป่าอย่างจริงจัง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545)

การปรับปรุงกฎหมายเพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมตามบทบัญญัติของรัฐของรัฐธรรมนูญในทางปฏิบัติยังมีปัญหา ประการแรกความไม่เข้าใจในความหมายของชุมชนของผู้ใช้อำนาจตามกฎหมายทำให้มีการยอมรับชุมชนที่เป็นหน่วยพื้นที่ตามนิยามของราชการเท่านั้น ประการที่สองหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจตามกฎหมายยังคงพยายามที่จะรักษาอำนาจไว้ ไม่สนใจที่จะเปิดโอกาสหรือปรับแก้ไขระเบียบกฎหมายให้ชุมชนมีส่วนร่วม และประการที่สามระบบกฎหมายไทยยังไม่เปิดกว้างอย่างเพียงพอที่จะยอมรับระบบการจัดการตามความหลากหลายของกฎหมาย (legal pluralism) เพราะไม่ยอมรับจารีตท้องถิ่นและกฎเกณฑ์ข้อบังคับของกลุ่มท้องถิ่นเท่าที่ควร

ความพยายามที่จะศึกษาปัญหาความซับซ้อนของสิทธิในทรัพยากรและผลักดันให้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐมีมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2513 (ค.ศ. 1970) เช่น จากงานศึกษาวิจัยของ F.G.B Keen (1972) และ Kunststadter et al. (1978) ที่พยายามผลักดันให้รัฐรับรองความมั่นคงในสิทธิการถือครองที่ดินบนพื้นที่สูง เนื่องจากพบว่าถ้าปล่อยให้มีการถือครองที่ดินไม่ชัดเจน จะทำให้การใช้ที่ดินบนที่สูงไร้ทิศทางและเกิดความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเหนือที่ดินเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นการที่ระบบตลาดได้ขยายขึ้นไปบนที่สูง จะมีผลให้สิทธิชุมชนค่อยๆ ถูกบั่นทอนเพราะขาดการยอมรับจากกลุ่มชนอื่น รัฐจึงต้องรับรองสิทธิของชุมชนในการควบคุมทรัพยากรโดยการจัดการพื้นที่ส่วนรวม การถือครองของสถาบันทางสังคมในรูปแบบต่างๆจะมีผลในการใช้ทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ต่างกัน การรับรองสิทธิประเภทต่างๆจะเป็นเงื่อนไขและหลักประกันในการถือครองที่ดินและทรัพยากรที่จะเอื้อต่อการอนุรักษ์ (เบญจพรรณ ชินวัตร 2537) และสร้างแรงจูงใจให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและเพิ่มพื้นที่สีเขียว สุธาวลัย เสถียรไทย (2537) และอภิชัย พันธเสน (2539) นอกจากนี้อุไรวรรณ ตัมกิมยง (2526) ได้ศึกษาระบบการจัดการน้ำระบบเหมืองฝายของชุมชน พบว่าระบบดังกล่าวเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมี

ส่วนร่วมในการจัดการน้ำได้อย่างยั่งยืน เพราะยึดมั่นหลักคุณค่าความเสมอภาคในสิทธิการใช้ ซึ่งชาวบ้านสามารถนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศที่ซับซ้อนได้

การปรับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนในท้องถิ่นกับระบบนิเวศภายใต้บริบทของความสัมพันธ์กับอิทธิพลของรัฐและระบบตลาด มีตัวอย่างกรณีศึกษาชุมชนในป่าของประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งหันไปปลูกทั้งไม้ผลและต้นยางในป่าและทำวนเกษตรเพิ่มขึ้นแทนที่จะถางป่าเพื่อเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไปสู่ระบบเกษตรแบบถาวรตามที่เคยเชื่อกัน และการหันไปพึ่งป่าดังกล่าว ชาวบ้านไม่ได้หาประโยชน์จากป่าอย่างเดียว แต่ได้อาศัยแบบแผนและสิทธิตามจารีตมาปรับใช้เพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของบุคคลใหม่โดยแทนที่จะยึดป่าเป็นสิทธิส่วนตัว แต่กลับหันไปเน้นการจัดให้ชาวบ้านแต่ละคนมีสิทธิในต้นไม้ที่ปลูกซึ่งมักเป็นไม้ผลยืนต้น ทำให้สิทธิตกทอดไปในหมู่เครือญาติ และเมื่อระยะเวลาผ่านไปสองสามชั่วคน ผู้มีสิทธิในต้นไม้นั้นก็เพิ่มขึ้น จนผูกพันกันระหว่างป่ากับคนทั้งชุมชน

สิทธิในการกำหนดเจตจำนงของตนเอง โดยพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นแท้ที่จริงก็คือสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีงานวิจัยด้านสิทธิชุมชนของผู้เขียนหลายท่าน อาทิ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2547; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547; ไพสิฐ พานิชกุล, 2547; ศรีประภา เพชรเมธีศรี, 2547 และ กฤษฎา บุญชัย, 2545 สรุปได้ว่าสิทธิชุมชนมีลักษณะสำคัญ คือ 1) เป็นสิทธิเชิงซ้อน มีสิทธิหลายประเภทอยู่ภายใต้เงื่อนไข ข้อตกลงร่วมกัน ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน 2) เป็นขบวนการทางสังคมของชุมชนเพื่อจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับการผลิตที่ทุกคนมีทางเลือกและสามารถเข้าถึงได้ 3) เป็นการให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตอย่างเป็นอิสระโดยตัวเอง 4) กระบวนการเกิดสิทธิชุมชนแต่ละประเภท ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธสัญญา หากแต่เป็น “กฎเกณฑ์ทางสังคม” ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนแต่ละแห่งที่เรียนรู้สั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมระดับชุมชน และในหลายๆกรณีเกิดจากการเลียนประเพณี และผลิตซ้ำทางความคิด 5) กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชนผ่านทางระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน โดยมีลักษณะให้โอกาสกับสมาชิกของชุมชนมากกว่าบังคับและลงโทษ 6) เป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน ความเป็นธรรม บนฐานความสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก 7) ขึ้นอยู่กับความหลากหลายของฐานทรัพยากรเขตร้อน ทั้งดิน น้ำ และป่า ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน แนวคิดความหมาย และปฏิบัติการสิทธิชุมชนไม่เคยหยุดนิ่ง หากมีพัฒนาการไปตามความเป็น “ชุมชน” ซึ่งมีความหลากหลาย ซับซ้อน หาใช้ชุมชนที่โดดเดี่ยว หยุดนิ่ง มีขอบเขตตายตัว เมื่อชุมชนสัมพันธ์กับเงื่อนไข สถานการณ์อำนาจต่างๆ ที่ซับซ้อนทั้งภายในและภายนอกชุมชน สิทธิอันหมายถึงการจัดระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของเจ้าของสิทธิซึ่งในที่นี้คือชุมชน จึงมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (กฤษฎา บุญชัย และคณะ, 2546)

### 1.2.3 การจัดการที่ดินและทรัพยากร

การจัดการที่ดินและทรัพยากรที่ยั่งยืน มีแนวคิดหลัก 2 ประการที่เกี่ยวข้องและนิยมนำมาใช้ปฏิบัติ คือ แนวคิดการมีส่วนร่วม ซึ่งเกี่ยวข้องกับโอกาส บทบาท และหน้าที่ของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากร และแนวคิดการกระจายอำนาจ ซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างความสมดุลในอำนาจตัดสินใจบริหารจัดการทรัพยากร

#### การมีส่วนร่วม

การพัฒนาประเทศภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการตื่นตัวอย่างกว้างในหมู่ประชาชนพร้อมกับกระแสการเรียกร้อง ทั้งจากองค์กรชุมชน ภาคธุรกิจเอกชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชนและประชาชนทั่วไป ให้ระบบราชการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กระแสการเรียกร้องที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อพวกเขาทั้งทางตรงและทางอ้อม

กระแสความขัดแย้งซึ่งพัฒนาขึ้นมาเป็นปัญหาและทำให้เกิดการเรียกร้องกับรัฐอาจจำแนกออกเป็นประเภทหลักๆ ได้ 2 ประเภท ได้แก่ ปัญหาการดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาของรัฐที่ไม่ถึงมือประชาชนเป้าหมายที่ยากจนและได้รับความเดือดร้อนจริง เช่น ปัญหาการจัดที่ดินทำกินให้ราษฎรที่ไร้ที่ดินทำกิน ปัญหาการออกเอกสารสิทธิให้แก่เกษตรกรที่ทำกินมานานแต่ไม่มีเอกสารสิทธิ ปัญหาพืชผลราคาตกต่ำ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาการสร้างสาธารณูปโภคในพื้นที่ชนบทอยู่ห่างไกล และปัญหาผลกระทบจากการดำเนินการตามนโยบายและโครงการต่างๆ ของรัฐ เช่น การสร้างเขื่อนอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ การก่อสร้างโรงผลิตไฟฟ้าจากถ่านหินหรือจากขยะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การระเบิดหินที่ก่อให้เกิดมลภาวะทางอากาศ การสันسدเหื่อน และมลภาวะทางเสียง การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับที่อยู่อาศัยทำกินและป่าใช้สอยของชุมชน รวมทั้งปัญหาการชดเชยค่าเสียหายจากผลกระทบโครงการต่างๆ ของรัฐ เช่น กรณีโรงไฟฟ้าแม่เมาะ กรณีเขื่อนราศีไศล กรณีเหมืองแร่ตะกั่วที่คลิตี้

ปรากฏการณ์ของการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่ดินทำกินและผลกระทบจากโครงการของรัฐขนาดใหญ่เกิดขึ้นมากในปี พ.ศ. 2539 เหตุการณ์เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวที่เป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกลุ่มต่างๆ อยู่ในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ และมีลักษณะการเคลื่อนไหวของปัญหาความเดือดร้อนที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบ อาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนได้พัฒนามาจากปัญหาเล็กๆ ของท้องถิ่นและภูมิภาคจนกลายเป็นปัญหาระดับชาติที่จะต้องมีการแก้ไขอย่างรีบด่วน การเรียกร้องที่เกิดขึ้นในหลายกรณี อาจจะแก้ไขและยุติปัญหาโดยได้ผลลัพธ์เป็นที่พอใจของทุกฝ่ายได้ถ้ามีการแก้ไขตั้งแต่ปัญหาเหล่านั้นเพิ่งเริ่มพัฒนาก่อตัวขึ้นมา (สถาบันดำรงราชานุภาพ 2539)

การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาต่างๆ ในภาครัฐ ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีความพยายามเพิ่มขึ้นมากในหลายๆ ด้าน เช่น การรับข้อมูลข่าวสาร การสำรวจสาธารณะ การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวข้างต้นไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ บางเรื่องเจ้าหน้าที่รัฐยังขาดความจริงจังต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน อีกทั้งรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ของ

รัฐที่จะสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนมีค่อนข้างน้อย จึงไม่อาจช่วยแก้ไขปัญหาคอขวดความขัดแย้งลงได้ (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, 2555)

รัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับปี พ.ศ. 2540 ในเรื่องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ได้เปลี่ยนบทบาทรัฐจากเดิมที่ต้องทำหน้าที่ดูแลสิ่งแวดล้อมโดยตรง มาทำหน้าที่สร้างเสริมและสนับสนุนประชาชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนหลักการพื้นฐาน 3 ประการ คือ 1) การสงวน บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพตามหลักการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน 2) การควบคุมและกำจัดการมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิต และ 3) การให้ประชาชนมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐานดังกล่าวข้างต้นในกฎหมายรัฐธรรมนูญ จึงบัญญัติให้ประชาชน 5 กลุ่ม ได้ รัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม องค์กรอิสระ และประชาชนหรือบุคคลทั่วไปต้องร่วมกันในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งในทางปฏิบัติสำหรับการมีส่วนร่วมของบุคคลและชุมชนตามกรอบกฎหมายรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2550 ได้สนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและกลุ่มองค์กรหรือชุมชนในหลายมาตรา โดยการรับรองสิทธิ การส่งเสริมและสนับสนุนให้มีความสามารถและมีบทบาทตัดสินใจทางการเมือง การปกครองการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ตลอดจนการตรวจสอบอำนาจรัฐทุกระดับ รวมถึงการกระจายอำนาจและการตั้งองค์กรใหม่เพื่อเสริมสร้างอำนาจของคนและชุมชน

บทเรียนและประสบการณ์ข้างต้น สรุปเป็นแนวคิดได้ว่า

1. การมีส่วนร่วม เป็นหลักการ กระบวนการ และวิธีการ ที่จะทำให้การทำให้กิจกรรมบรรลุเป้าหมายของปัจเจกบุคคลและกลุ่มที่พึงประสงค์
2. การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิและเอกสิทธิ์ การมีส่วนร่วมในฐานะสิทธิ ประชาชนจะต้องได้รับการยอมรับ การคุ้มครอง ความเคารพ และให้เกียรติ และในฐานะเอกสิทธิ์ ประชาชนจะต้องไม่ถูกบังคับและครอบงำ เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากบรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุด
3. การมีส่วนร่วมจะต้องคู่กับความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีความหมายลึกซึ้งไปถึงการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม ต้องคิดว่าจะช่วยกันทำอย่างไร
4. มีความสนใจและประเดิมร่วม ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของบุคคลซึ่งมีความเห็นพ้องกันกลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลของส่วนรวม เป็นประเด็นหรือโจทย์วิจัยร่วมของกลุ่มคนที่ทำงานร่วมกัน
5. มีข้อตกลงร่วมกัน การตกลงใจที่จะร่วมกันของกลุ่มคนหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนาจะต้องมีความเข้มข้นจริงจังมากพอที่จะทำให้เกิดการริเริ่มการกระทำที่จะสนองตอบความเห็นของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น
6. ผู้เข้าร่วมต้องมีความเชื่อความศรัทธาร่วมกัน ความเชื่อความศรัทธาต่อบุคคล แนวคิด หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในสิ่งซึ่งประชาชนศรัทธาหรือเชื่อว่าหากเข้าร่วมแล้วจะสบายใจ เช่นการทำบุญ การทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะ

7. การมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกัน ต้องมีการกระจายอำนาจ เสริมสร้างโอกาส ศักยภาพ และความสามารถของผู้เข้าร่วม ทั้งผู้ด้อยโอกาสในการควบคุมจัดการทรัพยากรและสถาบันของชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้สามารถจัดสรรกระจายทรัพยากรให้ตรงกับความต้องการของประชาชน (สากล สติติวิทยานันท์ 2532; Caaupan อ้างโดย ชินรัตน์ สมสืบ 2539: 25-26) การมีส่วนร่วมของประชาชนในสังคมจะมีมากขึ้นขึ้นอยู่กับความสนใจและประเด็นในงานพัฒนา บนหลักการพื้นฐานที่สำคัญ คืออิสรภาพ และความเสมอภาคต่อกัน

ปฏิญญาริโอ (Rio Declaration) ค.ศ. 1992 ได้ระบุการมีส่วนร่วมไว้ในหลักการ 10 ข้อไว้อย่างชัดเจนว่า “ประเด็นสิ่งแวดล้อม จะจัดการได้ดีที่สุดก็ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่มและทุกระดับที่เกี่ยวข้อง ในระดับภายในประเทศ บุคคลแต่ละคนควรได้รับข้อมูลและการเข้าถึงข้อมูลอย่างพอเพียง รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมและสิ่งต่างๆ ที่เป็นอันตรายต่อชุมชนของเขา รัฐควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ โดยส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกเพื่อสร้างจิตสำนึก และทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ด้วยการเผยแพร่ข้อมูลอย่างทั่วถึงเพียงพอ รัฐควรจัดให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงกระบวนการเรียกร้องความเสียหายทางปกครองและทางศาลด้วย” ซึ่งจากหลักการดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร (Access to information) การมีส่วนร่วมของสาธารณะ (Public participation) และการเข้าถึงกระบวนการให้ได้มาซึ่งความยุติธรรม (Access to justice)

สำหรับการจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่เน้นองค์กรชุมชนเป็นฐานหรือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญนั้น เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2543) เสนอเพิ่มเติมอีกว่า ควรจะต้องยึดถือหลักการสำคัญบางประการ กล่าวคือ 1) ประชาชนและชุมชน เป็นศูนย์กลางหรือส่วนสำคัญที่สุดของการตัดสินใจทุกขั้นตอน 2) ราษฎรเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในฐานะผู้ร่วมงานที่สำคัญ มิใช่ในฐานะเป้าหมายของการพัฒนา 3) ราษฎรในชุมชนสามารถระบุปัญหาและแก้ปัญหาตามลำดับความสำคัญที่เขาเป็นผู้ตัดสินใจ 4) ในระยะยาว กลุ่มองค์กรต่างๆในชุมชน จะเป็นผู้ตัดสินใจในกิจการต่างๆมากกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดๆ 5) การยกระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน อาจทำได้หลายวิธี อาทิเช่น เพิ่มความตระหนัก เพื่อให้ชุมชนสามารถรักษาที่ดินป่าและทรัพยากรและหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรในทางทำลาย ให้ข้อมูลแก่สาธารณะเพื่อสร้างกิจกรรมการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอันจะนำไปสู่การตัดสินใจร่วมกัน ฝึกอบรมและศึกษาดูงานเพื่อเสริมความรู้ความเข้าใจและทักษะในการสนับสนุนปฏิบัติการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ และ ให้ความรู้แก่ผู้บริหารทรัพยากร ทั้งที่อยู่ในเมืองและในชนบท

### การกระจายอำนาจ

รัฐส่งเสริมรูปแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมานาน แต่การกระจายอำนาจก็ยังไม่เกิดขึ้นจริง จนกระทั่งมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ซึ่งมีบทบัญญัติในเรื่องการกระจายอำนาจไว้ถึง 9 มาตรา และได้กำหนดหลักการที่สำคัญในการปกครองท้องถิ่นอีกหลายประการ เช่น สิทธิปกครองตนเองตามเจตนารมณ์ของประชาชนท้องถิ่น ความเป็นอิสระของท้องถิ่น และ ความเป็นอิสระในการบริหารกิจการท้องถิ่น การเงิน การคลัง และการบริหารงานบุคคล โดยกำหนดกลไกสำคัญคือ กฎหมาย

กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้มีการจัดสรรอำนาจหน้าที่ กิจการภาชีอากร ทุกระยะห้าปี โดยคณะกรรมการไตรภาคี ซึ่งประกอบด้วย ตัวแทนจากรัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่นและผู้ทรงคุณวุฒิ และยังกำหนดให้การกำกับดูแลการปกครองท้องถิ่นต้องทำเท่าที่จำเป็นตามกฎหมาย เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่น หรือผลประโยชน์ของชาติเป็นส่วนรวม และจะกระทบต่อสาระสำคัญแห่งหลักการปกครองตนเองตามเจตนารมณ์ประชาชนมิได้ ตลอดจนมีการกำหนดให้ราษฎรในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับองค์กรปกครองท้องถิ่นในการบริหารกิจการท้องถิ่นโดยเปิดโอกาสให้เสนอร่างข้อบัญญัติท้องถิ่น เสนอถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นได้ และมีส่วนร่วมจากชุมชนท้องถิ่นและบุคคลในการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม จารัตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักการดังกล่าวนี้มีผลไปสู่การออกกฎหมายมาปฏิรูปการกระจายอำนาจและการปกครองท้องถิ่นอีกหลายฉบับ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้าง กระบวนการ และสาระของการปกครองท้องถิ่นไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน (บวรศักดิ์ อุวรรณโน, 2545)

Normal Uphoff (2001) ตั้งข้อสังเกตในการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรว่า เกิดขึ้นจากสาเหตุหลัก 4 ประการ ประการแรก รัฐบาลเผชิญวิกฤตทางการเงิน ไม่สามารถสนับสนุนการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประการที่สอง ความล้มเหลวของวิธีการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ ประการที่สาม วัตถุประสงค์ในการจัดการทรัพยากรมีความหลากหลายและซับซ้อน ทำให้รัฐไม่อาจวางแผนและบริหารจัดการทรัพยากรให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่หลากหลายได้ ประการที่สี่ ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรไม่ได้อยู่ในชุมชนเมืองหรือกลุ่มข้าราชการผู้รับผิดชอบจัดการทรัพยากรในระบบรวมศูนย์

กล่าวโดยสรุป การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีบทเรียนที่สำคัญบางประการดังนี้

1. การกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการที่ค่อนข้างซับซ้อน เพราะมีทิศทางตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมการทำงานของหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบอยู่เดิม และเกี่ยวข้องกับกฎหมายเดิมอยู่หลายฉบับ
2. การสนับสนุนจากฝ่ายการเมืองและฝ่ายประชาสังคมยังไม่เข้มแข็งพอที่จะผลักดันให้เนื้อหาและกระบวนการกระจายอำนาจเป็นไปในทิศทางที่ทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกันและกระจายอำนาจลงไปถึงองค์กรชุมชนที่แท้จริง
3. การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จและความล้มเหลวของการกระจายอำนาจ หากองค์กรท้องถิ่นอ่อนแอและขาดการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน ก็จะไม่สำเร็จ
4. ระบบการสนับสนุนองค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่ชัดเจน จะต้องมีการพัฒนาระบบการสนับสนุนทั้งด้านบุคลากร วิชาการ และระบบการประเมินผล เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารจัดการองค์กรท้องถิ่นให้เข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง
5. การแก้ไขปรับปรุงกฎหมายและออกกฎหมายใหม่เพื่อสนับสนุนการกระจายอำนาจนั้น ขณะนี้ได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติป่าไม้โดยแต่งตั้งให้เจ้าหน้าที่ อบต. เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่

ตามกฎหมายป่าไม้ ซึ่งถือเป็นการปรับปรุงกฎหมายในระดับหนึ่งแต่อาจยังไม่พอเพียงจะต้องมีการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขกฎหมายหลักอันได้แก่ กฎหมายอุทยานแห่งชาติ กฎหมายสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าต่อไป

6. การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน และหน่วยราชการหลักที่จะต้องมอบอำนาจ ได้แก่ กรมป่าไม้และกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพรรณพืชที่ยังอยู่ในระยะปรับเปลี่ยนโครงสร้างซึ่งยังไม่ลงตัว ภารกิจที่กระจายตามแผนกระจายอำนาจ จึงอาจทำได้เพียงระดับต้น ยังไม่เหมาะสมสอดคล้องกับหลักการและเจตนารมณ์ของการกระจายอำนาจที่จะให้องค์กรส่วนท้องถิ่นมีอำนาจตัดสินใจอย่างแท้จริง จึงต้องมีการปรับปรุงแก้ไขโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรส่วนท้องถิ่นในโอกาสต่อไป

ความสำเร็จของการกระจายอำนาจขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งปัจจัยทางการเมือง ประชาชน และปัจจัยด้านการบริหารจัดการการกระจายอำนาจ อย่างไรก็ตามการกระจายอำนาจเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินการอย่างรวดเร็วและรอบคอบ โดยต้องมีการวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผลอย่างเป็นขั้นตอนที่เหมาะสมกับเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และการเตรียมความพร้อมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองอย่างแท้จริง มิฉะนั้นจะเป็นการกระจายอำนาจไปสู่คนกลุ่มน้อยที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้องโดยอาศัยกลไกการกระจายอำนาจ

### พิพิธภัณฑสถานชุมชน

แนวคิดพิพิธภัณฑสถานในชุมชนเป็นความคิดที่ชาวบ้านตำบลอาซ่องอำเภอรามันริเริ่มขึ้นเพื่อให้รวบรวมวัตถุสิ่งของที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านมาเก็บรวบรวมไว้เพื่อการศึกษาและถ่ายทอดความรู้ไปสู่สมาชิกในชุมชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) กล่าวว่าพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเป็นตัวกระตุ้นและสนับสนุนการเรียนรู้จากวัตถุจริงที่ตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน กระตุ้นให้เกิดการกระจายรู้ เกิดความรู้ระหว่างชมผลงาน ก่อเกิดการพัฒนาระดับการศึกษาตั้งแต่เด็กจนถึงวัยชรา เป็นศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่งเสริมจินตนาการ สร้างความเชื่อมั่นและลดความรู้สึกถูกกีดกันในสังคมลง ศรีศักร วัลลิโภดม (2543) มองว่าพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น หมายถึง พิพิธภัณฑสถานที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชน โดยคนในชุมชนท้องถิ่นเองและใช้กำลังทรัพย์ของท้องถิ่น เป็นที่จัดแสดงของและคลังสะสมภูมิปัญญาที่บรรพชนของชุมชนได้สร้างสรรค์ไว้และสืบทอดมาสู่คนรุ่นหลัง โดยมีเป้าหมายให้คนในชุมชนท้องถิ่นรู้จักตัวเองและท้องถิ่น ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีหลักฐานที่แสดงถึงการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาทางเทคโนโลยีและการพัฒนาทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจในท้องถิ่น ถือเป็นจุดรวมความหลากหลายทางวัฒนธรรม หัวใจสำคัญของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นก็คือ การร่วมกันในการจัดทำและจัดการ ซึ่งความรู้ในพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นแต่ละแห่งนั้นอาจนำมาพัฒนาให้คนคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆที่เหมาะสมกับท้องถิ่นขึ้นมาได้ ขณะที่ยานต์ ไพรชาญจิตร์ (2550) ให้ความหมายไว้ว่าพิพิธภัณฑสถาน หมายถึง แหล่งหรือสถานที่รวบรวมและจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี วัตถุโบราณ สิ่งของเครื่องใช้ วัตถุทางวัฒนธรรม รวมทั้งความรู้ภูมิปัญญาเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นที่มีอยู่หรือเคยมีอยู่ อาจเป็นสถานที่

บ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง รูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรมหรือประวัติความเป็นมา เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาร่องรอยชุมชนเพื่อให้คนในและคนนอกชุมชนรับรู้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้อย่างน่าสนใจ เช่น อุษณีย์ ยุทธพงศ์ธาดา (2549) ศึกษาการจัดการรูปแบบความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชน : ศึกษาเปรียบเทียบพิพิธภัณฑ์เรือนบ้านสวกแสนชื่น ตำบลสวกและพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี ตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน พบว่าชุดความรู้ของทั้งสองพิพิธภัณฑ์นั้นประกอบไปด้วยความรู้ในรูปของวัตถุทางวัฒนธรรม และความรู้ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม แตกต่างกันตรงที่พิพิธภัณฑ์เรือนบ้านสวกแสนชื่นมีความรู้ในรูปโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีมีความรู้ในรูปศาสนาวัตถุ ประเด็นของการก่อตั้งของทั้งสองพิพิธภัณฑ์มีลักษณะคล้ายกัน คือ เกิดจากการที่มีนักวิจัยหรือเจ้าหน้าที่ภายนอกเข้าไปให้แนวคิดในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้พิพิธภัณฑ์จะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนแล้ว ยังมีการยกระดับความรู้มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ พัฒนาตนเองและชุมชนต่อไป

ปราณี วงษ์เทศ (2533 อ้างในพิเนตร ดาวเรือง, 2552) กล่าวถึงการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีว่า เป็นความร่วมมือของชาวบ้านกับมหาวิทยาลัยศิลปากร เพราะชาวบ้านม่วงและเจ้าอาวาสวัดม่วงเกิดความตระหนักและมีความภาคภูมิใจในประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษและวัฒนธรรมของตน โดยที่เจ้าอาวาสวัดม่วงและชาวบ้านได้พยายามเก็บรวบรวมสิ่งของที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของชาวมอญไว้ และต้องการที่จะสืบทอดความภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้ในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เพื่อเป็นแหล่งศึกษาภูมิปัญญาและประเพณีของชุมชนสืบต่อไป

แนวคิดพิพิธภัณฑ์ชุมชนเริ่มเป็นที่สนใจในการปลูกจิตสำนึกให้คนท้องถิ่นได้รู้จักตัวตนและสร้างความภาคภูมิใจในบรรพชน แต่จากการศึกษาพบว่าองค์ความรู้ในการจัดการพิพิธภัณฑ์ยังมีไม่เพียงพอ หลายแห่งกลายเป็นเพียงห้องเก็บของหรือถูกทิ้งร้าง การพัฒนาองค์ความรู้จึงมีความสำคัญ ขณะเดียวกันกระแสของแนวคิดในเรื่องชุมชนเข้มแข็งก็กำลังได้รับความสนใจเป็นอันมาก การสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้คนในชุมชนต้องเข้าใจตนเอง การสนใจเรื่องราวท้องถิ่นจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและพัฒนาไปสู่ความเข้าใจ “ตัวตน หรือ อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” อันจะเป็นเครื่องมือสำหรับการตัดสินใจเพื่อการดำรงอยู่และการกำหนดวิสัยทัศน์การพัฒนาท้องถิ่น บทบาทของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงทำหน้าที่ทั้งเป็นกระบวนการปลูกจิตสำนึกแห่งคุณค่าของท้องถิ่นและเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดคุณค่าของท้องถิ่นสู่สาธารณชน (พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

### การพัฒนาศักยภาพเยาวชน

เหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ตั้งแต่มกราคม 2547 เป็นต้นมา มีผลกระทบโดยตรงต่อสภาพความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของเยาวชนมุสลิมในพื้นที่ หลายปัจจัยที่แวดล้อมชีวิตเด็กในปัจจุบันมีส่วนที่ทำให้เด็กต้องสูญเสียความสุขในชีวิต ความสดใส ร่าเริง ซึ่งเป็นธรรมชาติตามวัยไปอย่างน่าเสียดาย การสูญเสียบุคคลในครอบครัว การพบเห็นเหตุการณ์ ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ความยากไร้ที่เกิดจากการสูญเสียรายได้จากการประกอบอาชีพของ ครอบครัว

ความหวาดกลัวและหวาดระแวง การขาดความเชื่อมั่นและไม่ไว้วางใจคนรอบข้าง รวมทั้งการเข้าไปเกี่ยวข้องกับขบวนการก่อการ กำลังเป็นสถานการณ์วิกฤติของเด็กในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้

นอกจากนั้นยังพบว่าเยาวชนในพื้นที่ติดยาเสพติดจำนวนมาก โดยในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นั้นมีปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติดเช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่นๆ แต่ด้วยข้อบัญญัติทางศาสนาที่ห้ามดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์จึงทำให้กลุ่มเยาวชนได้พัฒนยาเสพติดให้มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ดังจะเห็นได้จากสารเสพติด ได้แก่ สารเสพติดที่อยู่ในใบกระท่อมผสมกับยาแก้ไอและน้ำอัดลม ซึ่งทำให้เพิ่มความรุนแรงของอาการเสพติดและเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายในปัจจุบัน

สถานการณ์ความไม่สงบปัจจุบันยังทำให้จำนวนเด็กกำพร้าในพื้นที่เพิ่มขึ้นมาก โดยผลกระทบที่ตามมาอีกด้านหนึ่งอันเกิดขึ้นจากความสูญเสียบุคคลในครอบครัว ทำให้มีปัญหาคบครัวตามมาโดยหลายบ้านอยู่ในสภาพแพแตก หัวหน้าครอบครัวตกเป็นเหยื่อของสถานการณ์ ทำให้สมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนจำนวนไม่น้อยเป็นกำพร้า ส่วนที่ไม่กำพร้าก็อยู่ด้วยความหวาดกลัวและหวาดผวา ส่งผลให้ปัญหาสุขภาพจิตเด็กและวัยรุ่นมีแนวโน้มรุนแรงขึ้น

จากข้อมูลของกองทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติหรือองค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย ที่ลงพื้นที่และเริ่มศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติของเด็กที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อความรุนแรงที่เกิดขึ้น ล้วนมีข้อเท็จจริงสะท้อนมุมมองต่อปัญหาได้อย่างน่าสนใจ เศรษฐศักดิ์ อรรถนิมาตย์ เจ้าหน้าที่คุ้มครองเด็ก องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย ระบุว่า การออกสำรวจและวิจัยความคิดเห็นของเยาวชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ จังหวัดชายแดนภาคใต้ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549-2550 โดยออกสำรวจเด็กที่มีอายุระหว่าง 7-17 ปี จำนวน 2,357 คน ผลการวิจัยที่ออกมาในเชิงบวกชี้ให้เห็นว่า เยาวชนในพื้นที่ไม่มีความรู้สึกที่เป็นอคติกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่กลับรู้สึกวิตกกังวลว่า หากอยู่ใกล้ทหารและตำรวจอาจตกเป็นเป้าหมายของผู้ก่อความไม่สงบได้ สำหรับความคิดเห็นในด้านอื่นเยาวชนยังมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลที่นับถือศาสนาอื่น ส่วนความไม่สงบที่เกิดขึ้นในพื้นที่เยาวชนเห็นว่าเกิดจากฝีมือของกลุ่มผู้ติดอาวุธและผู้ก่อความไม่สงบ

สำหรับผลการวิจัยที่ออกมาเชิงลบพบว่า เยาวชนต้องประสบกับความตึงเครียด และเกิดความไม่มั่นใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งล้วนมีผลกระทบทั้งในด้านครอบครัว และชีวิตความเป็นอยู่ โดย 1 ใน 3 ของผลกระทบที่ตามมาส่งผลทำให้เกิดความรุนแรงในครอบครัว ส่วนผลกระทบทางอ้อมที่ไม่ควรมองข้าม พบว่าเยาวชนในพื้นที่ต่างรับรู้เรื่องยาเสพติด ไม่ว่าจะเป็นยาบ้า กัญชา และสีกุณร่อย อีกทั้งยังรู้ว่าบุคคลใดในชุมชนเป็นผู้ใช้ยา ขณะที่วิถีชีวิต มันทากรรม คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระบุว่า ผลการวิจัยที่ออกมาสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการให้เยาวชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และต้องการให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเคารพสิทธิของเด็ก และควรศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างถ่องแท้ นอกจากนี้ ควรมีการฟื้นฟูสภาพจิตใจของเด็กที่ได้รับผลกระทบด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรม โดยให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อเป็นการเสริมสร้างความสงบสุขและยุติความรุนแรงที่เกิดขึ้น โดยปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้เด็กและเยาวชนขาดโอกาสที่จะพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพ

จากรายงานของ กอส. ซึ่งนำเสนอความเชื่อมโยงระหว่างความรุนแรงที่เกิดขึ้นในจังหวัดชายแดนภาคใต้กับเยาวชนในมุมมองที่หลากหลาย พบว่าเยาวชนเกี่ยวโยงกับความรุนแรงทั้งความ

รุนแรงทางตรงที่เยาวชนเป็นทั้งผู้กระทำและเป็นเหยื่อของความรุนแรง เช่น ถูกข่มขู่ ถูกทำร้าย ถูกฆ่า และถูกอุ้มหาย รวมทั้งการถูกวางระเบิดหรือถูกเผา วัด โรงเรียน และสถานที่ราชการ ส่วนความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่ทำให้เยาวชนในพื้นที่และทั่วทุกภูมิภาคตกเป็นเหยื่อของความรุนแรง ได้แก่ กระบวนการยุติธรรมและการบังคับใช้กฎหมายโดยไม่โปร่งใสและเป็นธรรม ปัญหาเศรษฐกิจท้องถิ่นค่อนข้างอยู่ในระดับต่ำ ปัญหาสัดส่วนการว่างงานสูงและปัญหาการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและภาษาของท้องถิ่น รวมทั้งปัญหาสภาพความอ่อนแอของสถาบันชุมชนและครอบครัว ส่วนความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ การพร้อมใจความรุนแรง การยอมรับให้ความชอบธรรมต่อการใช้ความรุนแรง การขาดการยั้งคิดพิจารณาไตร่ตรองในการสื่อสารสาธารณะทั้งในแง่การเป็นผู้รับข่าวสารและการเป็นผู้แสดงความคิดเห็น และวิธีคิดแบบแยกขาวดำโดยการผลักดันให้คนต้องเลือกข้างโดยไม่จำเป็น

นอกจากนี้งานวิจัยของอมรวิรัช นาคทรพรและคณะ (2550) ที่มุ่งศึกษาปัญหาเยาวชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่าสถานการณ์เด็กและเยาวชนในหลายมิติ ได้แสดงให้เห็นถึงปัญหาเด็กและเยาวชนที่เพิ่มมากขึ้นในกระแสดังกล่าวในปัจจุบัน ทั้งยาเสพติด การพนัน สื่อลามก และการทะเลาะวิวาท ดังนั้นสถานการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบัน เยาวชนต้องเติบโตขึ้นท่ามกลางความรุนแรง อดีต ความเกลียดชังที่ปกคลุมไปทั่วทั้งสังคม โดยปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลให้เด็กและเยาวชนซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าและมีสำคัญในการพัฒนาประเทศ ขาดโอกาสที่จะพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพ

การพัฒนาเยาวชนท่ามกลางความหวาดระแวง ความไม่ไว้วางใจกันในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงต้องพิจารณาอย่างรอบด้านและอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่ายสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากปัญหาความต้องการและความคิดเห็นของเยาวชนเอง ในเรื่องนี้มีทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเยาวชนตามแนวทางจิตวิทยาและสังคม ที่น่าสนใจ อาทิ ทฤษฎีพัฒนาการเด็กและวัยรุ่น (Child and Adolescent Development Theory) (Eccles, 1999) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) (Bandura, 1997) ทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา (Problem Behavior Theory) (Jessor & et al, 1991) ทฤษฎีอิทธิพลทางสังคม (Social Influence Theory) (Mangrulkar & et al 2001) ทฤษฎีการแก้ปัญหาทางด้านความคิด (Cognitive – Problem Solving Theory) (Shure & Spivack, 1980) ทฤษฎีพหุปัญญา: ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ (Multiple Intelligence Theory: Including Emotional Intelligence) ทฤษฎีความเสี่ยงและการฟื้นฟู (Resilience and Risk Theory) (Luthar & Zigler, 1991) และแนวคิดการพัฒนาทักษะชีวิตเยาวชนตามหลักศาสนาอิสลาม (อิสมาอีลลุดดี, 2551) ที่สอนให้มนุษย์รู้จักรากเหง้าของตนเอง รู้จักนายที่ควรแก่การเคารพภักดีอันแท้จริง พร้อมกับสอนให้มนุษย์รู้จักใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า และสร้างประโยชน์สูงสุดโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสัญญาชาตญาณอันดั้งเดิมของมนุษย์ มีความสมดุล ครอบคลุม ต่อเนื่อง และบูรณาการอย่างครบวงจร การศึกษาในอิสลามจึงเป็นการสร้างความงอกงาม และความเจริญให้แก่มนุษย์ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในทุกด้าน ทั้งร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคม และสติปัญญา การศึกษาในอิสลามจะให้ความสำคัญกับผู้เรียนให้มีความซาบซึ้งในวิถีชีวิต (Way of Life) ที่มีวัตถุประสงค์สร้างให้เป็นคนดีมีคุณธรรม ก่อนที่จะเชื่อมโยงให้ผู้เรียนมีความเชี่ยวชาญ

และเพิ่มขีดความสามารถในการสรรหาองค์ความรู้หรือศาสตร์ที่ว่าด้วยทักษะชีวิต (Skills of Life) ที่สามารถใช้ชีวิตบนโลกนี้อย่างคุ้มค่า มีความสุข และสอดคล้องกับความต้องการของสังคมโดยแท้จริง

ทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะต้องนำมาบูรณาการกันสำหรับใช้ในการทำงาน สร้างแรงจูงใจให้เด็กและเยาวชนสนใจการเรียนรู้รากเหง้าของตนเอง พัฒนาทักษะชีวิตของเด็กและเยาวชน และร่วมกันพัฒนากิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนและการดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นฐานชีวิตของเขา บางทฤษฎีมุ่งให้ความสำคัญกับการตั้งเป้าหมาย ความสามารถในการแก้ปัญหา ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลและการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ส่วนบางทฤษฎีก็มุ่งความสำคัญที่ผลลัพธ์ของพฤติกรรมการสอนให้เด็กและเยาวชนได้รู้จัก คิดว่าจะทำอย่างไร ดีกว่าสอนให้เด็กและเยาวชนนั้นคิดว่า คิดอะไร สิ่งเหล่านี้จะเป็นส่วนช่วยให้เด็กและเยาวชนสามารถคิดแก้ปัญหา สร้างการตัดสินใจ และการจัดการอารมณ์ของตนเอง โดยผ่านกระบวนการของการมีส่วนร่วม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพต่อการพัฒนาทักษะชีวิตของเด็กและวัยรุ่นเป็นอย่างมาก

### การจัดการที่ดินและป่า

ที่ดินหมายถึงผืนแผ่นดินหรือผืนดิน ราชบัณฑิตยสถาน (2539) และถ้ารวมความหมายตามประมวลกฎหมายที่ดินมาตรา 1 จะขยายขอบเขตของที่ดินออกไปโดยให้หมายรวมถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเลด้วย แต่หากพิจารณาด้านเศรษฐศาสตร์ที่ดิน นับเป็นต้นทุนสำหรับการลงทุนประกอบกิจกรรมของมนุษย์ในด้านต่างๆ

ประเภทของที่ดินในทางกฎหมายแบ่งออกเป็นที่ดินของเอกชน และที่ดินของรัฐ โดยที่ดินเอกชน แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ที่ดินที่มีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ อันได้แก่ โฉนดที่ดิน โฉนดตราจอง เป็นที่ดินที่ทางราชการออกให้ และ 2) ที่ดินมือเปล่า หมายถึง ที่ดินที่ยังไม่มีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ แต่อาจมีหลักฐานสำหรับที่ดิน เช่น ใบจอง (น.ส.2) ใบเหี่ยบย่ำ ตราจอง แบบแจ้งการครอบครอง (ส.ค.1) แบบหมายเลข 3 หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3 หรือ น.ส. 3ก.) ผู้ครอบครองที่ดินดังกล่าวนี้ กฎหมายถือว่ามิสิทธิ์เพียงครอบครองเท่านั้น

สำหรับที่ดินของรัฐ แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ 1) ที่ดินที่เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน หมายถึง ที่ดินอันเป็นทรัพย์สินทุกชนิดของแผ่นดินที่ใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ หรือสงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน เช่น ที่ดินรกร้างว่างเปล่า และที่ดินซึ่งมีผู้เวนคืน หรือทอดทิ้ง ที่ดินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน เป็นต้นว่า ที่ชายตลิ่ง ทางน้ำทางหลวง ทะเลสาบ ที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าช้าสาธารณะ ที่ดินที่ใช้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินโดยเฉพาะ เช่น ป้อม โรงทหาร ที่ตั้งสำนักงานทางราชการ และที่ดินสงวนไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ ที่ดินอุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 2) ที่ดินอันเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินธรรมดา หมายถึง ที่ดินที่รัฐถือสิทธิในที่ดินเช่นเดียวกับเอกชนทั่วไป เช่น ที่ดินราชพัสดุที่กรมธนารักษ์ให้เอกชนเช่า (วนิดา, 2536 อ้างจาก สุพรรณี ทักษิณสัมพันธ์, 2547)

จากนิยามความหมายข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ที่ดินหมายถึง พื้นที่ดินทั่วไปรวมถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเลด้วยเป็นปัจจัยที่สำคัญในการประกอบกิจกรรมของมนุษย์ในด้านต่างๆ ทั้งที่ดินของรัฐและที่ดินของเอกชน ที่มีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ หรือไม่มีกรรมสิทธิ์ หรือสงวนไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกัน

การใช้ที่ดินของประเทศไทยแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) เมืองและสิ่งก่อสร้าง (urban and built-upland) ได้แก่ ที่อยู่อาศัย ย่านการค้า ย่านอุตสาหกรรม คมนาคม และสถานที่ราชการอื่นๆ 2) พื้นที่เกษตรกรรม (agricultural land) ได้แก่ พื้นที่ปลูกพืชล้มลุกและพืชถาวร เช่น สวนผัก สวนผลไม้ พืชไร่ นาข้าว ทุ่งปศุสัตว์ และไร่เลื่อนลอย 3) ป่าไม้ (forest land) ได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ทั่วไปและจัดแยกย่อยไปตามประเภทของป่า เช่น ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง ป่าดิบเขา ป่าดิบชื้น ป่าชายเลน ทุ่งหญ้าธรรมชาติและสวนป่า เป็นต้น 4) แหล่งน้ำ (water sources) ได้แก่ พื้นที่แม่น้ำลำธาร หนอง คลอง บึง ทะเลสาบ และแหล่งกักเก็บน้ำที่สร้างขึ้น 5) พื้นที่ว่างเปล่า (abandon land) ได้แก่ พื้นที่ปราศจากสิ่งปกคลุมรวมถึงไร่ร้าง (สถิตย์, 2525)

ที่ดินถือเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่ง ในยุคโบราณยังไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ ที่ดินจึงเป็นสมบัติส่วนรวม ไม่มีใครหวงห้ามและกันเป็นของตนได้ แม้ต่อมามนุษย์จะรู้จักการเพาะปลูกซึ่งจำเป็นต้องใช้ที่ดิน แต่การเพาะปลูกในยุคนั้นยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะที่ดินมีมากมายเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนคน ไม่จำเป็นต้องกำหนดว่าที่ดินนี้เป็นของใครเท่าใดดังจะเห็นได้จากเรื่องการเพาะปลูก เมื่อที่ดินแห่งหนึ่งเพาะปลูกไม่ได้ผลดี ก็จะโยกย้ายไปหาที่ดินเพาะปลูกแห่งใหม่ นอกจากนั้นมนุษย์ในยุคนั้นยังสามารถเพาะปลูกร่วมกันได้ โดยถือว่าที่ดินเป็นส่วนรวมของสังคม ผู้ทำการเพาะปลูกเพียงแต่แบ่งปันพืชผลกันเท่านั้น เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม และมีจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น ความจำเป็นในการหาวิธีเพาะปลูกให้ได้ผล และความจำเป็นในการถือสิทธิในที่ดินเป็นการชั่วคราวเพื่อแบ่งสรรเป็นที่ดินกันทำการเพาะปลูกก็มากขึ้น สิทธินี้ตามปกติมีกำหนดเวลาเพียงปีเดียว เพราะเมื่อเกิดมีความจำเป็นต้องทำการเพาะปลูกให้ได้ผลดีก็ต้องหาที่ดินที่ดี ที่ดินที่ดีที่สามารถจะหาได้ตามความรู้ความคิดของมนุษย์ในสมัยนั้นคือที่ดินและที่น้ำขึ้นแล้วน้ำลดลง (หลวงวิจิตรวาทการ, 2523) มนุษย์จึงเริ่มมีการถือสิทธิในที่ดินโดยมีกำหนดเวลา แต่สิทธินี้ก็ยังไม่ใช่สิทธิส่วนบุคคล สิทธิครอบครองยังเป็นของพวกของหมู่หรือเผ่า เพราะการแบ่งที่ดินอย่างนี้ต้องแบ่งเป็นผืนใหญ่ๆ ไม่สามารถจัดแบ่งเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย

ต่อมาเมื่อมนุษย์มาอยู่ใกล้แม่น้ำมากขึ้นที่ดินก็หายากขึ้นทุกที ที่ดินที่น้ำท่วมถึงถึงจะทำการเพาะปลูกได้แต่พืชที่มีอายุไม่ถึงหนึ่งปี ถ้าเป็นพืชที่มีอายุมากกว่านั้นจะเพาะปลูกในที่ดินเช่นนั้นไม่ได้ เมื่อประกอบกับความแออัดของผู้คนและความจำเป็นที่ต้องปลูกพืชผลที่มีอายุมาก ทำให้มนุษย์ต้องเริ่มเพาะปลูกในที่ดอนห่างจากฝั่งน้ำออกไป แต่การเพาะปลูกในที่ดอนเช่นนี้มีงานที่ต้องทำมาก ขั้นแรกคือต้องหักล้างทางพง ขั้นที่สองคือต้องขุดร่องน้ำเข้ามา หรือต้องขุดบ่อ ขุดสระกักเก็บน้ำไว้ งานเหล่านี้ต้องใช้เวลาและแรงงานมาก ทำให้เกิดความหวงกันที่ดินดังกล่าวจะให้อื่นมาเอาไปเสียไม่ได้ สิทธิในที่ดินอย่างแท้จริงจึงได้กำเนิดขึ้น สิทธิเริ่มแรกของมนุษย์ได้มาจากการลงแรง สิทธินี้ยังไม่เป็นสิทธิส่วนตัวบุคคล แต่เป็นของครอบครัว หมู่หรือเผ่าซึ่งครอบครัวหมู่หรือเผ่ายังไม่ยอมให้คนแต่ละคนแบ่งแยกออกไป (หลวงวิจิตรวาทการ, 2523) ต่อมาเมื่อเผ่ารวมกันเป็นประเทศ การปกครองมีความมั่นคงยิ่งขึ้นเป็นเหตุให้อำนาจของครอบครัวเสื่อมลงไปมาก แต่ละคนมีสิทธิมากขึ้น และหัวหน้าครอบครัวไม่มีอำนาจเด็ดขาดเหมือนก่อน จะทำการงานสิ่งใดต้องปรึกษามาก่อน บางครั้งต้องยอมแบ่งปันที่ดินแก่สมาชิกด้วย ดังนั้น หลักกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเอกชนจึงก่อตั้งขึ้น (ภาสกร ชุณหะวัณ, 2528) แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดินของเอกชนยังมีลักษณะต่างจากกรรมสิทธิ์ในสังหาริมทรัพย์ เพราะในสมัยนั้นที่ดินมีอยู่

มาก แต่คนยังมีน้อย ถ้าใครต้องการที่ดินที่จะเพาะปลูกหรือปลูกเรือนอยู่ ต้องไปหาที่ดินในป่า แล้วถากถางโค่นสร้างที่ดินนั้นจึงจะเป็นของตน แต่ถ้าเจ้าของอพยพออกจากที่ดินหรือเลิกทำประโยชน์ในที่ดินนั้นแล้ว ที่ดินนั้นจะกลับมาเป็นสมบัติส่วนรวม ผู้อื่นเข้าทำประโยชน์ต่อไปได้ เพราะในสมัยโบราณกรรมสิทธิ์ยังไม่แยกออกจากการครอบครอง เจ้าของต้องเป็นผู้ที่ครอบครองหรือทำประโยชน์ในที่ดินนั้นจึงจะมีสิทธิหวงห้ามในที่ดินนั้นได้ (ร. แลงกาตี, 2526) หลังจากนั้นเมื่อการได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ในที่ดินไม่ต้องอาศัยหลักการครอบครองหรือทำประโยชน์ในที่ดินนั้น ที่ดินจึงเริ่มเป็นทรัพย์สินที่มีคุณค่ามากขึ้น แต่สิทธิในที่ดินก็ยังไม่เหมือนสิทธิในสังหาริมทรัพย์ เพราะในสมัยนั้นเป็นสมัยของการปกครองดินแดนโดยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าของดินแดน

เมื่อแนวคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นที่แพร่หลายมากขึ้น และมีการยืนยันถึงสิทธิเสรีภาพไว้ในกฎหมายหรือคำประกาศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน ทำให้กรรมสิทธิ์เป็นสิทธิอันศักดิ์สิทธิ์และจะละเมิดมิได้ บุคคลไม่อาจถูกพรากกรรมสิทธิ์ไปจากตน เว้นแต่เมื่อมีความจำเป็นสาธารณะที่กำหนดโดยกฎหมาย และภายใต้เงื่อนไขการให้ค่าทดแทนก่อนการเวนคืนและค่าทดแทนนั้นต้องเป็นธรรม” (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2536) คำประกาศสิทธิมนุษยย์และพลเมืองของฝรั่งเศสนี้เอง ที่ภายหลังได้ถูกนำไปเป็นแบบอย่างให้อีกหลายประเทศใช้ในการจัดทำรัฐธรรมนูญ อันเป็นเอกสารสำคัญและมีสถานะสูงสุดของประเทศ โดยประเทศต่าง ๆ จะต้องบัญญัติบทที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพไว้ในรัฐธรรมนูญด้วย เพื่อเป็นหลักประกันให้ประชาชนอุ่นใจหรือแน่ใจว่าตนทำอะไรได้แค่ไหนเพียงใดด้วยการบัญญัติสิทธิต่าง ๆ ไว้ให้ชัดเจน ซึ่งอาจเป็นการรับรองสิทธิที่เคยรู้จักหรือเคยมีใช้กันมา หรือเป็นการสร้างสิทธิขึ้นใหม่ให้ปรากฏในรัฐธรรมนูญเองก็ได้ (วิชญ์ เครืองาม, 2533)

งานศึกษาจำนวนมากชี้ว่าปัญหาสำคัญของกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย เกิดจากการรับรองระบบกรรมสิทธิ์เพียงสองแบบ ได้แก่ กรรมสิทธิ์ของรัฐ และกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่ไม่ยอมรับหลักการจัดการทรัพยากรแบบอื่น ๆ เช่น ระบบสิทธิตามจารีตประเพณีที่ชุมชนท้องถิ่นยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

การใช้ระบบกรรมสิทธิ์ดังกล่าวทำให้เกิดปัญหามากมาย ได้แก่

1) กระบวนการการออกเอกสารสิทธิที่ดินของรัฐมีข้อบกพร่องมากมาย ทำให้การจัดการที่ดินตามกฎหมายไม่เกิดประสิทธิภาพ เช่น มีที่ดินจำนวนมากที่ชาวบ้านครอบครองและใช้ประโยชน์มานานแล้วแต่ตกสำรวจและไม่ได้รับเอกสารสิทธิ

2) การใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชน เป็นไปตามแนวทางของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ ที่มุ่งแปลงทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นสินค้าเพื่อให้ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้คล่องตัว โดยเชื่อว่ากลไกตลาดจะช่วยให้การจัดสรรทรัพยากรมีความเป็นธรรมด้วยกระบวนการแข่งขันอย่างเสรี แต่ความเป็นจริง กลไกตลาดกลับทำให้มีการปั่นราคาที่ดินให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งคนยากจนรวมถึงประชาชนทั่วไปไม่มีกำลังจะซื้อที่ดินได้ ยิ่งกว่านั้น ความยากจน ปัญหาหนี้สิน และความล้มเหลวจากการเกษตรกดดันให้ชาวไร่ชาวนาต้องขายที่ดินและกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด

3) ระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย ทำให้เกิดความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเหนือที่ดิน ระหว่างฝ่ายที่อ้างกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายกับฝ่ายที่อ้างสิทธิตามจารีตประเพณี หรือสิทธิที่อิงอยู่กับหลักการความชอบธรรมแบบอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านในภาคเหนือ “ปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน” ในที่ดินที่เอกชนถือกรรมสิทธิ์ ชาวบ้านอ้างว่าผู้ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเหล่านั้นไม่มีความชอบธรรมที่จะครอบครองที่ดิน เพราะพวกเขาไม่ทำประโยชน์ที่ดินแต่กลับปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า นอกจากนั้นบางคนยังได้กรรมสิทธิ์มาโดยมิชอบด้วยกฎหมาย แต่สำหรับชาวไร่ชาวนา ถึงแม้ว่าจะไม่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย แต่ก็มี ความชอบธรรมที่จะเข้าครอบครอง ที่ดิน เพราะพวกเขาเคยใช้ประโยชน์ที่ดินผืนนั้นมาตั้งแต่อดีต และพวกเขายังทำการเพาะปลูกสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเหนือที่ดิน นอกจากนี้ มีกรณีความขัดแย้งอีกมากมายทั่วประเทศที่ชาวบ้านอ้างสิทธิตามจารีตประเพณีในทำนองเดียวกันเหนือที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐหรือเอกชน เช่น ที่ดินในเขตป่าของรัฐ ที่ราชพัสดุ ที่ดินเอกชน ฯลฯ

4) มีกรณีความขัดแย้งในท้องถิ่นมากมายที่เกิดจากการอ้างสิทธิเหนือที่ดินผืนเดียวกันแต่อิงอยู่กับหลักการที่ขัดแย้งกัน เช่น ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง หรือระหว่างชาวบ้านกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

ปัญหาเหล่านี้สะท้อนว่าระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายไม่ได้ถูกยอมรับอย่างสมบูรณ์ และไม่ได้เป็นระบบเดียวที่ประชาชนยึดถือปฏิบัติกันอยู่ ชาวบ้านในท้องถิ่นพยายามท้าทายระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายมาโดยตลอด ด้วยการอ้างสิทธิที่อิงอยู่กับหลักการอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเห็นว่ามี “ความชอบธรรม” มากกว่าระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ ขณะเดียวกันก็มีปัญหาการเลือกปฏิบัติในการบังคับใช้กฎหมาย มีกฎหมายหลายฉบับที่บัญญัติไว้เพื่อให้มีการกระจายการถือครองที่ดิน เช่น พ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดิน และบางมาตราในประมวลกฎหมายที่ดิน แต่เจ้าหน้าที่รัฐกลับเลือกปฏิบัติโดยการไม่บังคับใช้กฎหมายเหล่านั้น หรือใช้กฎหมายโดยไม่ถูกต้องตามเจตนารมณ์ ตัวอย่างเช่น

การปฏิรูปที่ดินที่ผ่านมาเป็นการเอาที่ดินในเขตป่าของรัฐมาจัดสรรให้เอกชน แทนที่จะเอาที่ดินเอกชนมาปฏิรูปให้แก่เกษตรกร ซึ่งในที่สุดที่ดินเหล่านั้นก็มักจะหลุดมือไปสู่นายทุน ในมาตรา 6 ของประมวลกฎหมายที่ดินบัญญัติให้มีการเวนคืนที่ดินที่เอกชนที่ถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าเกิน 10 ปี แต่เจ้าหน้าที่รัฐไม่เคยบังคับใช้กฎหมายนั้น ขณะที่มิเกษตรกรจำนวนมากที่อยู่ในเขตป่ามานานแล้วรัฐกลับไม่รับรองสิทธิที่ดินให้แก่พวกเขา ปัญหาการเลือกปฏิบัติในการบังคับใช้กฎหมาย รวมถึงการที่เจ้าหน้าที่รัฐอาศัยอำนาจหน้าที่เปิดช่องหรือร่วมมือกับนายทุนให้มีการออกเอกสารสิทธิในที่ดินโดยมิชอบ ซึ่งปรากฏเป็นกรณีความขัดแย้งเกิดขึ้นมากมาย เช่นกรณีที่ดินชาวเลหาดราไวย์จังหวัดภูเก็ต ที่ดินเหมืองแร่ร้างตำบลทับยางอำเภอท้ายเหมืองจังหวัดพังงา ที่ดินโครงการจัดสรรที่ดินผืนใหญ่หนองปลาสุวยจังหวัดลำพูน

ท่ามกลางสถานการณ์ปัญหาการจัดการที่ดินที่ยืดเยื้อยาวนาน มีประชาชนตกเป็นจำเลย และผู้ต้องหาเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกัน ขบวนการชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นเพื่อเรียกร้องให้รัฐแก้ไขยกเลิก หรือระงับการออกกฎหมาย นโยบาย และมติคณะรัฐมนตรี รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐบังคับใช้กฎหมาย และออกกฎหมาย และการใช้มาตรการอื่น ๆ นอกจากกฎหมาย ขณะเดียวกันก็มีการวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาค้นหาแนวทาง วิธีการและข้อเสนอเพื่อให้เกิดการจัดการที่ดินและป่าให้เกิดความ

เท่าเทียมและเป็นธรรมบนฐานแนวคิดการจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเรื่องธรรมาภิบาล รวมทั้งแนวคิดด้านสิทธิมนุษยชน เช่น บทความเรื่องสิทธิในที่ดินของชุมชน : โฉนดชุมชน และข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดย อธิพิพล ศรีเสาวลักษณ์ ที่ระบุว่าทำให้สิทธิชุมชนจัดการที่ดิน เป็นทางออกอย่างหนึ่งในการแก้ไขปัญหาสิทธิในที่ดิน ซึ่งจะต้องกำหนดขอบเขตพื้นที่ องค์ประกอบหรือผู้แทนชุมชน เงื่อนไขการใช้พื้นที่ไว้อย่างชัดเจน ส่วนกระบวนการในการบริหารจัดการในการใช้ประโยชน์ที่ดินสมควรให้ชุมชนจัดการกันเอง ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ โดยเอกสารสิทธิในที่ดินที่จะออกให้แก่ชุมชนอาจเป็นสิทธิใช้ประโยชน์โดยไม่มีกรรมสิทธิ์ก็ได้ สิทธิของชุมชนในที่ดินดังกล่าวจะทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการที่ดินให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนภายใต้เงื่อนไขข้อตกลงกับภาครัฐ แนวทางดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นผลดีแก่ชุมชนแล้ว ยังเป็นผลดีแก่รัฐที่จะได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการดูแลที่ดินและลดภาระในการป้องกันการบุกรุกที่ดินของรัฐอีกทางหนึ่ง

นอกจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการที่ดินอันจะก่อให้เกิดกลไกในการดูแลและป้องกันการบุกรุกที่ดินของรัฐแล้ว แนวทางการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐยังจำเป็นต้องแก้ไขที่กลไกของรัฐที่มีหน้าที่ในการแก้ไขปัญหา โดยต้องดำเนินการบนหลักธรรมาภิบาล เช่น งานวิจัยโครงการวิจัยกลไกการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ โดยอธิพิพล ศรีเสาวลักษณ์ และคณะ ที่ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐที่เพิ่มมากขึ้น จากสาเหตุการเพิ่มจำนวนของประชากรอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านเกษตรกรรมโดย ความต้องการที่ดินทำกินจึงเพิ่มขึ้นทำให้ราษฎรบุกรุกเข้าทำกินในที่ดินของรัฐโดยเฉพาะที่ดินป่าไม้ ขณะเดียวกันปัจจัยที่ส่งผลต่อการบุกรุกที่ดินของรัฐส่วนหนึ่ง ก็คือนโยบายของรัฐซึ่งส่งผลกระทบต่อสิทธิในที่ดินของประชาชน ปัญหาอันเกิดจากนโยบายรัฐเช่นนี้มีกลไกแก้ปัญหาที่ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ พ.ศ.2545 และระเบียบฯ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2547 ซึ่งจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กปร.) และให้สำนักแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (สปร.) เป็นฝ่ายเลขานุการของ กปร. โดยพบว่ากรม กปร. เป็นทางเลือกที่สามารถหาข้อยุติได้ด้วยพยานหลักฐานและการบริหารจัดการในทางปกครองจึงมีผลดีมากกว่า แต่ควรปรับปรุงองค์ประกอบของ กปร.และ กปร.จังหวัด ให้มีสัดส่วนของภาครัฐลดลงเท่าที่จำเป็น และมีองค์ประกอบของภาคประชาชนและภาควิชาการที่เหมาะสม ปรับปรุงมาตรการของการอ่านภาพถ่ายทางอากาศ และการพิสูจน์สิทธิโดยการลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็น กำหนดระยะเวลาการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนที่ชัดเจน การอ่านภาพถ่ายทางอากาศดำเนินการเป็นพื้นที่/ชุมชน/หรือเป็นรายระวาง และในกรณีที่ดินแปลงใดไม่เป็นที่สงวนหวงห้ามจะต้องไม่สร้างเงื่อนไขหรือขั้นตอนให้เป็นภาระเพิ่มขึ้นในการที่จะออกเอกสารสิทธิในที่ดิน เป็นต้น จัดทำแผนงานในการเพิ่มจำนวนของผู้ชำนาญการในการอ่านภาพถ่ายทางอากาศให้เพียงพอและทั่วถึงอย่างเร่งด่วน ควรมีแรงจูงใจโดยอาจกำหนดให้การแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐเป็นตัวชี้วัดในการประเมินผลงาน ดังนั้นควรเร่งรัดร่างพระราชบัญญัติคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ พ.ศ. .... ให้มีผลใช้บังคับเป็นกฎหมายโดยเร็ว ควรแบ่งส่วนราชการใหม่ให้ สปร. ย้ายไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของ สปร. โดยทบทวนมาตรการของการอ่านภาพถ่ายทางอากาศและการ

พิสูจน์สิทธิ การปรับอัตราค่าจ้างของ สปร. ให้เหมาะสมกับภารกิจรวมทั้งการเพิ่มจำนวนของผู้ชำนาญการในการอ่านภาพถ่ายทางอากาศ และเร่งรัดการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชน สร้างความเป็นธรรมและความปรองดองในสังคมโดยให้ถือเป็นภารกิจเร่งด่วน

สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการศึกษาแนวทางการปรับปรุงองค์การบริหารจัดการที่ดิน โดย อธิธิพล ศรีเสาวลักษณ์ และคณะ(2547) ที่ระบุว่า มีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ในระดับชาติเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรดินและที่ดินของประเทศและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งระบบด้วยการกำหนดนโยบายให้สอดคล้องกับการพัฒนา การอนุรักษ์ การฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดินและที่ดินอย่างสมดุลเป็นธรรม และยั่งยืนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

นอกจากการแก้ไขที่กลไกและการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว งานวิจัยโครงการศึกษาการถือครองและใช้ประโยชน์ที่ดินและมาตรการทางเศรษฐศาสตร์และกฎหมายเพื่อให้การใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดย วารินทร์ วงศ์หาญเชาว์ และคณะ (2544) ได้ชี้ชัดถึงสัดส่วนของการถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ไม่สมดุลกันโดยเป็นปัญหาจากโครงสร้างกฎหมาย ที่ส่งผลให้เกิดปัญหาการกระจายการถือครอง และการใช้ที่ดินไม่เต็มประสิทธิภาพ และปัญหานี้ก็ส่งผลกระทบต่อมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ พบว่าที่ดินส่วนมากยังมีการใช้ประโยชน์ไม่เต็มที่โดยพบว่า ที่ดินประมาณร้อยละ 70 ของประเทศนั้นใช้ประโยชน์พอสมควร ที่เหลือใช้ประโยชน์ต่ำกว่าร้อยละ 50 คือ มีการใช้ประโยชน์ไม่เต็มที่หรือไม่ได้ใช้ประโยชน์เลย การใช้ประโยชน์จากที่ดินไม่เต็มที่นี้อาจจะเกิดจากปัญหาการเก็งกำไรหรือปัญหาการบริหารจัดการที่ดินของผู้ถือครองที่ดินเอง การประเมินการสูญเสียจากการใช้ประโยชน์จากที่ดินไม่เต็มที่ หากใช้มูลค่าเพิ่มภาคเกษตรเป็นข้อมูลในการประเมิน ซึ่งถือว่าเป็นการประเมินขั้นต่ำ ประเทศไทยมีพื้นที่ที่ใช้การเกษตร 132.5 ล้านไร่ มูลค่าเพิ่มของการเกษตรปี พ.ศ. 2541 มีประมาณ 619,350 ล้านบาท จากข้อมูลที่มีอยู่สามารถคำนวณได้ว่า การประมาณการขั้นสูงเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินอยู่ที่ระดับร้อยละ 70.5 และหากสามารถทำให้ที่ดินใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 85 มูลค่าเพิ่มทางเกษตรจะสูงถึง 746,734.03 ล้านบาท หรือทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มได้อีก 127,384.03 ล้านบาท ซึ่งสรุปได้ว่า การสูญเสียจากการใช้ประโยชน์จากที่ดินไม่เต็มที่ประเทศไทยต้องสูญเสียทางเศรษฐกิจโดยการประเมินขั้นต่ำ 127,384.03 ล้านบาทต่อปี

ขณะเดียวกัน โครงสร้างของกฎหมายมีส่วนทำให้เกิดปัญหาการกระจายการถือครองและการใช้ที่ดินไม่เต็มประสิทธิภาพ เนื่องจาก

ก) การบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ไม่ได้ผลในทางปฏิบัติ เพราะออกใช้มานานและมีหลายฉบับ การปรับปรุงกฎหมายมิได้ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของเศรษฐกิจและสังคมเท่าที่ควร แต่เน้นไปที่การเพิ่มโทษกับผู้กระทำความผิด มีการบุกรุกเข้าอยู่อาศัยและทำประโยชน์ในพื้นที่สงวนของรัฐเป็นจำนวนมาก และเพิ่มขึ้นโดยไม่สามารถหยุดยั้งได้ เนื่องมาจากนโยบายรัฐและการแก้ไขที่มีได้เป็นการแก้ปัญหอย่างแท้จริง ความลักลั่นในการบังคับใช้กฎหมาย และความแตกต่างในสิทธิในที่ดินที่ประชาชนได้รับทำให้เกิดปัญหาอื่นติดตามมา รวมทั้งการใช้ที่ดินอย่างไม่เต็มประสิทธิภาพ

ข) ไม่มีกฎหมายจำกัดการถือครองที่ดินของเอกชน ทำให้ผู้ที่มีฐานะดีสามารถถือครองที่ดินได้ ไม่จำกัดโดยไม่ต้องทำประโยชน์ในที่ดินอย่างเต็มที่ ในขณะที่ยังมีเกษตรกรและผู้ไม่มีที่ดินทำกินต้องการที่ดินอีกมาก และยังไม่มีมาตรการทางภาษีที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรมออกบังคับใช้แก้ไขปัญหาการกระจุกตัวของที่ดิน การกว้านซื้อเพื่อเก็งกำไรที่ดินเพื่อให้มีการกระจายที่ดินที่ปฏิบัติได้ และสร้างความเป็นธรรมในสังคม ถึงแม้จะมีกฎหมายปฏิรูปที่ดินก็ไม่ได้เน้นดำเนินการปรับปรุงสิทธิและการถือครองในที่ดินที่เอกชนถือครอง

ค) กฎหมายว่าด้วยผังเมือง ยังไม่สามารถใช้บังคับเพื่อกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้เกิดการการใช้ที่ดินไม่เหมาะสมในเขตเมือง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาการจราจร มลพิษทางอากาศและเสียง น้ำเสีย ขยะมูลฝอย นอกจากนั้น ยังขาดกฎหมายที่จะดูแลปัญหาของชุมชนแออัด การจัดรูปที่ดิน รวมทั้งมาตรการที่จะลดผลกระทบอันเกิดจากการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ง) กฎหมายพัฒนาที่ดินไม่สามารถกำหนดให้เจ้าของที่ดินใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับสมรรถนะของดิน หรือการอนุรักษ์ดินและน้ำ เนื่องจากไม่มีมาตรการจูงใจที่เหมาะสมทางกฎหมาย และในทางปฏิบัติการอนุรักษ์ดินและน้ำ มีต้นทุน และอาจไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการใช้ที่ดินประกอบอาชีพหรือวิธีการทำการเกษตรของเกษตรกร

จ) กฎหมายเศรษฐกิจที่ออกมาในช่วงวิกฤตของประเทศหลังปี พ.ศ. 2540 ไม่มีผลอย่างเด่นชัดที่จะทำให้เกิดการขยายตัวของการถือครองที่ดินของคนต่างด้าวอันจะกระทบถึงการถือครองที่ดินของคนไทย เพราะมีเงื่อนไขเกี่ยวกับการได้มาและการถือครอง อย่างไรก็ตาม หากประเมินผลแล้วเห็นว่าเป็นการเปิดช่องให้คนต่างชาติถือครองที่ดินโดยไม่จำเป็น และประเทศไทยจะไม่ได้ประโยชน์ จากการกระตุ้นภาวะตลาดอสังหาริมทรัพย์ภายในประเทศด้วยวิธีนี้ หรือภาวะตลาดอสังหาริมทรัพย์ในประเทศฟื้นตัวแล้ว ก็อาจพิจารณาแก้ไขหรือยกเลิกกฎหมายดังกล่าว

ฉ) กฎหมายภาษีโรงเรือนและที่ดิน เป็นการจัดเก็บภาษีจากฐานทรัพย์สินและให้อำนาจพนักงานเจ้าหน้าที่ในการประเมินค่ารายปีที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงลักษณะของทรัพย์สิน ขนาด พื้นที่ ทำเลที่ตั้ง และบริการสาธารณะที่ทรัพย์สินนั้นได้รับประโยชน์ เป็นการนำวิธีการประเมินราคาทรัพย์สินประเภทคิดจากรายได้ของทรัพย์สิน (Income - Capitalization Approach) มาใช้ ขณะที่ภาษีบำรุงท้องที่ กฎหมายกำหนดให้พิจารณาจากราคาปานกลางที่ดิน โดยให้นาราคาที่ดิน (เท่านั้น) ในหน่วยงานที่จะทำการตีราคาซึ่งซื้อขายกันโดยสุจริตครั้งสุดท้ายไม่น้อยกว่าสามรายในระยะเวลาไม่เกินหนึ่งปีก่อนวันตีราคามาคำนวณเฉลี่ยเป็นราคาปานกลาง จะเห็นได้ว่า การเก็บภาษีดังกล่าวยังขาดหลักเกณฑ์ที่แน่นอน เนื่องจากขึ้นอยู่กับดุลพินิจของผู้ประเมินภาษี จึงเป็นช่องทางให้หลีกเลี่ยงภาษีและยังเปิดโอกาสให้ผู้ครอบครองที่ดินของรัฐเสียภาษีด้วย ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้มีการบุกรุกครอบครองที่ดินของรัฐ ส่วนนโยบายของรัฐถึงแม้ว่าจะมีความชัดเจนระดับหนึ่ง แต่ก็มิได้นำเอาไปปฏิบัติหรือเร่งรัดให้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง เช่น การออกกฎหมายคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม การจัดเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า การจัดตั้งธนาคารที่ดิน ซึ่งหากสามารถปฏิบัติได้ก็จะทำให้แก้ปัญหาที่ดินอย่างเป็นระบบ แต่ก็

ไม่อาจดำเนินการได้ นอกจากนั้น องค์การบริหารจัดการที่ดินยังขาดความเป็นเอกภาพ กระจายอยู่ในกระทรวงและกรมต่างๆ

จากมูลเหตุข้างต้น การแก้ปัญหาการกระจุกตัวและการใช้ประโยชน์ที่ดิน จึงมีข้อเสนอแนะ ให้ดำเนินการดังต่อไปนี้

1. ควรกำหนดเขตการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ โดยพิจารณาสมรรถนะของดิน ความเหมาะสมของดิน ขนาดของพื้นที่ที่จะทำให้เกิดผลตอบแทนที่เหมาะสมทางเศรษฐกิจ ตลอดจนวางแผนโดยพิจารณาองค์ประกอบที่กล่าวมาข้างต้นควบคู่ไปกับเป้าหมายทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับการบังคับใช้แผนการใช้ที่ดินดังกล่าว ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่การใช้ที่ดินในลักษณะที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้

2. ควรจัดระบบเอกสารสิทธิใหม่ โดยให้มีเอกสารสิทธิชนิดเดียว คือ โฉนดที่ดิน เพื่อมิให้เกิดความสับสนในสิทธิที่ประชาชนจะได้รับ และทำให้การบริหารจัดการด้านเอกสารสิทธิและทะเบียนที่ดินเป็นไปในระบบเดียวกันทั่วประเทศ ทั้งนี้ ควรดำเนินการหลังการจำแนกประเภทที่ดินแล้ว

3. เร่งรัดการจัดระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับภาวะการกระจุกตัวของที่ดินในทุกจังหวัดของประเทศ เพื่อที่จะนำมาใช้ประกอบการกำหนดมาตรการควบคุมมิให้การกระจุกตัวของการถือครองเป็นพื้นฐานของปัญหาของการใช้ที่ดินที่ขาดประสิทธิภาพ

4. ควรบูรณาการองค์กรและกฎหมายที่เกี่ยวกับการบริหารการจัดการที่ดินเพื่อให้เกิดเอกภาพในวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการดำเนินการ

5. ควรจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับที่ดินที่โปร่งใสโดยที่สาธารณชนเข้าไปใช้ประโยชน์โดยง่าย ตลอดจนการสร้างเครือข่ายระหว่างหน่วยงานของรัฐ ชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งล้วนปฏิบัติภารกิจในส่วนที่ตนเองรับผิดชอบภายใต้กรอบการบริหารการจัดการที่ดินและกติกาดังกล่าว

6. ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกฎหมายภาษีบำรุงท้องที่ และกฎหมายภาษีโรงเรือนและที่ดินให้มีฐานการประเมินภาษีอย่างเดียวกัน ได้แก่ การประเมินราคาทุนทรัพย์โดยให้เป็นหน้าที่ของสำนักงานกลางประเมินราคาทรัพย์สิน ตลอดจนเพิ่มอัตราภาษีบำรุงท้องที่ แต่ลดอัตราภาษีโรงเรือนและที่ดิน (ยกเลิกการยกเว้นภาษีโรงเรือนและที่ดิน กรณีเจ้าของกรรมสิทธิ์อยู่อาศัย) โดยมีอัตราแตกต่างกันตามลักษณะการใช้ประโยชน์ เช่น เพื่อการเป็นที่อยู่อาศัยเพื่อการทำธุรกิจหากำไร เพื่อการกสิกรรม เป็นต้น หรือยกเลิกบทบัญญัติทั้งสองฉบับและตราบทบัญญัติภาษีทรัพย์สินที่ครอบคลุมสาระสำคัญของการจัดเก็บภาษีโรงเรือนและสิ่งปลูกสร้างตลอดจนที่ดิน เช่น ร่างพระราชบัญญัติภาษีที่ดินและสิ่งปลูกสร้างโดยใช้ฐานภาษีเดียวกัน

7. ควรสร้างและพัฒนาระบบภาษีที่ดินโดยยึดหลักของการเก็บภาษีตามอัตราก้าวหน้า ทั้งนี้ ภาษีที่ดินควรจะเก็บจากค่าเช่าทางเศรษฐกิจที่เกิดจากทรัพย์สินที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

8. ทบทวนหลักการ วิธีการของมาตรการและกลไกในการบริหารการจัดการที่ดินที่มีอยู่ในปัจจุบันอย่างจริงจัง เพื่อเพิ่มศักยภาพของการใช้กลไกดังกล่าว เป็นเครื่องมือที่จะผลักดันให้การใช้ที่ดินเกิดประโยชน์สูงสุด

9. ควรหาทางนำที่ดินที่ถูกทอดทิ้งไม่ใช้ประโยชน์เนื่องจากติดภาระกับธนาคารหรือสถาบันการเงินที่กลายเป็น NPL มาใช้ประโยชน์โดยมิให้กระทบถึงสิทธิของเจ้าหนี้ที่มีอยู่เพื่อให้ที่ดินได้ใช้ประโยชน์ตามความเหมาะสมของที่ดินแต่ละแปลง โดยอาจออกกฎหมายให้หน่วยงานของรัฐเป็นผู้นำที่ดินออกให้เขาใช้ประโยชน์ชั่วคราวและส่งรายได้ที่หักค่าบริหารแล้วให้กับเจ้าของที่ดินหรือเจ้าหนี้ เป็นต้น

10. ควรให้มีการศึกษาแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชนอย่างจริงจังเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกฎหมายและบทบาทขององค์กรไปตามแนวทางของรัฐธรรมนูญ เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ยอมรับสิทธิของบุคคลและชุมชนมากขึ้น

กล่าวได้ว่า ปัญหาการจัดการที่ดินที่ไร้ประสิทธิภาพทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในสังคมอย่างมากมาย มูลเหตุแห่งปัญหานั้นเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับกฎหมายต่าง ๆ ที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาการบริหารจัดการขององค์กรที่ทำหน้าที่ในการจัดการที่ดินที่ไม่เอื้อต่อการแก้ไขจัดการปัญหา อีกทั้งการเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐในการบังคับใช้กฎหมาย และทัศนคติที่ละเลยและปฏิเสธองค์ความรู้ชุมชนท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ด้วยมูลเหตุเช่นนี้ การแก้ไขตัวบทกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายบนแนวคิดการเคารพซึ่งสิทธิมนุษยชน รวมทั้งการปรับทัศนคติของเจ้าหน้าที่รัฐ การปรับปรุงองค์กรบริหารที่ดินบนแนวคิดธรรมาภิบาล ตลอดจนการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นคำตอบสำหรับการแก้ไขปัญหาการจัดการที่ดินที่สั่งสมมายาวนานหลายทศวรรษ

### การจัดการป่า

มนุษย์พึ่งพาระบบนิเวศในการดำรงชีวิต เกือบเกี่ยวทรัพยากรธรรมชาติจากระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากป่าไปใช้ประโยชน์จนกลายเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นสืบต่อกันมาช้านาน กระบวนการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นได้สั่งสมประสบการณ์ และการจัดการเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกัน และพึ่งพาอาศัยกันอันเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่เห็นชัดเจนจากป่าชุมชน ซึ่งเป็นทั้งที่พึ่งพาของพืช สัตว์และมนุษย์ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นชุมทรัพย์แร่ธาตุ ผลิตผลพืชพันธุ์หลายชนิดทั้งอาหาร เครื่องใช้ไม้สอย ตลอดจนยาสมุนไพร ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่า จากการเก็บของป่ามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตทุกฤดูกาล (บุญยงค์ เกศเทศ. 2536 : 7)

เมื่อมนุษย์พึ่งพาป่า ก็ต้องรักษาป่าของตนเองไว้ใช้ประโยชน์ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเสริมสร้างและคุ้มครองระบบนิเวศเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและวัฒนธรรม อมรรัตน์ รัตนชัย (2553) ศึกษา กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า บ้านป่าคาสุขใจ ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พบว่าชาวบ้านบ้านป่าคาสุขใจได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ทำให้ได้ทราบถึงปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรม ชาวบ้านใช้แนวพระราชดำริและทฤษฎีพื้นฟูป่ามาใช้ในการฟื้นฟูป่าชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนตั้งแต่การวางแผนการฟื้นฟูป่า การกำหนดพื้นที่ป่าให้ชัดเจนเพื่อให้ง่ายต่อการดูแลรักษาป่า ชาวบ้านยอมให้พื้นที่เสื่อมโทรมให้กับหมู่บ้านเพื่อปลูกป่าเพิ่มขึ้น มีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างหมู่บ้านที่มีอาณาเขตป่าติดต่อกัน มีการตั้งกฎระเบียบอย่างชัดเจนในการใช้ประโยชน์จากป่า ผล

ของรูปแบบการจัดการป่าบ้านป่าคาสุขใจ พบว่าได้แบ่งลักษณะป่าโดยใช้ฐานชนบทธรรมนิยมประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชนเผ่า แบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการจัดการป่าปลูก ภายใต้โครงการเฉลิมพระเกียรติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครองราชย์ 50 ปี เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีหน่วยงานนอกมาสนับสนุนงบประมาณและความรู้ 2) รูปแบบการจัดการป่าชุมชน ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ป่าพิธีกรรม เป็นการสร้างจิตสำนึกลูกหลานให้มีความเชื่อและให้ความสำคัญกับป่าพอกๆกับชีวิต เป็นป่าอนุรักษ์ไม่สามารถมาใช้ประโยชน์ได้ ส่วนที่สองคือ ป่าใช้สอย เป็นป่าที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ มีการกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชัดเจน

ทวีชัย ใจพร (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนดงบกบ้านโนนหนองสิม ตำบลเขิน อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ พบว่าป่าดงบกเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นทำให้มีการบุกรุกป่าเพื่อจับจองเป็นที่ดินทำกิน คงเหลือป่าสมบูรณ์แห่งเดียว คือ ป่าดงบก ปัจจุบันป่าดงบกมีพื้นที่ 1,060 ไร่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าและมีการประกาศกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชัดเจน ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่า 3 ด้าน คือ เป็นแหล่งหาอาหารและสมุนไพรให้กับชุมชนและชุมชนใกล้เคียง เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติของนักเรียน และวัดป่าที่ตั้งอยู่ในป่าดงบกเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ที่จำศีลของชาวบ้าน สำหรับแนวทางในการจัดการป่าให้ดำรงอยู่ได้ คือ การใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สถาปนทางศาสนา สถาปนพระมหากษัตริย์ องค์กรชุมชน การตั้งข้อตกลงร่วมกัน และการใช้กฎหมายบ้านเมือง ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่า ได้แก่ ผู้นำชุมชนควรเป็นผู้ริเริ่ม คนในชุมชนต้องให้ความร่วมมือมองเห็นเป้าหมายเดียวกัน หน่วยงานรัฐต้องเป็นที่พึ่งทางด้านกฎหมายและด้านเครื่องมือ เอกสารวิชาการ หน่วยราชการในชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ส่วนปัญหาในการจัดการป่า พบว่าปัญหาการใช้ทรัพยากรจากป่ามากเกินไป ทำให้ป่าไม่มีโอกาสฟื้นตัว ปัญหาการบุกรุกป่าเพื่อทำมาหากิน ปัญหาการไม่เคารพกฎหมายทั้งกฎหมายบ้านเมืองและกฎระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชนที่ได้วางไว้ และการขาดงบประมาณในการดำเนินการ

คมเดช จันโทริ (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน โศกสูง บ้านหนองโก หมู่ที่ 12 ตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พบว่าพื้นที่ป่าชุมชนโคกสูงลดลงจากพื้นที่ 870 ไร่ เป็น 600 ไร่ เนื่องจากมีการบุกรุกป่าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน การสร้างที่อยู่อาศัย ปัจจุบันได้มีการจัดทำระเบียบและข้อตกลงในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้น พบว่าปัญหาการบุกรุกทำลายป่าชุมชน และปัญหาประชาชนขาดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของป่าและไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

สุชาติ บุรีรัตน์ (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน บ้านหนองหัวคน ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าการบริหารจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านหนองหัวคนใช้ความเชื่อของบรรพบุรุษ ความเชื่อคำสอนพระพุทธศาสนา กฎเกณฑ์ทางสังคม การเคารพผู้อาวุโส การจัดตั้งกลุ่มราษฎรอาสาพิทักษ์ป่า (รสทป.) การเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ทำให้สามารถลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเองได้ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้จัดการป่าและการอยู่ร่วมกับทรัพยากรป่าชุมชนได้

ไพเวช ศรีบุตรตา (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การใช้ประโยชน์ในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคม กรณีศึกษา บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง พบว่าชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงเพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งที่อยู่อาศัย สร้างอาชีพ ทางอ้อมเป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ต้นน้ำลำธาร และการป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชุมชน ทางด้านมิติสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ชุมชนได้ตระหนักร่วมกันที่จะจัดการป่าชุมชน โดยร่วมกันสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนขึ้น และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนตามหลักภูมิสังคมทำให้สามารถสร้างเป็นรูปแบบภูมิสังคมของบ้านผาแมวประกอบด้วยลักษณะภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์ ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและเอกชน

### การจัดการน้ำ

ก่อนกล่าวถึงการจัดการน้ำ มีแนวคิดที่ช่วยให้เข้าใจภาพรวมระบบและความสัมพันธ์ของทรัพยากรต่าง ๆ กับน้ำได้ดีคือ แนวคิดระบบลุ่มน้ำ ลุ่มน้ำถือเป็นขอบเขตที่กำหนดโดยธรรมชาติ เพราะพื้นที่ลุ่มน้ำซึ่งล้อมรอบด้วยสันปันน้ำ (Boundary) เป็นพื้นที่รับน้ำฝนของแม่น้ำสายหลักในลุ่มน้ำนั้นๆ เมื่อฝนตกลงมาในพื้นที่ลุ่มน้ำ น้ำก็จะไหลออกสู่ลำธารสายย่อยๆ (Sub – order) แล้วรวมกับออกสู่ลำธารสายใหญ่ (Order) และรวมกันออกแม่น้ำสายหลัก (Mainstream) ไหลออกปากแม่น้ำ (Outlet) ในที่สุด การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยยึดขอบเขตลุ่มน้ำซึ่งเป็นขอบเขตทางธรรมชาติ จึงสอดคล้องกับระบบนิเวศทางธรรมชาติ ทั้งที่ดิน ป่าไม้ และสายน้ำ และยังสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายการจัดการมากกว่าขอบเขตใดๆ

ประเทศไทยจำแนกพื้นที่ตามแนวคิดลุ่มน้ำ (Watershed) โดยใช้สันปันน้ำทั้งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งทีมนุสรณ์สร้างขึ้นเป็นเส้นแบ่งได้เป็น 25 ลุ่มน้ำหลักและ 254 ลุ่มน้ำสาขา และจำแนกชั้นคุณภาพลุ่มน้ำได้ 5 ระดับ โดยกำหนดจากปัจจัยด้านกายภาพซึ่งมีผลต่อกระบวนการทางอุทกวิทยา และมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก 6 ประการ คือ สภาพภูมิประเทศ ระดับความลาดชัน ความสูงจากระดับน้ำทะเล ลักษณะทางธรณีวิทยา ลักษณะทางปฐพีวิทยา และสภาพป่าไม้ที่เหลืออยู่ ภายในลุ่มน้ำใดลุ่มน้ำหนึ่งจะมีพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำตั้งแต่พื้นที่ชั้น 1 ถึงชั้น 5 พื้นที่ลุ่มน้ำแต่ละชั้นคุณภาพอาจมีพื้นที่กระจายหรือต่อเนื่องกันมากน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านกายภาพซึ่งมีผลต่อกระบวนการทางอุทกวิทยาในแต่ละลุ่มน้ำ (สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ, 2552 )

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเป็นตัวบ่งชี้ความสมดุลในระบบนิเวศ การดำรงไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ จึงต้องมีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบทั้งลุ่มน้ำ เพื่อให้มีน้ำเพียงพอต่อการดำรงชีวิตไม่ขาดแคลนและคุณภาพน้ำต้องได้มาตรฐานตามเกณฑ์ในการนำน้ำมาอุปโภคบริโภค การจัดการลุ่มน้ำ หมายถึง การจัดการพื้นที่เพื่อให้ได้น้ำปริมาณมากพอ คุณภาพดี การไหลที่สม่ำเสมอ พร้อมทั้งการควบคุมเสถียรภาพของดิน ลดความเสียหายของน้ำท่วมและการจัดการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการลุ่มน้ำแต่ละพื้นที่มีวัตถุประสงค์ในการจัดการที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัญหาความต้องการของพื้นที่เป็นสำคัญ (เกษม จันทรแก้ว 2539 : 76–79) และหัวใจสำคัญของการจัดการลุ่มน้ำให้ได้ผลผลิตน้ำตามที่ต้องการคือการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตาม

หลักการและวิธีการอนุรักษ์ คือ มีการใช้ การเก็บกัก การรักษาซ่อมแซม พื้นฟู พัฒนาป้องกัน การสงวน และการแบ่งเขต เพื่อควบคุมให้ทรัพยากรในลุ่มน้ำอยู่ในดุลยภาพที่สุด การจัดการน้ำในแต่ละภูมิภาคจะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิศาสตร์และข้อจำกัดของพื้นที่ กฤตเมธ สุทธิหาญ (2545 : 17-20) ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (2542 : 98-124) หลักการจัดการทรัพยากรน้ำ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาอย่างองค์รวม มีลักษณะของสหวิทยาการ อยู่ภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืนมีความเป็นเอกภาพ มีความเป็นเครือข่าย และการมีส่วนร่วมของประชาชน (ปธาน สุวรรณมงคล, 2540 : 28)

การจัดการทรัพยากรน้ำของไทย นับตั้งแต่อดีตมีระบบการจัดการควบคู่กันมาสองระบบ คือ การจัดการน้ำชลประทานในรูปเหมืองฝายซึ่งดำเนินการโดยชุมชน และระบบการจัดการน้ำโดยรัฐ ระบบเหมืองฝายโดยชุมชนใช้กันแพร่หลายในภาคเหนือและภาคอีสาน สำหรับระบบเหมืองฝายโดยชุมชนนั้น มีมานานกว่าระบบการจัดการของรัฐ กล่าวคือ มีหลักฐานจากกฎหมายมังรายศาสตร์ และตำนานพื้นเมืองที่อ้างถึงการสร้างและดูแลเหมืองฝายในภาคเหนือตอนบน ย้อนกลับไปในอดีตนับพันปี คือ ประมาณ พ.ศ. 1100 – 1200 ซึ่งการจัดการระบบเหมืองฝายของชุมชนในภาคเหนือตอนบนและภาคอีสานนั้น มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ พัฒนากฎเกณฑ์การใช้น้ำ กำหนดสิทธิในการใช้น้ำ และหน้าที่ของสมาชิกอย่างชัดเจน Bruns (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543 : 265 ; อ้างอิงมาจาก Bruns, 1991 : 25) ชนนานาแบบระบบเหมืองฝายของอีสานว่า “ การชลประทานล่องหน ” กล่าวคือ ในขณะที่รูปแบบเหมืองฝายในภาคเหนือประกอบด้วยตัวฝายที่สร้างกันลำนํ้า และมีคลองส่งน้ำเข้าสู่ฝาย ซึ่งอยู่ในพื้นที่ลุ่มมากกว่าระดับความสูงของฝาย รูปแบบเหมืองฝายในภาคอีสานประกอบด้วย ฝายและพังกันน้ำที่ทำด้วยดินสำหรับกันน้ำให้สูงเหนือระดับนา ตัวฝายค่อนข้างแบน ระดับน้ำเหนือฝายก็ไม่ลึกนักนอกจากนั้นยังมีการขุดสระน้ำไว้เก็บกักน้ำด้วย ในบางพื้นที่มีการเปลี่ยนลำห้วยเล็กๆ ให้กลายเป็นนาที่มีรูปร่างคดเคี้ยวไปตามแนวร่องน้ำเดิม Bruns อธิบายรูปแบบดังกล่าวว่าเป็นเพราะสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่ของอีสานเป็นที่ราบสูงค่อนข้างแบน ไม่สามารถทำคลองส่งน้ำอย่างในภาคเหนือได้ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และปริมาณน้ำมีความผันแปรสูงมาก และมักมีไม่เพียงพอสำหรับการเพาะปลูก น้ำจากระบบเหมืองฝาย จึงมีไว้สำหรับเสริมการทำน่าน้ำฝนหรือนาน้ำปีเท่านั้น แต่ไม่เพียงพอสำหรับการทำการเกษตรแบบเข้มข้นหรือปลูกพืชในฤดูแล้งได้ การจัดการทรัพยากรน้ำโดยองค์กรชุมชน ต้องอาศัยปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงสอดคล้องกับองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมและปัจจัยทางเทคนิควิชาการ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ ขณะเดียวกันต้องมีความเป็นเอกภาพ มีเครือข่ายการดำเนินงานเน้นการมีส่วนร่วมของเครือข่ายและภาคประชาชน

รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในแต่ละแห่งแตกต่างกันไปตามบริบทของท้องถิ่น ถ้าพิจารณาในเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมอาจกล่าวได้ว่าเงื่อนไขสำคัญที่สร้างความแตกต่างก็คือสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยทางกายภาพ (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2543) ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (2542) กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรน้ำว่าการจัดการน้ำในแต่ละภูมิภาคจะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิศาสตร์และข้อจำกัดของพื้นที่ เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้น ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบสูง เป็นดินทราย และมีระดับน้ำเค็มค่อนข้างตื้น ทำให้การเก็บกักน้ำในธรรมชาติเป็นไปได้ยาก การ

จัดการทรัพยากรน้ำจึงควรเป็นลักษณะการจัดทำแหล่งน้ำให้กระจายเป็นจุดเล็กหลายจุดแบบเตาขนมครก เพื่อช่วยเพิ่มและกระจายความชุ่มชื้นแก่พื้นที่อย่างทั่วถึง ส่วนในภาคเหนือ ลักษณะเป็นแหล่งป่าไม้ต้นน้ำบนพื้นที่สูงและลาดชัน การจัดการน้ำจึงควรจัดเป็นลักษณะของจุดเก็บกักน้ำย่อย ๆ กระจายทั่วไปในพื้นที่ ซึ่งจะทำให้เกิดความชุ่มชื้นและสร้างนิเวศแก่ป่าต้นน้ำ

อย่างไรก็ดีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) เป็นต้นมาได้กำหนดยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมสนองความต้องการจำเป็นในการดำรงชีวิตที่ดีและการผลิตทางเศรษฐกิจที่พอเพียง โดยมีหลักการจัดการที่สำคัญ ได้แก่

1) อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารให้เกิดความสมบูรณ์ด้วยการปลูกป่า เสริมสร้างฝายในพื้นที่ต้นน้ำ ปลูกหญ้าแฝกในพื้นที่ลาดชัน

2) พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น โดยการจัดหาน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคบริโภคให้เพียงพอทั่วถึงทุกหมู่บ้าน เพิ่มขีดความสามารถในการเก็บกักของแหล่งน้ำที่มีอยู่เดิม ฟื้นฟูปรับปรุงแหล่งน้ำธรรมชาติ ขุดสระน้ำในไร่นา พัฒนาระบบโครงข่ายเชื่อมโยงแหล่งน้ำและการกระจายน้ำ พัฒนาแหล่งน้ำใหม่เพิ่มเติมเฉพาะในพื้นที่ที่เหมาะสมและที่ประชาชนยอมรับและพัฒนา น้ำบาดาลมาใช้ร่วมกับน้ำผิวดินในพื้นที่ที่มีศักยภาพน้ำบาดาลเพียงพอภายใต้การบริหารจัดการความต้องการใช้น้ำอย่างคุ้มค่า

3) ป้องกันและบรรเทาปัญหาอุทกภัย โดยการก่อสร้างแก้มลิงรองรับน้ำท่วม การปรับปรุงระบบป้องกันและระบายน้ำชุมชนเมือง

4) ควบคุมและบรรเทาปัญหาน้ำเสีย โดยฟื้นฟูและเพิ่มขีดความสามารถของระบบบำบัดน้ำเสียรวมในชุมชนขนาดใหญ่ การบังคับใช้กฎหมายควบคุมและกำจัดน้ำเสียให้เกิดประสิทธิภาพ การสนับสนุนการบำบัดน้ำเสียที่แหล่งกำเนิดทั้งจากครัวเรือนและรวมกลุ่มอาคาร ตลอดจนการจัดเก็บค่าบำบัดน้ำเสีย

5) เพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการบริหารจัดการน้ำ โดยพัฒนาระบบช่วยในการตัดสินใจบริหารจัดการน้ำ ระบบพยากรณ์และเตือนภัยน้ำแล้งและน้ำท่วม ระบบฐานข้อมูลสถานการณ์น้ำและโครงการแหล่งน้ำต่าง ๆ เพื่อการติดตามประเมินผล พัฒนาศักยภาพขององค์กรบริหารจัดการน้ำระดับชาติและองค์กรภาคีรัฐ ให้สามารถผลักดันนโยบายการบริหารจัดการน้ำในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน

ยังมีแนวคิดและการศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการน้ำเช่น ซึ่งเกษม จันทรแก้ว (2538) ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง การจัดการพื้นที่เพื่อให้ได้น้ำปริมาณมากพอ คุณภาพดี การไหลที่สม่ำเสมอ พร้อมทั้งการควบคุมเสถียรภาพของดิน ลดความเสียหายของน้ำท่วมและการจัดการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม โดยมีลักษณะสำคัญคือ ความจำเพาะท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงและบูรณาการสูง มีความเคารพอาวุโส มีการปรับเปลี่ยนและสร้างเสริมตลอดเวลา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบ

นิเวศท้องถิ่น เช่น การปรับเปลี่ยนแหล่งที่อยู่ทำกิน หรือการอพยพชาวเขาลงดอยจึงอาจเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามหาศาลให้สูญหายไปอย่างไม่มีวันกลับ ประเวศ วะสี (2534) สามารถ จันทรสุรีย์ (2536) และ ยศ สันตสมบัติ (2544)

นอกจากนี้ ยังมีเอกสารงานวิจัยที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำ เช่น สุจินต์ สิมารักษ์และคณะ (2547) ได้ศึกษาภูมิปัญญาอีสานในการจัดการน้ำในเขตลุ่มน้ำชีตอนปลาย สุรพงษ์ คงสัตย์ (2552) ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา พัทรินทร์ ลาภานันต์และคณะ (2547) ศึกษาภูมิปัญญาอีสานในการจัดการน้ำ กรณีศึกษาลำน้ำชีตอนต้นในภูมินิเวศ 3 แบบ ฅภัทร ตั้งกิจวานิชย์ (2549) ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการน้ำเสียจากบ้านพักอาศัยและสถานประกอบการในเขตเทศบาลนครอุดรธานี อธิศ แสงอาทิตย์ (2552) ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการน้ำของชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษากำนันสวนกล้วย ตำบลกกทอง อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ต่างก็สะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่หยุดนิ่ง มีการสืบทอดด้วยจิตสำนึก และการมีส่วนร่วมของชุมชน ความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลำน้ำต่างๆที่ไหลผ่านเขตชุมชนหนาแน่นซึ่งมีการตั้งบ้านเรือน การทำการเกษตรกรรมและปศุสัตว์ และสถานประกอบการต่างๆ ที่มีการระบายน้ำทิ้งลงสู่ลำคลองโดยยังมิได้ผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำหรือยังมีประสิทธิภาพไม่ดีเท่าที่ควร ส่งผลให้คุณภาพน้ำในลำคลองเหล่านั้นเสื่อมโทรมลงจนไม่สามารถนำน้ำในแหล่งน้ำนั้นมาใช้ประโยชน์เพื่อการอุปโภค บริโภค การเกษตร การประมง ได้อย่างมีประสิทธิภาพตามศักยภาพของแหล่งน้ำ ทั้งยังส่งผลให้เกิดความไม่ปลอดภัยของทัศนียภาพริมฝั่งคลอง การสะสมของตะกอนทำให้ลำคลองตื้นเขิน เมื่อเกิดฝนตกและในฤดูน้ำหลากไม่สามารถเป็นแหล่งรองรับและระบายน้ำได้ ส่งผลให้เกิดน้ำท่วมขัง รวมทั้งยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค สัตว์พาหะนำโรคต่างๆ ปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำ นับเป็นปัญหาที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินการแก้ไขเพื่อที่จะทำให้สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ตามศักยภาพของแหล่งน้ำและเพื่อเป็นการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทัศนียภาพและวิถีชีวิตริมฝั่งคลองได้

มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการฟื้นฟูคุณภาพน้ำและคู่งน้ำในการทำนา เช่น เสรี บินโตะหมัด (2553: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาฟื้นฟูคลองวัง จังหวัดสงขลา โดยระบบเครือข่าย ผลการศึกษาพบว่า 1) สาเหตุที่ทำให้บริเวณคลองวัง จังหวัดสงขลา เสื่อมโทรมอันดับแรกคือน้ำทิ้งจากโรงงาน/ร้านค้า/บ้านพักอาศัย 2) จิตสำนึกของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาฟื้นฟูคลองวังจังหวัดสงขลา พบว่าการร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ส่วนใหญ่เข้าร่วมพิจารณาถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น การร่วมในการวางแผน ส่วนใหญ่เข้าร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการจัดทำแผนงาน การพัฒนาฟื้นฟู อำนาจความสะดวกและให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ 3) นโยบายในการพัฒนาฟื้นฟูโดยระบบเครือข่าย พบว่าควรใช้กฎหมายบังคับผู้บุกรุกพื้นที่สาธารณะ ให้มีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับบทลงโทษการฝ่าฝืนกฎหมายให้ประชาชนรับทราบ ให้องค์การบริหารส่วนตำบลหรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องจัดทำแผนพัฒนาปรับปรุงฟื้นฟูแหล่งน้ำอย่างชัดเจนและจัดสรรงบประมาณให้กับหมู่บ้านด้วยแนวทางที่เหมาะสม และส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับภาครัฐและภาคเอกชน

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดดี ๆ ในการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรที่คนในท้องถิ่นเรียนรู้จากการปฏิบัติและประสบความสำเร็จ เช่น การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การฟื้นฟูนาร้าง

### การอนุรักษ์พันธุ์ปลา

การอนุรักษ์พันธุ์ปลาเป็นการแนวคิดการฟื้นฟูระบบนิเวศท้องถิ่นรูปแบบหนึ่งซึ่งเกิดจากจิตสำนึกและปฏิบัติการของคนในท้องถิ่นที่ต้องการดูแลรักษาแม่น้ำลำคลองและสัตว์น้ำให้อุดมสมบูรณ์ ธีรพันธ์ ภูคาสุวรรณ (2530) พบว่าชุมชนไทยมีความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำและทรัพยากรประมง โดยเฉพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดมาแต่โบราณ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่สามารถแบ่งออกเป็นแม่น้ำที่สำคัญ 47 สาย หนองบึงธรรมชาติอีกกว่า 8,000 แห่ง รวมกับอ่างเก็บน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นอีกกว่า 2,000 แห่ง ซึ่งแหล่งน้ำต่าง ๆ มีความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและความหลากหลายของสัตว์น้ำที่แตกต่างกันออกไปโดยเฉพาะ “ปลา” การศึกษาของ ยุทธนา วงศ์โสภณ (2552) เรื่อง การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำเลย กรณีศึกษา บ้านนาดินดำ ตำบลแก่งศรีภูมิ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย พบว่าสภาพการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและแม่น้ำเลย แสดงออกผ่านการดำรงชีวิตของคน ได้แก่ เครื่องมือหาปลา เครื่องมือในการดำรงชีพ การหาอยู่หากิน และการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำเลย (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนต่างชุมชน แสดงออกผ่านความสัมพันธ์ในชุมชน ได้แก่ กฎกติกาในชุมชน การกำหนดเขตอนุรักษ์วังปลา และการช่วยเหลือกันในการประกอบอาชีพ (3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งจะแสดงออกผ่านความเชื่อ จารีต ประเพณี เช่น ประเพณีบุญถ้าดินลาย ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อวังเสือแดง เจ้าปู่ภูหลวง และข้อห้ามในการดำรงชีพ ซึ่งการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำเลยมี 4 รูปแบบ คือ 1) การส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นให้กับเด็กเยาวชนและบุคคลทั่วไป 2) การสร้างกติกาชุมชนให้เป็นจารีตในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า 3) การใช้ภูมิปัญญาในการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ 4) การใช้ความเชื่อผ่านข้อห้ามและความเชื่อเรื่องบุญ บาป ผี เทวดา ด้วยพิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่น

ขณะที่โครงการวิจัยรูปแบบการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นชุมชนสำนึกว่า ตำบลน้ำพาง อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน (โครงการตั้งแต่ปี 2545-2547) ได้นำเอาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ ในท้องถิ่น ประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา และอาศัยลักษณะชุมชนตำบลน้ำพางที่เป็นสังคมชนบทที่มีความสัมพันธ์แบบลักษณะเครือญาติมาช่วยเสริมการดำเนินงาน และการขยายเครือข่ายการดำเนินงาน จึงทำให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง และเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ช่วยเอื้อให้กับชุมชนได้เรียนรู้ให้ทันต่อสภาพปัญหาที่อาจเกิดขึ้นต่อไป ผลการวิจัยพบว่า 1) คุณภาพของน้ำในลำน้ำว่าอยู่ในระดับดี สามารถนำมาใช้ในการบริโภคหรือเลี้ยงสัตว์ได้ 2) ชุมชนสามารถจับปลามาเป็นอาหารประจำวันเพิ่มขึ้น 3) แก้ไขปัญหาภาวะทุพโภชนาการของเด็กก่อนวัยเรียนหรือวัยเรียนได้ 4) ชุมชนเกิดความภูมิใจและมีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ 5) ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านมีลักษณะที่ดี และยังขยายผลการดำเนินงานไปสู่หมู่บ้านอื่นๆ เกิดเครือข่ายความร่วมมือในภาพรวมของตำบลอื่นด้วย

รูปแบบของการจัดการอนุรักษ์ปลาท้องถิ่นชุมชนลุ่มน้ำว่าประกอบด้วย 1) การสร้างกฎระเบียบของชุมชน การประยุกต์ใช้วัฒนธรรมประเพณี ศาสนา ความเชื่อ มาใช้ในการอนุรักษ์ การจัดการความขัดแย้งในระดับชุมชน การจัดกิจกรรมพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชน เช่น การสืบชะตาแม่น้ำ การบวชป่า การใช้ตุงยันต์กันระเบิด ห่อเจ้าที่ (ตูปผี) ให้เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความยำเกรงในการทำผิด 2) การจัดการแหล่งน้ำ เช่น การแบ่งเขตน่านน้ำ การจัดการสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นการกำหนดการใช้ทรัพยากรและการฟื้นฟูทรัพยากร โดยกำหนดใช้ทั้งบุคคลภายในและภายนอกชุมชนได้ เช่น การกำหนดพื้นที่ใช้สอย และพื้นที่อนุรักษ์ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์อย่างสมดุล 3) การจัดการเชิงโครงสร้าง เช่น มีองค์กรชุมชนหรือกลุ่มผู้รับผิดชอบ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือของชุมชน - ชุมชน, ชุมชน-ท้องถิ่น, ชุมชน-รัฐ, ชุมชน-ท้องถิ่น-รัฐ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการปัญหาในรูปแบบคณะกรรมการ 4) การจัดการผลประโยชน์ เช่น การท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ การจับปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ การจำหน่ายอาหารปลา เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชน และกำหนดการใช้ทรัพยากรเพื่อการรักษาระบบการผลิตบนฐานทรัพยากรชุมชนได้ตลอดไป 5) การสร้างจิตสำนึกของประชาชนในพื้นที่ เช่น เวทีประชาคมอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การเข้าค่ายเยาวชน การถ่ายทอดแนวคิดที่ดีให้แก่เยาวชน ผ่านกิจกรรมการเข้าค่ายอนุรักษ์ การล่องแพสำรวจแหล่งน้ำ ทำให้ชาวบ้านและเยาวชนเกิดความตระหนักในคุณค่าและการดูแลรักษาแหล่งน้ำอย่างยั่งยืน 6) การประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสาร การดำเนินงานของชุมชน ให้สังคมทั้งในและนอกพื้นที่รับรู้ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และระดับอำเภอ นอกจากนี้ยังประชาสัมพันธ์ไปยังหมู่บ้านเครือข่ายนอกพื้นที่อำเภอแม่จริมโดยชมรมอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการประสานงาน และมีการประชาสัมพันธ์โดยผ่านสื่อทางพระสงฆ์ที่มีการไปพบปะประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่น่าจะมีความสำคัญมาก

สมชอบ ภูอินนา (2552) ศึกษาแบบที่เหมาะสมในการจัดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน พบว่าการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นบริเวณหน้าวัดริมฝั่งแม่น้ำชี เกิดจากการริเริ่มของทางราชการที่ต้องการเพิ่มจำนวนปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือทดแทนจำนวนปลาที่ตายไปจากการเกิดมลพิษทางน้ำ และเกิดจากความต้องการของชุมชนที่ได้เห็นรูปแบบการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นจากที่อื่น และแหล่งน้ำมีระบบนิเวศที่เหมาะสมในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น โดยการนำของเจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน มีหน่วยงานภาครัฐและนักการเมืองเข้ามาให้การสนับสนุนช่วยเหลือ จัดทำเป็น “เขตอภัยทาน” ที่ชัดเจน และมีพื้นที่ใช้สอยของชาวบ้านที่สามารถจับสัตว์น้ำได้โดยอิสระ มีมาตรการทางสังคมหรือระเบียบชุมชนเพื่อกำหนดระเบียบปฏิบัติ และกำหนดโทษผู้ฝ่าฝืน โดยใช้ความศรัทธาทางศาสนา ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อของชาวบ้าน มีการประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึง และมีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรจากชุมชนในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นก็ประสบปัญหาอยู่บ้าง คือ การขาดแคลนอาหารปลา การลักลอบจับปลาในเขตอภัยทาน บางแห่งไม่มีแพหรือศาลาสำหรับลงไปให้อาหารปลา ทำให้เกิดความไม่สะดวก ปลาตายในบางช่วงฤดูกาลและมีน้ำท่วมฝั่งเป็นเวลานาน รวมทั้งการแข่งขันเรือยาว ประเพณีประจำปีบริเวณเขตอภัยทานทำให้ปลาหนีไปอยู่ที่อื่น รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น บริเวณหน้าวัดริมฝั่งแม่น้ำชี จึงต้องมีเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง พระสงฆ์และชาวบ้านให้ความร่วมมือ สนับสนุน และเข้ามามีส่วนร่วมใน

การดำเนินงานทุกขั้นตอน เจ้าหน้าที่ของรัฐและนักการเมืองให้การสนับสนุนช่วยเหลือการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น ให้เป็นไปตามหลักวิชาการและกระบวนการดำเนินงานที่มีรูปแบบลำดับขั้นตอน และเป็นไปตามระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ

สำหรับแม่น้ำสายบุรี จากการสำรวจของกรมประมง พบปลาอย่างน้อย 103 ชนิด เป็นปลาน้ำจืดที่อาศัยอยู่ต้นน้ำที่มีกระแสน้ำแรง 14 ชนิด ชนิดที่เด่นและชุกชุมมากคือ ปลาแขยง (*Acrossocheilus deauratus*) รองลงมา คือ ปลาพลวง (*Tor soro*) พบปลาน้ำจืดที่อาศัยอยู่กลางลุ่มน้ำที่กระแสน้ำช้ามี 37 ชนิด กลุ่มเด่นเป็นปลาในวงศ์ปลาตะเพียน (Cyprinidae) เช่น ปลาไส้ตันตาแดง (*Cyclocheilichthys apogon*) ปลาสร้อยนกเขา (*Osteochilus hasselti*) ปลาชีวาหางแดง (*Rasbora borapetensis*) ปลาตะเพียนขาว (*Barbodes gonionotus*) เป็นต้น รองลงมาเป็นกลุ่มปลากดน้ำจืด (Bagridae) พบชุกชุมคือ ปลากดเหลือง (*Mystus nemurus*) ปลาแขยงใบข้าว (*M. oavasius*) บริเวณปากแม่น้ำรวมชายฝั่งทะเลพบปลาอย่างน้อย 52 ชนิด ชนิดพันธุ์เด่น ได้แก่ ปลากระบอกดำ (*Liza subviridis*) รองลงมาคือ ปลากดทะเล (*Tachysurus sp.*) และบริเวณปากแม่น้ำพบปลาวัยอ่อน 134 ชนิด ปลาที่พบชุกชุม ได้แก่ ปลาไส้ตัน (*Stolephorus indicus*) ปลาแป้นเล็ก (*Leiognathus breirostris*) และปลาข้าวเม่า (*Ambassis gymnocephalus*) ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีนี้มีชนิดพันธุ์ปลาที่อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ (endangered) ได้แก่ ปลาตาบลา (*Macrochirichthys macrochirus*) ปลาเกะทิหรือปลากระต่าย (*Cyclocheilichthys heteronema*) ชนิดที่อยู่ในสถานภาพมีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ (vulnerable) ได้แก่ ปลาดุกด้าน (*Clarias batrachus*) ปลาชีวา (*Rasbora bankanensis*) และยังพบอีกทั้ง 5 ชนิด ปู 4 ชนิด ได้แก่ ปูทะเล ปูแสมปม ปูหนูมาน (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2540)

แม่น้ำสายบุรีในอดีตจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ปัจจุบันปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในแหล่งน้ำต่าง ๆ มีปริมาณลดน้อยลงมาก เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น การเสื่อมสภาพของแหล่งน้ำธรรมชาติ การบุกรุกการทำลายป่าเนื่องจากที่ทำกินของราษฎร การเปลี่ยนแปลงสภาพแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากการพัฒนาชุมชนและที่อยู่อาศัยของราษฎร การเกษตร อุตสาหกรรม มีผลทำให้แหล่งน้ำที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำลดน้อยลง รวมถึงสิ่งปฏิกูลจากแหล่งชุมชน ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืชจากแหล่งเกษตรกรรมและสารเคมี ส่งผลให้ผลผลิตชนิดสัตว์น้ำในลุ่มน้ำสายบุรีลดลง

### การฟื้นฟูนาไร่

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม และพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งที่คงอยู่กับคนไทยและสังคมไทยมาตลอดกาลคือข้าว ทวีศิลป์ สืบวัฒนา (2521 : 263 - 301) การผลิตและเทคโนโลยีในการผลิตข้าว ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของธรรมชาติ โดยเริ่มต้นจากการทำนาไร่หรือข้าวไร่ แล้วพัฒนาไปเป็นนาหว่านและนาดำในภายหลัง ทั้งนี้ การทำนาข้าวไร่เริ่มด้วยการถางป่าหรือพงหญ้า และเผาในฤดูแล้ง เมื่อถึงฤดูฝนก็ใช้ไม้กระทุ้งดินหยอดเมล็ดข้าว 2-3 เมล็ดต่อหลุม โดยจะทำได้ 2-3 ครั้ง แล้วก็ย้ายไปทำที่ใหม่เพราะมีวัชพืชมากและดินหมดความอุดมสมบูรณ์ เรียกว่า การทำนาประเภทไร่หมุนเวียน การทำนา

หวาน คือ นาที่ต้องการเพาะปลูกข้าวในที่นาที่เตรียมไว้ด้วยการปักดำโดยอาศัยน้ำฝน มีคันนาเพื่อเก็บกักน้ำและปล่อยน้ำ เทคนิคการผลิตยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก

รายงานวิจัยเรื่อง “ศักยภาพและข้อจำกัดของการผลิตข้าวเพื่อความมั่นคงของชาวนาในจังหวัดปัตตานี” ของสมบุรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2551) พบว่าสาเหตุหลักที่ทำให้ที่นาในจังหวัดปัตตานีถูกทิ้งร้างมากขึ้น เนื่องจากพืชเศรษฐกิจตัวอื่นให้ผลตอบแทนดีกว่า เกิดน้ำท่วมขังนา ทิศนคติของชาวนาที่มีต่อการทำนาแย่ง และชาวนาขายที่นาให้นายทุน จากนั้นได้ส่งผลให้เกิดการอพยพไปทำงานต่างถิ่นทั้งต่างประเทศและในประเทศ ดังนั้น เพื่อความมั่นคงของชาวนาในจังหวัดปัตตานี จึงควรที่จะอุดหนุนพันธุ์ข้าว พันธุ์พื้นเมือง ส่งเสริมการทำนาอินทรีย์ จัดหาปุ๋ย จัดหารถแทรกเตอร์ให้กับองค์กรชุมชน นอกจากนี้ นโยบายหรือโครงการที่เกี่ยวกับการทำนาก็ควรทำให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมให้มากที่สุด รวมทั้งการติดตามประเมินผล และต้องทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมให้ปลูกปาล์มน้ำมันและยางพาราในนาข้าวให้มากขึ้นและเร่งด่วน ก่อนที่จะตัดสินใจดำเนินการต่อไป

ขณะที่บัณฑิตกา จารุมา (2552) ได้ศึกษาวิจัยนาร้างในบ้านกลาง อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี พบว่า สาเหตุนาร้างมี 5 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบความหมายของการทำนาทั้งด้านวิถีชีวิต ด้านเศรษฐกิจ และด้านวัฒนธรรม 2) ความสำคัญของบทบาทเงินตราในชุมชน 3) ความกระทบกระเทือนของวงจรความมั่นคงทางอาหาร 4) ภาวะซ้ำซ้อนของความอ่อนไหวในชุมชน ได้แก่ สถานการณ์สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โลกทัศน์ของชุมชนด้านลบต่อปัญหาระบบชลประทาน และการจัดการชุมชนภายใต้อำนาจของผู้มีบารมีในท้องถิ่น และ 5) โลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อปัญหานาร้าง ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหามี 3 มิติ ได้แก่ 1) มิติการจัดการการทำนา: ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงควรลงพื้นที่เพื่อค้นหาปัญหาเฉพาะหน้าที่สามารถช่วยเหลือได้ 2) มิติโลกทัศน์: ควรสำรวจโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การปรับคลื่นทางความคิดที่ตรงกัน และ 3) มิติการสื่อสาร: ควรสร้างช่องทางการสื่อสารที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนอันนำไปสู่การปรับคลื่นทางความคิดระหว่างกลุ่มคนที่มีโลกทัศน์แตกต่างกันที่ได้ผล

นอกจากนั้น ยังมีแนวคิดเฉพาะด้านที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ นิเวศชุมชน พิพิธภัณฑสถานชุมชน การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การฟื้นฟูนาร้าง การจัดการที่ดินและป่าไม้ การจัดการน้ำ แนวทางการพัฒนาศักยภาพเยาวชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการค้นหาความรู้เพื่อการแก้ปัญหาของชุมชน

แนวคิดดังกล่าวทั้งหมดข้างต้น ทั้งความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม ชุมชนและสิทธิมนุษยชน รวมทั้งแนวคิดในการจัดการที่ดินและทรัพยากรดินน้ำป่า เป็นแนวคิดหลักที่ใช้เป็นกรอบในการออกแบบโครงการและการเลือกกิจกรรมการวิจัย ส่วนในระดับพื้นที่จะมีแนวคิดเฉพาะด้านเสริม เช่น การจัดการที่ดิน การจัดการป่า การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การฟื้นฟูนาร้าง พิพิธภัณฑสถานชุมชน และการพัฒนาเยาวชน

## บทที่ 2

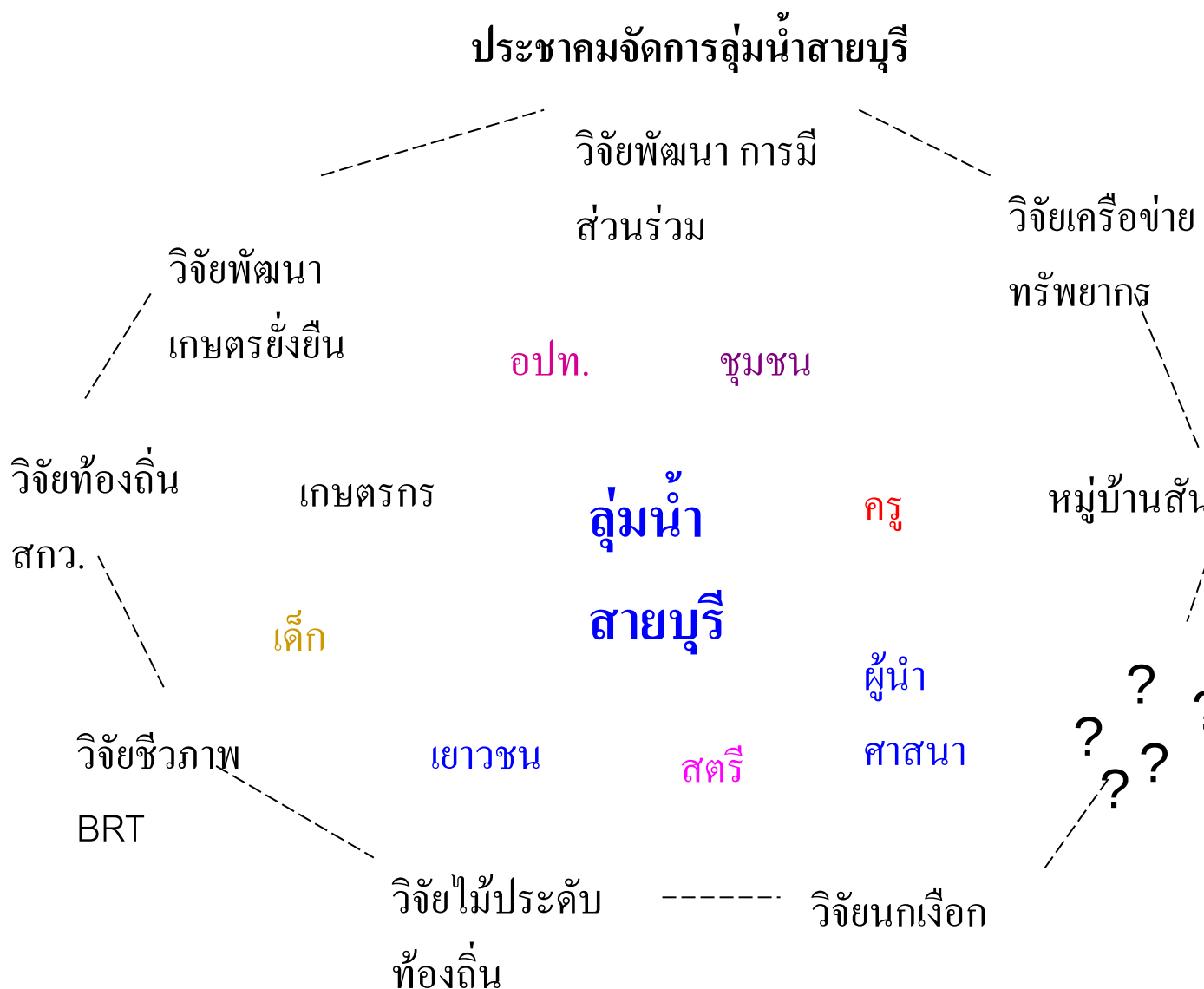
### การออกแบบวางแผนและการดำเนินงานวิจัย

#### 2.1 การออกแบบงานวิจัย

##### 2.1.1 กรอบคิด

งานวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี เป็นงานวิจัยลุ่มน้ำขนาดกลาง ซึ่งได้นำหลักการที่สำคัญและเกี่ยวข้องมาเป็นฐานพัฒนาเป็นกรอบคิดและวิธีวิจัยคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนองค์กรชุมชนและภาคีเครือข่าย ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การพัฒนาฐานข้อมูลและสนับสนุนการตัดสินใจ และกระบวนการนโยบายสาธารณะ

1) การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ลุ่มน้ำสายบุรีมีหน่วยงานของรัฐและเครือข่ายองค์กรชุมชนต่างๆที่ทำงานทางวิชาการด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนองค์กรภาคประชาชนเช่นกลุ่มผู้นำทางศาสนา เกษตรกร เยาวชน กลุ่มสตรี อยู่แล้วจำนวนหนึ่ง โครงการวิจัยจึงให้น้ำหนักแนวคิดการสร้างและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาและเครือข่ายในการร่วมออกแบบและขับเคลื่อนงานวิจัยและพัฒนาความร่วมมือร่วมใจของภาคีต่างๆ โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสรุปบทเรียน ขณะเดียวกันก็เป็นกระบวนการสร้างภาคีเครือข่ายการทำงานให้เข้มแข็งและกว้างขวางขึ้น

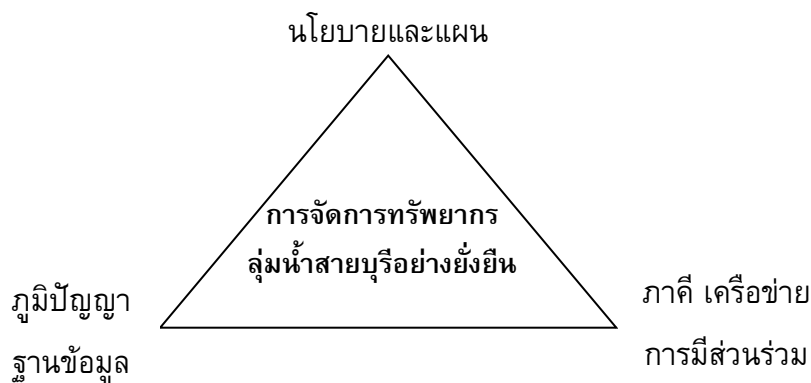


ภาพที่ 2-1 ประชาคมลุ่มน้ำสายบุรี

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกี่ยวข้องกับประเพณี ความเชื่อ หลักการทางศาสนา อันเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทย ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีศักยภาพในการแสวงหาทางออกที่เหมาะสมของตนเอง และด้วยความคิด ความเชื่อ ศาสนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนให้เห็นวิถีการดำรงอยู่ แบบแผนชีวิตของชุมชน ที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบเชื่อมโยง โดยจะนำไปสู่วิธีการของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีความยั่งยืนได้ ขณะเดียวกันภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรยังเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน อุดมการณ์ของชุมชนในการสร้างอิสระภาวะจากการครอบงำจากภายนอก

3) **ฐานข้อมูล** การสร้างและพัฒนาฐานข้อมูลด้านทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำที่ทุกภาคส่วนเข้าถึงให้เชื่อมโยงและมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจบริหารจัดการ โดยพัฒนาจัดระบบให้สะดวกต่อการใช้งาน และมีความเป็นปัจจุบัน

4) **กระบวนการนโยบายสาธารณะ** กระบวนการนโยบายสาธารณะให้ความสำคัญกับการรับรู้และการมีส่วนร่วมของสาธารณะชนในการพัฒนาและผลักดันการขับเคลื่อนนโยบาย เนื่องจากการพัฒนาต่างๆ มักเกิดขึ้นภายใต้นโยบายของรัฐ ดังนั้นการใช้ฐานความรู้และพลังจากภาคีเครือข่ายเพื่อผลักดันไปสู่นโยบายสาธารณะ จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น และนำไปสู่การกำหนดทิศทางการพัฒนาทรัพยากรในลุ่มน้ำสายบุรีที่มั่นคงยั่งยืน



ภาพที่ 2-2 กรอบแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการวิจัยระยะที่ 2 ได้ให้ความสำคัญกับความคิดเชิงองค์รวมที่มีหลักคิดในเรื่องสัมพันธ์ภาพของระบบชีวิต โดยอาศัยฐานข้อมูล ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาคี เครือข่าย เพื่อเป็นฐานผลักดันให้เกิดนโยบายสาธารณะ แผน และต้นแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรีอย่างยั่งยืน

โดยมีแนวคิดทางทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาช่วยอธิบาย เช่นแนวคิดเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม แนวคิดชุมชนและสิทธิมนุษยชน ซึ่งครอบคลุมเรื่องของนิเวศชุมชน สิทธิมนุษยชน พิธีกรรมชุมชน และการพัฒนาศักยภาพเยาวชน แนวคิดการจัดการที่ดินและทรัพยากร ซึ่งรวมถึงการมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจ และการจัดการทรัพยากรหลัก เช่น การจัดการป่า การจัดการน้ำ การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การฟื้นฟูนาร้าง

## 2.2.2 วัตถุประสงค์

โครงการวิจัยฯ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 4 ประการ ดังนี้

- 1) เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ในการจัดการฐานทรัพยากรให้ครอบคลุมองค์ความรู้ที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรี
- 2) เพื่อนำองค์ความรู้ไปสร้างและพัฒนาประชาคมลุ่มน้ำด้วยกระบวนการนโยบายสาธารณะในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี

3) เพื่อใช้กระบวนการวิจัยในการพัฒนาระดับความรู้ของนักวิจัยชุมชนและสร้างนักวิจัยท้องถิ่นรุ่นใหม่เพิ่มขึ้น และ

4) เพื่อทำแผนชุมชนและแผนการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสายบุรีแบบมีส่วนร่วม

จากกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ดังกล่าว โครงการฯ ได้พัฒนาวิธีวิจัย แผน และยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานวิจัยที่จะได้กล่าวต่อไป

### 2.2.3 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ภายใต้การดำเนินงานโครงการวิจัยพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการกลุ่มน้ำสายบุรี มีพื้นที่ศึกษาจำนวน 14 หมู่บ้าน ดังนี้

#### พื้นที่กลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน

มีชุมชนเข้าร่วมดังนี้

1. บ้านไอร์บาลอ ตำบลช้างเผือก อำเภอจะนะ จังหวัดนราธิวาส
2. บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
3. หมู่ที่ 6 พัง 4 บ้านลีลานนท์ ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส
4. บ้านน้อมเกล้า ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส

#### บ้านไอร์บาลอ

หมู่บ้านไอร์บาลอ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลช้างเผือก อำเภอจะนะ จังหวัดนราธิวาส ลักษณะหมู่บ้านล้อมรอบไปด้วยภูเขาสูง การตั้งบ้านเรือนมีลักษณะกระจัดกระจายเป็นหย่อมๆ บางบ้านจะอยู่ใกล้ๆ กัน และบางบ้านจะอยู่ห่างๆ กัน หมู่บ้านไอร์บาลอมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ประชาชนประกอบอาชีพทำการเกษตร เช่น ทำสวนยาง ทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ ชุมชนในพื้นที่นี้มีความสนใจประเด็นเยาวชนกับการสืบทอดภูมิปัญญาในการจัดการป่า เพื่อให้เยาวชนรุ่นนี้มีความรู้ความเข้าใจ และปลูกฝังให้มีส่วนร่วมในการรักษาป่า ที่เลือกหมู่บ้านไอร์บาลอมาทำงานวิจัยเนื่องจากนักวิจัยชุมชนเยาวชน และชาวบ้านมีศักยภาพในการทำวิจัยและมีความห่วงใยในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเอง

#### บ้านน้ำตก

หมู่บ้านน้ำตก ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านอยู่ในเขตที่ดินของนิคมสร้างตนเองสุคีริน มีทรัพยากรต่างๆ เช่น ลำธาร แม่น้ำ ที่ดิน เป็นต้นอุดมสมบูรณ์ ประชาชนประกอบอาชีพทำการเกษตร เช่น ทำสวนยาง สวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เป็นต้น ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะตั้งติดๆ กัน พื้นที่นี้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องพื้นฟูวังปลาและพื้นฟูคุณภาพลำธารชอย 3 ที่เลือกหมู่บ้านนี้ทำงานวิจัยเนื่องจากชาวบ้านต้องการอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำท้องถิ่นและอนุรักษ์และรักษาแม่น้ำลำธารให้สะอาด อีกทั้งชาวบ้านมีจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ให้มีสภาพดีอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนตลอดไป

### **บ้านลีลานนท์**

บ้านลีลานนท์ ตั้งอยู่ หมู่ที่ 6 พัง 4 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส เป็นหมู่บ้านที่ล้อมรอบด้วยภูเขาสูง ที่ดินดินและลำธารน้ำอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านประกอบอาชีพทำสวนยาง สวนผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ สภาพภูมิอากาศมีฝนตกชุก “ฝนแปดแดดสี่” ชาวบ้านส่วนใหญ่มีจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีโครงการวิจัยจะศึกษาเกี่ยวกับการฟื้นฟูวังปลา เพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งปลาท้องถิ่นที่หายากไม่ให้สูญหายไป อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และจัดการรักษาน้ำในพื้นที่ต้นน้ำ

### **บ้านน้อมเกล้า**

บ้านน้อมเกล้า ตั้งอยู่หมู่ที่ 12 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การประกอบอาชีพทำการเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพทำสวนยาง เลี้ยงสัตว์ ทำสวนผลไม้ ในหมู่บ้านมีลำธารเหมาะสำหรับการเลี้ยงปลา ชาวบ้านจึงทำโครงการวิจัยเรื่องฟื้นฟูวังปลา เพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นและร่วมกันอนุรักษ์รักษาแม่น้ำในชุมชนของตนเอง อีกทั้งชาวบ้านได้ตระหนักและเห็นความสำคัญในการดูแลรักษาพื้นที่วังปลาให้มีสภาพที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยและขยายพันธุ์ปลาให้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

### **พื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง**

มีชุมชนเข้าร่วมดังนี้

1. บ้านมือและห์ หมู่ที่ 1 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
2. บ้านสาวอฮูลู หมู่ที่ 2 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
3. บ้านจือแร หมู่ที่ 3 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
4. บ้านดีแย หมู่ที่ 4 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
5. บ้านบือเจาะ หมู่ที่ 5 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
6. บ้านสาวอฮีเล หมู่ที่ 6 ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส
7. บ้านกือเม็ง หมู่ที่ 1 ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

### **พื้นที่ตำบลสาวอ 6 หมู่บ้าน**

การดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ตอนกลางอยู่ในพื้นที่ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ลักษณะทางภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาบูโดกับแม่น้ำสายบุรี ประกอบไปด้วยบ้านมือและห์ บ้านสาวอฮูลู บ้านจือแร บ้านดีแย บ้านบือเจาะ และบ้านสาวอฮีเล โดยพื้นที่หมู่บ้านแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ หมู่บ้านที่ติดกับแม่น้ำสายบุรี กับหมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เนินเขา ซึ่งบริเวณที่อยู่ใกล้ลำธารหรือคลองสายย่อย มักจะเป็นที่ลุ่มที่สามารถทำนาและการเกษตรอื่นๆ เป็นพื้นที่แหล่งอาหารที่สมบูรณ์

แต่มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ตำบลสาวอที่ส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพการทำนาและการเกษตร เนื่องจากการพัฒนาแหล่งน้ำของหน่วยงานทั้งในและนอกพื้นที่ โดยไม่ได้ศึกษาสภาพพื้นที่และความต้องการของประชาชน ทำให้โครงการพัฒนาต่างๆนอกจากจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ตามที่วางไว้แต่กลับสร้างปัญหาต่างๆตามมาอีกมากมาย เช่น การขุดลอกคลองกว้างและลึกทำให้น้ำไม่เข้านาในบริเวณบ้านสาวอฮูลู การสร้างทำนบกอนกรีตที่ไม่ได้มาตรฐานเกิดการชำรุดจนไม่สามารถเก็บกัก

น้ำได้ หรือการพัฒนาแหล่งน้ำที่ไม่ได้เอื้อประโยชน์ต่อการทำนาอย่างแท้จริงแต่กลับทับถมและสร้างปัญหาให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีในพื้นที่ตำบลสาวจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อการทำนาและการเกษตรอื่นๆเป็นหลัก โดยใช้กระบวนการทางวิจัยที่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ เช่น การสนทนากลุ่มย่อย การจัดเวทีสภาองค์กรชุมชน การร่วมสำรวจพื้นที่ปัญหาร่วมกัน การทดลองแก้ไขปัญหาระดับบางจุดและการจัดทำแผนการจัดการน้ำร่วมกัน คาดว่าข้อมูลที่ได้จากการดำเนินการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการนำไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับวางแผนและส่งเสริมการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการน้ำเพื่อการทำนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างสอดคล้องกับสภาพชุมชนและในพื้นที่ที่มีความคล้ายคลึงกันได้

### **บ้านกือเม็ง**

บ้านกือเม็ง หมู่ที่ 1 ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ที่อยู่ตอนกลางของแม่น้ำสายบุรี เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมากมายในชุมชน มีการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เกิดขึ้นจากความสนใจของนายสมาน โดซอมี และพัฒนาเริ่มต้นสู่การเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่มีคณะกรรมการดำเนินงานร่วมกัน

การดำเนินงานวิจัยที่มุ่งเน้นในพื้นที่นี้จึงเป็นเรื่องของการพัฒนาและการยกระดับสถานะของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านกือเม็งให้มีศักยภาพสูงสุดในการเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนท้องถิ่นชายแดนใต้ มีการดำเนินงานลักษณะการจัดระเบียบข้อมูลให้มีความง่ายต่อการค้นหาและนำเสนอข้อมูล เช่น จัดทำแบบฟอร์มทะเบียนโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ และจัดทำแผนพัฒนาพิพิธภัณฑ์ในการนำไปใช้ประโยชน์ ส่งต่อองค์ความรู้แก่ลูกหลานผ่านโรงเรียนและพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านในพื้นที่อื่นต่อไป

### **พื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง**

มีชุมชนเข้าร่วมดังนี้

1. บ้านกลาง หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี
2. บ้านกูแบบาเจาะ หมู่ที่ 1 ตำบลตะบิง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี
3. บ้านมะยง หมู่ที่ 5 ตำบลปลูกลาสาเมา อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส
4. บ้านละเวง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี

### **บ้านกลาง**

บ้านกลาง หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่มระบายน้ำชายฝั่งทะเล ประกอบด้วยนิเวศเนินป่าสนทราย พรุ และนา ซึ่งในอดีตนั้นชาวบ้านล้วนมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก เพราะเป็นพื้นที่ที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์และการทำนาคือวิถีชีวิตของชุมชน แต่ในปัจจุบันนั้นปัจจัยที่เพียบพร้อมสำหรับการปลูกข้าวมีอันต้องเปลี่ยนแปลงไปและมีปัจจัยต่างๆเข้ามากระทบต่อระบบนิเวศจนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ที่เคยทำนาได้กลับกลายเป็นนาร้าง กลายเป็นจุดเริ่มต้นโศกนาฏกรรมของชาวบ้าน ดังนั้นจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำการฟื้นฟูนาร้างให้เหมาะสม

กับสถานการณ์ปัจจุบันที่เน้นการใช้แรงงานในท้องถิ่นและการช่วยงาน ตลอดทั้งฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมที่เคยสร้างความกลมเกลียวและความสัมพันธ์อันดีในชุมชน

### **บ้านภูแบบบาเดาะ**

บ้านภูแบบบาเดาะ หมู่ที่ 1 ตำบลตะบิ้ง อำเภอสาบบุรี จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ทางปากตะวันตกของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีแม่น้ำสายบุรีไหลผ่าน เป็นชุมชนหนึ่งที่อยูริมแม่น้ำสายบุรีตอนปลาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น สวนยาง สวนผลไม้ ทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์และมีการเลี้ยงปลากระชังในพื้นที่แม่น้ำสายบุรี ชาวบ้านเห็นว่าการต่อยอดกิจกรรมเดิมโดยการเลี้ยงปลาควบคู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการเพาะพันธุ์ปลาท้องถิ่น ปลาพื้นเมืองที่มีอยู่ในชุมชน แล้วปล่อยลงในแม่น้ำสายบุรี เพื่อเป็นการเพิ่มและขยายชนิดปลาต่างๆ และทำให้ชาวบ้านมีการดูแลรักษาแม่น้ำอีกด้วย

### **บ้านมะยง**

บ้านมะยง หมู่ที่ 5 ตำบลปะลุกาสาเมาะ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส เป็นชุมชนตั้งอยู่บริเวณที่ลุ่ม สภาพพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขามีลำธารไหลจากภูเขาไปสู่ทุ่งนาและสุดลำธารพรุ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม รายได้หลักของชุมชนมาจากสวนยาง สวนมะพร้าว สวนผลไม้ และการเลี้ยงสัตว์ และมีการทำนาข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน บ้านมะยงมีแหล่งน้ำธรรมชาติ 1 แหล่ง มีขนาดปานกลาง ที่ไหลจากเทือกเขาบูโด ลงสู่พื้นที่นาที่เป็นพื้นที่ราบ เป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวบ้านจะใช้น้ำเพื่อการทำนาและการเกษตร แต่ในปัจจุบันแหล่งน้ำแห่งนี้มีการทับถมของดินทรายและมีวัชพืช ทำให้น้ำแห่งนี้ไม่สามารถใช้ในการทำนาได้ จึงจำเป็นต้องมีการฟื้นฟูแหล่งน้ำโดยใช้แรงงานจากชาวบ้าน อีกทั้งในชุมชนยังมีปัญหาเขตอุทยานทับที่ทำกินของชาวบ้านอีกด้วย

### **บ้านพ่อเทพ-บ้านละเวง**

บ้านพ่อเทพ-บ้านละเวง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี เป็นชุมชนที่อยูริมแม่น้ำสายบุรีตอนปลาย มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่ง มีทรัพยากรชายฝั่งและทะเลเป็นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน เช่น สวนมะพร้าว ป่าสนทราย สัตว์น้ำต่างๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมั่นคง แต่ช่วงระยะตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการพัฒนาได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบอย่างกว้างขวางและสิ่งหนึ่งเป็นผลของการพัฒนาภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนในหลายปัญหา ดังนั้นชาวบ้านจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการแก้ไขปัญหาให้ครอบคลุมทั้งระบบทุกพื้นที่ในอำเภอไม้แก่นให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน โดยอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชน และชุมชน

## **2.2.4 วิธีวิจัย**

โครงการวิจัยพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Participatory Action Research) ที่เน้นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย และเพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย จึงได้กำหนดแผนการ และกระบวนการวิจัยไว้ดังนี้

## 1) แผนการดำเนินการวิจัย

1.1) ประชุมระดมความคิดทีมวิจัย ทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และนักวิจัยชุมชน เพื่อทบทวนสรุปบทเรียนและประสบการณ์จากโครงการวิจัยระยะที่ 1 และประชุมทำความเข้าใจแนวคิดและวิธีการของโครงการวิจัยระยะที่ 2 โดยเชิญทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดูแลหรือพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรี ได้แก่ ส่วนราชการ เช่น สำนักชลประทาน ประมงจังหวัด ป่าไม้จังหวัด พัฒนาที่ดินจังหวัด ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัด เกษตรจังหวัด สอ.บต. รวมทั้งสถาบันการศึกษา นักพัฒนาเอกชน และกลุ่มองค์กรภาคประชาชน (รายละเอียดดูภาคผนวก : รายงานการประชุมสรุปบทเรียนและทำความเข้าใจระยะที่ 2)

1.2) ผูกอบรมกระบวนการทำงานเฉพาะด้านในเรื่องต่างๆ ได้แก่ การเก็บข้อมูล การบันทึกข้อมูล การสื่อสารและการนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณะ โดยจัดให้มีการอบรมสัมมนาและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การทำงานร่วมกัน (ภาคผนวก : รายงานกิจกรรมฝึกอบรมกระบวนการทำงาน)

1.3) พัฒนาเครื่องมือวิจัย จัดสัมมนาเพื่อระบุเครื่องมือวิจัยที่จำเป็นตลอดจนสร้างและพัฒนาเครื่องมือวิจัยในประเด็นต่างๆในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน ตอนกลาง ตอนล่าง และประเด็นวิจัยทั้งลุ่มน้ำ โดยการมีส่วนร่วมของนักวิจัยชุมชน หน่วยงานราชการ และนักวิจัยจากสถาบันการศึกษา (ภาคผนวก : แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน, แบบสอบถามเชิงประเด็น)

1.4) การขับเคลื่อนกระบวนการวิจัยในพื้นที่ต่างๆ โดยความร่วมมือของทีมงานวิจัยและภาคส่วนต่างๆในท้องที่ ซึ่งผู้ประสานการวิจัยทั้งตอนบน ตอนกลาง ตอนล่าง และส่วนกลาง ได้ประสานความร่วมมือและร่วมกันลงพื้นที่ต่างๆอย่างต่อเนื่อง แม้จะประสบปัญหาอุปสรรคต่างๆมากมายก็ตาม (ภาคผนวก : รายงานการลงพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน-ตอนกลาง-ตอนล่าง)

1.5) การเก็บรวบรวมข้อมูลและขับเคลื่อนเวทีประชาคมในพื้นที่ตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง เพื่อสนับสนุนการจัดทำแผนชุมชนและแผนการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี โดยความร่วมมือของทีมงานวิจัยและภาคส่วนต่างๆ

1.6) จัดให้มีการประชุมประจำเดือนเพื่อนำข้อมูลจากงานวิจัยและเวทีประชาคมของแต่ละพื้นที่มาวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อพัฒนาแผนชุมชนและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรและลุ่มน้ำสายบุรีแบบมีส่วนร่วม โดยในช่วงหกเดือนแรก ได้มีการประชุมเวทีประจำเดือน โดยใช้ชื่อการประชุมว่า “การประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี” ซึ่งปัจจุบันจัดเป็นประจำทุกเดือน

## 2) เครื่องมือเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

ทีมวิจัยฯ ได้ร่วมกันสร้างเครื่องมือทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ ข้อมูลเชิงปริมาณประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลเฉพาะประเด็น และการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงคุณภาพซึ่งประกอบด้วยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างคำถามและไม่มีโครงสร้างคำถาม เพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งบุคคลและการสัมภาษณ์กลุ่ม ตลอดจนทั้งใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆด้วย

### 3) กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลของการวิจัยครั้งนี้ คือ ระดับบุคคล ได้แก่ ผู้รู้ในหมู่บ้านประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางการ ผู้อาวุโส และระดับครัวเรือน ได้แก่ ตัวแทนของครัวเรือนที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชน ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมและอื่นๆ

### 4) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

ข้อมูลปฐมภูมิ เก็บข้อมูลด้วยวิธีการดังนี้ 1) ใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างในทุกพื้นที่ของประเด็นที่ศึกษา 2) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง จากผู้ให้ข้อมูลหลัก 3) วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในด้านบริบท พฤติกรรมการแสดงออก การมีส่วนร่วม เป็นต้น ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมและแนวความคิดที่แสดงออกของคนในชุมชนได้

ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาข้อมูลเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี ทั้งในส่วนของสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

### 5) การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่ ข้อมูลลักษณะส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย เพศ อายุ การศึกษา เศรษฐกิจ โดยนำข้อมูลที่ได้มาจัดระเบียบข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ พื้นฐาน ค่าความถี่และร้อยละ และใช้พรรณนาความในการอธิบาย

ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์โดยมีการสรุปประเด็นและบรรยายเชิงพรรณนาความ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต มาทำการวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบการจำแนกชนิดข้อมูล แล้วทำการอธิบายแบบพรรณนาวิเคราะห์

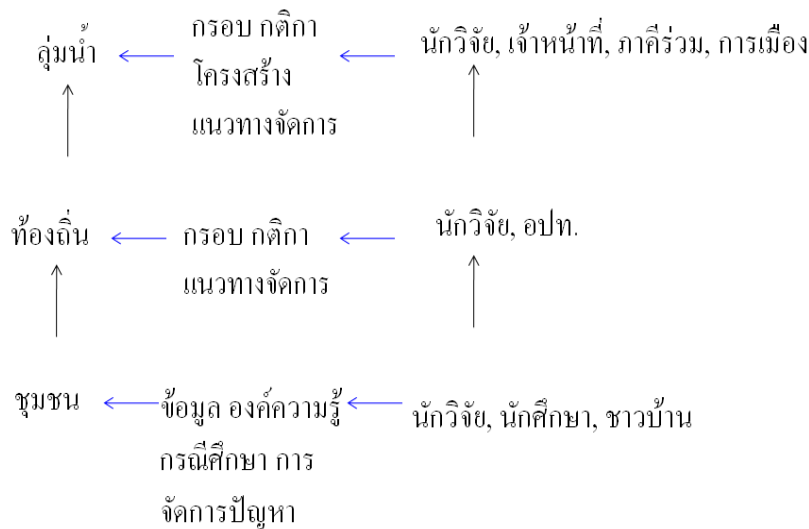
ในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น จะเริ่มทำการวิเคราะห์ตั้งแต่วิธีการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ซึ่งกระทำอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ และพิจารณาถึงความพอเพียงในข้อมูลที่ได้ด้วยว่าจะสามารถนำมาตอบคำถามการวิจัยได้หรือไม่ จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์อย่างเป็นแบบแผนมากขึ้น เพื่อตรวจสอบหรือประเมินว่าตอบโจทย์การวิจัยได้มากน้อยเพียงไร โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูล ค้นหาแบบแผนหรือโครงสร้างที่จะเป็นข้อสรุปของผลการศึกษา และโยงความสัมพันธ์ของปัจจัยหรือบริบทที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ โดยแสดงให้เห็นว่าปัจจัยเหล่านั้นส่งผลหรือมีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่ศึกษาอย่างไร

### 6) การนำเสนอผลงานวิจัย

การนำเสนอผลงานวิจัย จัดนำเสนอเป็นรูปแบบเอกสารรายงานการวิจัย วิดีโอ และภาพเคลื่อนไหว และนำเสนอข้อมูลในเวทีเสวนาเครือข่ายสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรีและเวทีสาธารณะตามโอกาสที่เหมาะสม โดยคณะผู้วิจัยในแต่ละภูมิภาค และนักวิชาการที่ทำการศึกษานำเสนอประเด็นนำเสนอ

## 2.2.5 ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนงานวิจัย

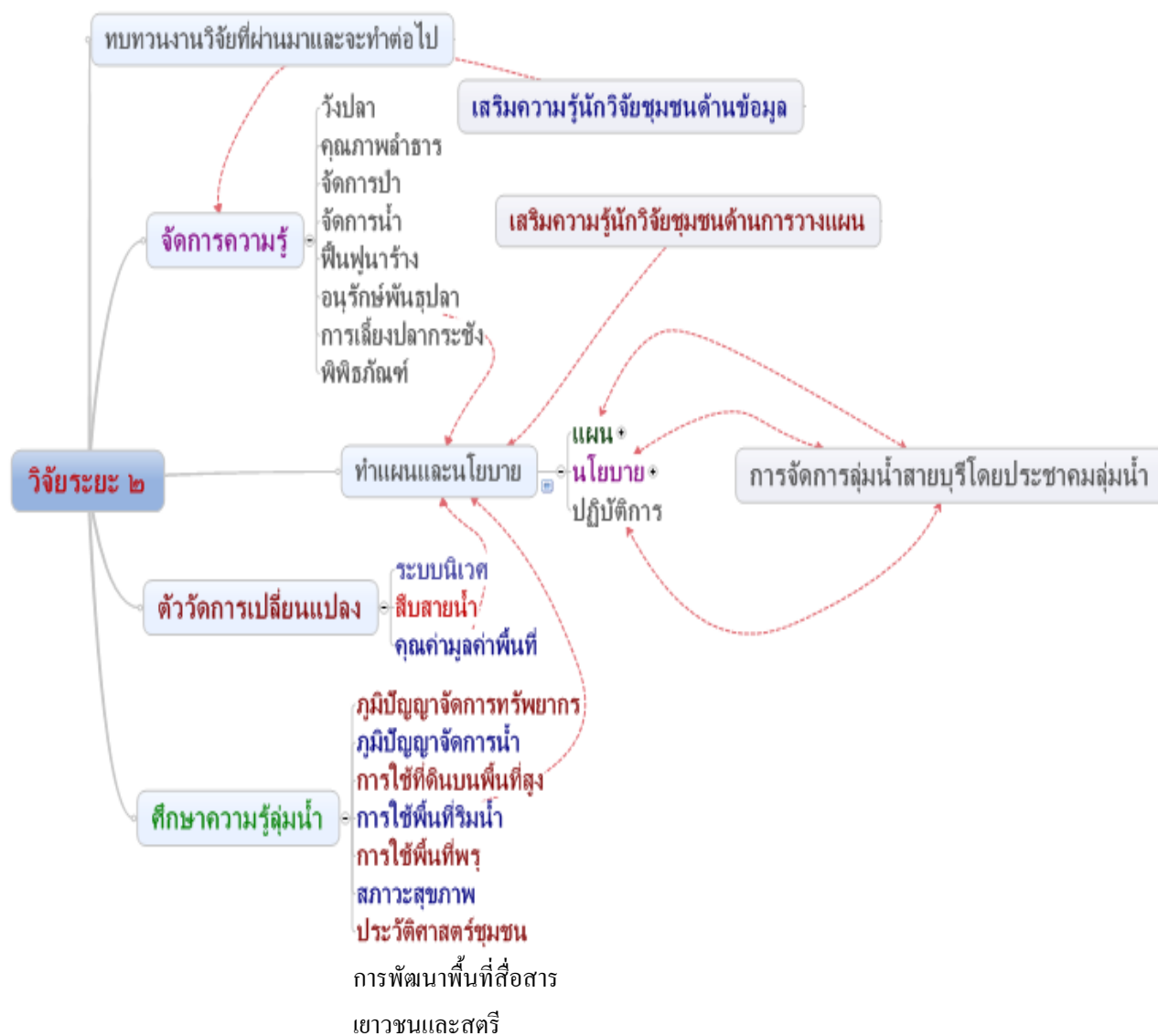
ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนงานวิจัย ได้ใช้ยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ และยุทธศาสตร์เชิงประเด็น พัฒนาขึ้นมาจากฐานข้อมูล องค์ความรู้จากกรณีศึกษา ประสบการณ์ในการจัดการปัญหาต่างๆ โดยมีนักวิจัย และภาคีเครือข่ายเข้ามาร่วมกันเสนอข้อมูลตามบริบทของพื้นที่ เพื่อให้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น และร่วมกันเสนอแนะแนวทางและยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนงานวิจัย 3 ระดับคือระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น และระดับลุ่มน้ำ



ภาพที่ 2--3 ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนงานวิจัย 3 ระดับ

ในระดับชุมชน เน้นการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์สังเคราะห์ความรู้ในระดับชุมชนแล้วก็จะนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอในระดับท้องถิ่น เพื่อกำหนดกรอบ กติกา และแผน ที่เป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมกัน จากนั้นจึงพัฒนากรอบกติกาและแผนการจัดการดังกล่าวให้มีความครอบคลุมไปสู่แผนการจัดการระดับลุ่มน้ำ ซึ่งทั้งสามระดับจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ

ส่วนยุทธศาสตร์เชิงประเด็นและกระบวนการขับเคลื่อนงานวิจัย เริ่มด้วยการทบทวนบทเรียนจากงานวิจัยระยะที่ 1 และสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงแนวทางการทำวิจัยในระยะที่ 2 เพื่อเสริมความรู้ความเข้าใจให้แก่ นักวิจัย ขณะเดียวกัน ยังได้มีการจัดการความรู้ในหลายเรื่องที่เป็นประเด็นปัญหาและเป็นการสร้างต้นแบบของการเรียนรู้ ทั้งที่นักวิจัยชุมชนเป็นผู้ริเริ่ม ได้แก่ การฟื้นฟูปลาดุก การฟื้นฟูปลาน้ำจืด การฟื้นฟูปลาน้ำจืด การจัดการน้ำ การจัดการป่า การอนุรักษ์พันธุ์ปลาดุก การสร้างจิตสำนึกของชุมชน โดยการศึกษาประวัตินิเวศชุมชนและการจัดทำพินิจทัศน์ชุมชน และนักวิชาการเป็นผู้ศึกษาวิจัยเฉพาะประเด็น ได้แก่ การศึกษาตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ การทำกิจกรรมนักสืบสายน้ำ การประเมินคุณค่ามูลค่าของพื้นที่ การศึกษาความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำ ทั้งด้านภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากร การจัดการน้ำ การใช้พื้นที่ริมน้ำ-พรุ การศึกษาสภาวะสุขภาพ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนที่สำคัญ การศึกษาเกี่ยวกับเยาวชนและสตรี ดังได้อธิบายไว้ในภาพต่อไป



ข้อมูลความรู้จากงานวิจัยระยะที่ 1 ผสมกับความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยในระยะที่ 2 ได้นำมาสู่การพัฒนานโยบายและแผนปฏิบัติการ โดยมีข้อมูลตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงต่างๆเป็นตัวสะท้อนความสำเร็จของการบริหารจัดการทรัพยากรระดับลุ่มน้ำ

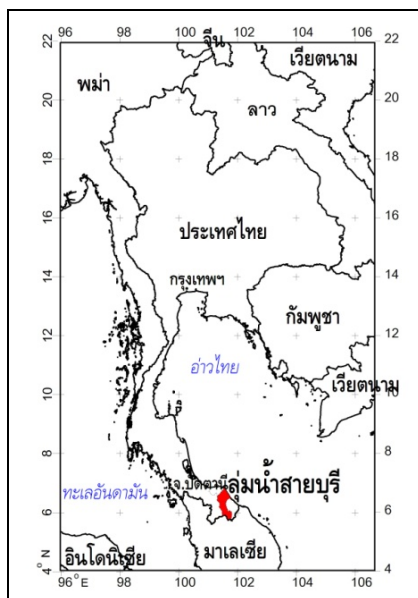
## บทที่ 3

### ฐานทรัพยากรและภูมินิเวศวัฒนธรรมชุมชน

กระบวนการวิจัยในบทที่ 2 นำมาสู่การค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ประกอบกับการจัดเวทีพูดคุยกับชุมชน และการทำวิจัยเชิงประเด็นในเรื่องที่ยังไม่รู้หรือรู้ไม่ชัดเจน จึงได้ข้อมูลและองค์ความรู้ด้านต่างๆ ของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีมากมาย ในบทนี้ได้อธิบายถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากร และองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชุมชน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

#### 3.1 ฐานทรัพยากร

ลุ่มน้ำสายบุรีในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีทรัพยากรและชุมชนที่สัมพันธ์กันใกล้ชิดบนฐานวัฒนธรรมประเพณีกันตลอดลุ่มน้ำ โดยสามารถอธิบายลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และภูมินิเวศสังคมวัฒนธรรม ได้ดังนี้

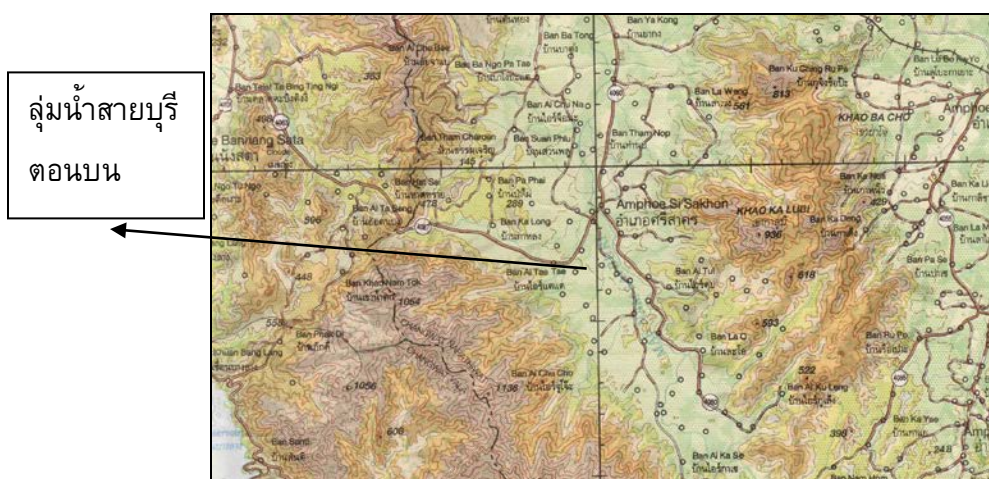


ภาพที่ 3-1 แผนที่ประเทศไทย ระบุตำแหน่งลุ่มน้ำสายบุรี

### 3.1.1 ทรัพยากรกายภาพ

### 1) ลักษณะและขอบเขตพื้นที่

ลุ่มน้ำสายบุรีเกิดจากภูเขาต่างๆ ของเทือกเขาสันกาลาคีรี ได้แก่ เทือกเขาบาตูตาโมง เขาโตะมูเต็ง เขาแคมาแรตเต เขาบาเราะมาตอ เขาตีบุ เขากาลอ เขาลิจอ เขาญูบากูลิง เขาบาเราะมาตอ เขาน้ำค้าง และเขาหินม้า ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศมาเลเซีย มีลำธารสาขาอย่างน้อย 229 สาย ที่สำคัญเช่น คลองกอตอ คลองกะจุต คลองกะมื่อตง คลองกาเตาะ คลองกาแน เป็นต้น กระแสน้ำสายบุรีจะไหลจากด้านทิศใต้ลงสู่ทะเลอ่าวไทยทางด้านทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ ทิศใต้ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ทิศเหนือติดต่อกับอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำปัตตานีและทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโก-ลก มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 3,238.60 ตร.กม. มีความยาวประมาณ 195 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนราธิวาส (66.45%) จังหวัดยะลา (15.71%) และจังหวัดปัตตานี (17.84%) ประกอบด้วยตำบลต่างๆ รวม 35 ตำบล ใน 23 อำเภอ 434 หมู่บ้าน<sup>1</sup>



ภาพที่ 3-2 ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน เขตอำเภอศรีสาคร และบริเวณเทือกเขาสนกาลาศรี

<sup>1</sup> องค์การชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสาบบุรี, โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรมย่อยภูมินิเวศลุ่มน้ำสาบบุรี, (คณะอนุกรรมการโครงการนำร่องภูมินิเวศลุ่มน้ำสาบบุรี, 2546)

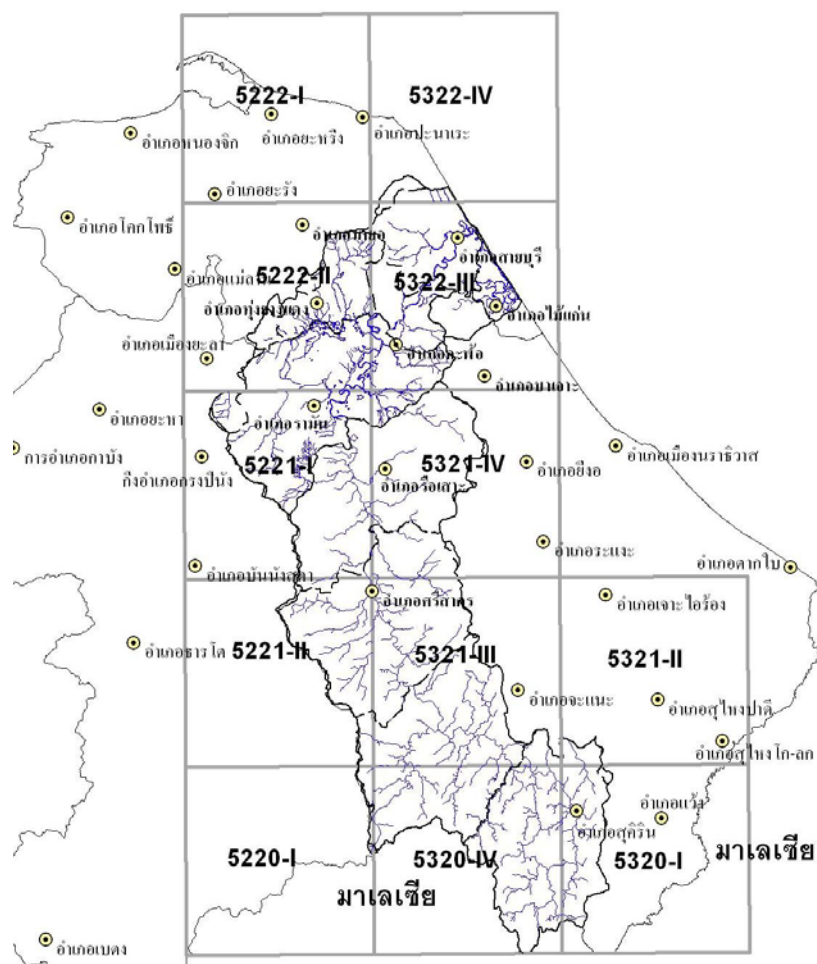


ภาพที่ 3-3 ภาพตัดขวางระหว่างอำเภอศรีสาครกับบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี

พื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนอยู่ทางทิศใต้เขตเทือกเขาสันกาลาคีรีติดรัฐเปรัก ประเทศมาเลเซีย ส่วนในประเทศไทย ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอศรีสาคร สุคิริน รือเสาะ จะแนะ บาเจาะ ยี่งอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ในเขตจังหวัดปัตตานีมีพื้นที่ในเขตอำเภอสายบุรี ทุ่งยางแดง และ กะป้อ และในจังหวัดยะลา มีพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน

ตอนกลางของลุ่มน้ำส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอรามัน อำเภอเมือง จังหวัดยะลา บางพื้นที่ในเขตอำเภอบาเจาะ ศรีสาคร รือเสาะ ยี่งอ และอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางส่วนอยู่ในเขตอำเภอทุ่งยางแดง กะป้อ สายบุรี ปะนาเระ มายอ และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

ตอนล่างของลุ่มน้ำ น้ำไหลลงอ่าวไทยที่ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตของอำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี และบางส่วนของตำบลโคกเคียน อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส



ภาพที่ 3-4 แผนที่ระวางแสดงขอบเขตลุ่มน้ำสาละวินและลำน้ำสาขา



4) บริเวณพื้นผิวที่เหลื่อมต่างจากการกัดกร่อน พบบริเวณพื้นที่ดอน เกิดจากการที่ภูเขาถูกน้ำกัดกร่อนมาเป็นเวลานานจนกระทั่งเป็นสภาพพื้นที่ลอนลาดหรือลอนชัน

5) ลานตะพักลำน้ำ เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงมาก่อน เกิดจากการทับถมของตะกอนซึ่งน้ำเป็นตัวพัดพามาทับถมบริเวณริมแม่น้ำและลำห้วย มีการกัดเซาะตะกอนลำน้ำออกเป็นลานตะพักลำน้ำระดับต่างๆ

6) เขาและภูเขา เป็นลักษณะภูมิประเทศที่มีความลาดชันมากกว่า 35 % มีระดับสูงจากบริเวณรอบๆ ตั้งแต่ 600 เมตรขึ้นไป เขาและภูเขาที่สลับซับซ้อนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาสันกาลาคีรี

## 2) สภาพดินฟ้าอากาศ

- **ดิน** พื้นที่ตอนบนบริเวณอำเภอสุคีริน จะแนะ และศรีสาครเป็นดินเหนียวปนทรายหรือกรวดหรือดินร่วนปนดินเหนียว ความลาดชันโดยทั่วไป 12-20 % บางแห่งอยู่ระหว่าง 20-35 % และเป็นดินบนภูเขาที่มีความลาดชันสูง ซึ่งเป็นสภาพดินป่าดงดิบชื้น บางแห่งเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยจากดินโคลนถล่มและทำให้ถนนบางแห่งมีรอยร้าว

บริเวณอำเภอระแงะและอำเภอรีโอสาละ ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนเหนียวปนทราย บางบริเวณเป็นดินเหนียวปนกรวดหรือปนทราย บางแห่งเป็นดินอินทรีย์วัตถุ ความลาดชันโดยทั่วไปจะอยู่ระหว่าง 5-12 % โดยมีพื้นที่บางแห่งเป็นภูเขา ซึ่งต่อเนื่องไปถึงอำเภอทุ่งยางแดงและอำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี แต่ในเขตอำเภอมายอจะพบดินเหนียว ดินเปรี้ยวจัดและทรายจัดในบางบริเวณ

- **หิน** ภูเขาที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายบุรีนั้นอยู่ใกล้ชายแดนไทย-มาเลเซีย มีหินทราย หินกรวดกลม หินดินดาน และหินแปร เกิดร่วมกับหินแกรนิต

สำหรับหินกรวด (Pebble) ที่พบตามลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นก้อนกรวดกลม เนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายจากแหล่งเดิม ซึ่งเป็นหินที่เกิดจากสายแร่เปกมาไทท์ (Pegmatite vein) มีแร่ควอตซ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ส่วนหินแปรที่พบจะเป็นหินชั้นที่ถูกแปรสภาพบางส่วน (meta-sedimentary rocks)

หินกรวดและหินแปรทั้ง 2 กลุ่มนี้ เมื่ออยู่ที่แหล่งกำเนิดจะถูกบกรวนโดยอิทธิพลของสารละลายร้อน (Hydrothermal solution) ที่แทรกตัวขึ้นมาตามรอยแตกของชั้นหินถูกแปรสภาพและเกิดการผุพังทางเคมี (Chemical weathering) จนแตกหักและถูกพัดพาไปจากแหล่งเดิมโดยกระแสน้ำ และเนื่องจากหินองค์ประกอบส่วนหนึ่งของเทือกเขาตอนบนของแม่น้ำสายบุรีเป็นหินทรายด้วยจึงมีการกัดเซาะและเกิดเป็นตะกอนทรายถูกพัดพามาตามกระแสน้ำและมีทรายตกตะกอนตามท้องน้ำในเขตอำเภอรามันและอำเภอสายบุรี ซึ่งเป็นส่วนใกล้ปากแม่น้ำ ท้องน้ำมีความลาดเทไม่มากนัก

- **แร่ธาตุ** ในลุ่มน้ำสายบุรีมีแร่ดีบุกในเขตตำบลเตราะบอน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี ดินขาวในตำบลซากอ อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาส และทองคำในเขตตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคีริน จังหวัด

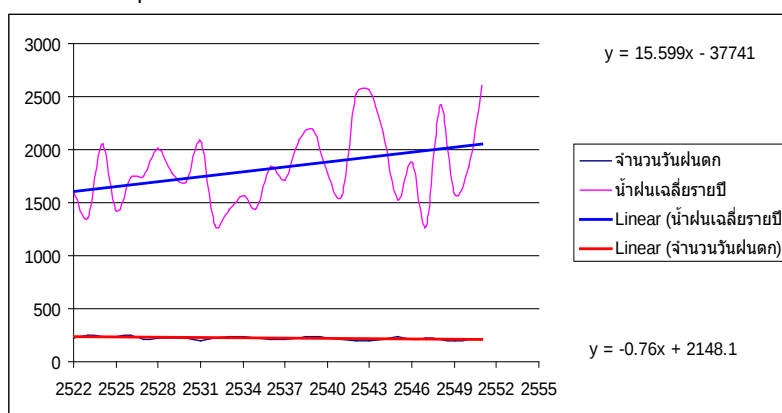
นราธิวาส<sup>2</sup> ซึ่งในอดีต นับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีบันทึกว่าลุ่มน้ำสายบุรีเป็นแหล่งอุดมด้วยทองคำ ซึ่งปัจจุบันก็คือ หมู่บ้านโต๊ะโมะ ตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส

- ภูมิอากาศ แบบมรสุมในเขตร้อน (Tropical monsoon climate) ในฤดูฝนมีลมมรสุมพัดผ่าน 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรกเดือนเมษายนถึงเดือนกันยายนจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดพาเอาความชื้นจากทะเลจีนใต้และอ่าวไทย ทำให้ฝนตกชุกอีกในเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมและในฤดูร้อนอยู่ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นลมร้อนพัดพามาจากทะเลจีนใต้ ทำให้อากาศทั่วไปมีสภาพร้อนชื้น

อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 27.2 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดในเดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคม เท่ากันคือ 28.3 องศาเซลเซียส และต่ำสุดในเดือนธันวาคมเท่ากับ 25.9 องศาเซลเซียส

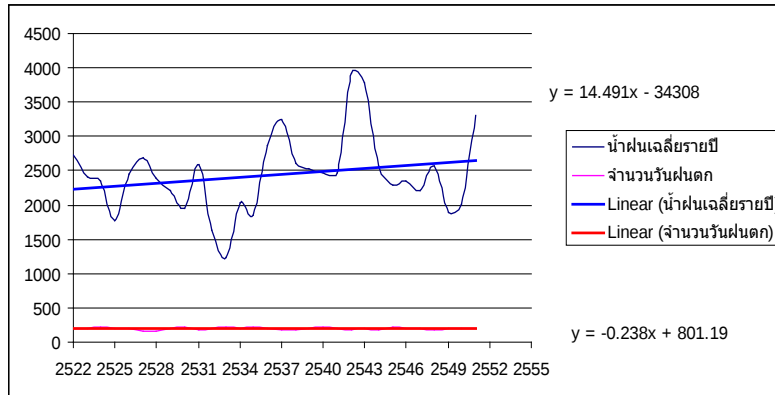
ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปี 82 เปอร์เซ็นต์ โดยมีความชื้นสัมพัทธ์สูงสุดในเดือนพฤศจิกายน เท่ากับ 87 เปอร์เซ็นต์ และต่ำสุดในเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคมเท่ากับ 80 เปอร์เซ็นต์

- น้ำฝน ปริมาณน้ำฝนในรอบปีของพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีโดยเฉลี่ย 1,848.93 มิลลิเมตร บริเวณที่ฝนตกมากที่สุดได้แก่ เขตอำเภอสุคิริน 2,426.16 มิลลิเมตร และบริเวณที่ฝนตกน้อยที่สุดคือ เขตอำเภอยะรัง 1,411.16 มิลลิเมตร ช่วงที่ฝนตกมากที่สุด คือ ช่วงเดือนตุลาคม ถึง เดือนธันวาคม และช่วงที่ฝนตกน้อยที่สุด คือ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เมษายน



ภาพที่ 3-6 กราฟแสดงจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จ.ปัตตานี

<sup>2</sup> นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก (กรุงเทพฯ: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 114.



ภาพที่ 3-7 กราฟแสดงจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จ.นราธิวาส

จากข้อมูลจำนวนวันฝนตกและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีพบว่ามีความสัมพันธ์กันข้าม คือ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522-2551 แม้บางปีจำนวนวันฝนตกเพิ่มขึ้นแต่ก็มีแนวโน้มลดลง อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี แสดงให้เห็นแนวโน้มว่าจำนวนวันฝนตกจะมีน้อยลง เป็นทิศทางตรงกันข้ามกับปริมาณน้ำฝนที่จะมีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่มีฝนตกบ่อยครั้ง แต่ตกไม่หนัก จึงทำให้ปริมาณน้ำในแต่ละครั้งน้อยกว่า

- **น้ำท่า** จากรายงานระบบข้อมูลอุทกวิทยาลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรีของกลุ่มอุทกวิทยาลุ่มน้ำกองอนุรักษ์ดินและน้ำ (2543) ลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรีมีปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยตลอดปี 4,633.09 ล้านลูกบาศก์เมตร โดยมีปริมาณน้ำท่าสูงสุดในเดือนพฤศจิกายนเท่ากับ 958.24 ล้านลูกบาศก์เมตร และต่ำสุดในเดือนกุมภาพันธ์เท่ากับ 37.13 ล้านลูกบาศก์เมตร คุณภาพน้ำโดยรวมจัดอยู่ในคุณภาพน้ำชั้น 2<sup>3</sup> ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกกิจกรรม

- **การระเหยของน้ำ** จากข้อมูลของสถานีอุตุนิยมวิทยา นราธิวาส ยะลา และปัตตานี พบว่าปริมาณการระเหยของน้ำในรอบปีเท่ากับ 1,555.54 มิลลิเมตร บริเวณที่มีการระเหยของน้ำมากที่สุดคือเขตลุ่มน้ำสายบุรีที่อยู่ในเขตจังหวัดปัตตานี ซึ่งมีอัตราการระเหย 1,722.76 มิลลิเมตรต่อปี และบริเวณที่มีการระเหยของน้ำน้อยที่สุดอยู่ในเขตจังหวัดยะลา ซึ่งมีอัตราการระเหย 1,399.46 มิลลิเมตรต่อปี

จากข้อมูลเชิงเปรียบเทียบปริมาณน้ำฝนรายปี และอัตราการระเหยของน้ำในรอบปีของลุ่มน้ำสายบุรี ชี้ให้เห็นว่า โดยทั่วไปปริมาณน้ำฝนรายปีโดยเฉลี่ยในเขตลุ่มน้ำสายบุรี จะมีค่ามากกว่าอัตราการระเหยของน้ำในรอบปี โดยมีบริเวณอำเภอสุคิริน จะแนะ และรือเสาะ จะมีผลต่างจากการเปรียบเทียบข้อมูลมาก คือ +906.76 มิลลิเมตร +746.03 มิลลิเมตร และ +569.14 มิลลิเมตร ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันจะพบว่า บริเวณอำเภอทุ่งยางแดง มายอ และกะพ้อ จะมีการระเหยของน้ำในรอบปี

<sup>3</sup> “สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออก,” สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

มากกว่าปริมาณน้ำฝนรายปี โดยมีผลต่างเป็น -311.00 มิลลิเมตร -169.24 มิลลิเมตร และ -94.63 มิลลิเมตร ตามลำดับ

- **ระดับน้ำใต้ดิน** พื้นที่ต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำสายบุรี จากข้อมูลการเจาะบาดาลของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท สำนักงานสาธารณสุข สำนักงานโยธาธิการ หน่วยงานของกรมทรัพยากรธรณี และ กรป. กลาง ได้ค่าเฉลี่ยความลึกของระดับน้ำใต้ดิน 28.29 เมตร ลึกที่สุดอยู่อำเภอไม้แก่น ความลึกเฉลี่ยเท่ากับ 49.53 เมตร และที่ระดับน้ำอยู่ตื้นสุดในเขตอำเภอทุ่งยางแดง ค่าเฉลี่ยความลึก 16.95 เมตร อย่างไรก็ตาม ระดับน้ำใต้ดินที่ลึกที่สุดที่บ้านตะโล๊ะ ตำบลตันหยงมัส อำเภอกระแจะ จังหวัดนราธิวาส ลึก 183 เมตร และระดับน้ำใต้ดินที่ตื้นสุด ที่บ้านโต๊ะพราน ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ลึก 0.38 เมตร

เมื่อนำข้อมูลทางธรณีวิทยาของแหลมมลายูมาพิจารณาประกอบด้วย อาจจำแนกแหล่งน้ำใต้ดินของเขตลุ่มน้ำสายบุรีได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) แหล่งน้ำใต้ดินในหินร่วน (Ground water in unconsolidated rocks) เป็นแหล่งน้ำใต้ดินตามที่คanyon หรือหุบเขา หรือที่ราบระหว่างหุบเขา หรือบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนใหญ่จะมีความลึกในระดับ 50 เมตร (ให้น้ำได้ในอัตราเฉลี่ย 25-75 ลบ.ม./ชม.)

2) น้ำใต้ดินในหินแข็ง (Ground water in consolidated rocks) เป็นแหล่งน้ำใต้ดินที่รองรับด้วยหินแข็ง ซึ่งมีทั้งหินตะกอน หินอัคนี และหินแปร

แหล่งน้ำใต้ดินของเขตลุ่มน้ำสายบุรี ในเขตที่ราบชายฝั่งหรือที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ หรือบริเวณใกล้ๆ พรุ จะเป็นแหล่งน้ำใต้ดินในหินร่วน ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะเป็นแหล่งน้ำใต้ดินในหินแข็ง

- **คุณภาพของน้ำ** คุณสมบัติทางกายภาพและทางเคมีของน้ำจากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2530<sup>4</sup> พบว่า อุณหภูมิของน้ำอยู่ช่วง 24-31 องศาเซลเซียส ความโปร่งแสงอยู่ในช่วง 50-190 ซม. น้ำจะขุ่นในช่วงฤดูฝนและจะใสในเวลาปกติ ความเค็มของน้ำประมาณ 5-8 ppt. มีค่าความเป็นกรดต่าง 6.5-7.9 ซึ่งเป็นช่วงที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ แม่น้ำสายบุรีจึงไม่ค่อยมีปัญหาความเป็นกรดต่าง เพราะบางช่วงน้ำไหลผ่านบริเวณที่เป็นหิน

ออกซิเจนละลายน้ำ 5.2-7.3 มิลลิกรัมต่อลิตร ซึ่งมากกว่าค่ามาตรฐานคุณภาพน้ำในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในน้ำ บางช่วงกระแสน้ำไหลแรงทำให้การแพร่กระจายของออกซิเจนในน้ำมีมาก

คาร์บอนไดออกไซด์อิสระ มีค่า 0-4.6 มิลลิกรัมต่อลิตร บางช่วงสูงกว่าค่ามาตรฐาน แต่ส่วนมากอยู่ในช่วงที่สิ่งมีชีวิตสามารถอาศัยอยู่ได้

ค่าความต่างวัดในรูปคาร์บอนเนต ( $\text{CO}_3$ ) 37.30-72.50 ppm. บางช่วงต่ำกว่าค่ามาตรฐาน แต่ส่วนมากอยู่ในช่วงที่สิ่งมีชีวิตสามารถอาศัยอยู่ได้

<sup>4</sup> ครรชิต เบญจมาภิญญากุล และสุรศักดิ์ กุลลาย, ชลชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี, อ่างโน ไมตรี, 2530, (ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดปัตตานี ตำบลบิตุมุติ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี, 2536.

ค่าความกระด้าง วัดในรูปคาร์บอเนต (CO<sub>3</sub>) มีค่า 16.5-62.5 มิลลิกรัมต่อลิตร มีค่าต่ำกว่ามาตรฐานของคุณสมบัติน้ำต่อการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ

ข้อมูลดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับในปีพ.ศ.2547<sup>5</sup> และภาพรวมในปีพ.ศ.2545-2549<sup>6</sup> ซึ่งจัดว่าคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดี แต่หลังจากนั้น ในปี พ.ศ.2550<sup>7</sup> พบว่าปริมาณโคลิฟอร์มแบคทีเรียในน้ำบริเวณปากแม่น้ำสายบุรีมีแนวโน้มสูงขึ้น เกินเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 2 และยังปรากฏว่าออกซิเจนละลายน้ำ (DO) ได้น้อยลงถึงระดับ 3.8 มิลลิกรัมต่อลิตร ซึ่งโดยปกติไม่ควรน้อยกว่า 6 มิลลิกรัมต่อลิตร และค่าบีโอดี (BOD) วัดได้ 1.5 มิลลิกรัมต่อลิตร ในส่วนสถานีเก็บตัวอย่างเขตจังหวัดนราธิวาส พบว่าในปีพ.ศ.2550 คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมลงเช่นกัน พบปริมาณออกซิเจนละลายน้ำลดลงเหลือ 3.8-4.2 มิลลิกรัมต่อลิตร และพบโคลิฟอร์มแบคทีเรียทั้งหมดและโคลิฟอร์มแบคทีเรียชนิดฟีคอลสูงเกินเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 2 ในบางครั้งก็พบว่ามีปริมาณสูงเกินเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 3 โดยเฉพาะบริเวณจุดเก็บตัวอย่าง ณ โรงสูบน้ำแรงต่ำ (การประปา รือเสาะ)

จากข้อมูลดังกล่าวได้มีการสำรวจพบว่า บริเวณปากแม่น้ำสายบุรีมีกระชังปลาหนาแน่นในบริเวณใกล้กับปากแม่น้ำสายบุรี เป็นที่ตั้งของตลาดสดของเทศบาลตะลุบัน มีชุมชนหนาแน่น เป็นจุดเทียบเรือประมง และจากข้อมูลสถิติการร้องเรียนในเดือนเมษายน พ.ศ. 2549 พบว่า มีการถ่ายเทน้ำมันเครื่องลงสู่แม่น้ำในบริเวณปากแม่น้ำสายบุรี ซึ่งเมื่อเจ้าหน้าที่เข้าตรวจสอบก็พบว่าบริเวณผิวน้ำในช่วงปากแม่น้ำสายบุรีมีคราบน้ำมันกระจายเป็นหย่อมๆ แต่ไม่มากนัก

### 3.1.2 ทรัพยากรชีวภาพ

1) ป่าไม้ ป่าที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรี ได้แก่ ป่าดงดิบ และป่าเบญจ ซึ่งประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด จากการสำรวจของกรมพัฒนาที่ดิน<sup>8</sup> พบว่ามีพันธุ์ไม้ไม่ต่ำกว่า 655 ชนิด มีพื้นที่ป่าประมาณ 816,069 ไร่ หรือร้อยละ 40.74 ลักษณะป่าที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1.1) ป่าดงดิบ บริเวณลุ่มน้ำสายบุรีมีป่าดงดิบอยู่กระจายตลอดทั้งลุ่มน้ำที่มีพื้นที่ภูเขาสูงบริเวณอำเภอสุคีริน อำเภอศรีสาคร อำเภอรือเสาะ อำเภोजะแนะ จังหวัดนราธิวาส เนื่องจากพื้นที่มี

<sup>5</sup> สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16, “รายงานการติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำลุ่มน้ำสายบุรี ปี 2547,” (สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548)

<sup>6</sup> จังหวัดนราธิวาส, แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนราธิวาส ปีพ.ศ. 2552-2554, (เอกสารอัดสำเนา)

<sup>7</sup> จังหวัดนราธิวาส, แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนราธิวาส ปีพ.ศ. 2552-2554, (เอกสารอัดสำเนา)

<sup>8</sup> นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก, (กรุงเทพฯ:กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 4.

สภาพเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนต่อเนื่องกัน มีฝนตกชุกตลอดทั้งปี และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำทำให้มีสายน้ำเล็กน้อยจำนวนมากไหลลงสู่ลุ่มน้ำสายบุรี กลายเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่และกว้างเชื่อมต่อไปยังทะเลที่ตำบลตะลุมบอน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

ป่าที่ปรากฏในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส มีลักษณะคล้ายคลึงกับป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้นในเขตเส้นศูนย์สูตรทั่วไป เช่น อุทยานแห่งชาติเขาลง จ.นครศรีธรรมราช เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด จ.ตรัง และ จ.พัทลุง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบาลา-ฮาลา จ.ยะลา และ จ.นราธิวาส เป็นต้น<sup>9</sup>

สำหรับป่าฮาลา-บาลานั้น เป็นป่าฝนเขตร้อนที่อุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรีที่สลับซับซ้อน ถูกจัดให้เป็นป่าอนุรักษ์ที่มีความอุดมสมบูรณ์โดดเด่นและมีความสำคัญ ด้วยลักษณะของสังคมพืชที่แตกต่างจากป่าดงดิบอื่นที่พบในประเทศไทย มีความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ป่า มีไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ พืชสมุนไพร และพันธุ์ไม้ที่มีดอกสวยงาม มีศักยภาพการพัฒนาเป็นไม้ประดับสูงมาก อีกทั้งเป็นแหล่งรวมพันธุ์กรรมพืชในวงศ์หมากและหวาย (Palmae) ซึ่งพืชพันธุ์ไม้เหล่านี้วันจะหายากและอาจสูญพันธุ์ไปได้ ลักษณะโดยทั่วไปเป็นเขาสูงชันสลับกับป่าที่ราบ ความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 100 เมตรถึง 1,500 เมตร มีเนื้อที่รวมกันทั้งสิ้นประมาณ 270,725 ไร่<sup>10</sup> ครอบคลุมพื้นที่อำเภอเบตง อำเภอธารโต อำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลา และอำเภอแว้ง อำเภอสุคิริน อำเภอจะแนะ อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาส ตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย และต่อเนื่องกับป่าทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย เมื่อรวมพื้นที่เข้าด้วยกันจัดได้ว่าเป็นป่าฝนเขตร้อนที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดบนคาบสมุทรมลายู มีฝนตกชุกปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยมากกว่า 2,000 มิลลิเมตรต่อปี เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำสุโขทัย แม่น้ำสายบุรี และแม่น้ำปัตตานี ปัจจุบัน พื้นที่ป่าส่วนใหญ่ ได้ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบาลา-ฮาลา และอุทยานแห่งชาติบางลาง<sup>11</sup> โดยก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2545 ภายใต้อาณัติของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช โดยมีความหมายในการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิจัยด้านทรัพยากรชีวภาพที่จำเป็นแก่การรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ในพื้นที่ป่าดิบชื้น ฮาลา-บาลา<sup>12</sup>

1.2) ป่าบึงน้ำจืดหรือป่าพรุ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ที่ช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติไว้ ยังเป็นแหล่งรองรับน้ำฝน ลดความรุนแรงของภาวการณ์น้ำหลาก เป็นแหล่งหลบภัย อาศัยหากินของสัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำจำพวกกบ เขียด ปลาบึงน้ำจืดและนกน้ำมากมาย พืชในป่าบึงน้ำจืดยัง

<sup>9</sup> “ป่าดิบชื้น,” <[http://www.swu.ac.th/royal/book2/b2c3t2\\_1\\_1.html](http://www.swu.ac.th/royal/book2/b2c3t2_1_1.html)> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

<sup>10</sup> เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฮาลา-บาลา, <<http://www.gosouththai.com/travel/detailtrav.asp?key=58&pageno=1&direct=Next>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 16 ตุลาคม 2551)

<sup>11</sup> ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (ศช . หรือ ไบโอเทค), <<http://www.biotec.or.th/halabala/forest.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

<sup>12</sup> หน่วยปฏิบัติการวิจัยร่วมทางธรรมชาติวิทยา, “ป่าพรุและป่าดิบชื้นฮาลา-บาลา จ.

นราธิวาส”<<http://www.biotec.or.th/halabala/history.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 19 ตุลาคม 2551)

ช่วยดักตะกอนที่น้ำพัดพามาเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนดินทุกปี<sup>13</sup> พรุในภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญคือ มีแนวเทือกเขาเป็นแกนกลางอยู่ตอนกลาง แคบ ยาว พื้นที่ราบมีน้อย ทำให้แม่น้ำภาคใต้มีสายน้ำสั้นๆ กระจายอยู่ทั่วไป และเวลาที่น้ำไหลอยู่บนแผ่นดินค่อนข้างน้อยกว่าแม่น้ำในภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ทำให้บทบาทของพรุในภาคใต้ที่มีต่อลุ่มน้ำสำคัญเป็นพิเศษเมื่อเปรียบเทียบกับพรุในลุ่มน้ำสายยาวๆ

ป่าพรุเป็นแหล่งพันธุกรรมของพันธุ์ไม้ที่หายากหลายชนิดในประเทศไทย อาทิเช่น พันธุ์ไม้วงศ์มะม่วง (*Anacardiaceae*) ได้แก่ ขี้หนอนพรุ (*Camposperma Coriaceum*) รัก (*Melanochyia bracteata*) พันธุ์ไม้วงศ์ลาน (*Dilleniaceae*) ลานติด (*Dillenia excoecae*) ลานน้ำ (*D. pulchella*) พันธุ์ไม้วงศ์ไม้เลื้อยได้แก่ เลือดควายใบเล็ก (*Gymnacranthera eugeniifolia* var. *griffithii*) เลือดควายใบใหญ่ (*Horsfieldia crassifolia*) พันธุ์ไม้วงศ์บอน (*Araceae*) ได้แก่ ริวเงิน (*Aglaonema marantifolium*) พันธุ์ไม้วงศ์ตีนเป็ด (*Apocynaceae*) ได้แก่ ตีนเป็ดพรุ (*Alstonia pneumatophora*) ฯลฯ<sup>14</sup>

สังคมพืชป่าพรุในประเทศไทยที่ยังคงสภาพเป็นป่าไม้ใหญ่ผืนเดียวติดต่อกัน ปัจจุบันเหลืออยู่เฉพาะในเขตอำเภอตากใบต่อเขตสุไหงปาดี และอำเภอสุไหงโกลก จังหวัดนราธิวาส เท่านั้น และเนื้อที่ป่าผืนนี้กำลังลดลง ด้วยการเปลี่ยนไปใช้อย่างอื่นและการระบายน้ำจากป่าพรุออกสู่ทะเล ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเสื่อมโทรมของสภาพป่าและสภาวะแวดล้อม จนทำให้ป่าพรุหมดสภาพกลายเป็นป่าเสม็ดไปในที่สุด

สำหรับบริเวณลุ่มน้ำสายบุรีนั้นมีระบบพรุคอยรับน้ำจากภูเขาในบริเวณใกล้เคียง และจากแม่น้ำสายบุรีเป็นจำนวนมาก ป่าพรุที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรีมี 6 พรุ<sup>15</sup> คือ

(1) **พรุแซมแซม** ตั้งอยู่ที่บ้านกะตุนง ตำบลเกระอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เดิมพรุแซมแซมเคยเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำสายบุรี ต่อมาเมื่อแม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางเดิมแม่น้ำสายบุรีจึงกลายเป็นพรุ มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ มีน้ำขังตลอดทั้งปี ความลึกเฉลี่ย 3 เมตร

(2) **พรุบึงน้ำใส** ตั้งอยู่ที่ตำบลตะโละเหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พรุบึงน้ำใสมีชื่อเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “บือเนบูเก๊ะ” แปลว่า นาภูเขา เดิมพรุน้ำใสเป็นเพียงลำธารน้ำเล็กๆ ที่ไหลจากภูเขาในเขตอำเภอรีอเสาะ ลงมาแม่น้ำสายบุรี ต่อมาผู้ใหญ่บ้านชื่อนายดอเลาะ พุดารอ มีความคิดที่จะขยายที่นาออกไป จึงชักชวนลูกบ้านให้มาช่วยกันทำคันดินและประตูระบายน้ำ มีผลทำให้ระดับน้ำสูงขึ้นเป็นพื้นที่

<sup>13</sup> มุลนิธิป่าเขตร้อน, <<http://www.tropicalforest.or.th/p69.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

<sup>14</sup> ธวัชชัย สันติสุข และ กองกานดา ชยามฤต, “พืชหายากและใกล้จะสูญพันธุ์ในประเทศไทยกับแหล่งที่อยู่ที่กำลังถูกคุกคาม” <[http://www.seub.or.th/libraryindex/forest/forest\\_007.html](http://www.seub.or.th/libraryindex/forest/forest_007.html)> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 22 ตุลาคม 2551)

<sup>15</sup> “สถานการณ์ ประเด็นปัญหา และการดำเนินงานที่ผ่านมา” สรุปผลการดำเนินงานโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำภาคใต้ตอนล่าง สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, น. 40-41.

กว้างชาวบ้านมาช่วยกันทำประตูน้ำและคูส่งน้ำไปยังที่นา ทำให้พื้นที่ขยายออกรวมพื้นที่ประมาณ 700 ไร่ พรุบึงน้ำใสมียังมีปลาINGERซึ่งเป็นปลาหายากอยู่มาก เป็นแหล่งประมงที่สำคัญของชาวบ้าน

เดิมพรุบึงน้ำใสมียพื้นที่ทำนาได้เพียงเล็กน้อย แต่เมื่อชาวบ้านได้ช่วยกันคิดทำคันกันน้ำและประตูระบายน้ำ จึงทำให้สามารถควบคุมระดับน้ำได้ พื้นที่ทำนาจึงขยายเพิ่มขึ้นเกือบ 300 ไร่ เมื่อเสร็จจากการทำนาก็จะระบายน้ำออกไปพรุบางส่วนจึงสามารถเลี้ยงวัวควายได้ ต่อมา มีหน่วยงานชลประทานพื้นที่เป็น ที่นาของชาวบ้านได้รับความเสียหายโดยอ้างว่าต้องการพัฒนาพื้นที่ให้สามารถทำนาได้ เป็นแหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงปลา และวัวควาย โดยไม่ปรึกษาชาวบ้าน แต่โครงการนั้นไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ แก่ชาวบ้านในพื้นที่เลย นอกจากสร้างปัญหาเพิ่มขึ้นอีก คือ ร่องน้ำที่ชลประทานมีความลึกมาก ทำให้น้ำบริเวณใกล้เคียงไหลลงไปยังร่อง ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้

(3) **พรุโตะแนแวน** ตั้งอยู่ที่ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นระบบนิเวศพรุน้ำจืดที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสายบุรี เป็นพื้นที่หากินที่สำคัญของชาวบ้านในเขต ต.อาซ่อง อำเภอรามัน จ.ยะลา รวมทั้งชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง ชาวบ้านถือว่าพรุโตะแนแวนเป็นเหมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของคนในชุมชน โดยเฉพาะคนยากจนต้องโอกาสที่ไม่มีที่หากินในหมู่บ้านจะใช้พรุโตะแนแวนเป็นแหล่งปัจจัย 4 เพื่อดำรงชีวิต ทำสวน ทำไร่ ทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย และประกอบกิจกรรมทางสังคมมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพื้นที่พรุโตะแนแวนจึงมีความสำคัญทางด้านนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่น ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่พรุ จะรู้จักพื้นที่หรือระบบนิเวศในพื้นที่เป็นอย่างดี มีชื่อเรียกแต่ละบริเวณว่าอะไร มีอะไรอยู่บ้าง สิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ในแผนที่ทางภูมิศาสตร์แต่อยู่ในความคิดและจิตสำนึกของผู้คนในท้องถิ่น เป็นความรู้สึกที่ผูกพันฝังลึกมายาวนานในเชิงประวัติศาสตร์

องค์ประกอบของพรุโตะแนแวนประกอบไปด้วย 4 ส่วน คือ แหล่งน้ำ ป่าพรุ ทุ่งหญ้า ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้ในอดีตถือเป็นสมบัติส่วนรวม และส่วนที่สี่เป็นนา ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ทั้ง 4 ส่วนชาวบ้านจะใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไปตามสภาพ เช่น แหล่งน้ำ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากน้ำทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ใช้เครื่องมือ เช่น ยาลอ (แห) ปูกะ (อวน) ยีอกะ (สุม) ตาโอะ (เบ็ด) และตาโก (ยอ) เป็นต้น ป่าพรุยังเป็นแหล่งไม้ใช้สอย ยาสมุนไพร หาน้ำผึ้งป่าและล่าสัตว์ ทุ่งหญ้าใช้เลี้ยงปศุสัตว์ ทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ และที่นาใช้ปลูกข้าว และพืชไร่

จากการเดินสำรวจพื้นที่ในบริเวณพรุโตะแนแวน และสอบถามจากชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์อยู่ในพรุพบว่า มีพื้นที่สำคัญที่มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น บาโงกูแบบบือซา (โคกปลักน้ำใหญ่) กูแบบบือซา (ปลักน้ำใหญ่) บาโงตานะแวนะ (โคกดินแดง) บันแย (ยาว) ชือฆง (นากลัว) ปูลายามู (เกาะชมพู) ชือลองโตะมะ (หนองน้ำโตะมะ) ตาลีจือเนาะ (เขื่อนจือเนาะ) ตาแลกายู (ไม้ลิก) ทาเนาะ (ทำนบกั้นน้ำ) บาโงโตะแนแวน (โคกโตะแนแวน) ชือลองสะนอ (หนองน้ำตันประตู) ชือลองพงกือแย (ภูน้ำตันหว่า) บาโระฆาบุ (พรุฆาบุ) ตะโละจุ (อ่าวจุ) ตะโละงา (อ่าวงา) กาแลจือเนาะ (ท่าเรือตันจือเนาะ) ปิยง (เต่ามะเฟือง) กูโบโรโตะแนแวน (สุสานโตะแนแวน) เป็นต้น

ชาวบ้านที่พึ่งพาพรุโต๊ะแฉกเกือบทุกคนรู้ว่าที่ไหนมีอะไร เมื่อไร เช่น วัควายตอนเช้า ตอนเที่ยง ตอนบ่าย จะหากินอยู่ที่ไหน การตั้งชื่อสถานที่ในพรุ ชาวบ้านส่วนใหญ่สันนิษฐานเอาว่า สังเกตจากสิ่งที่เด่นของพื้นที่ เช่น ต้นไม้ ลักษณะภูมิประเทศที่มีลักษณะเฉพาะ ชื่อคนที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ สุสานของบุคคลสำคัญ สภาพของพื้นที่ซึ่งมีผลต่อจิตใจของคน เป็นต้น ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนพรุโต๊ะแฉกอุดมสมบูรณ์มาก มีสัตว์ป่า นกนานาชนิด ผี และสัตว์น้ำชุกชุม บริเวณที่ลุ่มมีการทำนาพรุ บริเวณที่เป็นที่ราบหรือโคกเนินชาวบ้านจะใช้ทำนาหว่าน นาดำ บริเวณหนอง พรุ ใช้ทำเป็นที่ประมงหาปลาและสัตว์น้ำ บริเวณที่เป็นป่าพรุ ป่าสาธุ ชาวบ้านใช้เป็นที่พักของป่า ล่าสัตว์ หาสมุนไพร ไม่ใช่สอย บริเวณทุ่งหญ้าใช้เลี้ยงสัตว์

พื้นที่บางส่วนของพรุโต๊ะแฉก เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้าน มีเอกสารสิทธิ์รับรอง พื้นที่ส่วนใหญ่ในพรุเป็นดินดีอุดมสมบูรณ์มากเหมาะสำหรับการทำนาปลูกข้าวและการทำสวนทำไร่ มีน้ำท่วมทุกปีตามฤดูกาล น้ำท่วมหลากพัดพาเอาตะกอนและปุ๋ยลงมาทับถมตามธรรมชาติ ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องซื้อปุ๋ยมาใส่ ชาวบ้านจะทำนาในพื้นที่ปีเว้นปีเพื่อพักดิน แปลงหนึ่งปลูกข้าว อีกแปลงหนึ่งพัก ใช้เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ปีต่อไปก็สลับกัน ทำให้ดินคงความอุดมสมบูรณ์ได้ยาวนาน ปีหนึ่งชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวเปลือกประมาณ 150-200 กันตัง/ไร่ (1 กันตัง = 4 ลิตร)<sup>16</sup>

(4) พรุลานควายหรือพรุบึงโต๊ะพราน ตั้งอยู่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา และอำเภอกันตัง จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่ประมาณ 15,000 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่น้ำขัง หนองบึง 4,000 ไร่ พื้นที่นา 5,000 ไร่ ที่เหลือประมาณ 6,000 ไร่ เป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ รอบพรุประกอบด้วยชุมชน 2 วัฒนธรรม คือ ชุมชนพุทธและชุมชนมุสลิม ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานมาเนิ่นนาน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน พรุลานควายรับน้ำจืดจากภูเขาที่รายรอบและระบายลงสู่แม่น้ำสายบุรีทางด้านทิศตะวันออกของพรุ เดิมพรุลานควายเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้และพันธุ์ปลาอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านสามารถหากินในพรุได้ตลอดทั้งปี สภาพพรุมีน้ำขังปีละ 3-4 เดือน<sup>17</sup> พรุแห่งนี้ถือเป็นฐานทรัพยากรช่วยสร้างกำลังการผลิตที่สำคัญให้กับชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นแหล่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

พรุลานควายมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามหมู่บ้าน คนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าในสมัยก่อนนั้นอุดมสมบูรณ์มาก อธิบายได้ด้วยเรื่องราวเล่าขานที่ชาวบ้านยังจำกันได้จนถึงทุกวันนี้ ก่อนปี พ.ศ. 2519 เคยมีชาวบ้านที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ก่อการร้ายแบ่งแยกดินแดนหลบหนีเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในพรุซึ่งในสมัยนั้นรกทึบมาก โดยไม่ออกมาจากป่าได้นานถึง 3 เดือน ในพรุมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก ในฤดูน้ำหลากประมาณ 3-4 เดือน พรุจะถูกน้ำท่วมกลายเป็นทะเลสาบ แต่พอถึงฤดูแล้งประมาณ 8-9 เดือน น้ำในพรุจะแห้ง บริเวณที่เป็นแอ่งลึกลงน้ำจะขังเป็นหย่อมๆ ส่วนที่ตื้นก็จะกลายเป็นโคก เป็นเนิน

<sup>16</sup> สัมภาษณ์, อายี อาแว, ชาวบ้านบ้านปากู อำเภอกันตัง จังหวัดปัตตานี

<sup>17</sup> อายี อาแว และคณะ, โครงการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ พรุลานควาย, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547) น. 1.

ปล่อยให้ต้นไม้เจริญเติบโตชาวบ้านเก็บรักษาไว้ไม่ทำลาย พื้นที่พรุบางส่วนยังเป็นป่าที่สำคัญ ชาวบ้านจะประกาศเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือต้องห้ามไม่ให้มีใครเข้าไปรบกวน เช่น ป่าทุ่งยางแดงที่บ้านแลแอะ พรุชะมาที่บ้านชะมา เป็นต้น นอกจากนั้นมีการกำหนดมาตรการและข้อห้ามในการใช้ประโยชน์พื้นที่มาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น การปิดพรุในบางฤดูกาล มีการลาดตระเวนไม่ให้มีคนจากภายนอกเข้าไปวางยาเบื่อและระเบิดปลา การหาของป่า เช่น น้ำผึ้งและสมุนไพร จะควบคุมดูแลโดยระบบความเชื่อและจารีต ชาวบ้านจะเชื่อเจ้าที่เจ้าทาง ไม่เก็บหาของป่าทั้งหมดแต่จะเหลือเอาไว้เป็นทุนในป่าต่อไป

ชาวบ้านที่พรุลานควาย แบ่งพื้นที่พรุออกเป็น 4 ส่วน คือพรุ น้ำได้แก่หนองบึง ทุ่งหญ้า และส่วนที่เป็นนาเป็นสวน ส่วนที่หนึ่งถึงสาม ชาวบ้านถือเป็นที่ยึดเหนี่ยวชุมชนใช้สอยร่วมกัน ส่วนที่สี่ถือเป็นสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งความคิดเกี่ยวกับสิทธิในพื้นที่พรุในมิติของชาวบ้านจะแตกต่างกับระบบคิดของรัฐ ที่มองว่าพรุคือสมบัติสาธารณะทั้งหมด ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งในการทำงานเนื่องจากความเข้าใจไม่ตรงกัน



ภาพที่ 3-8 พรุลานควาย

(5) **พรุชะมา** ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของบึงโต๊ะพราน ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พรุชะมาเคยมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ เกี่ยวกับโครงการขุดลอกและสูบน้ำออกจากพรุเพื่อทำอ่างเก็บน้ำ โดยได้ขุดพื้นที่รูกล้าที่ดินซึ่งเป็นของชาวบ้าน มีการร้องเรียนต่อผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการรับโครงการนี้ แต่ไม่ได้รับการแก้ไขเท่าที่ควร

(6) **พรุหนองบัวหลวง** ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลตะโละหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา อยู่ห่างจากพรุบึงน้ำใสไปทางตะวันตกประมาณ 600 เมตร เนื้อที่ประมาณ 60 ไร่ มีสัตว์น้ำหลากหลาย เช่น ปลาตุก ปลาช่อน ปลาชะโด ปลาหมอ ปลาอุบ และปลามังกร ซึ่งมีอยู่เพียงแห่งเดียว สัตว์ป่ามีเสือปลา ค่างคว

แม่ไก่ ส่วนพืชที่พบมาก ได้แก่ สาธุ กูแหว หัวหิน กาบบู แป้ง ชมพูน้า เตย หวายดาร์ ปูตะ และจะโง๊ะ เป็นต้น

นอกจากพืชรหลักๆ ดังกล่าวแล้ว ในพืแต่ละแห่งก็มีพืเล็กพืน้อยแตกแขนงไปอีกมากมาย และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป แต่สิ่งเหล่านี้ยังไม่มีการศึกษาที่ลงลึกและยังไม่มีการบินทักไว้ในแผนที่ทางราชการ และพืต่างๆ ก็ล้วนมีเรื่องเล่าที่สะท้อนให้เห็นถึงสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิต ได้อย่างน่าสนใจ

ประโยชน์ของพืตามความเข้าใจของนักวิชาการพบว่ามีอย่างหลากหลาย เช่น เป็นแหล่งอาหาร แหล่งพันธุกรรม เป็นแหล่งขยายพันธุ์สัตว์ เป็นที่กักเก็บน้ำ มีของป่า สมุนไพร ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรม มีไม้ใช้สอย เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ<sup>18</sup> นอกจากนี้ ยังเป็นที่เข้าใจกันว่า ป่าพืให้ประโยชน์ไม่น้อยไปกว่าป่าชนิดอื่น ทั้งในแง่ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ ไม้ใช้ใช้ในการก่อสร้างและของป่าสำหรับนำไปจำหน่าย เช่น ผลหลุมพี หวาย และน้ำผึ้ง เป็นแหล่งเก็บกักน้ำจืดขนาดใหญ่สำหรับการเกษตรกรรม และที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ตลอดจนปลาชนิดต่างๆ นอกจากนี้ ป่าพืยังเป็นแหล่งพันธุกรรมของพันธุ์ไม้ที่หายากและมีราคาอีกหลายชนิดในประเทศไทย เช่น หวายตะคร้ำทอง หมากแดง หมากงาช้าง รัศมีเงิน เป็นต้น<sup>19</sup>

ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำสาบบุรีมีความเข้าใจถึงคุณค่าของป่าพืได้อย่างลึกซึ้งโดยผ่านการสังเกต เรียนรู้อย่างใกล้ชิดและมีความผูกพันเพราะเป็นพื้นที่ที่อาศัยในการประกอบอาชีพ ดังคำกล่าวของอาอแอ นักวิจัยชาวบ้านว่า

“พืเป็นพื้นที่รับน้ำ ป้องกันน้ำท่วม พืมีพืชชั้นล่างอย่างหญ้า กก บัว สาหร่าย ช่วยกรองตะกอนดินจากภูเขา พืเป็นตัวหล่อเลี้ยงแม่น้ำ พืเป็นแหล่งอาหาร หาดปลา หาดผึ้ง ทำไร่บ้าน ทำนา ที่ผมสังเกตปกติที่บึงโตะพราน ปลาจะขึ้นมาวางไข่ ปีละ 3 ครั้ง คือ ช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งฝนตกครั้งแรก เดือนกันยายนซึ่งฝนตกหนัก และมกราคมถึงกุมภาพันธ์”<sup>20</sup>

### 1.3) ป่าสนทราย

พบเห็นได้ทั่วไปในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาส เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นทะเลมาก่อนแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลง จากที่เคยเป็นอ่าวน้ำเค็ม เมื่ออ่าวปิดจะเกิดเป็นพืน้ำเค็ม พืน้ำจืด เกิดการทับถม พื้นที่พืดินขึ้นเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำนาทุ่งหญ้าน้ำท่วมไม่ถึง เป็นที่เลี้ยงสัตว์ พืไม้่นำร่องเริ่มขึ้นได้ แร่ธาตุมีการสะสมเพิ่มมากขึ้น เกิดพืไม้่นและพืไม้่นที่หลากหลาย แต่มีความเฉพาะไม่เหมือนกับ

<sup>18</sup> อาจารย์สมพร จันทเดช, (นักพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี), “รายงานการประชุมสัมมนา ‘ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพืในลุ่มน้ำสาบบุรี,’” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 14-15.

<sup>19</sup> “การจัดการทรัพยากรป่าไม้,” <<http://board.dserver.org/p/papa/00000121.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 19 ตุลาคม 2551)

<sup>20</sup> อาอแอ, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพืในลุ่มน้ำสาบบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 17.

ระบบนิเวศแบบอื่นๆ แต่ทั้งหมดต้องผ่านกระบวนการที่ยาวนานมากในการเปลี่ยนแปลงแต่ละขั้น ปัจจัยสำคัญในการเกิดป่าสนทรายจะขึ้นอยู่กับอิทธิพลของน้ำทะเลและปริมาณของกระแสน้ำจืดจากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล



ภาพที่ 3-9 ป่าสนทราย

#### 1.4) ป่าจากป่าสาकु

ป่าจากป่าสาकुบ้านปาเซปุเต๊ะ เป็นชุมชนริมพูลานควายอยู่ในตำบลปากู อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง มีสัตว์และพืชหลากหลายชนิด พืชเด่นๆ เช่น กล้วย ฝรั่ง เตยหนาม ทุเรียน ชมพูน้า ย่านลิเภา กกชนิดต่างๆ ส่วนสัตว์ เช่น ผึ้ง ต่อ ตัวมด ปลิง ปลาตุ๊ก ปลาเข็ม ปลาชะโด เต่า ตะพาบน้ำ งูเหลือม กระเจิง ชะมด กระรอก นกนาๆ ชนิด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตพึ่งพาพรุ ทำนา หาปลา ตัดยาง เลี้ยงสัตว์ วัว ควาย ในพรุ และมีชาวบ้านยากจน 11 ครอบครัว ต้องอาศัยป่าสาकुเป็นแหล่งอาหารและแหล่งประกอบอาชีพและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากไม่สามารถกรีดยาง จึงเย็บตับจากขาย มีหลายครอบครัวนำเปลือกก้านใบจากมาจักสานเป็นหลอดลายต่างๆ ทำเป็นฝาบ้าน และทำแปงสาकुจากเนื้อในลำต้น

ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากต้นสาकुหลายอย่าง ลูกสาकुใช้กิน ใบใช้ทำตับจากใช้มุงหลังคา ก้านใบสาकुใช้จักสานทำฝาบ้าน ก้านใบสาकु(ทางสาकु) ใช้ทำคันเบ็ดตกปลา เอามามัดรวมกันทำเป็นเรือได้ เปลือกจากลำต้นสาकुใช้ทำรั้วบ้าน ทำพื้น ทำฝาบ้าน หรือคอกเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากต้นสาकुใช้ทำแปงเป็นอาหารสัตว์เลี้ยงและทำขนมได้หลายชนิด แปงสาकुใช้ทำขนมในเดือนถือศีลตลอด ชาวบ้านบอกว่ามีคุณค่าต่อสุขภาพมาก รากสาकुมีสรรพคุณทางยาสมุนไพร หนอนตัวสาकुเป็นแหล่งอาหารโปรตีนชั้นเลิศ ป่าสาकुช่วยชะลอการไหลของน้ำ ยึดดิน ช่วยรักษาและบำบัดน้ำให้มีคุณภาพ ทำให้พื้นที่บริเวณป่าสาकुมีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี เป็นแหล่งพักอาศัยและหลบภัยของสัตว์บกสัตว์น้ำ รวมทั้งเป็นแหล่งวางไข่และ

อนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นต้น ชาวบ้านที่เย็บตับสาकुบอกว่าป่าสาकुที่บ้านปาเซบูเต๊ะเป็นที่พึ่งของคนจนๆ การจัดการป่าสาकुให้ยั่งยืนต้องมีการใช้ประโยชน์ป่าสาकुอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ แต่ต้องใช้ให้พอเหมาะพอดี ป่าจะได้ไม่แน่น เปิดโอกาสให้ต้นอ่อนสามารถงอกและเจริญเติบโตทดแทนได้ทันการใช้และไม่ปิดกั้นการไหลของทางน้ำธรรมชาติ

การทำแบ่งสาคุนิยมทำกันในฤดูฝน เลือกต้นที่ออกผล มาตัดขายเป็นท่อน เมตรละ 40-60 บาท ต้นหนึ่งตัดได้ประมาณ 7-10 ท่อน ส่วนการเย็บตับจากจะใช้ใบสาคุประมาณ 80-90 ใบ/ตับ 1 คนสามารถเย็บได้ประมาณ 20-30 ตับ/วัน ขายกันประมาณตับละ 10-12 บาท การตัดใบสาคุมีธรรมเนียมว่าจะตัดเมื่อต้นสาคุมีอายุประมาณ 5 ปี โดยจะตัดเหลือใบไว้กับต้นประมาณ 3-4 ใบ ปล่อยให้ใบใหม่งอกเพิ่มประมาณ 5-6 ใบ ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 2 สัปดาห์ ก็จะตัดใหม่ได้อีก

มีข้อวิตกกังวลของชาวบ้านต่อสาคุก็คือ การคุกคามจากโครงการพัฒนาที่มักใช้พื้นที่ป่าสาคุเป็นที่ทำโครงการ เช่น การทำอ่างเก็บน้ำ การขุดลอก ทำให้ป่าสาคุถูกทำลายไปมาก มีผลกระทบต่อความมั่นคงของชีวิตของคนยากคนจนจำนวนมาก ที่ปัจจัย 4 ของชีวิตผูกพันอยู่กับป่าสาคุเป็นหลัก



ภาพที่ 3-10 ป่าสาคุ

### 1.5) ป่าเลนน้ำเค็ม หรือป่าโกงกาง (Mangrove Forest)

เป็นกลุ่มสังคมพืชที่เกิดบนดินเลนชายฝั่งทะเลและปากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล ขึ้นอยู่ในที่ดินเลนริมทะเล และตามปากน้ำใหญ่ๆ ซึ่งมีน้ำทะเลขึ้นถึง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ แสม โกงกาง ประสัก ดินเบ็ด หลุมพอทะเล ตะบูน ฯลฯ<sup>21</sup>

---

<sup>21</sup>ป่าบึงหรือป่าพรุ (Fresh water swamp forests), <[http://guru.sanook.com/search/\\_\(Fresh\\_water\\_swamp\\_forests\)>](http://guru.sanook.com/search/_(Fresh_water_swamp_forests)>) (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 16 ตุลาคม 2551)

## 2) สัตว์ป่าและสัตว์อื่น ๆ

ลุ่มน้ำสายบุรีเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์นานาชนิด ทั้งสัตว์น้ำ นกน้ำ สัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น ไก่ป่า กระเจิง ลิง<sup>22</sup> และจากการสำรวจของคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี<sup>23</sup> พบว่ามีพันธุ์สัตว์น้ำ 112 ชนิด โดยแบ่งเป็นปลา 103 ชนิด กุ้ง 5 ชนิด ปู 4 ชนิด ได้แก่ ปูทะเล ปูแสนปม ปูหนุมาน สำหรับปลาน้ำจืดซึ่งมีจำนวนมากนั้น บริเวณตอนบน กระแสน้ำแรง มีปลา 14 ชนิด ชนิดที่เด่นและชุกชุมมาก คือ ปลาเขยา รองลงมาคือ ปลาพลวง ปลาที่อยู่บริเวณกลาง ลุ่มน้ำ กระแสน้ำไหลช้า มี 37 ชนิด กลุ่มปลาตะเพียนเป็นกลุ่มที่เด่นที่สุด รองลงมาเป็นกลุ่มปลาน้ำจืด ที่พบชุกชุม ได้แก่ กลุ่มปลาจืด ปลาแขยงใบข้าว สำหรับบริเวณปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความเค็มสูง พบปลา 52 ชนิด โดยมีปลากระบอกดำเป็นชนิดที่เด่นสุด รองลงมาคือ ปลาจืดทะเล

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรีในปี พ.ศ. 2536 พบว่า “มีแพลงก์ตอนพืช 34 ชนิด แพลงก์ตอนสัตว์ 8 ชนิด สัตว์หน้าดิน 10 ครอบครัว พรรณไม้ น้ำ 35 ชนิด และมีการทำการประมงตลอดลุ่มน้ำสายบุรี โดยส่วนใหญ่ทำในช่วงที่ว่างจากการทำสวน ยางพาราและสวนผลไม้ แต่ทรัพยากรประมงปัจจุบันของลุ่มน้ำสายบุรีกำลังได้รับผลกระทบจากน้ำเสีย และสารพิษจากการเกษตร”<sup>24</sup>

สำหรับข้อมูลอื่น ๆ นั้นยังพบอีกว่า มีพันธุ์สัตว์ป่าและสัตว์อื่นอีกจำนวนมาก ได้แก่ นกไม่ต่ำกว่า 232 ชนิด สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมไม่ต่ำกว่า 118 ชนิด เต่าและตะพาบน้ำ 22 ชนิด งู 33 ชนิด

---

<sup>22</sup> อายิ อาแว, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พรุลานควาย,”

<[http://www.vijai.org/research/project\\_content.asp?projID=RDG44S0001](http://www.vijai.org/research/project_content.asp?projID=RDG44S0001)> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 3 ตุลาคม 2551)

<sup>23</sup> คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, “รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์โครงการการศึกษาเพื่อจัดทำมาตรการและแผนการจัดการเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤต พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสายบุรี จังหวัดปัตตานี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2540)

<sup>24</sup> ครรชิต เบญจมปริญญากุล และสุศักดิ์ กุลลาย, ชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี, (ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดปัตตานี, 2536)

## บทที่ 4

### องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษารวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นเป็นวัตถุประสงค์สำคัญอย่างหนึ่งของงานวิจัยชิ้นนี้ เพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนรักษาไว้ได้ก็เพราะใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาในด้านต่างๆที่หลากหลาย ทำให้ราษฎรใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืนอยู่ได้ทั้ง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มาเนิ่นนานนับพันปี อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ที่มีความรุนแรงไปทั่วทุกพื้นที่ทำให้การลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลทำได้จำกัด และได้คัดเลือกมาบันทึกไว้เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของราษฎรมากที่สุด ดังนี้

#### 4.1 องค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

##### 4.1.1) การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในเรื่องการรักษาโรคนั้นพบว่า ชาวบ้านมีผู้รู้ในการดูแลรักษาชาวบ้านด้วยกันเองยามเจ็บป่วยส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เนื่องจากในอดีตการสาธารณสุขและการพยาบาลยังไม่ทั่วถึง ชาวบ้านใช้ภูมิปัญญา ความรู้ในชุมชนดูแลรักษาตนเองก่อน ปัจจุบันถึงแม้การสาธารณสุขจะเจริญมากขึ้น แต่ก็ยังพบว่ามีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังคงพึ่งพาภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้อยู่ เช่น

อำเภอทุ่งยางแดง มีหมอดำแยที่มีชื่อเสียงเรียกว่า โต๊ะบิแดและโต๊ะมุเต็ง โดยโต๊ะบิแด เป็นหมอดำแยรักษาผู้ป่วยที่เป็นผู้หญิง (ทำสู้นัดผู้หญิง นวดเส้นและทำคลอด) โต๊ะมุเต็ง เป็นหมอดำแยรักษาผู้ป่วยที่เป็นผู้ชาย (ทำสู้นัดผู้ชาย) ทั้งโต๊ะบิแดและโต๊ะมุเต็ง มีการสืบทอดโดยจิตวิญญาณ หรือที่เรียกว่า “อาอิง” มีการสืบทอดจากรุ่นก่อน เช่น กรณีที่มีแม่เป็นโต๊ะบิแด ลูกอาจไม่ได้ตั้งใจเป็นโต๊ะบิแด แต่เมื่อมีคนมาขอให้ช่วยทำคลอดให้ ก็อดไม่ได้ที่จะไปช่วยทำคลอด และกลายเป็นโต๊ะบิแดในที่สุด เพราะมีคนมาให้รักษาตลอด ซึ่งในอดีตโต๊ะบิแดเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนได้เป็นอย่างมาก ถึงแม้ปัจจุบันจะมีระบบการพยาบาลและสาธารณสุขที่ทันสมัย และชาวบ้านนิยมคลอดลูกที่โรงพยาบาล แต่ก็ยังมีการพึ่งพาโต๊ะบิแดอยู่ เช่น การนวดเส้นเพื่อเตรียมตัวสำหรับแม่ก่อนคลอด เป็นการจดทำเด็กให้อยู่ในท่าที่เหมาะสมและคลอดง่าย นอกจากนี้ การนวดเส้นยังมีผลช่วยให้น้ำนมไหลได้ดีขึ้นด้วย (นิมะเฮาะ)

อำเภอทุ่งยางแดงมีโต๊ะบิแดที่มีชื่อเสียง 2 คน คนแรกชื่อ มะเงาะ อายุประมาณ 60 ปี อยู่ที่ตำบลปากู อำเภอทุ่งยางแดง โดยมะเงาะสามารถช่วยจดทำเด็กก่อนคลอดให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม คนที่สองชื่อ เมาะนะ อายุประมาณ 60 ปี อยู่ที่ตำบลน้ำดำ อำเภอทุ่งยางแดง ก่อนข้างมีชื่อเสียง สามารถนวดยกมดลูกที่ลดต่ำให้ขึ้นมาได้ เวลาตรวจคนตั้งท้องก็ไม่เคยจับท้องคนท้องเลย

สำหรับโตะมุเต็ง ที่ตำบลปากู มีอยู่เพียงคนเดียวในอำเภอทุ่งยางแดง และพื้นที่ใกล้เคียง มีอีกคนหนึ่ง ชื่อ แบมะ (มุเต็ง) อายุประมาณ 60 ปี ปัจจุบันไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย เคยมีชาวบ้านในหมู่บ้านไปหาโตะมุเต็งที่อื่นมาเพื่อให้ทำพิธีสืบทอดให้ลูกชาย แต่พอทำแล้วเลือดออกไม่หยุด จึงโทรไปหาแบมะประเทศมาเลเซีย เพียงแค่บอกว่า เด็กถูกใคร ชื่ออะไร เลือดหยุดไหลทันที ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นว่า น่าจะเป็นเรื่องของเซตการดูแล คล้ายๆ ล้ำเซต จึงทำให้เลือดไหลไม่หยุด ปัจจุบันเวลามีคนมาหาแก แกไม่สะดวกที่จะทำให้อีก ก็นุญาตให้คนอื่นทำแทน อย่างนี้ไม่เป็นไร

นอกจากนี้ ยังพบอีกว่า วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านเกี่ยวกับการห้ามเลือดนั้น ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับผีและวิญญาณร้าย แต่ก็มีวิธีการป้องกันผีเหล่านี้ เช่น เรื่องการห้ามเลือด ให้เอาหนาม (ต้นไม้) กับสับปะรดไปไว้ใต้ถุนบ้าน เวลามีการคลอด เพื่อไม่ให้ผีมา จะได้ปลอดภัย ไม่เสียเลือด เพราะจะได้ไม่มีผีมากินเลือด

นอกจากนี้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่างยังมีหมอรักษาโรคอื่นๆ อีก เช่น ผู่อาวูโส ชื่อ อาเยาะมุ (อายุมากกว่า 80 ปี) อยู่ที่ ตำบลตะบั้ง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี สามารถรักษาโรคมะเร็งได้ และยังหมอบ้านที่มีชื่อเสียง เช่น วามะ สามารถรักษาโรคอีสุกอีใส รักษาสมุนไพร และแซโอะ เป็นหมอผี หมอของหาย หมอและผู้มีความสามารถดังกล่าวเหล่านี้ ในปัจจุบันยังมีคนมารักษาอยู่เป็นประจำ

#### 4.1.2 ภูมิปัญญาในการทำมาหากิน

##### 1) การจักสานใบเตยหนาม

ใบเตยหนามเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว จัดเป็นเตยชนิดหนึ่ง ขึ้นตามพื้นที่ชื้นแฉะที่มีดินทรายปนอยู่ หรือพื้นที่ที่มีสภาพเป็นป่า มีลำธารเล็กๆ หรือบริเวณทุ่งนา ใบของต้นเตยหนามมีลักษณะแตกกอดคล้ายกับต้นสับปะรด ใบใหญ่ หนา และยาวประมาณ 1.5 เมตร ถึง 2 เมตร ริมใบมีหนามมาก เส้นใบมีคุณสมบัติเหมาะที่จะนำมาถักสานเป็นผลิตภัณฑ์ เช่น เสื่อ กระเป๋า หมวก โดยนำใบเตยหนามมาลนไฟหรือต้ม กรีดกระดูกแกนกลางออก ใช้ไม้ไผ่ครูดหรือรีด กรีดหรือเลียดเป็นเส้นตามขนาดที่ต้องการ นำไปแช่น้ำ ตากให้แห้งสนิทโดยใช้ความร้อนจากแสงอาทิตย์ แล้วใช้ไม้ไผ่ครูดเส้นให้มีผิวมันและนุ่ม ผลิตภัณฑ์จักสานจากใบเตยหนาม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เสื่อใบเตยหนามและของใช้ทั่วไป เช่น กระเป๋า หมวก รองเท้า แผ่นรองจาน ของใส่แวนตานอกจากเตยหนามจะมีประโยชน์ในการนำส่วนของใบมาจักสานและมีประโยชน์ต่อระบบนิเวศแล้ว ยังสามารถนำส่วนต่างๆ ของต้นเตยหนามผลิตเป็นเชื้อเพลิงชีวภาพจากเศษวัสดุเหลือใช้จากการจักสานมาผสมกับเศษวัสดุอื่นๆ ในท้องถิ่น เช่น มูลวัว แกลบเผา เปลือกยางพารา น้ำมันพารา ดินเหนียว เพื่อทำเป็นแท่งเชื้อเพลิงชีวภาพทดแทนพลังงานธรรมชาติและลดการทำลายป่าได้อีกด้วย

ต้นเตยหนามถือว่าเป็นพืชที่สามารถหาได้ภายในชุมชน บ้านบือเงาะ ตำบลสาวอ อำเภอรีอเสาะ จังหวัดนราธิวาส ยังมีชาวบ้านผลิตเชื้อจากต้นเตยหนาม โดยนำใบตัดต้นเตย ที่ไม่อ่อนและไม่แก่เกินไป เอาส่วนใบที่มีอายุ 3-4 เดือน ซึ่งจะอยู่ใกล้ส่วนยอด ตัดยอดที่เล็กที่สุดทิ้ง ใช้ใบมีดกรีดหนามด้านข้าง

และบริเวณส่วนตรงกลางของใบเตยออก กรีดให้เป็นเส้นเล็กๆ ด้วยอุปกรณ์กรีดเส้นรีดเส้นด้วยไม้ไผ่จน นิ่ม จึงนำมาสานเป็นเสื่อ โดยวัสดุที่ใช้ในการจักสาน ประกอบด้วยใบเตยหนามที่แห้งแล้ว ไม้ไผ่ และ เชือกเอ็น

#### วิธีทำจักสานเสื่อ

- วางเส้นเตยเป็นเส้นยืน 2 เส้นวางด้านหน้าใบ (ผิวมัน) ขึ้นสลับหัวเตย (โคนใบ) หางเตย (ปลายใบ) เพื่อให้เสื่อมีความอ่อนนุ่มเสมอกันนำเส้นเตยสานแนวขวางอีก 2 เส้นเป็นลายขัดให้ลายขัด อยู่กึ่งกลางของเส้นยืน
- พับเส้นเตยเส้นแรกด้านขวาขึ้นแล้วสอดใต้เส้นเตยเส้นที่สองจับเส้นเตยให้ขนานกับเส้นยืน พับเส้นเตยด้านซ้ายมือ ขึ้นทับเส้นเตยเส้นที่สอง
- พับเส้นเตยด้านขวาลงมาทับเส้นขวางให้ขนานกับเส้นยืนสอดเส้นยืนเส้นใหม่ใต้เส้นเตยที่ พับลงมาให้ขนานกับเส้นยืน (เส้นเตยที่พับกลับลงมาเรียกว่าเส้นเกี่ยวเป็นเส้นเตยที่ใช้เสริมสำหรับสาน ด้านยาวของเสื่อ)
- การสานเก็บขอบเสื่อด้านข้างเรียกว่าการมัดขอบเสื่อเริ่มมัดขอบเสื่อจากด้านขวาด้วยการ พับเส้นยืนเส้นสุดท้ายขึ้น ทับเส้นยืนเส้นด้านซ้ายและสานลายขัดต่อไปให้ได้แนวของขอบเสื่อ
- สานขยายความยาวของเสื่อต่อไปอีกประมาณช่วงละ 3-5 เส้นเพราะถ้าสานช่วงละหลายเส้น เสื่อจะไม่เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า
- การสานเก็บขอบเสื่อส่วนบนเก็บเส้นเตย 2 เส้นสุดท้ายไว้สานมุมพับเส้นยืนเส้นที่ 3 สอด กลับมาทางด้านขวาปลายเส้นเตยที่เหลือเก็บไว้สานซ่อนอีกด้านของเสื่อ
- การเก็บมุมเสื่อจะพับเส้นยืนเส้นซ้ายสอดใต้เส้นยืนเส้นขวาจากนั้นพับเส้นยืนขวากลับทับ เส้นแรกที่พับอยู่
- การแกะเส้นเกี่ยวเพื่อขยายความยาวของเสื่ออีกครั้งผืนจะเริ่มจากเส้นเกี่ยวเส้นสุดท้ายด้าน ขวามือโดยดึงเส้นเกี่ยวออกจากใต้เส้นขวางที่ทับอยู่จะเห็นรอยพับที่พับไว้ตอนสานเส้นเกี่ยว
- เมื่อแกะเส้นเกี่ยวครบหมดทุกเส้นแล้วการสานเสื่ออีกครั้งผืนจะสานจากขอบเสื่อโดยสาน ลายขัดเช่นเดียวกัน
- เพื่อสะดวกในการสอดเส้นเตยเข้าตามตารางของลายขัดจะต้องตัดปลายเส้นเตยให้แหลม และสอดเข้าในตาราง 4-6 ช่อง
- สานเก็บมุมเสื่อทั้ง 2 ด้านโดยใช้วิธีเดียวกับการเก็บมุมครึ่งผืนแรก
- เสื่อเตยที่สานเก็บมุมเสร็จสมบูรณ์แล้ว

การจักสานเสื่อใบเตยหนามถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านที่นิยมสานเพื่อใช้สอยใน ชีวิตประจำวันมากกว่าจำหน่าย เสื่อที่ได้สามารถนำมาปูเป็นที่นอนและปูเวลานั่งกับพื้น และตกแต่ง บ้านเรือน เป็นต้น นอกจากนี้ยังสานเป็นวัสดุที่ใช้บรรจุสิ่งของได้อีกด้วย ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ปัจจุบันยัง จำกัแต่คนรุ่นก่อนแต่สำหรับคนรุ่นใหม่ยังไม่รู้จักมากนัก ในพื้นที่บ้านบือจะชาวบ้านจำนวนน้อยมากที่ ยังจักสานใบเตย แต่การนำใบเตยหนามมาใช้ประโยชน์ยังช่วยให้ชาวบ้านดูแลรักษาพื้นที่ชุ่มน้ำ ทั้งริม

คลองและในพรุที่มีต้นเตยหนามขึ้น ช่วยให้เกิดการอนุรักษ์และจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรให้ชนคนรุ่นหลัง

## 2) การลอกใบจาก<sup>1</sup>

ต้นจาก มีลำต้นอยู่ใต้ดินเป็นกลุ่มกอ เรียกว่า “หินจาก” มีใบแทงขึ้นมาเป็นกอ ใบเป็นใบประกอบขนาดใหญ่ มีใบย่อยเรียงคล้ายขนนก ดอกมีสีเหลืองแสด ช่อดอกหรือเรียกว่า “นกจาก” เป็นวงแหวนออกมาระหว่างกาบใบที่อยู่ใต้ดิน หรือเรียกว่า “พอนจาก” ผลมีสีน้ำตาลเข้มเปียจรวมกันเป็นกระจุกเรียก ทะลาย หรือ “โหม่งจาก” ต้นขยายพันธุ์โดยการแตกหน่อจากกอหนึ่งเป็นอีกกอหนึ่ง และเมล็ด ซึ่งเมื่อผลแก่จัดจะหลุดร่วงจากทะลายลอยตามน้ำไปติดตามตลิ่งหรือหาดเลนแล้วแตกหน่อออกรากเติบโตเป็นต้นใหม่ได้ ต้นจากจะออกลูกเมื่ออายุประมาณ 4-5 ปี และสามารถปาดวง หรือเรียกว่า “ปาดตาล” เพื่อนำน้ำหวานมาทำเป็นน้ำตาลจาก ซึ่งให้ผลผลิตได้ดีเมื่ออายุประมาณ 6-7 ปี

บ้านสะบือรังบารู ม.5 ตำบลไทรทอง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี พื้นที่ราบ มีแม่น้ำไหลผ่านลงสู่ทะเลและมีป่าจากที่อุดมสมบูรณ์ตลอดริมคลองทั้งสองฝั่ง เป็นที่อนุบาลและที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหลายชนิด เช่น ปูดำ ปูแสม หอยนางรม ปลา

ต้นจาก ภาษามลายูเรียก ปาฮอนนีเปาะห์ เป็นพืชตระกูลปาล์มจัดเป็นพืชป่าชายเลนชั้นใน โดยจะขึ้นกระจายบริเวณปากแม่น้ำและริมสองฝั่งคูคลองที่น้ำทะเลขึ้นถึงหรือบริเวณน้ำกร่อย สามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินเลนค่อนข้างแข็งและเหนียวจัด ทนต่อความเค็มของดิน น้ำ และแสงแดด ได้ดี



ภาพที่ 4-1 สภาพภูมินิเวศป่าจาก บ้านสะบือรังบารู ตำบลไทรทอง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี

### วิธีการลอกใบจาก

#### ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกยอดจากและการตัดยอดจาก

การคัดเลือกยอดจากต้องเลือกยอดจากที่สมบูรณ์ที่สุด มีความยาวประมาณ 4 เมตรขึ้นไป หรือต้องปล่อยยอดจากเติบโตในระยะเวลาประมาณ 2 เดือนกว่า ถึงจะตัดยอดจากมาใช้ประโยชน์ได้ ส่วน

<sup>1</sup> ที่มา: สัมภาษณ์นายตอเฮ สีมิง และนายมะยาก็ สีมิง ชาวบ้านพ่อเทพหรือบ้านสะบือรังบารู ต.ไทรทอง อ.ไม้แก่น จ.ปัตตานี

การตัดยอดจาก ต้องตัดให้เฉียง เก็บใบที่เหลือไว้ให้แตกใบอยู่กับลำต้น เป็นการรักษาความสมบูรณ์ของต้นจาก ถ้าหากเราตัดทั้งยอดโดยไม่เก็บใบจากไว้ จะทำให้ยอดนั้นตาย

#### ขั้นตอนที่ 2 การสับยอดจากหรือทางจาก

หลังจากตัดยอดมาแล้ว นำยอดจากหรือทางจากมาทำการสับเพื่อแยกเฉพาะใบจาก แต่ละยอดจะได้จำนวนใบจากไม่เท่ากัน อยู่ที่ความยาวและความอุดมสมบูรณ์ของต้นจาก เช่นความยาวประมาณ 5-6 เมตร จะได้ใบจากประมาณ 50 ใบ

#### ขั้นตอนที่ 3 การลอกใบจาก

เมื่อทำการสับยอดจากหรือทางจากเพื่อแยกเฉพาะใบแล้ว นำใบจากมาทำการลอก ใบจาก 1 ใบ มีเนื้อจาก 2 ข้าง การลอกใบจากอาจจะต้องใช้ความสามารถเฉพาะตัวด้วย จะต้องมีการฝึกฝนก่อน ถ้าไม่ชำนาญ จะทำให้เนื้อใบจากฉีกขาดหรือลอกเนื้อใบจากออกมาไม่หมด



ภาพที่ 4-2 การลอกจาก

#### ขั้นตอนที่ 4 การตากแดดหรืออบแห้ง

เมื่อลอกใบจากเสร็จแล้ว นำเนื้อใบที่ลอกได้มาตากแดด โดยเรียงเป็นแผ่นซ้อนกัน หากแดดร้อนจะตากแค่วันเดียว ถ้าหากแดดไม่ร้อนมาก อาจจะต้องใช้ 2 วันให้ใบจากแห้งได้ที่ กรณีช่วงฤดูฝน จะต้องเอาใบจากนำไปอบ แต่ชาวบ้านมักจะใช้วิธีตากแดดเพราะทำให้ใบจากแห้งมีกลิ่นหอมมากกว่าการอบ



ภาพที่ 4-3 การตากใบจากให้แห้ง

### ขั้นตอนที่ 5 การจำหน่าย

เมื่อตากแดดเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะมาทำการมัดๆละ 100 ใบ เพื่อนำไปขาย โดยจะแยกเป็น 2 ประเภท คือ ใบยาวและใบสั้น ใบยาวจะได้ประมาณ 200-400 มัด ใ้ราคา 13-15 บาท ส่วนใบสั้นจะได้ประมาณ 100-200 มัด ใ้ราคา 10-11 บาท การจำหน่ายส่วนใหญ่แม่ค้าคนกลางจะมารับซื้อถึงที่บ้าน

ปัญหาและอุปสรรคในการลอกใบจากมีบ้างแต่ไม่มากนัก เช่น การลอกใบจากออกไม่หมดหรือใบจากเสีย ภาษามลายูเรียกว่า ซียง และในช่วงฤดูฝน ไม่สามารถตากแดดได้ ใบจากจะเป็นสีแดง ใบจากไม่สวย

### 3) การทำน้ำส้มจาก

นายตอเฮ ลีมีง เล่าว่าการทำน้ำส้มจากนั้นมีประวัติความเป็นมามาจากชายหนุ่มเลี้ยงวัวคนหนึ่ง ทุกๆวัน เขาจะต้องพาวัวเดินผ่านป่าจาก วัวมักจะเดินชนลูกจาก เขาจึงตัดลูกจาก จากนั้นเขาสังเกตเห็นว่าหลังจากที่เขาตัดลูกจากออก จะมีน้ำจากดอกจากหยดออกมา เขาจึงเอาขวดมารองไว้ แล้วลองไปหมักไว้เป็นน้ำส้ม จากการลองหมักน้ำส้มจาก ทำให้เขารู้ว่าต้นจากหรือดอกจากสามารถนำมาผลิตเป็นน้ำส้มจากได้



ภาพที่ 4-4 ป่าจากริมน้ำสายบุรี

### การทำน้ำส้มจากมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

#### ขั้นตอนที่ 1 คัดเลือกต้นจาก

การคัดเลือกต้นจากที่จะทำน้ำส้มจากนั้น จะต้องเป็นต้นจากที่อุดมสมบูรณ์ ไม่มีการตัดยอด มีก้านดอกที่เพิ่งออกลูกได้ไม่นาน แล้วเริ่มโยกหรือเขย่าก้านดอกจากประมาณ 1 เดือน โยกทุกวันจนกว่าก้านดอกจะอ่อนลงให้มากที่สุด เพื่อให้ก้านดอกเก็บน้ำได้มากที่สุด หากไม่มีการโยกหรือเขย่า จะทำให้ก้านจากแข็งและได้น้ำส้มน้อยหรืออาจจะไม่มีน้ำส้มออกมาเลย



ภาพที่ 4-5 ก้านจากที่จะเอาน้ำส้ม

#### ขั้นตอนที่ 2 การตัดลูกจาก

1 เดือนผ่านไป ลูกจากโตขึ้นพอประมาณ ก้านดอกจากอ่อน หลังจากนั้นจะทำการตัดลูกจากออกไป ให้เหลือแค่ก้านดอกอย่างเดียว วิธีตัดก้านดอกจะต้องตัดให้เฉียง ตัดจากด้านในออกมาด้านนอก เมื่อตัดเสร็จแล้ว กดก้านดอกให้โค้งลง แล้วใช้ลวดหรือเชือกมาผูกไว้กับไม้ที่ปักในดินในระดับที่เหมาะสม ใช้เคียว (ชาตะ) กรีดหรือตักแต่งก้านจาก 2-3 ครั้ง ในส่วนที่ตัดลูกจากออกไป กรีดบางๆ เพื่อให้น้ำส้มออกมาและไหลเร็ว หากกรีดหนาเกินไปจะทำให้ น้ำส้มออกช้าและแห้งไปในที่สุด

#### ขั้นตอนที่ 3 การรองน้ำส้มจากและการเก็บน้ำส้ม

หลังจากมีการตักแต่งหรือกรีดก้านดอกจากเรียบร้อยแล้ว นำขวดพลาสติกมารองไว้ โดยผูกไว้กับก้านดอกจาก จากนั้นจะเก็บน้ำส้ม 2 ช่วง คือ ช่วงเช้าและ/หรือช่วงเย็น



ภาพที่ 4-6 การรองน้ำส้มจากก้านดอกจาก

#### ขั้นตอนที่ 4 การหมัก

เมื่อได้น้ำส้มจากแล้ว จะนำมาทำการหมัก โดยใส่ถังหรือโอ่ง ใส่จนเต็มแล้วปิดฝาภาชนะ การหมักจะใช้ระยะเวลาประมาณ 40-45 วัน เพื่อให้แอลกอฮอล์หมดไปก่อน จึงจะเปิดเพื่อจำหน่ายได้ หากมี

การดื่มในช่วงไม่ถึงเวลา จะทำให้เกิดอาหารมีเนมาได้ และยังขัดต่อศาสนบัญญัติของศาสนาอิสลามได้ ในการหมักนั้นห้ามมีการเปิด-ปิด ฝาภาชนะบ่อยๆ เพราะจะทำให้น้ำสัมผัสหรือไม่มีความเปรี้ยวทันที

#### เทคนิคการผสมเพื่อทำเป็นยาสมุนไพรร

1. โดยการเอาน้ำส้มจากหมักผสมกับลูกอินทผลัม หมักไว้ประมาณ 7 วัน ปิดฝาภาชนะให้สนิท (ยิ่งเก็บนาน จะยิ่งดี เพราะน้ำส้มจะเข้าไปในเนื้ออินทผลัมด้วย) แล้วนำมากิน วันละ 2 ครั้งๆละ 1 เม็ด อาจจะกินช่วงเช้ากับช่วงเย็น

2. เอาน้ำส้มจากมาผสม โดยใส่น้ำส้มจากในสัดส่วนที่เหมาะสม (ครึ่งแก้ว) ใส่น้ำตาลทราย 1 ช้อนชา ใส่เกลือ 2-3 ก่อน แล้วค่อยๆดื่มหรือจิบ และยังสามารถกินกับผลไม้ได้ เช่น มะละกอ ฝรั่ง ชมพู เป็นต้น

น้ำส้มจากมีสรรพคุณหลายประการ สามารถแก้โรคความดัน แก้อาการไอ แก้โรคเบาหวาน (ข้อมูลจากชาวบ้านที่รับซื้อน้ำส้มจากประจำ ยังไม่มีการยืนยันทางการแพทย์) และสามารถนำไปใช้ปรุงอาหารได้ คำเตือน: หากประทานบ่อยๆจะทำให้ความดันลดลงอย่างรวดเร็ว

#### 4) การฟื้นฟูอนุรักษ์บ่อดักปลา<sup>2</sup>

พื้นที่บ้านบราโอ หมู่ที่ 1 ตำบลประจัน อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและหัตถกรรมปลายนาจะขุดบ่อดักปลาไว้กินในเทศกาล ข้าวใหม่ปลามัน ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีกินข้าวใหม่ และเมาลิกเป็นต้น เป็นวิถีชีวิตที่คนเฒ่าคนแก่ได้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ต่อมามีกลุ่มผู้ใหญ่ในหมู่บ้านเห็นความสำคัญและได้อนุรักษ์บ่อดักปลาไม่ให้หายไปจากวิถีชีวิตของคนบ้านบราโอ กลุ่มเยาวชนรักษำบ้านเกิด บ้านบราโอจึงได้มาสานต่อแนวคิดนี้ เพื่อไม่ให้วิถีชีวิตดั้งเดิมและเพื่อความมั่นคงทางด้านอาหารสำหรับคนในพื้นที่ เป็นการร่วมมือระหว่างเยาวชนบ้านบราโอกับกลุ่มผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน

การฟื้นฟูบ่อดักปลา เป็นการซ่อมแซมโดยการขุดลอกบ่อดักปลาให้ลึกขึ้นไม่เกิน 3 เมตร ความยาว ความกว้าง ตามรูปแบบของบ่อดักปลา เพราะบ่อดักปลาที่เป็นบ่อเก่าไม่มีรูปแบบตายตัว รูปแบบเดิมมักเป็นวงกลมหรือเป็นสี่เหลี่ยมพื้นผ้า เป็นต้น ถ้าเป็นรูปแบบใหม่ จะเป็นสี่เหลี่ยมส่วนใหญ่ รูปแบบของบ่อดักปลาบ้านบราโอมี 2 รูปแบบ คือ บ่อดักปลาเก่า และ บ่อดักปลาใหม่ ปัจจุบันบ่อดักปลาบ้านบราโอ มีทั้งหมด 54 บ่อ บ่อเก่า 30 บ่อ บ่อใหม่ 24 บ่อ

การฟื้นฟู อนุรักษ์ บ่อดักปลา เป็นการรักษาวิถีชีวิตพื้นบ้านไว้ให้ลูกหลานรุ่นต่อไปได้เรียนรู้จากสิ่งที่เราได้ทำในวันนี้ การอนุรักษ์บ่อดักปลา เราทำไปพร้อมกับกำรอนุรักษ์พันธ์ปลาท้องถิ่น พันธ์ไม้ท้องถิ่น เพื่อเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน และเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่านกต่างๆ

การวิดบ่อดักปลา ตั้งแต่สมัยก่อนจนถึงปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปมาก อย่างเช่น สมัยก่อน เขาใช้ แมลง ที่ทำจากกาดตันหมาก มาเป็นที่ตักน้ำ หลังจากนั้นเขาก็เริ่มมาใช้ปั๊บลและต่อมาก็กลายมาเป็น

<sup>2</sup> โดย อุสมาน ดามิ กลุ่มเยาวชนรักษำน้ำสายบุรี

ท่อพญานาค จนถึงปัจจุบัน ชนิดของปลาในบ่อดักปลาที่ทำการวิจัยมา ได้แก่ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลากระดี่ ปลาน้ ปลาไหล และปลากัด

## 5) การทำกรือโปะหรือปลาลอกกรือโปะ (ข้าวเกรียบปลาสด)

กรือโปะ ถือได้ว่าเป็นอาหารชนิดหนึ่งที่นิยมรับประทานกันในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นของดีที่ขึ้นชื่อในจังหวัดปัตตานีและนราธิวาส ที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ข้าวเปรียบปลาสดมีขั้นตอนไม่ยุ่งยาก ดังต่อไปนี้

1. ปลาที่จะนำมาทำเป็นกรือโปะ เช่น ปลาหลังเขียว ปลาทู เป็นต้น จะเป็นปลาหลายชนิดนำมาผสมกันก็ได้

2. ล้างปลาให้สะอาด แล้วแกะเอาเฉพาะเนื้อมาสับหรือเอามาบดพร้อมส่วนผสม เช่น แป้งมันเกลือ น้ำตาลทราย คลุกเคล้าให้เข้ากัน ขั้นตอนนี้สำคัญมากเพราะหากใส่แป้งมันมากเกินไป จะทำให้ข้าวเกรียบแข็ง หากใส่ปลาปลามากกว่าแป้งจะทำให้ข้าวเกรียบร่อยยิ่งขึ้น



ภาพที่ 4-7 ขั้นตอนการคลุกเคล้าส่วนผสมปลาและเครื่องปรุงให้เข้ากันและละเอียด

3. จากนั้นเมื่อผสมอย่างละเอียดแล้วนำมาแบ่งเป็นก้อนๆละ 1 กิโลกรัม แล้วกลิ้งให้เป็นเส้นตามขนาดที่ต้องการ หรือ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5 ซม ความยาวประมาณ 25 ซม.



ภาพที่ 4-8 ขั้นตอนการแบ่งเนื้อปลาเป็นก้อนๆแล้วกลิ้งให้ได้ตามขนาดที่ต้องการ

4. นำลงไปต้มในน้ำเดือดประมาณ 10 นาที



ภาพที่ 4-9 นำกรือโปะที่กลึงแล้วนำไปต้ม

5. นำกรือโปะที่ต้มเสร็จแล้ว มาวางไว้บนแคร่ โดยใช้พัดลมเป่าเพื่อระบายความร้อน



6. นำกรือโปะไปบรรจุใส่ถุงพลาสติกพร้อมจำหน่ายต่อไป (ขายอันละ 20 บาท)



ภาพที่ 4-10 การทำบรรจุภัณฑ์กรือโปะ

### 4.1.3 ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ

#### 1) วังปลา

วังปลา เป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของชุมชนริมน้ำสายบุรี เช่นที่บ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอราษีไศล และบ้านจาร์จาดอง ตำบลท่าธง อำเภอราษีไศล จังหวัดยะลา ชาวบ้านเล่าว่าแต่เดิมแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีวังปลาอยู่หลายแห่งในแม่น้ำสายบุรีบริเวณบ้านกือเม็งมีวัง (ลูโปะ) เช่น ลูโปะเยะ ลูโปะสโตร์ ลูโปะปิยง ส่วนที่บ้านจาร์จาดอง เช่น ลูโปะตาดง ลูโปะซอเล็ง ลูโปะมือบา ลูโปะตอเยะ ลูโปะกือราฟี ลูโปะกาแม ลูโปะซือแปรง เป็นต้น ในอดีต ชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำจะช่วยกันดูแล มีกฎกติกาห้ามปรามการทำประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่มีจริยธรรม แต่ละวังจะมีเรื่องราวเล่าขานเกี่ยวกับพระเจ้าและมีข้อห้ามต่างๆ

ชาวบ้านจะทำประมงในวังโดยใช้เครื่องมือประเภทอวน (ปูกะ) แห (ยาลอ) เบ็ดราว (ฆาวา) ในฤดูแล้ง ฦวมก (ยาแป) เบ็ด (ง) และบุญ เป็นต้น เกือบทุกครอบครัวในหมู่บ้านมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำประมงในแม่น้ำ ประมาณ 8-9 เดือน/ปี สัตว์น้ำที่จับได้ส่วนใหญ่ได้แก่ปลาตะเพียน ปลาเกือแม ปลาชะบามา ปลาเกือเลาะ อุแดกาเลาะ และปลาน้ำจืดทั่วไป เป็นต้น ต่อมาเมื่อชาวบ้านจากนอกพื้นที่เข้ามาหาปลาและจับสัตว์น้ำในวังต่างๆ มีการทำประมงผิดกฎหมายโดยใช้ยาเบื่อ ช็อตด้วยไฟฟ้า ใช้ระเบิด และไม่ยอมเคารพกติกาข้อห้ามของชุมชน ทำให้สัตว์น้ำในวังหรือลูโปะลดจำนวนลง กระทั่งต่อการหาปลาของชาวบ้าน จึงเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ ทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาวังปลาขึ้นมาใหม่ใน 2 หมู่บ้าน โดยมีกิจกรรมเลี้ยง/ปล่อยปลาท้องถิ่น อนุรักษ์พันธุ์ไม้ชายน้ำ สร้างกลุ่มเฝ้าระวัง และกำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์วังปลา เป็นต้น และมีการขยายเครือข่ายวังปลาไปยังชุมชนริมน้ำอื่นๆ ต่อไปในอนาคต

#### 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการป่าจาก

แม่น้ำสายบุรีบริเวณใกล้ปากแม่น้ำเป็นระบบนิเวศน้ำกร่อย ริมฝั่งมีป่าจากขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านในท้องถิ่นจึงรู้จักคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากต้นจากมานาน เช่น ยอดอ่อนจากต้นจากใช้ทำใบจากแห้งผกกับยาเส้นสูบแทนบุหรี่ ใบแก่ใช้ทำตับจากมุงหลังคาบ้าน ผลจากใช้รับประทานเป็นอาหาร น้ำจากงวงจากใช้ทำน้ำส้มจากและน้ำตาลจาก และใช้ทำยารักษาตาอักเสบได้ ที่สำคัญยิ่งก็คือป่าจากเป็นแหล่งอาศัยและหลบภัยของสัตว์ป่าและสัตว์น้ำหลากหลายชนิด เช่น ปูดำ ปูแสม นาก นกน้ำ ปลา กุ้ง ฯลฯ ซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาของพื้นที่ชายฝั่ง รวมทั้งช่วยยึดตลิ่งให้มีความมั่นคง ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำการประมงที่บ้านกาแลรายอ (บ้านท่าพระยา) ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี จะช่วยกันดูแลรักษาป่าจากเอาไว้และเลือกบริเวณที่มีจากมากเป็นทำเลสำหรับเป็นท่าจอดเทียบเรือ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าป่าจากช่วยยึดตลิ่งไม่ให้พัง ป่าจากทำให้แม่น้ำลึกอยู่ได้นานโดยไม่ต้องขุดลอก และมีสัตว์น้ำให้จับได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่นี่ยังรอดได้แม้จะไม่ร่ายเพราะป่าจากเป็นทุนทรัพยากรของท้องถิ่น

### 3) การป้องกันตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่ง

ตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่งเป็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มน้ำที่น้ำกังวลอีกประการหนึ่ง และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากในช่วง 30 ปีมานี้ แม่น้ำมีแนวโน้มกว้างขึ้นกว่าเดิม ดินเลนมากขึ้น รูปร่างของแม่น้ำเปลี่ยนไป รวมทั้งคุณภาพและปริมาณของน้ำตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงบริเวณปากน้ำและบริเวณชายฝั่ง เรือกสวนไร่นาของชาวบ้านริมตลิ่งเสียหายจำนวนมากและมีความเสี่ยงเพิ่มขึ้น บางพื้นที่ซึ่งมีการเซาะพังมาก ทางราชการจะเอาก้อนหินมาทิ้งยึดเอาไว้ด้วยตาข่ายเพื่อป้องกันและชะลอการเซาะพัง ชายฝั่งบริเวณปากแม่น้ำจะมีแนวเขื่อนหินกันทรายป้องกันปากแม่น้ำดินเลน แต่ตามแนวชายหาดจะสังเกตพบเขื่อนหินสร้างเรียงเป็นระยะๆ ตั้งฉากกับแนวชายฝั่งเพื่อป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง การก่อสร้างโครงสร้างเหล่านี้ต้องใช้งบประมาณมากจึงทำได้จำกัด

ชาวบ้านมีข้อสังเกตว่าในแม่น้ำมีการดูดทรายมาก บริเวณชายน้ำริมตลิ่งมีการบุกรุกทำลายป่าและต้นไม้ริมน้ำตามธรรมชาติ เพื่อปลูกยางพาราและทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ทำให้น้ำไหลแรงขึ้น การกัดเซาะตลิ่งมากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางคนคิดว่าอาจมีสาเหตุมาจากการพัฒนา เช่น การสร้างท่าเทียบ คันดิน หรือประตูกันน้ำ เกิดการกักเก็บตะกอนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพруд แหล่งน้ำสาขากับแม่น้ำสูญเสียสมดุลของปริมาณตะกอน แม่น้ำมีตะกอนไม่พอที่จะไปซ่อมแซมตลิ่งตามธรรมชาติ ส่วนในพрудและแหล่งน้ำสาขามีตะกอนมากเกินไปจนเกิดการตื้นเขิน ทำให้ความจุในการกักเก็บน้ำน้อยลง มีความเสี่ยงในการเกิดน้ำท่วมมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำก็รู้จักเรียนรู้ และมีวิธีการจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ด้วยการปลูกต้นไม้เป็นแนวป่าธรรมชาติ เพื่อกันตลิ่งพัง นอกจากนี้ ชาวบ้านยังต้องรู้จักเลือกทำเลสร้างบ้าน และการทำท่าเทียบเรือด้วย เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเกิดผลกระทบ

### 4) การจัดการน้ำ

ภูมิปัญญาการจัดการน้ำที่เกิดขึ้นจากชาวบ้าน ทำประปาภูเขา แนวคิดมาจากชาวบ้านคนหนึ่งใช้ไม้ไผ่ทำเป็นท่อส่งน้ำจึงดัดแปลงมาใช้เป็นท่อพลาสติกแทนเพื่อให้อายุการใช้งานนานขึ้น เช่นที่บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส ซึ่งอยู่ในเขตนิคมสุคีริน ได้บุกเบิกพื้นที่ ก่อสร้างสร้างสวนผลไม้ เป็นชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ มีสายน้ำลำธารที่ยังมีความเป็นธรรมชาติ ชาวบ้าน 8 ครอบครัวรวมกลุ่มกันทำประปาภูเขาโดยการทำท่อพลาสติกส่งน้ำจากลำธารบนภูเขาลงมาที่หมู่บ้านข้างล่าง ใช้วิธีการง่ายๆ คือ ขันแรกช่วยไปสำรวจทำเลที่จะกันเป็นท่าบกกักน้ำโดยใช้ก้อนหินและวัสดุในท้องถิ่นเสร็จแล้วก็ต่อท่อส่งน้ำลงไปจนถึงขนาด 200 ลิตร (ถังน้ำมัน) ซึ่งมีตาข่ายบู้ไว้ที่ปากถังเพื่อกรองเศษตะกอนและใบไม้ จากนั้นน้ำที่ผ่านการกรองแล้วก็ถูกส่งไปเก็บไว้ที่ถังเก็บน้ำ ก่อนที่จะกระจายผ่านท่อไปใช้ตามครัวเรือน ในบ้าน น้ำส่วนหนึ่งระบายลงในบ่อเลี้ยงปลาริมบ้าน หลังจากนั้นก็ระบายต่อไปเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรมข้างบ้าน ก่อนปล่อยลงไปในแหล่งระบายน้ำตามธรรมชาติ

## 5) การจัดการป่าชุมชน

ชุมชนส่วนใหญ่มีป่าสำหรับใช้สอยสารพัดประโยชน์เป็นของตนเองมาแต่ดั้งเดิม การดูแลป่าชุมชนมักใช้วิธีจัดการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบให้ตระกูลต่างๆในชุมชนดูแล รักษา และใช้ประโยชน์ ตามกฎระเบียบ ข้อห้ามและความเชื่อต่าง ๆ ผ่านคำสั่งสอนของผู้อาวุโส ป่าชุมชนจึงอาจมีทั้งป่ายางเก่าแก่ สวนลองกอง สวนทุเรียน และป่าไผ่ เป็นต้น มีพื้นที่ป่าสมบูรณ์ให้น้ำเลี้ยงคลองธรรมชาติให้ชุมชนได้ใช้สอย เช่นที่ป่าชุมชนกาลอ ช่วงสัมปทานป่าไม้ป่าชุมชนมักจะถูกประกาศเป็นพื้นที่สัมปทานทำไม้ทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชน ชาวบ้านก็จะรวมตัวเป็นกลุ่มอนุรักษ์เพื่อคัดค้านป้องกันไม่ให้บริษัทตัดไม้ในเขตป่าชุมชน ปัจจุบันป่าชุมชนแต่ละแห่งมักจะมีกลุ่มอนุรักษ์และมีข้อตกลงที่จะร่วมกันดูแล รักษาป่า และเริ่มมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อดูแลป่าชุมชนร่วมกัน

## 4.2 องค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ส่วนนี้จะกล่าวถึงองค์ความรู้ของชุมชนที่อยู่กับทรัพยากร ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรมายาวนาน เห็นการเปลี่ยนแปลงเห็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และในช่วงของการทำวิจัยก็ได้ใช้การวิจัยเชิงนโยบายศึกษารวบรวมประมวลความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรที่ดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรการเกษตร (นาไร่) ทรัพยากรประมง ชายฝั่ง มาวิเคราะห์สังเคราะห์ และจัดทำเป็นข้อเสนอต่อองค์กร หน่วยงาน และผู้บริหารในท้องถิ่นในวาระโอกาสต่างๆที่อำนวยรายละเอียดใน เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ และคณะ (2556)

ในเอกสารบทนี้จะอธิบายถึงองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากร ตลอดจนสถานการณ์การใช้ การบริหารจัดการ และประเด็นขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี

### 4.2.1 ทรัพยากรที่ดิน

#### 1) สภาพปัญหา

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีที่ดินรวม 2,008,600 ไร่ เป็นพื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง 357,787.50 ไร่ พื้นที่เกษตร 1,199,887.50 ไร่ ป่าไม้ 433,400.00 ไร่ แหล่งน้ำ 17,075 ไร่ ที่เบ็ดเตล็ดหลายประเภทรวมกันอีก 35,106.25 ไร่

ตารางที่ 4-1 การใช้ที่ดินสามจังหวัดชายแดนใต้

| การใช้ที่ดิน          | 2530     |              |        | 2550     |              |        |
|-----------------------|----------|--------------|--------|----------|--------------|--------|
|                       | ตร.กม.   | ไร่          | ร้อยละ | ตร.กม.   | ไร่          | ร้อยละ |
| ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง | 523.22   | 327,012.50   | 16.28  | 572.46   | 357,787.50   | 17.51  |
| พื้นที่เกษตร          | 1,813.79 | 1,133,618.75 | 56.44  | 1,919.82 | 1,199,887.50 | 58.72  |
| ป่าไม้                | 821.95   | 513,718.75   | 25.58  | 693.44   | 433,400.00   | 21.21  |
| แหล่งน้ำ              | 14.69    | 9,181.25     | 0.46   | 27.32    | 17,075.00    | 0.84   |
| เบ็ดเตล็ด             | 40.11    | 25,068.75    | 1.25   | 56.17    | 35,106.25    | 1.72   |
| รวม                   | 3,213.76 | 2,008,600.00 | 100    | 3,269.22 | 2,043,256.25 | 100    |

สำหรับการจัดการที่ดินในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในหลายพื้นที่ก็เกิดปัญหามายาวนาน ในจังหวัดนราธิวาสพื้นที่อำเภอปาเาะจะมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติบูโด-สุไหงปาตีทับพื้นที่ชาวบ้าน พื้นที่ตำบลกะลุวออำเภอเมืองประสบปัญหาเรื่องที่ดินทำกินติดกับเขตอุทยานแห่งชาติ ตำบลโคกเคียนประสบปัญหาแนวเขตกับที่ดินสาธารณประโยชน์ และในตำบลสุคีรินอำเภอสุคีรินพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่นิคม ประสบปัญหาที่ดินของชาวบ้านไม่มีเอกสารสิทธิ์

จังหวัดยะลา พื้นที่อำเภอยะหาประสบปัญหาที่ดินติดอยู่ในเขตป่าสงวน ชาวบ้านไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์ พื้นที่ตำบลลำพะยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา จะมีโครงการชลประทานขนาดกลางที่จะเข้ามาสร้างอ่างเก็บน้ำ

ในพื้นที่การเกษตรที่อุดมสมบูรณ์เพื่อนำมาใช้ในการเกษตร พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ดินสาธารณะประโยชน์ (ที่ราชพัสดุ) เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนานใช้ในการเลี้ยงสัตว์ และทำการเกษตร พื้นที่สาธารณะประโยชน์เขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลาและอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ประสบปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่พรุเสื่อมโทรม ทรัพยากรสัตว์น้ำและพันธุ์พืชสูญหาย ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง มีการบุกรุกที่ดินจากกลุ่มผู้มีอำนาจเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ไม่เหมาะสมกับระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมใกล้เคียง ซึ่งปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาทำให้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน

จังหวัดปัตตานี พื้นที่ที่ประสบปัญหา ได้แก่ พื้นที่ตำบลตะโล๊ะดือ-รามันทั้ง 6 หมู่บ้าน และตำบลกะบุรี อำเภอกะพ้อ จังหวัดปัตตานี ใน 4 หมู่บ้าน พื้นที่ที่ดินติดกับป่าสงวนแห่งชาติ เขตพื้นที่ชายฝั่งอำเภอไม้แก่น ประสบกับปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง ที่ดินใช้ประโยชน์ไม่ได้ การกว้านซื้อที่ดินโดยกลุ่มนายทุนปัญหาน้ำเค็มและปัญหาน้ำเปรี้ยว การระบายน้ำจากพรุบาเจาะ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังปัญหาการกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร ปัจจุบันมีการกว้านซื้อที่ดินทั้งโดยนายทุนไทยและนายทุนต่างชาติมากยิ่งขึ้นโดยได้ขยายตัวมาในพื้นที่ราบ พื้นที่พรุ เพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสร้างอาคารสิ่งก่อสร้าง ปลูกลำไย ยกร่องปลูกยาง แม้กระทั่งพื้นที่ภูเขาที่บุกเบิกพื้นที่ปลูกยางกันอย่างกว้างขวางซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

กล่าวโดยรวมปัญหาที่ดินในสามจังหวัดชายแดนใต้มีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ สรุปประเด็นปัญหาได้ 6 ลักษณะ ได้แก่ 1) ปัญหาแนวเขต ขัดแย้งกันระหว่างที่ดินของรัฐและของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศเขตป่าไม้ทับที่ชุมชน 2) ปัญหาการนำที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนใช้ร่วมกันไปเป็นของส่วนบุคคลหรือกลุ่มคน 3) ปัญหาการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมทำลายสภาพแวดล้อมจนที่ดินเสื่อมสภาพใช้ทำการเกษตรไม่ได้ 4) ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ไม่สอดคล้องกับศักยภาพของที่ดิน 5) ปัญหาดินถล่ม ทั้งในบริเวณพื้นที่ภูเขาสูง และพื้นที่ชายตลิ่ง และ 6) ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งมีปัญหาแทบทุกพื้นที่ตั้งแต่อำเภอตากใบจังหวัดนราธิวาสจนถึงอำเภอหนองจิกจังหวัดปัตตานี

ตารางที่ 4-2 ตัวอย่างพื้นที่และประเด็นปัญหาที่ดินใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

| พื้นที่                           | ประเด็นปัญหา                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | ผลกระทบ                                                                                                                                      |
|-----------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| พื้นที่นิคมสร้างตนเองสุคริพ       | 1.แนวเขตทับซ้อนระหว่างสมาชิคนิคมในบริเวณที่แบ่งยังไม่ครบ 18 ไร่ พื้นที่กันไว้เป็นป่า 20 %<br>2.ปักหมุดดาวเทียมคลาดเคลื่อน เนื่องจากเป็นพื้นที่ลาดชัน แบกหลักเขตไม่ไหว เหนื่อยถึงจุดไหนปักหลักตรงนั้น<br>3.ชุมชนขยายตัว จำนวนคนเพิ่มขึ้นทำให้มีการรุกล้ำพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น ก่อนกระแสยางพารา มีการสัมปทานเหมืองทอง ปลูกผลไม้ ยางพาราและปาล์ม<br>4.การถอนสภาพนิคม | กระทบราษฎร 5 ตำบล 1 อำเภอ ราษฎร 1,400 ครอบครัว โดย<br>1.ขัดแย้งระหว่างสมาชิก<br>2. บุกเบิกพื้นที่ใหม่<br>3.ชาวบ้านวิตกกังวล ประเด็นไม่ชัดเจน |
| พื้นที่ชุมชนเทือกเขาบูโด (บาเจาะ) | 1. อุทยานแห่งชาติทับตี<br>2. ป่าสงวนทับตี<br>3. ที่ดินนอกเขตป่าที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์                                                                                                                                                                                                                                                                             | กระทบ 86 หมู่บ้าน 25 ตำบล 1 อำเภอ 3 จังหวัดชายแดนใต้ เนื้อที่ประมาณ 148,446 ไร่                                                              |

| พื้นที่                                             | ประเด็นปัญหา                                                                                                                                                                                                                                                                                                | ผลกระทบ                                                                                                                                                                                                                                                |
|-----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | ราษฎร 16,691 ครัวเรือน<br>- ป่าสงวนทับที่ ม.1 ต.มะรือโบ<br>ตก                                                                                                                                                                                          |
| พื้นที่อำเภอไม้แก่น                                 | 1.ปัญหาแนวเขตป่าสงวนไม่ชัดเจน ที่ตำบลดอนทราย<br>ไม้แก่น<br>2.พื้นที่สาธารณะประโยชน์แนวเขตไม่ชัดเจน ที่ตำบล<br>ดอนทราย ต.ป่าไหม้<br>3.การระบายน้ำจากคลองบาเจาะ ประตุระบายน้ำบ้าน<br>ปลักแตน-ปากน้ำอ่าวละเวง<br>4.การกีดเซาะชายฝั่ง ม.3 ละเวง ม.5 ท่าช้าง-พ่อเทพ<br>5.น้ำเค็มรุกเขตตำบลดอนทราย ไทรทอง ไม้แก่น | 1.ชาวบ้านไม่รู้สิทธิในที่ดิน<br>2.สัตว์น้ำ/พันธุ์พืชตาย/น้ำเปรี้ยว<br>3.พื้นที่ชาวบ้านหาย<br>(กระทบ 3 ตำบล ตำบลไทร<br>ทอง ตำบลดอนทราย ตำบลไม้<br>แก่น)                                                                                                 |
| พื้นที่ตำบลลำพะยา                                   | แผนการสร้างเขื่อนเก็บน้ำ                                                                                                                                                                                                                                                                                    | ชาวบ้านจะสูญเสียที่ดินทำกิน<br>(กระทบ 1 อำเภอ 1 ตำบล 6<br>หมู่บ้าน)                                                                                                                                                                                    |
| พื้นที่พรุ<br>สาธารณะประโยชน์<br>(รามัน-ทุ่งยางแดง) | 1.มีการพัฒนาพื้นที่จากหลายหน่วยงานในพื้นที่พรุ<br>2.มีการรุกล้ำพื้นที่สาธารณะ<br>3.แนวเขตพรุกับพื้นที่ของชาวบ้านไม่ชัดเจน<br>-นายักษ์<br>-ปาล์มน้ำมัน                                                                                                                                                       | 1.การพัฒนาไม่สอดคล้องกับ<br>ความต้องการของคนในพื้นที่<br>2. สารพิษตกค้าง<br>3.พื้นที่สำคัญของพรุถูกทำลาย<br>4.รุกล้ำพื้นที่พรุปลูกปาล์ม<br>(14 หมู่บ้าน 2 อำเภอ ทุ่งยาง<br>แดง รามัน 2 จังหวัดปัตตานี<br>ยะลา ) ปากู ตะโละแมะนา น้ำ<br>ดำ ท่าธง วังพญา |

กล่าวโดยสรุป ปัญหาที่ดินสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในภาพรวมเป็นปัญหาการละเมิดสิทธิในที่ดิน ประเด็นปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดิน และประเด็นปัญหาการสูญเสียที่ดิน

## 2) การวิเคราะห์ปัญหา

พื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่า มีระบบการถือครองเป็นเจ้าของและทำประโยชน์ที่ดินตามข้อตกลงกันในชุมชนเป็นจารีตประเพณีมานาน แต่ที่ดินจำนวนมากกลับถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าและที่ดินในความดูแลของหน่วยงานรัฐด้านต่างๆตามนโยบายและกฎหมายรวมทั้งเกิดกระแสรื้อขายที่ดินด้วยเช่นกัน ช่วงสามสี่ทศวรรษที่ผ่านมาจึงมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับที่ดินที่สำคัญหลายประการทั้งการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ได้แก่ การเกิดดินเปรี้ยวดินเค็มดินน้ำท่วมขังและดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ การเกิดนาร้าง การกีดเซาะชายฝั่งทะเลและลำคลอง การรุกล้ำพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารและการเกิดดินหินบนภูเขาถล่ม และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางสังคมโดยรัฐได้ประกาศเขตป่า เขตที่ดินสาธารณะประโยชน์และที่ดินของรัฐอื่นๆซึ่งเป็นการ

เปลี่ยนแปลงอำนาจการบริหารจัดการที่ดินและทรัพยากรจากของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นตามจารีตประเพณีดั้งเดิมมาเป็นของหน่วยงานของรัฐตามนโยบายกฎหมายที่ออกมารองรับ

ประชาชนผู้สูญเสียที่ดินหรือสูญเสียสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรก็ต้องหาทางรอดด้วยการเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำกินใหม่ในพื้นที่ป่าหรือที่ดินสาธารณะ จึงเกิดปัญหาพิพาทขัดแย้งกับรัฐและชุมชน ดังข้อมูลของโครงการวิจัยลุ่มน้ำสายบุรี แสดงข้อมูลในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าไม้ลดลงกลายเป็นสวนยางพาราและอื่นๆ ถึง 140.27 ตารางกิโลเมตร หรือ 87,668.75 ไร่ ส่วนใหญ่เกิดกับพื้นที่บนภูเขา แถบอำเภอสุคิริน อำเภอศรีสาคร อำเภोजะแนะ และป่าพรุในแถบตอนกลางของลุ่มน้ำสายบุรี

การเปลี่ยนแปลงการถือครองและใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้จากเกษตรกรไปยังหน่วยงานของรัฐและนักลงทุนเอกชน เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนชุมชนซึ่งมีข้อจำกัดหลายด้านและมีวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นปรับตัวไม่ทัน จึงอาจจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น เพราะจะทำให้เกษตรกรไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินไม่พอทำกิน ทำให้เกษตรกรต้องละทิ้งครอบครัวละทิ้งถิ่นเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นที่ไม่มั่นคงและมีความเสี่ยง ทั้งยังอาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะมีการถมดิน สร้างถนน สร้างอาคารต่างๆโดยไม่คำนึงถึงภูมิทัศน์และระบบนิเวศตามธรรมชาติ ซึ่งอาจจะส่งผลให้เกิดน้ำท่วมขังรุนแรงซ้ำซากทั้งในเมืองและพื้นที่เกษตรกรรม ปัญหาที่ดินจึงมีความสำคัญและอาจถึงจุดวิกฤติรุนแรงหากไม่มีการบริหารจัดการที่เหมาะสม

ผลจากการศึกษาวิจัยหลายเรื่องรวมทั้งของโครงการวิจัยลุ่มน้ำสายบุรีได้ชี้ประเด็นปัญหาไว้หลายประการ เช่นพื้นที่แถบจังหวัดนราธิวาสมีปัญหาที่ดินชุมชนดั้งเดิมแถบเขาบูโด-สุไหงปาดี แถบตำบลกะลุวอถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตอุทยานแห่งชาติ แถบตำบลโคกเคียนมีปัญหาที่ดินสาธารณะประโยชน์ และในเขตภูเขาอำเภอเจาะแนะ อำเภอสุคิรินมีปัญหาเอกสารสิทธิที่ดิน ในพื้นที่จังหวัดยะลา แถบอำเภอยะหามิมีปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินในเขตป่าสงวน พื้นที่ตำบลลำพะยาอำเภอเมืองมีความกังวลต่อโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำและการให้เอกชนเช่าที่ดินที่ประชาชนใช้ร่วมกัน สำหรับจังหวัดปัตตานี พื้นที่ตำบลตะโล๊ะดีอามันและตำบลกะบุรี อำเภอกะป้อมีปัญหาแนวเขตกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ชายฝั่งอำเภอไม้แก่นประสบกับปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง การระบายน้ำเปรี้ยวลงคลองทำให้ที่ดินใช้ประโยชน์ไม่ได้ ปัญหาน้ำเค็มรุกที่ดินเกษตร และในเขตรอยต่ออำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานีและอำเภอรามัน จังหวัดยะลา มีปัญหาบุกรุกที่ดินสาธารณะและทำลายระบบนิเวศน์พุ่มส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน ฯลฯ ซึ่งกล่าวโดยสรุปพบว่ามีปัญหาหลักเกี่ยวกับที่ดิน 7 ประการ

1) ปัญหาการกำหนดแนวเขตและประกาศเขตที่ดินของรัฐทับที่ราษฎรและชุมชน แนวเขตที่ดินของรัฐไม่ถูกต้องจากการจัดทำที่ผิดพลาด ทำให้เกิดการประกาศเขตป่าหรือที่ดินของรัฐทับที่ชุมชน หรือแนวเขตที่ดินของรัฐในพื้นที่จริงไม่ชัดเจนไม่รู้ว่ายู่ตรงไหน ทำให้ราษฎรที่มีที่ดินติดเขตที่ดินของรัฐ ทั้งเขตป่าและที่สาธารณะประโยชน์มีปัญหาไม่สามารถออกเอกสารสิทธิได้

2) ปัญหาการนำที่ดินสาธารณะไปใช้เพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่ม โดยนำที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนใช้ร่วมกันไปใช้ประโยชน์ส่วนบุคคลกลุ่มบุคคลหรือของหน่วยงานของรัฐ เช่น โครงการพัฒนาต่างๆในพื้นที่พรุ

3) ปัญหาการพัฒนาที่ดินที่ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทและระบบนิเวศท้องถิ่น ทำลายสภาพแวดล้อมจนที่ดินเสื่อมสภาพใช้ทำการเกษตรไม่ได้ผล เช่น การขุดลอกคูคลอง การระบายน้ำจากพรุ การทำประตูประบายน้ำที่ไม่เหมาะสม ทำให้น้ำทะเลรุก น้ำท่วมขัง หรือน้ำแห้ง ทำนาไม่ได้ผล ทำให้เกิดนาร้าง

4) ปัญหาการวางแผนนำที่ดินเกษตรที่สมบูรณ์ไปสร้างอ่างเก็บน้ำ แผนการสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำซึ่งจะทำให้เกิดน้ำท่วมที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์ของราษฎร ทำให้ราษฎรกังวลต่อความมั่นคงในการใช้ที่ดินของราษฎร

5) ปัญหาดินถล่ม มักเกิดในบริเวณพื้นที่ลาดชันสูงในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ซึ่งเกิดจากการถางพื้นที่ป่าทำการเกษตร การทำเหมือง การตัดถนน การสะสมน้ำบนภูเขา ฯลฯ

6) ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลและแม่น้ำลำคลอง เกิดจากการสร้างสิ่งก่อสร้างที่เป็นโครงสร้างแข็งป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งแล้วทำให้เกิดผลกระทบต่อกันเป็นลูกโซ่จากอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสจนถึงอำเภอหนองจิกจังหวัดปัตตานี

7) ปัญหาการกว้านซื้อที่ดินจากเกษตรกรรายย่อย เพื่อเก็งกำไรโดยไม่ได้ครอบครองทำประโยชน์

ปัญหาเหล่านี้เกิดจากการบริหารจัดการที่ดินและพื้นที่ป่าไม้ที่ผิดพลาดอีกทั้งขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในท้องถิ่น ทำให้ไม่เข้าใจจารีตประเพณีและวัฒนธรรมในการบริหารจัดการที่ดินและทรัพยากรในท้องถิ่น จึงเกิดการละเมิดสิทธิการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนทั้งส่วนบุคคลและของชุมชนทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐ เอกชน กับราษฎรในท้องถิ่น ประชาชนกลายเป็นผู้ถูกรุกที่ดินของรัฐและเอกชน ถูกอพยพไล่รื้อ ถูกจำกัดการพัฒนา ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ไม่ได้ความเป็นธรรม สร้างความเป็นปรปักษ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีและพื้นที่ใกล้เคียงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากงานวิจัย ประชาคมลุ่มน้ำฯ มีข้อเสนอแก้ปัญหาในประเด็นต่างๆดังนี้

#### (1) ปัญหาการกำหนดแนวเขตและประกาศเขตที่ดินของรัฐทับที่ราษฎรและชุมชน

ปัญหานี้เกิดมากในพื้นที่ชุมชนที่มีแนวเขตติดกับพื้นที่ป่าไม้และพื้นที่ของรัฐประเภทอื่นๆ . สาเหตุเกิดจากแนวเขตป่าของรัฐมีปัญหาทั้งไม่ทราบแนวเขตป่าที่ชัดเจนและปัญหาแนวเขตผิดพลาด ทำให้การประกาศเขตป่าทับที่ชุมชนและราษฎรไม่สามารถใช้ที่ดินทำกินได้ด้วยขัดกับกฎหมายป่าไม้ ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำฯ ให้ปรับปรุงแนวเขตป่าบริเวณรอยต่อป่ากับชุมชนทุกแห่ง โดยตั้งกรรมการร่วมกันจากตัวแทนชุมชน ประชาชนที่มีที่ดินติดเขตป่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

## **(2) ปัญหาการนำที่ดินสาธารณะไปใช้เพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่ม**

ปัญหาส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่พรุและที่ดินที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน สาเหตุจากการทำโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดินส่วนใหญ่ขาดการมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่น จึงไม่รู้ไม่เข้าใจระบบการใช้ที่ดินและทรัพยากรในท้องถิ่น และนำที่ดินที่ประชาชนใช้ร่วมกันมาทำประโยชน์ให้กับคนเฉพาะกลุ่ม ทำให้ประชาชนทั่วไปได้รับผลกระทบ ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ ให้มีการตั้งคณะทำงานจากตัวแทนภาคประชาชนและชุมชนลงไปสำรวจประเมินการใช้ที่ดินของโครงการพัฒนาของรัฐต่างๆ เพื่อศึกษาปัญหาและหาทางแก้ไข

**(3) ปัญหาการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทและระบบนิเวศท้องถิ่นและกระทบกับที่ดินของราษฎรและชุมชน**

ปัญหานี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น โครงการชลประทาน โครงการขุดลอกคูคลอง โครงการระบายน้ำออกจากพรุ ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ ตั้งคณะทำงานพหุภาคีไปตรวจสอบโครงการพัฒนาต่างๆ เพื่อสรุปปัญหาและจัดทำข้อเสนอแนะเพื่อหาทางแก้ไข

## **(4) ปัญหาการวางแผนนำที่ดินเกษตรที่สมบูรณ์ไปสร้างอ่างเก็บน้ำ**

ปัญหานี้เกิดที่ตำบลลำพะยาอำเภอมือเมือง อำเภอรามัน และอื่นๆ เนื่องจากหน่วยงานราชการมีแผนการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดกลางถึงใหญ่โดยขาดการปรึกษาหารือและการมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่น ทำให้การออกแบบก่อสร้างไม่สอดคล้องกับปัญหาความต้องการของราษฎรในพื้นที่ และยังสร้างผลกระทบรุนแรงเพราะไปทับที่ดินอยู่อาศัยทำกินที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนจำนวนมาก ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ ให้ทบทวนการวางแผนสร้างเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ และต้องใช้ที่ดินจำนวนมากที่ตำบลลำพะยา ทบทวนปรับปรุงการใช้ประโยชน์สิ่งก่อสร้างเดิมคือเขื่อนฝรังเศสและฝายพระราชดำริโดยไม่ต้องสร้างใหม่ ส่วนในพื้นที่อื่นจะต้องพิจารณาเป็นรายกรณีโดยมีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบด้านสุขภาวะชุมชน และมีการปรึกษาหารือ รับฟังความเห็น รวมทั้งการทำประชาพิจารณ์ราษฎรในท้องถิ่นอย่างรอบคอบก่อนการตัดสินใจ

## **5) ปัญหาดินถล่ม**

การใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสมบนภูเขาที่มีความลาดชันสูงในพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำสายบุรี ลุ่มน้ำปัตตานี เช่นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเช่นยางพาราและไม้ผลยืนต้น การทำเหมืองแร่ และการขยายที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าบนภูเขา ทำให้เกิดดินถล่ม กระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ ทบทวนการกำหนดแผนการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ทั้งหมด โดยให้มีผังเมืองรวม ผังเมืองเฉพาะ และผังชุมชนให้ชัดเจน ด้วยกระบวนการที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น

## **6) ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลและแม่น้ำลำคลอง**

เกิดการกัดเซาะชายฝั่งทะเลตั้งแต่อำเภอบาเจาะ อำเภอเมืองจังหวัดนราธิวาสจนถึงอำเภอหนองจิกจังหวัดปัตตานี อันเกิดจากการสร้างสิ่งก่อสร้างที่มีวัตถุประสงค์ต่างๆ เช่นการขุดขายทราย การสร้างเขื่อนและสิ่งกีดขวางทางน้ำธรรมชาติ การทำลายป่าไม้ การทำรอตักทราย เขื่อนกันคลื่น ที่ไม่สอดคล้อง

กับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติ ทำให้เกิดผลกระทบต่อกันไปเป็นลูกโซ่ตลอดชายฝั่งทะเล รวมทั้งในแม่น้ำลำคลอง ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ ให้ศึกษาข้อมูลผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่งคลองชายฝั่งทะเล และระดมความรู้ประสบการณ์การแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทั้งหมดเพื่อร่วมกันพิจารณาหาทางแก้ไขที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในพื้นที่

## 7) ปัญหาการกว้านซื้อที่ดินจากเกษตรกรรายย่อยและคนยากจน

มีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรจำนวนมาก ทั้งที่ดินชายทะเล ที่ดินบนภูเขา และที่ดินในเมืองจำนวนมากที่ถูกปล่อยทิ้งไว้โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ ทำให้ราษฎรในท้องถิ่นสูญเสียที่อาศัยทำกิน หรือไม่มีที่ดินไม่พอทำกิน ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ หาแนวทางบริหารจัดการเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้กับที่ดินเพื่อให้ราษฎรในพื้นที่อยู่ได้ รวมทั้งศึกษาข้อมูลการซื้อขายที่ดินและผลกระทบจากการซื้อขายที่ดินเพิ่มเติม

ส่วนการแก้ปัญหาเชิงพื้นที่ ประชาคมลุ่มน้ำสายบุรีมีข้อเสนอให้เลือกพื้นที่นำร่องเพื่อปฏิบัติการแก้ไขปัญหการบริหารจัดการที่ดินทั้งระบบดังนี้

### 1) พื้นที่นิคมสุคริณ

มีปัญหาเกี่ยวกับแนวเขตที่ดินที่จัดสรรให้ราษฎรไม่ชัดเจนทั้งแนวเขตนิคมฯและแนวเขตแปลงที่ดินจัดสรร ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างราษฎรด้วยกันและการขยายตัวของชุมชนเข้าไปในเขตป่า การรุกล้ำพื้นที่ป่าที่กันไว้เป็นของส่วนรวม ปัญหาอันตรายจากการตั้งบ้านเรือนในที่สูงชัน ปัญหาหนี้สินจากเงินช่วยพัฒนาของนิคมฯซึ่งทำให้ไม่ได้รับเอกสารแสดงการครอบครองใช้ประโยชน์จากนิคมฯ

ข้อเสนอของประชาคม

1. จัดการประชุมผู้ที่เกี่ยวข้องเช่น เจ้าหน้าที่นิคม กรมที่ดิน กรมป่าไม้ พัฒนาชุมชนและฝ่ายปกครอง คือ กำหนด ผู้ใหญ่บ้านและองค์กรปกครองท้องถิ่น มาพูดคุยให้คำปรึกษาแก่สมาชิกนิคมสร้างตนเอง เกี่ยวกับการถอนสภาพของนิคมสุคริณในปี 2559
2. เร่งรัดให้มีการสร้างความเข้าใจกับสมาชิกนิคม การตรวจสอบแนวเขตที่ดิน การรังวัดพื้นที่ และการออกเอกสารสิทธิ์ ให้แล้วเสร็จก่อนการถอนสภาพนิคม
3. การศึกษาพัฒนาต้นแบบการป้องกันจัดการภัยพิบัติ ในพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง
4. ให้ยกเลิกหนี้สินเกษตรกรที่เป็นเหตุให้ไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์จากนิคม

2) พื้นที่ชุมชนเขาบูโด-สุโหงปาดี มีปัญหาเขตป่าไม้ทับที่ดินราษฎรในเขตอำเภอบาเจาะ 5 ตำบล 15 หมู่บ้าน เนื้อที่ประมาณ 16,597 ไร่ ราษฎร 3,213 ครอบครัวได้รับความเดือดร้อนไม่สามารถจัดการเปลี่ยนพันธุ์ยางที่อายุมากหมดสภาพให้น้ำยางน้อยได้ ชุมชนต้องสูญเสียรายได้ปีละกว่า 16 ล้านบาทส่งผลให้ราษฎรทำกินไม่พอยังชีพ มีหนี้สินเพิ่มและกระทบการศึกษาของลูกหลาน

ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ

1) ตรวจสอบรังวัดรายแปลงที่ดิน 9 อำเภอ 25 ตำบล 86 หมู่บ้านประมาณ 16,000 ราย จำนวนประมาณ 24,000 แปลง ในเขตพื้นที่ป่าสงวน ป่าอุทยานและที่ดินนอกเขตป่า

2) ตรวจสอบพิสูจน์สิทธิการถือครองที่ดินในเขตป่าไม้ 8,000 แปลง ให้แล้วเสร็จภายในเดือนกันยายนปี 2556

3) สำรวจที่ดินนอกเขตป่าที่ยังตกค้างรอบเขตเทือกเขาบูโด - สุไหงปาดี เพื่อออกเอกสารสิทธิ (โฉนด) โดยกรมที่ดิน โดยให้ตั้งหน่วยสำรวจรังวัดที่ดินและจัดหาบุคลากรในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนใต้ เพื่อดูแลที่ดินทั้ง 3 จังหวัด

**3) พื้นที่อำเภอไม้แก่น** ที่ดินส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนซึ่งมีแนวเขตไม่ชัดเจนไม่สามารถออกเอกสารสิทธิได้ การระบายน้ำเปรี้ยวจากพรุบาเจาะทำลายระบบนิเวศในลำคลอง ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งราษฎรสูญเสียที่ทำมาหากินนับร้อยไร่ และปัญหาน้ำทะเลรุกล้ำทำนาไม่ได้หรือได้ผลผลิตต่ำ

ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำฯ

1) ศอ.บต. ออกคำสั่งให้กรมป่าไม้มาชี้แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติและแนวเขตป่าเขียว หากไม่ทราบแนวเขตให้เพิกถอนกฎกระทรวงกำหนดเขตป่าออกไปเสีย หากทราบแนวเขตให้ดำเนินการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ หากราษฎรมีสิทธิให้กรมที่ดินออกเอกสารสิทธิที่ดินให้

2) กรมที่ดินรังวัดที่สาธารณะประโยชน์ในเขตอำเภอไม้แก่นและเร่งรัดออกเอกสารสิทธิให้ราษฎรมีสิทธิ

3) ตั้งคณะทำงานจากราษฎรในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องศึกษาปัญหาการระบายน้ำจากพรุบาเจาะและเสนอแนะการแก้ไขปัญหามาแล้วเสร็จ

4) กำหนดมาตรการเยียวยาราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งอ่าวละเวง

5) จัดการทำคันดินที่บ้านสารวัน ต.ไทรทอง และซ่อมแซมประตูน้ำที่บ้านไม้แก่น ต.ไม้แก่นเพื่อแก้ปัญหาน้ำเค็มรุก

**4) พื้นที่ปัญหาพรุลานควาย** ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา และอำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานี เกิดน้ำท่วมขังนานผิดปกติจากนโยบายการพัฒนาพรุของรัฐด้วยการสร้างคันดินรอบพรุ การสร้างประตูกันน้ำในคลองที่เชื่อมพรุกับแม่น้ำ การสร้างอ่างเก็บน้ำ การยกทรงปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่ร้าง การเพิ่มพื้นที่ปลูกไผ่ นอกจากนี้มีปัญหान้ำพรุไม่ชัดเจน มีกลุ่มผู้มีอำนาจเข้าไปผูกขาดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพื้นที่ไม่ได้

ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำฯ

1) ทบทวนความเหมาะสมของโครงการพัฒนาที่ลงไปทำงานในพื้นที่พรุ

2) กำหนดนโยบายให้พรุเป็นพื้นที่สงวนเพื่อการรักษาระบบนิเวศ

3) กำหนดมาตรการและแผนจัดการพื้นที่พรุอย่างบูรณาการและมีการบริหารจัดการโดยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนรอบพรุเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลาย

- 4) กำหนดprüให้เป็นแหล่งพันธกรรมพืชและสัตว์ การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ และการพัฒนาวิธีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

**5) พื้นที่โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำที่ลำพะยา** ชาวบ้านกังวลว่าจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่สวนยางสวนผลไม้ที่อุดมสมบูรณ์ตลอดจนสุสานและแหล่งวัฒนธรรมของชุมชน

ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ

- 1) ขอให้พิจารณาซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างเก็บกักน้ำที่มีอยู่แล้วก่อนการสร้างขึ้นใหม่
- 2) ให้มีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่อาจเกิดจากโครงการก่อสร้างแหล่งน้ำในพื้นที่
- 3) สนับสนุนการทำวิจัยหรือให้ความสำคัญเรื่องการจัดทำข้อมูลชุมชน
- 4) สร้างการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลต่างๆของคนในชุมชนเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของรัฐ

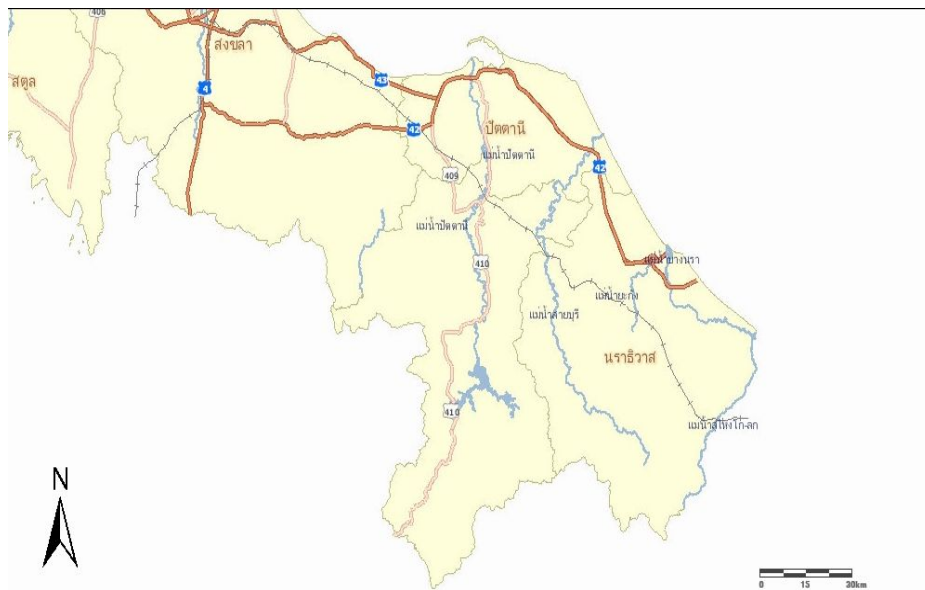
**6) ปัญหาการกว้านซื้อที่ดิน** ปัญหานี้กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วเริ่มตั้งแต่ที่ดินชายทะเลขยายมาในเมืองและพื้นที่ระหว่างเมือง ทำให้ราษฎรสูญเสียที่ดินทำกิน พื้นที่ปัญหาที่ดินดังกล่าวทั้ง 6 กลุ่ม นำไปสู่ปัญหาสูญเสียที่ดิน การมีที่ดินแต่ไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ ที่ดินเสื่อมสภาพ ตลอดจนเรื่องความมั่นคงในการถือครองและใช้ที่ดินของราษฎร ซึ่งครอบคลุมปัญหาที่ดินส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ข้อเสนอของประชาคมลุ่มน้ำ

ให้มีการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินเกษตรให้ชัดเจนและกำหนดมาตรการคุ้มครองที่ดินเกษตรไม่ให้ถูกนำไปซื้อขายเก็งกำไร ควรศึกษาเชิงลึกถึงที่ดินที่ถูกซื้อไปแล้ว และที่กำลังจะถูกซื้อ ให้ทราบถึงแหล่งผู้ซื้อ ผู้ขาย วัตถุประสงค์ในการซื้อ ตลอดจนผลกระทบหรือศักยภาพที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อราษฎรในพื้นที่และต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร ด้านเศรษฐกิจ และสังคมการเมือง

พื้นที่ทั้ง 6 แห่งนี้ จะให้บทเรียนและประสบการณ์ในการบริหารจัดการที่ดินประเด็นต่างๆ เป็นตัวอย่างแก่การแก้ปัญหาพื้นที่อื่นในเขต 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อไป

## 4.2.2 ทรัพยากรน้ำ



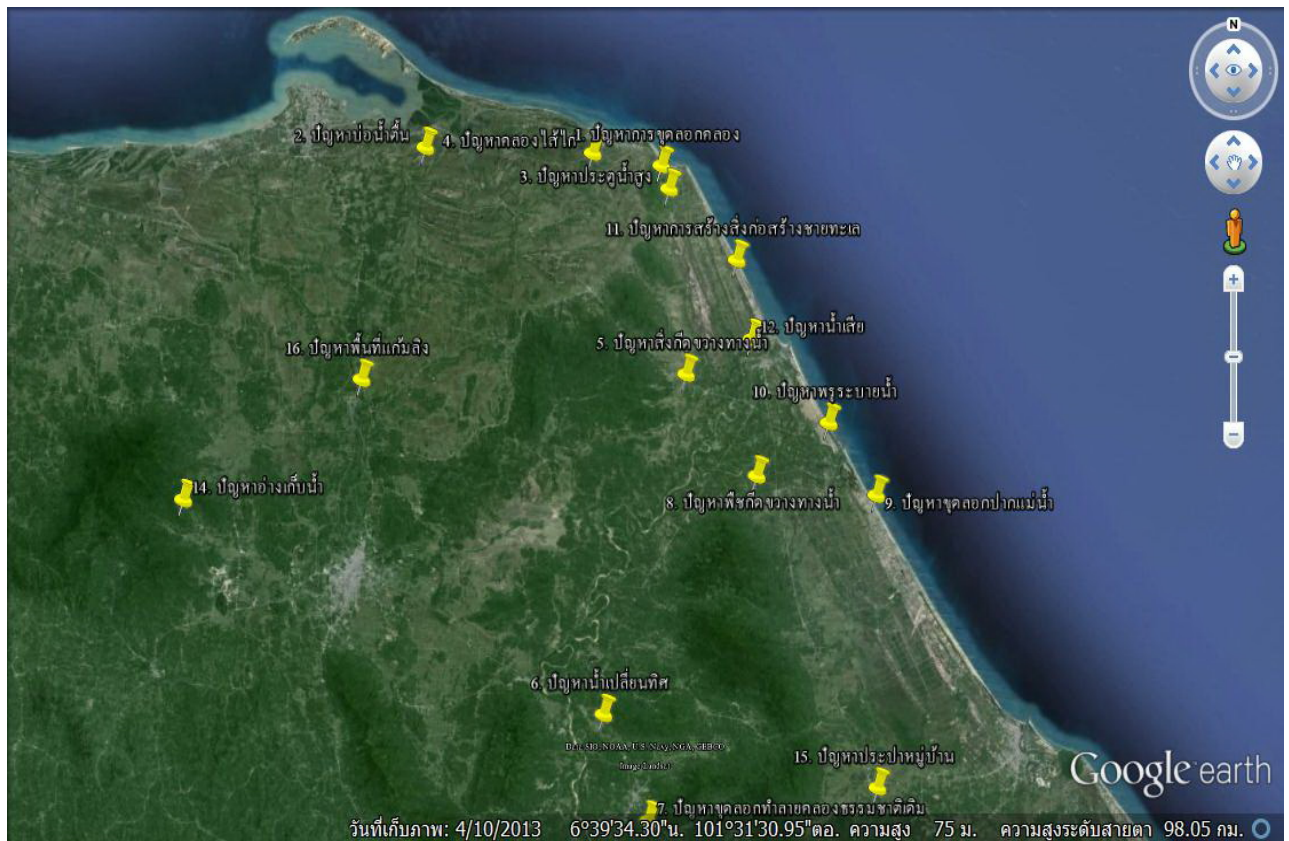
ภาพที่ 4-11 สภาพทางกายภาพลุ่มน้ำสายบุรี

ลุ่มน้ำในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีแหล่งน้ำที่สำคัญหลายสาย เช่น ลุ่มน้ำสายบุรี ลุ่มน้ำปัตตานี และลุ่มน้ำสุโขทัย-ลก เป็นต้น ลุ่มน้ำสายบุรี มีความยาวถึง 195 กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำ 3,238.60 ตร.กม. ไหลผ่านจังหวัดนราธิวาส จังหวัดยะลา และจังหวัดปัตตานี ในพื้นที่อำเภอสุคีริน อ.จะแนะ อ.ศรีสาคร อ.รือเสาะ อ.รามัน อ.กะพ้อ อ.ทุ่งยางแดงและไหลลงสู่พื้นที่ อ.สายบุรี ซึ่ง สำหรับลุ่มน้ำปัตตานี มีความยาว 210 กม. พื้นที่ลุ่มน้ำ 3,698.22 ตร.กม. ไหลผ่านจังหวัดยะลาและจังหวัดปัตตานี ในพื้นที่ อ.เบตง อ.ธารโต อ.บันนังสตา อ.กรงปินัง อ.ยะหา อ.เมืองยะลา อ.แม่ลาน อ.ยะรัง และพื้นที่ อ.เมืองปัตตานี จ.ปัตตานี และไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทย และลุ่มน้ำสุโขทัย-ลก พื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 691.88 ตร.กม. มีความยาวทั้งสิ้นประมาณ 120 กิโลเมตร ไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทิศเหนือผ่านพื้นที่ อ.แว้ง อ.สุโขทัย ไหลไปรวมกับแม่น้ำบางนราที่ อ.ตากใบ ก่อนที่จะไหลออกสู่ทะเลอ่าวไทยที่บ้านตาบา อ.ตากใบ จ.นราธิวาส

ลุ่มน้ำสายบุรีเป็นลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีฐานทรัพยากรธรรมชาติอัน ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ แต่ปัจจุบันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเริ่มเสื่อมสภาพลง ความรู้ความเข้าใจของภาคประชาคมลุ่มน้ำในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำดังนี้

**1. ปัญหาขาดแคลนชลประทาน** การขาดแคลนชลประทานที่ลึกเกินทำให้น้ำในแปลงทำการเกษตรไหลออกหมด ส่งผลทำให้ผลผลิตตกต่ำ เช่น ข้าว และบางพื้นที่ได้รับความเสียหายและไม่สามารถทำการเกษตรได้ บางพื้นที่ในพื้นที่กลางน้ำเมื่อมีการขาดออกแล้วในช่วงที่น้ำหลากน้ำจะเซียวมากทำให้เกิดการกัดเซาะตลิ่งพังได้ ชาวบ้านที่อยู่บริเวณนั้นได้รับความเสียหาย

**2. ปัญหามือน้ำตื้น** ลักษณะปัญหาของมือน้ำตื้น สาเหตุของน้ำมีสีและกลิ่น เกิดจากในชั้นดินมีตะกอนสะสมอยู่ เมื่อมาขุดเป็นมือน้ำตื้น มักทำให้น้ำมีกลิ่นและสีที่ไม่ใส น้ำไม่สะอาด ปัญหามือน้ำตื้นที่ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ เนื่องจากมีผลมาจากการระบายน้ำออกจากพรุ และปัญหาของมือน้ำตื้นมีรสชาติเค็มหรือกร่อย เกิดจากน้ำซึมลงไปชั้นใต้ดินทำให้น้ำกร่อยและเค็ม มักจะพบในพื้นที่บริเวณที่ติดชายฝั่งทะเลและแม่น้ำ



ภาพที่ 4-12 พื้นที่ตัวอย่างปัญหาการบริหารจัดการน้ำ ลุ่มน้ำสายบุรี

**3. ปัญหาประตุน้ำสูง** ประตูน้ำที่สร้างผิดแบบกับพื้นที่การใช้ประโยชน์ เช่น การสร้างประตูระบายน้ำเล็กกว่าคลอง ส่งผลต่อการระบายน้ำได้น้อยปริมาณน้ำมีมาก จะทำให้น้ำมีความเชี่ยวมาก และการสร้างประตูน้ำที่ไม่ได้มาตรฐานและไม่เสร็จสมบูรณ์ ประตูมีแต่โครงแต่ไม่มีบานประตู ความแรงของน้ำจะเจาะกันคลอง ทำให้เกิดการกัดเซาะบริเวณหน้าประตูน้ำทำให้ประตูน้ำทรุดตัว จนเกิดความเสียหายไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ส่งผลต่อการทำการเกษตร เนื่องจากน้ำบริเวณนี้จะกินพื้นที่กว้าง น้ำยังเป็นเวลานาน ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเน่าเสีย

**4. ปัญหาการสร้างคลองไส้ไก่** การสร้างคลองไส้ไก่ไปกีดขวางทางน้ำธรรมชาติ ทำให้บางพื้นที่ที่อยู่เหนือคลองไส้ไก่เกิดน้ำท่วมขัง และคลองไส้ไก่ที่สร้างผิดแบบโครงสร้างลักษณะพื้นที่ส่งผลต่อการระบายน้ำออกในช่วงน้ำหลาก ไม่ได้คำนึงถึงทิศทางการไหลของน้ำตามธรรมชาติ ระดับน้ำของคลอง

ตั้งแต่ต้นคลองจนถึงปลายคลองมีระดับไม่เท่ากัน ทำให้เกิดปัญหาการจ่ายน้ำไม่ทั่วถึง บางพื้นที่มีการสร้างคลองไส้ไก่ แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ทำให้เกิดความยุ่งยากในการลงไปเตรียมแปลงนาในฤดูปลูกข้าว

**5. ปัญหาสิ่งกีดขวางทางน้ำ** การสร้างสิ่งปลูกสร้างกีดขวางทางน้ำ มักจะเกิดจากโครงการพัฒนาการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างถนน การวางผังเมือง โรงงานอุตสาหกรรม การขยายตัวของชุมชน เป็นต้น โดยสิ่งก่อสร้างเหล่านี้สร้างขึ้นมาขวางทางไหลของน้ำ จึงส่งผลกระทบต่อการระบายน้ำ น้ำท่วมขังเป็นเวลานาน เนื่องจากน้ำไม่สามารถไหลผ่านตามธรรมชาติได้ เช่น ถนนสายเอเชียปัตตานี-นราธิวาส บ้านกะลาพอ

**6. ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางน้ำ** การพัฒนาที่แบ่งเขตการปกครองส่งผลกระทบต่อการบริหารน้ำทั้งระบบ ซึ่งปัญหาที่ทำให้น้ำเปลี่ยนทิศ เช่น ส่วนมากจะเป็นโครงการขุดลอกในพื้นที่ต้นคลองและไม่ได้ขุดในพื้นที่ตอนล่าง ทำให้น้ำไหลแรง จากต้นคลองทำให้เกิดการกัดเซาะบริเวณช่วงรอยต่อของโครงการที่ขุด น้ำล้นไปยังพื้นที่ข้างเคียง ส่งผลกระทบต่อที่ดินและพื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน อีกทั้งการถมที่นาช่วงบริเวณกลางแปลงนา จากเดิมที่นาเป็นพื้นที่ลุ่ม น้ำสามารถไหลผ่านไปได้พอเกิดการทับถมทำให้ไปขวางทางน้ำไหล จนพื้นที่นาที่ไม่ได้รับน้ำเกิดนาร้างในเวลาต่อมา

**7. ปัญหาขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม** การขุดลอกทับแหล่งน้ำธรรมชาติเดิม เกิดจากโครงการพัฒนาของหน่วยงานรัฐที่เข้ามาขุดคลองแล้วสร้างคันดินขึ้นมาตรงกลางระหว่างคลองธรรมชาติเดิมกับคลองที่ขุดใหม่ ทำให้คลองแบ่งเป็นสองฝั่ง ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน จากเดิมชาวบ้านสามารถใช้เรือข้ามไปอีกฝั่งได้ แต่พอมีคันดินมาขึ้นตรงกลางทำให้ข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งไม่ได้ และยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในน้ำอีกด้วย

**8. ปัญหาวัชพืชกีดขวางทางน้ำ** ปัญหาของวัชพืชขวางทางน้ำของคลองธรรมชาติทำให้น้ำไหลผ่านไม่ได้ วัชพืชที่กีดขวางทางน้ำที่มักพบอยู่บ่อยๆ เช่น ผักตบชวา ต้นบอน ต้นกก และต้นสาคร เป็นต้น การเพิ่มปริมาณป่าสาครไปขีตขวางทางน้ำทำให้น้ำเปลี่ยนทิศ ส่งผลเกิดการกัดเซาะหน้าดินเพิ่มขึ้น เช่น พื้นที่บ้านมะยุง บ้านสาวอ

**9. ปัญหาเปิดปากแม่น้ำ** ปัญหาของการเปิดปากแม่น้ำและการสร้างเขื่อนกันคลื่น ทำให้น้ำทะเลไหลเข้าออกตลอดเวลา ช่วงน้ำทะเลหนุนสูงทำให้น้ำเค็มรุก ส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตรที่อยู่บริเวณเส้นทางน้ำหรือลำคลอง การเปิดปากแม่น้ำยังส่งผลให้เกิดการกัดเซาะชายฝั่ง นอกจากนี้ส่วนของน้ำใต้ดินก็ได้รับผลกระทบเมื่อน้ำเค็มรุกเข้ามาแล้วจะซึมลงสู่บ่อน้ำตื้น ทำให้เกิดปัญหาดินเค็มและพืชพันธุ์หลายชนิดที่ทนความเค็มไม่ได้เสียหายจำนวนมาก พื้นที่นาทำให้เกิดนาร้าง พื้นที่สวนยาง สวนปาล์มเจริญเติบโตไม่เต็มที่ เช่น พื้นที่บ้านดอนทราย

**10. ปัญหาขุดพรุระบายน้ำ** การพัฒนาพื้นที่พรุเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปาล์มน้ำมัน ยางพารา เป็นต้น การขุดลอกน้ำออกจากพรุในช่วงที่น้ำในพรุน้อย น้ำในพรุจะมีค่าเป็นกรดสูง เมื่อไหลลงสู่คลองธรรมชาติแล้วส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศสัตว์น้ำ ทำให้สัตว์น้ำได้รับความเสียหายตายได้ เช่น สัตว์เลี้ยง ปลาในกระชัง เป็นต้น เมื่อพรุแห้งมักจะเกิดไฟป่าได้ง่าย

**11. ปัญหาการสร้างสิ่งก่อสร้างชายทะเล** การสร้างรอกดักทรายเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ ใช้ในการประมงพื้นบ้านและประมงพาณิชย์ จึงส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนทิศทางคลื่นน้ำและคลื่นลม ทำให้เกิดการ

งอกของทรายทำให้มีที่ดินเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งเกิดการกัดเซาะริมชายฝั่งทรายได้หดหายไป ทำให้ที่ดินหายไป

**12. ปัญหาน้ำเสียจากการเกษตร/ชุมชน/โรงงานอุตสาหกรรม** เกิดจากการปล่อยน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลทั้งโรงงานอุตสาหกรรม ลงในแม่น้ำลำคลอง ทำให้น้ำเน่าเสีย สัตว์น้ำได้รับผลกระทบ

**13. ปัญหาขยะในน้ำ** ปัญหานี้มักจะเกิดในพื้นที่ต้นน้ำ บ้านเรือนที่อยู่บริเวณริมลำคลองจะทิ้งขยะลงในลำคลอง เช่น พลาสติก ขวดน้ำ ผ้าอ้อมเด็ก เป็นต้น ส่วนหนึ่งเกิดจากชาวบ้านทิ้งขยะไม่เป็นที่ เมื่อเวลาน้ำท่วมหรือฝนตก ขยะจะไหลลงสู่ลำคลองจึงเกิดสิ่งปฏิกูลส่งผลให้น้ำเน่าเสีย

**14. ปัญหาอ่างเก็บน้ำ** โครงการพระราชดำริที่จะมีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ หากมีการสร้างแล้วจะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรชาวบ้านจะได้รับความเสียหาย น้ำจะท่วมทำลายสวนผลไม้ สวนยาง ปาล์ม บ่อปลาและสุสานที่ฝังศพของบรรพบุรุษ

**15. ปัญหาระบบประปาหมู่บ้าน** ปัญหาอุดตันของท่อประปาจากสาเหตุที่ขยะใบไม้ กิ่งไม้และตะกอนทรายไปทับถมปากท่อ ปิดช่องน้ำไหลผ่านทำให้น้ำไม่สามารถไหลลงท่อได้ ท่อจึงขาดน้ำที่ส่งไปยังชุมชนบ้านเรือน และ ประปาหมู่บ้านในพื้นที่ไม้แก่น ปะนาละ สายบุรี ปัญหามาจากการสร้างประปาโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพน้ำเพราะไม่มีสระเพื่อการบำบัดน้ำให้ลดสิ่งแปลกปลอมและตะกอน น้ำกร่อยและสีขุ่นตะกอนสนิม ส่งผลต่อการอุปโภคบริโภคและไม่ใช่ที่ยอมรับของชุมชนที่จะใช้น้ำ

**16. ปัญหาพื้นที่แก้มลิง** พื้นที่แก้มลิงจากสภาพปัญหาในปัจจุบันส่วนมากจะเกิดการรุกล้ำพื้นที่แก้มลิงเพื่อขยายชุมชนเมือง การถมที่ของนายทุนโดยไม่เห็นค่าของพื้นที่นั้นๆที่จะรองรับน้ำในฤดูน้ำหลากจนในที่สุดหากพื้นที่เหล่านี้ลดน้อยลงปริมาณน้ำมหาศาลที่จะไหลผ่านลงมาก็ย่อมจะส่งผลท่วมถึงชุมชนที่อยู่อาศัยได้ ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ชุมชนอย่างร้ายแรง

ประชาคมลุ่มน้ำมีข้อเสนอในเชิงหลักการ

1.1 การบริหารจัดการน้ำต้องสอดคล้องกับลักษณะภูมินิเวศสังคมของพื้นที่ เช่น ความสูงต่ำของพื้นที่ที่ไม่เท่ากัน ทิศทางน้ำ ปริมาณน้ำ เป็นต้น

1.2 การบริหารจัดการน้ำต้องยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ การแก้ปัญหาต้องสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชนในพื้นที่

1.3 การบริหารจัดการน้ำต้องแก้ไขโดยการบูรณาการการทำงานร่วมกันของทุกหน่วยงาน ทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชน และภาคประชาชน

ประชาคมลุ่มน้ำฯ มีความคิดเห็นต่อประเด็นการบริหารจัดการน้ำดังนี้

1). ปัญหาขุดคลองชลประทาน

ปัญหานี้มักจะเกิดในพื้นที่ที่มีระบบชลประทาน โดยส่วนใหญ่จะเกิดในจังหวัดปัตตานี เช่น ในอำเภอปะนาเระ อำเภอหนองจิก เป็นต้น ประชาคมลุ่มน้ำเสนอว่า การขุดคลองระบายน้ำต้องขุดให้มีความลึก ความกว้างสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ของคลองและสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ ต้องปรับคันดินให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และมีช่องระบายน้ำให้เพียงพอ เพื่อป้องกันมิให้น้ำท่วมขังและ

สามารถระบายน้ำได้เต็มประสิทธิภาพและไม่กระทบต่อพื้นที่อื่นๆ เช่น ถ้าจะระบายน้ำลงสู่ทะเลต้องคำนึงถึงทะเล เป็นต้น และควรรักษาสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้มากที่สุด

## 2) ปัญหาบ่อน้ำตื้น

ปัญหาของบ่อน้ำตื้นมักเกิดขึ้นกับพื้นที่ที่มีตะกอนดินทะเลทับถมอยู่ในชั้นใต้ดิน ทำให้น้ำไม่ไหลสะอาดมีตะกอนสนิม ส่วนใหญ่มักพบในพื้นที่พรุและพื้นที่ปลายน้ำ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้ สร้างฝายกักเก็บน้ำที่มีลักษณะเป็นฝายน้ำล้น และรักษาสภาพพื้นที่ที่เป็นที่กักเก็บน้ำระดับผิวดิน เช่น อ่างเก็บน้ำพรุ บึง พื้นที่แก้มลิงตามธรรมชาติ รวมทั้งการฟื้นฟูและรักษาสภาพของแม่น้ำ ลำคลอง ให้มีความเป็นธรรมชาติ

## 3) ปัญหาประตูน้ำสูง

ปัญหาประตูน้ำสูงและมีช่องระบายน้ำไม่เพียงพอต่อการไหลออก มักเกิดปัญหาบริเวณพื้นที่ปลายน้ำ เช่น อำเภอปะนาเระ อำเภอหนองจิก เนื่องจากการสร้างเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมาหลายอย่าง เช่น การปิดประตูน้ำเพื่อเก็บน้ำไว้ไม่ใช้ประโยชน์ ทำให้เกิดผลกระทบในช่วงฤดูน้ำหลาก มีน้ำสะสมมากจนทำให้น้ำท่วมกว้างส่งผลกระทบ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอ ให้เพิ่มและขยายช่องระบายน้ำให้กว้างขึ้นเพื่อระบายน้ำได้เร็วกว่าเดิม ปรับระดับให้เหมาะสมและสร้างปูนซีเมนต์หน้าปากประตูและหลังประตูให้กว้างขึ้น ให้เหมาะสมกับพื้นที่ สามารถรองรับความแรงของน้ำได้โดยไม่ให้เกิดการกัดเซาะ

## 4) ปัญหาการสร้างคลองไส้ไก่

ปัญหาการสร้างคลองไส้ไก่ที่กีดขวางทางน้ำผ่าน เกิดขึ้นเนื่องจากการสร้างที่ไม่สอดคล้องกับภูมินิเวศพื้นที่ พบมากในพื้นที่อำเภอปะนาเระ อำเภอมายอ อำเภอหนองจิก อำเภอโคกโพธิ์ เป็นต้น ประชาคมลุ่มน้ำเสนอ ให้คำนึงถึงทิศทางการไหลและระดับของน้ำในการสร้างคลองไส้ไก่ เพราะระดับน้ำมีความสำคัญต่อการระบายน้ำไปยังพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ระดับและแนวคลองไม่ปิดทางน้ำธรรมชาติ ถ้าจำเป็นต้องตัดผ่านต้องมีช่องทางระบายน้ำให้เพียงพอต่อการไหลออกของทางน้ำธรรมชาติ

## 5) ปัญหาสิ่งกีดขวางทางน้ำ

ปัญหาการสร้างสิ่งปลูกสร้างกีดขวางทางน้ำ มักจะเกิดจากโครงการพัฒนาการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างถนน การวางผังเมือง โรงงานอุตสาหกรรม การขยายตัวของชุมชน เป็นต้น ประชาคมลุ่มน้ำเสนอว่า ในกรณีการสร้างประตูระบายน้ำ หรือคันดินกั้นน้ำ ควรเพิ่มช่องระบายน้ำตรงจุดที่ต่ำที่สุดให้มากขึ้น เพื่อให้ น้ำระบายออกได้เร็วขึ้น เพราะในการทำเกษตรมีทั้งช่วงเวลาที่ต้องการน้ำและไม่ต้องการน้ำ

## 6) ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางการน้ำ

ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางการน้ำมักจะเกิดจากโครงการขุดลอก การดูดทราย การขยายตัวของชุมชน ถนน การถมที่ การสร้างบ้านและสิ่งก่อสร้าง ฯลฯ ซึ่งจะพบในทุกพื้นที่ที่มีกิจกรรมเหล่านี้ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอ ให้ปรับปรุงสายน้ำทั้งระบบโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอย่างแท้จริง

มีมาตรการควบคุมพื้นที่ลุ่มรับน้ำและระบายน้ำที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน และต้องมีกฎหมายคุ้มครองการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำและพื้นที่ข้างเคียง

#### 7) ปัญหาขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม

ปัญหาเกิดจากโครงการพัฒนาของหน่วยงานรัฐที่เข้ามาขุดลอกคลองโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตของชุมชน พบในพื้นที่บ้านบือเจาะ ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส และพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอ ให้คำนึงระบบนิเวศสองฝั่งลำคลองและพื้นที่ใกล้เคียง ไม่ควรขุดลอกครั้งเดียวตลอดสายน้ำ และต้องมีขนาด กว้าง ลึกที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ควรรักษาป่าและธรรมชาติน้ำเอาไว้ให้มากที่สุดเพราะจะเป็นการทำลายแหล่งอาหารและแหล่งเพาะขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำในคลอง อีกทั้งต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมาหลังจากที่ขุดลอกคลองเสร็จแล้ว

#### 8) ปัญหาวัชพืชกีดขวางทางน้ำ

ปัญหาของวัชพืชขวางทางน้ำมักจะพบในพื้นที่ที่เป็นบริเวณราบลุ่มอยู่ใกล้แหล่งน้ำและน้ำท่วมถึง พื้นที่พบ ได้แก่ บ้านมะยง ต.ปะลุภาสาเมาะ อ.บาเจาะ บ้านสาวอ ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้ปรับแต่งทางน้ำโดยการเลือกวัชพืชที่ขวางทางน้ำว่าควรเก็บรักษาชนิดไหนเอาไว้และควรกำจัดออกบางส่วนเท่านั้น ควรมีการบริหารจัดการไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ หรือป่าสาบคาย ยกเว้นที่อยู่กลางร่องน้ำหรือขวางทางน้ำ ควรกำจัดหรือสาบคาย โดยไม่ให้กระทบต่อที่ดินและวิถีชีวิตของชุมชน

#### 9) ปัญหาเปิดปากแม่น้ำ

ปัญหาของการเปิดปากแม่น้ำจะพบในพื้นที่บริเวณชายฝั่ง ที่มีการขุดลอกเพื่อให้เรือเดินเข้าออกได้สะดวก พื้นที่ที่เกิดการเปิดปากแม่น้ำ เช่น อ่าวละเวง อ.ไม้แก่น อ่าวปัตตานี ปากแม่น้ำยะหริ่ง อ.ยะหริ่ง และปากแม่น้ำสายบุรี อ.สายบุรี จ.ปัตตานี ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้หน่วยงานกรมเจ้าท่ามาตรวจสอบความเสียหายและดำเนินการแก้ไข โดยใช้ความระมัดระวังในการแก้ไขปัญหา ใช้มาตรการแก้ไขที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชุมชนให้น้อยที่สุดและให้ชุมชนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมมากที่สุด

#### 10) ปัญหาขุดพระบายน้ำ

ปัญหาการพัฒนาพื้นที่พรุเกิดจากการนำพื้นที่พรุไปใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ และการปรับพื้นที่นำไปสร้างสิ่งก่อสร้าง เช่น บ้านเรือน ศูนย์ราชการ เป็นต้น โครงการพัฒนาที่สร้างสิ่งกีดขวางทางน้ำและการขุดลอกคลอง ฯลฯ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอว่า ไม่ควรรบกวนระบบของพรุเพราะพรุเป็นนิเวศสำคัญในระบบนิเวศลุ่มน้ำทางธรรมชาติ และเป็นต้นทุนน้ำผิวดินใต้ดิน ควรศึกษาการใช้พื้นที่ที่เหมาะสมในการใช้ประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริงพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำแหล่งน้ำส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์(ควาย)และเพาะปลูกที่เหมาะสมในพื้นที่พรุ

#### 11) ปัญหาการสร้างสิ่งก่อสร้างชายทะเล

ปัญหาการสร้างสิ่งก่อสร้างชายทะเล เช่น รอดักทราย เขื่อนกันคลื่น เพื่อแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งและป้องกันการปิดทางเดินเรือเพื่อการประมง พบในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตั้งแต่อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส จนถึงชายฝั่งทะเลพื้นที่อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้เยียวยาผู้ได้รับผู้ได้รับผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่งอย่างเหมาะสมและสนับสนุนอาชีพเสริมให้กับ

ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการกัดเซาะ ให้ทำการศึกษาผลกระทบก่อนทำการก่อสร้าง และให้มีแผนงานติดตาม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง

#### 12) ปัญหาน้ำเสียจากการเกษตร/ชุมชน/โรงงานอุตสาหกรรม

การปล่อยน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลทั้งจากโรงงานอุตสาหกรรม การเพาะเลี้ยงชายฝั่งและชุมชนลงในแม่น้ำลำคลอง ทำให้น้ำเน่าเสียส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำและชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้โรงงานอุตสาหกรรม ชุมชน บ่อทิ้ง ที่ทำให้เกิดน้ำเสียควรบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยน้ำลงสู่แม่น้ำลำคลอง รวมถึงการจ่ายค่าเสียหาย(ภาษีสิ่งแวดล้อม)ให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากน้ำเสีย และให้องค์กรที่เกี่ยวข้องทำความเข้าใจกับชุมชนและให้ทำตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด

#### 13) ปัญหาขยะในน้ำ

ปัญหานี้พบในพื้นที่ต้นน้ำ เช่น บ้านน้ำตก อ.สุคิริน บ้านบุญ อ.จะแนะ จ.นราธิวาส ชุมชนทิ้งขยะลงในลำคลอง เนื่องจากชาวบ้านไม่มีถังขยะใช้ ทำให้ขยะที่ทิ้งลงคลองทำให้น้ำเสียทำให้สัตว์น้ำได้รับผลกระทบ ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้มีการประชาสัมพันธ์ทำความเข้าใจกับหน่วยงาน องค์กรและชุมชน ที่เกี่ยวข้องช่วยกันลด ละ เลิก การทิ้งขยะในแหล่งน้ำ คูคลองและให้ช่วยกันดูแลรักษา และขอให้อบต. ช่วยกันส่งเสริมโครงการการจัดการขยะจากต้นทาง เพื่อลดปริมาณขยะ ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกหน่วยงานสนับสนุนช่วยเหลือด้านความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และการดูแลรักษาคลองในชุมชน

#### 14) ปัญหาอ่างเก็บน้ำ

อ่างเก็บน้ำเป็นปัญหาที่สืบเนื่องจากโครงการพระราชดำริและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำของรัฐที่จะมีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นในพื้นที่ หากมีการสร้างแล้วจะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน เช่น กรณีพื้นที่ตำบลลำพะยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ประชาคมลุ่มน้ำเสนอให้ซ่อมแซมปรับปรุงอ่างเก็บกักน้ำเดิมที่มีอยู่ ให้อยู่ในระดับที่ใช้งานได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ และควรมีการศึกษาผลกระทบด้านสุขภาวะและสิ่งแวดล้อมก่อนที่จะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่

#### 15) ปัญหาระบบประปาหมู่บ้าน

ระบบประปาหมู่บ้านเกิดจากความล้มเหลวในการบริหารจัดการน้ำขององค์กรในชุมชน และขาดการดูแลเอาใจใส่จากหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องระบบประปาหมู่บ้าน ประชาคมลุ่มน้ำเสนอ ให้ซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างเก็บกักน้ำ และศึกษาผลกระทบด้านสุขภาวะและสิ่งแวดล้อม โดยการให้ความสำคัญต่อข้อมูลที่ชาวบ้านนำเสนอ เช่น ข้อมูลปริมาณน้ำ ความแรงของน้ำที่ไหล และทิศทางการพุ่งของน้ำ ต้องหมั่นตรวจตราบริเวณฝายเก็บน้ำ ทำความสะอาดบริเวณอ่างเก็บน้ำ เช่น ก่อนและหลังฤดูน้ำหลาก ควรแต่งตั้งคณะทำงานทำหน้าที่ดูแลระบบประปาหมู่บ้านโดยเฉพาะ

#### 16) ปัญหาพื้นที่แก้มลิง

พื้นที่แก้มลิงจะมีปัญหาเกี่ยวกับการรुक้าพื้นที่แก้มลิงเพื่อขยายชุมชนเมือง การถมที่ สร้างตึกอาคาร ส่วนใหญ่จะพบในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดยะลา จังหวัดปัตตานี ประชาคมลุ่มน้ำเสนอว่า ต้องไม่อนุญาตให้ถมหรือสร้างสิ่งปลูกสร้างหรือปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ ยกเว้นในกรณีที่เป็นและไม่ใช่การทำลายระบบแก้มลิงตามธรรมชาติ ไม่ควรปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่แก้มลิงให้แตกต่างไปจากเดิม

และเนื่องจากหลายปัญหา ติดอยู่ที่โครงสร้างการบริหารงานของรัฐที่ไม่กระจายอำนาจและไม่มีส่วนร่วมของท้องถิ่น ประชาคมลุ่มน้ำจึงมีข้อเสนอในเชิงหลักการดังนี้

1) ทิศทางการพัฒนาแหล่งน้ำ ควรเน้นการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กให้ทั่วถึงทุกท้องถิ่นมากกว่าการสร้างหรือการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่

2) การบริหารจัดการแหล่งน้ำ เช่น การระบายน้ำ การสร้างประตูเปิดปิดน้ำ เป็นต้น ควรใช้การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนตัดสินใจร่วมกัน

3) การจัดสรรงบประมาณบำรุงรักษาระบบชลประทานขนาดเล็กที่โอนไปยังท้องถิ่น ขอให้มีการจัดสรรงบประมาณให้พอเพียง และอบรมเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นให้มีความรู้เรื่องการดูแลบำรุงรักษาเกี่ยวกับระบบชลประทาน

4) การบริหารจัดการแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น พรุ หนอง คลอง บึง ควรให้เป็นหน้าที่ขององค์กรชุมชนในท้องถิ่น โดยหน่วยงานของรัฐมีหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำ การขุดลอกปรับปรุงแหล่งน้ำที่มีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อมและประชาชน ต้องมีการประชาสัมพันธ์ และมีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึง

#### 4.2.3 ทรัพยากรป่าไม้

ป่าในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่วนใหญ่มีลักษณะเหมือนป่าภาคใต้ทั่วไปซึ่งเป็นป่าดิบชื้นเขตใกล้เส้นศูนย์สูตร (tropical rain forests) บริเวณต้นน้ำจะมีทั้งป่าดิบพื้นราบ ป่าดิบเขา (พบเฟิร์นยักษ์) บริเวณที่ราบลุ่มตอนกลางลุ่มน้ำจะมีป่าพรุ ป่าสาकु ป่าเสม็ด ส่วนบริเวณพื้นที่ชายฝั่งจะพบป่าชายหาด ป่าโกงกาง ป่าจาก ที่เป็นชายหาดจะพบป่าสนทราย ป่าชายหาด (บางพื้นที่ซึ่งมีสิ่งแวดล้อมรุนแรงจะพบป่าทรงพุ่มสามเหลี่ยม) และในทะเลชายฝั่งบริเวณที่เป็นหญ้าทะเลและปะการังถือเป็นส่วนหนึ่งของป่าด้วยเช่นกัน

พื้นที่ป่าใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือปัตตานี ยะลา นราธิวาส มีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วมากในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา โดยในปี พ.ศ. 2530 มีพื้นที่ป่า 821.95 ตารางกิโลเมตร (25.58 %) และลดลง 60.92 ตารางกิโลเมตร (1.9 %) ในปี พ.ศ. 2540 ส่วนในปี พ.ศ. 2550 ลดลงอีก 79.36 ตารางกิโลเมตร (2.47 %) ทำให้ช่วง 20 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าลดลง รวม 140.27 ตารางกิโลเมตร หรือ 87,668.75 ไร่ (4.37 %) โดยป่าที่หายไปนั้นส่วนใหญ่เปลี่ยนไปปลูกยางพารา บริเวณที่ป่าเปลี่ยนเป็นสวนยางมากคือบนภูเขาเพราะพื้นที่ราบมีน้อย โดยเฉพาะที่อำเภอสุคีริน ซึ่งมีพื้นที่นิคมจัดการตนเองอยู่มาก กับบริเวณเทือกเขาบูโดสุไหงปาดี พื้นที่ที่เป็นนิคมจัดการตนเองนั้นเป็นพื้นที่ที่น่าเป็นห่วงเพราะมีการบุกรุกปลูกยางและพืชเชิงเดี่ยวจนป่าไม้แทบไม่เหลือเนื่องจากการบริหารจัดการไม่มีความชัดเจน ปลอ่ยปละละเลยและขาดการติดตามเอาใจใส่จนปัญหาสะสมและลุกลามเป็นปัญหามวลชนจนไม่มีใครกล้าแก้ปัญหา ป่าที่เหลืออยู่บ้างในอำเภอกะพ้อ อำเภอศรีสาคร อำเภอสุคีรินก็มีเพียงบริเวณสันเขาและหุบเขาที่เป็นร่องลึก บริเวณตอนกลางแทบจะไม่เหลือเลย ตอนล่างเชิงเขาและที่ราบมีป่าเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นป่าริมทาง ป่าริมคลอง(ป่าจาก ป่าสาकु) ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าริมสวน ป่าวัด ป่าหลังบ้าน เป็นต้น ในช่วงยี่สิบปีหลังมานี้พบว่าป่าไม้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

มาก ทั้งพื้นที่คุณค่าและมูลค่า อันเนื่องจากการบุกรุกคุกคามอย่างรวดเร็วจากการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวซึ่งท้องถิ่นตั้งรับปรับตัวไม่ทัน (รายงานโครงการวิจัยลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 1, 2553)

### แนวคิดการจัดการป่าและพื้นที่(ฐานทรัพยากร) แบบองค์รวม

ชาวบ้านใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีชีวิตอยู่กับป่า ปรับตัวและสร้างนวัตกรรมวิถีชีวิตในการหาอยู่หากินกับป่ามาช้านานจนมีความผูกพัน เกิดระบบความเชื่อ ความเคารพต่อธรรมชาติ และมีความรู้ภูมิปัญญาเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประจำถิ่นสืบทอดต่อเนื่องกันมา ในลักษณะของการจัดการภูมิประเทศตามธรรมชาติเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของฐานทรัพยากรชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างหลงเหลือปรากฏอยู่ในหลายพื้นที่เครือข่ายที่ลงไปสำรวจ เช่น กรณีของพรุลานควาย ซึ่งมีการจัดการเชิงซ้อนหลากหลายมิติ ชาวบ้านมองพรุเป็นองค์รวมและเป็นเหมือนสิ่งมีชีวิต และเป็นสมบัติสาธารณะที่ทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรับผิดชอบดูแลรักษา ชาวบ้านเรียกสภาวะความเป็นส่วนรวมนี้ว่า “เฮาะออแมงมา” และชุมชนได้สร้างกฎกติกาหรือข้อตกลงร่วมกันที่จะปฏิบัติเป็นจารีต เรียกว่า “ฮุกุมปากัด” นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการแบ่งโซนพื้นที่การใช้ประโยชน์ตามศักยภาพของภูมิประเทศ (mosaic landscape) ในพื้นที่พรุและกำหนดสิทธิ์ เช่น พื้นที่ทำนา เป็นสิทธิบุคคล พื้นที่ป่า พื้นที่ห้วยหนองคลองบึง พื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ป่าศักดิ์สิทธิ์ (ป่ายางแดงในพรุลานควาย) จะเป็นพื้นที่สิทธิ์ของส่วนรวม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมดุลในการผลิตและความมั่นคงของระบบนิเวศ นอกจากนี้ในรายงานวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พรุลานควาย (อายุ อาแว และคณะ, 2547) แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ต่างๆ ในพรุลานควายเป็นพื้นที่วัฒนธรรมมีประวัติศาสตร์ มีตำนานเล่าขาน มีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีระบบความเชื่อและพิธีกรรม มีจารีตหรือกฎของชุมชนในการใช้พรุจารีตอยู่เกือบทุกหนทุกแห่ง นอกจากนี้ยังมีการใช้หลักและข้อห้ามทางศาสนา รวมทั้งกฎหมายของรัฐในการจัดการพรุ จากการเสวนาแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านเกี่ยวกับวัฒนธรรมและความเชื่อในการจัดการป่าของชุมชนพบว่าชาวบ้านมีการปรับยุทธศาสตร์นำหลักศาสนา(อิสลาม)เข้ามาบูรณาการในกระบวนการจัดการมากขึ้น มีตัวอย่างที่ได้จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยเช่น

1. มีการใช้หลักการในอัลกุรอาน เช่น ก่อนเข้าป่าต้องกล่าวบิสมิลลาฮ์ เพื่อขอความคุ้มครองจากพระเจ้า
2. มีความเชื่อของชาวบ้าน (อาจไม่ถูกต้องตามหลักการศาสนาอิสลาม) ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าอยู่มาก เช่น หากผู้ใดต้องการจะโค่นไม้ใหญ่ต้นใด จะต้องเอาขวานไปสับให้ติดไว้กับต้นไม้้นก่อน แล้วไปดูว่าขวานนั้นยังติดอยู่กับต้นไม้หรือไม่ในวันรุ่งขึ้น หากขวานหล่น(หลุด)จากต้นไม้แสดงว่าเจ้าที่เจ้าทางป่านั้นไม่อนุญาตให้โค่น เป็นต้น
3. เคยมีความเชื่อเกี่ยวกับ ผี ที่เรียกว่า “ปาผี” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นวิญญาณที่ช่วยคุ้มครองดูแลอยู่ในป่าชาวบ้านบอกว่าปัจจุบัน “ปาผี” หันไปอยู่ป่ามาเลเสียหมดแล้ว
4. มีการสร้างบ้านเล็กๆแล้วนำไปลอยทะเล เชื่อกันว่าเป็นการปล่อยบาปปีละครั้ง
5. ก่อนที่จะเอาไม้จากป่าเพื่อไปทำบ้าน จะต้องวัดหัวของเจ้าของคนที่จะทำบ้านก่อน แล้วจึงไปหาต้นไม้ที่มีขนาดเท่าหัวของเจ้าของเท่านั้น เชื่อว่าจะทำให้มีชีวิตอยู่ได้ยั่งยืน และสุขภาพแข็งแรง

6. ก่อนที่จะตัดต้นไม้ต้นใดจะต้องมีการตรวจวัดต้นไม้ก่อน เพื่อที่จะรู้ว่าต้นนั้นกลวงหรือไม่ โดยการเคาะฟังเสียง หรือโดยการนำเชือกที่วัดรอบต้นไม้มาวัดเทียบกับสะดือ โดยการนำเชือกที่วัดรอบต้นไม้มาพันกับตัวเองรอบสะดือแล้วดูว่าหากปลายสายของมันไม่เท่ากับสะดือ แสดงว่าต้นไม้ต้นนั้นกลวง

7. อันตรายใดๆ หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในป่าไม่เป็นที่อนุญาตให้เชื่อว่าเป็นผลมาจากเจ้าที่หรือผีต่างๆ เพราะหลักความเชื่อของมุสลิมนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแต่เป็นความประสงค์ของอัลลอฮ์ (ซบ.)

ความเชื่อเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการจัดการฐานทรัพยากรในลักษณะเชิงซ้อนมีส่วนร่วมแบบรวมหมู่ของชุมชนท้องถิ่น 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ได้เป็นอย่างดี แต่น่าเสียดายที่วัฒนธรรมเก่าแก่ในการจัดการทรัพยากรเหล่านี้ได้เจือจางไปและนโยบายการพัฒนาแผนใหม่ยังมองไม่เห็นคุณค่าทุนทางสังคมที่สำคัญนี้เท่าที่ควร

### ความเป็นส่วนรวมและสิทธิชุมชน

นอกจากกรณีของพรุลานควายแล้ว ยังมีกรณีการจัดการป่าในพื้นที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง ทั้งในลักษณะป่าชุมชน ป่าครอบครัว ป่าวัด ป่าริมคลอง ซึ่งมีความแตกต่างในการจัดการไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่ แต่หลังจากการออก พรบ.ป่าไม้ ปี พ.ศ. 2484 ทำให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสิทธิชุมชนในการจัดการป่าดั้งเดิมได้ถูกรัฐริบไปจากการออกกฎหมายป่าไม้ ทำให้สถานภาพความรู้สึกรู้สึกความเป็นเจ้าของป่าของชุมชนเปลี่ยนไป ชาวบ้านกลายเป็นคนข้างนอกที่ไม่มีสิทธิ์เป็นเจ้าของป่าอีกต่อไป ตัวอย่างกรณีป่าชายเลนยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี มีชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า ในอดีตเจ้าเมืองยะหริ่งมอบป่าแห่งนี้ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ ชาวบ้านใช้ป่านี้นานมาเพื่อใช้ตัดไม้เอาไปทำประมง ทำไม้ฟืน สร้างบ้านตามความจำเป็น แต่พอกรมป่าไม้ประกาศให้สัมปทานป่ากับนายทุนเพื่อการตัดไม้เผื่อถ่าน มีชาวบ้านหลายคนก็กลายเป็นโจร ต้องถูกจับติดคุกกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ

เมื่อพื้นที่ป่าส่วนใหญ่จะถูกรัฐยึดไปจัดการจนเกือบหมด อำนาจและความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการท้องถิ่นตนเองก็เริ่มสูญหายไป อย่างไรก็ตามก็ยังมีกลุ่มของชาวบ้านที่ยังเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าภายในท้องถิ่นของตัวเองหลงเหลืออยู่บ้าง พบกระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ มีระดับความเข้มแข็งและการบริหารจัดการแตกต่างกันออกไปตามบริบทของชุมชนและสภาพของพื้นที่สามารถใช้เป็นทุนทางสังคมของท้องถิ่นสำหรับต่อยอดการพัฒนาต่อไปได้ในอนาคต

จากการลงพื้นที่ที่มีการสังเกตและได้ร่วมแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในท้องถิ่นพบข้อมูลของสภาพปัญหาเกี่ยวกับป่าหลากหลายมาก ได้แก่ การบุกรุกคุกคามของพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ยางพาราและปาล์มน้ำมันโดยทุนของคนทั้งใน/นอกพื้นที่ การลักลอบตัดไม้เพื่อทำไม้ฟืนตัดหลาสำหรับป้อนโรงงานทำเฟอร์นิเจอร์และใช้เป็นเชื้อเพลิงป้อนโรงงานต่างๆ มีการคบคิดกันลักลอบถางป่าตัดไม้และล่าสัตว์ป่า มีการจับจองที่ดินอย่างผิดกฎหมายเพื่อการเก็งกำไรอย่างเป็นขบวนการ การขูดขายนาดินและระเบิดหิน การตัดและขยายถนน การสร้างเขื่อน การขุดคลองและการวางสายไฟฟ้าแรงสูง การเปิดและขยายหมู่บ้าน การสร้างและขยายนิคม/การทำเหมืองแร่ โครงการพัฒนาต่างๆ ที่ใช้พื้นที่ป่า ปัญหาชาวบ้านส่วนใหญ่ในท้องถิ่นไม่เข้าใจและขาดการมีส่วนร่วม เจ้าหน้าที่ของรัฐขาด

การเอาใจใส่และมีข้อกังขาในเรื่องความไม่โปร่งใส กรอบวิธีคิดในการบริหารจัดการป่าของรัฐและชาวบ้านแตกต่างกัน วิธีการบริหารจัดการให้เกิดการบูรณาการระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ขาดความยืดหยุ่น อันเนื่องมาจากการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง การบังคับใช้กฎหมายอ่อนแอ แผนงานการจัดการป่าไม่สามารถผลักดันให้เป็นนโยบายระดับท้องถิ่นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เกือบทุกระดับที่ชาววิสัยทัศน์ ทำให้โครงการเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรไม่สามารถเข้าสู่แผนการใช้งบประมาณได้ คนรุ่นใหม่ขาดการสืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับป่าจากคนรุ่นก่อน อันเป็นผลมาจากนโยบายและโครงสร้างสังคม เช่น การศึกษาแผนใหม่ที่ละเลยความสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่น ทำให้ป่าหายไปจากความคิดของคนรุ่นใหม่ ปัญหาพื้นที่สร้างความเข้าใจระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนมีน้อยและจำกัด

ผลกระทบจากปัญหาการจัดการป่าดังกล่าวมีข้อสรุปที่เห็นได้ชัดเจนก็คือพื้นที่ป่าลดลงและคุณภาพป่ามีแนวโน้มเสื่อมลง สูญเสียศักยภาพในการรักษาความมั่นคงของระบบ เช่น มีดินถล่มมากและบ่อยขึ้น ในบริเวณพื้นที่ลาดชันที่อำเภอสุคิริน อำเภอศรีสาคร ชาวบ้านที่ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา บอกว่า น้ำท่า ไปเร็วมาเร็ว มีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ปริมาณและคุณภาพน้ำมีแนวโน้มลดลง ความหลากหลายทางด้านชีวภาพลดน้อยถอยลงทำให้คุณค่าและมูลค่าของป่าทางนิเวศและสังคมลดลง มีแนวโน้มภัยพิบัติ เช่น น้ำท่วม แห้งแล้ง สูงขึ้นในหลายพื้นที่ จังหวัดยะลาฝนตกและการมาของน้ำผิดปกติไปจากเดิม ไม่เป็นไปตามฤดูกาล ชาวบ้านต้องปรับตัวการใช้น้ำและเปลี่ยนพฤติกรรมการเพาะปลูก

### **ป่าที่ชุมชนดูแลจัดการใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้**

ข้อมูลตัวอย่างการจัดการป่าแบบชาวบ้านต่อไปนี้เป็นส่วนหนึ่งที่คณะวิจัยได้สำรวจพบเบื้องต้น แบ่งตามจังหวัดและจำแนกประเภทตามเกณฑ์ท้องถิ่น เช่น ลักษณะการใช้ประโยชน์ พืชเด่น ลักษณะภูมิประเทศ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ป่าเหล่านี้อาจแทรกตัวอยู่ในกรอบโครงสร้างการจัดการป่าของรัฐ เช่น ป่าสงวน ป่าถาวร ป่าป้องกัน หรืออยู่ในป่าอุทยาน ป่าที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์และมีส่วนร่วมในการจัดการ(ตามกฎหมายและนอกกฎหมาย) เหล่านี้มีมิติหลากหลายในการจัดการตามบริบทของพื้นที่ และอาจกลายเป็นทางเลือกในการบริหารจัดการป่าของ 3 จังหวัดชายแดนใต้ต่อไป เพราะแน่นอนว่า ในอนาคตเราไม่อาจยับยั้งการบุกรุกของพืชเชิงเดี่ยวและภัยคุกคามต่างๆต่อพื้นที่ป่าได้ แต่อย่างน้อยเราสามารถสร้างป่าในสวนยาง ริมสวน คันทนา ในวัด พื้นที่หลังบ้าน และป่าชุมชนแบบต่างๆได้ อีกทั้งการบริหารจัดการป่าของชาวบ้านคือการเรียนรู้เพื่อการบริหารจัดการตนเองของท้องถิ่น และเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต

โครงการวิจัยฯ ได้ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลองค์ความรู้ของชุมชนในการดูแลรักษาป่าไว้จนมีสภาพสมบูรณ์ ดังนี้

#### **1. จังหวัดปัตตานี**

1.1. **ป่าชุมชนท่าเรือ** ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าเรือ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้นพื้นที่ราบ ประกาศเป็นป่าชุมชนปี 2544 มีพื้นที่ 90.1.14 ไร่ ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่า คือ มีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพืชเชิงเดี่ยว (สวนยางและปาล์มน้ำมัน)

ล้อมรอบ มีลำคลองไหลผ่านกลางป่า มีการปลูกหญ้าแฝกในบริเวณพื้นที่ป่า มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับ จระเข้ศักดิ์สิทธิ์(ทวดจระเข้)ชาวบ้านดูแลรักษาเอาไว้เพื่อใช้เป็นแหล่งยาสมุนไพรสำหรับรองรับการพัฒนาชุมชนเพื่อการแพทย์แผนไทย

1.2.ป่าท่ากำชำ ตั้งอยู่ที่ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าชายเลนที่ชุมชนร่วมกันปลูกกับกรมป่าไม้ ตอนเริ่มปลูกเป็นป่าโกงกางเชิงเดี่ยว ปัจจุบันมีความหลากหลายของพรรณไม้มากขึ้น ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่า คือ เป็นป่าชายเลนสมบูรณ์ ที่มีต้นโกงกาง ต้นเสม็ดขึ้นจำนวนมาก และมีต้นผักเป็ดชุกชุมหนาแน่น ซึ่งเมื่อก่อนไม่เคยมี ชาวบ้านได้ประโยชน์มาก ชาวบ้านนำมาใช้ทำอาหารโดยไม่ต้องซื้อสำหรับการจัดงานเลี้ยงแขกหรือในกิจกรรมส่วนรวมต่างๆ คนนอก/ในสามารถใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านร่วมมือจัดการโดยการสาងป่า ลอกคลองเป็นประจำ เพื่อกระตุ้นอัตราการผลิตของป่า ชาวบ้านเล่าว่ามีปลาและหอยแครงเพิ่มขึ้น ชาวบ้านทำมาหากินสะดวกขึ้น

1.3.ป่าบางตาวา ตั้งอยู่หมู่ 1 ตำบลบางตาวา อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าชายเลน เนื้อที่ประมาณ 1,600 ไร่ ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่า คือ เป็นป่าชายเลนธรรมชาติที่มีการใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ทางกรมป่าไม้เคยเข้ามาจัดการปลูกป่าโกงกางเชิงเดี่ยว โดยการตัดไม้ดั้งเดิมออกจนหมดแล้วปลูกไม้โกงกางแทนหลายครั้งแต่ประสบความล้มเหลว พื้นที่กลายเป็นป่าเสื่อมโทรม กรมป่าไม้ให้นายทุนเช่าทำนาทุ่งแต่ถูกชาวบ้านรวมตัวกันประท้วงต่อต้านจนโครงการต้องถูกยกเลิกไป ต่อมาชาวบ้านร่วมกับทางมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ร่วมกันทำกิจกรรมปลูกป่าทุกปีเป็นประจำ เพื่อป้องกันพื้นที่เอาไว้ จนปัจจุบันป่าชายเลนกลับมาอุดมสมบูรณ์ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพเพิ่มขึ้นมาก เช่น หอย ปู ภู สัตว์น้ำ และสัตว์เลื้อยคลานด้วย นม เช่น นากทะเล กลับมา เป็นต้น ชาวบ้านใช้ป่าทำมาหากิน โดยเฉพาะในช่วง 3 เดือนของฤดูมรสุมที่ออกเรือทำประมงในทะเลไม่ได้

1.4 ป่าชายเลน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตั้งอยู่หมู่ 6 ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี อยู่ในที่ดินของมหาวิทยาลัย ลักษณะของพื้นที่ป่าเป็นป่าชายเลนปลูก+หาดเลนลักษณะเด่นของพื้นที่ป่าคือมีต้นเสม็ดทะเลเป็นพืชเด่นของพื้นที่ มีโกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ถั่วขาว ตาตุ่มและโพธิ์ทะเลปะปนอยู่บ้าง บริเวณที่เป็นหาดเลนจะเป็นแหล่งหากินของนกน้ำ และนกอพยพย้ายถิ่นจำนวนมาก มีชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงเข้ามาใช้ประโยชน์ในป่าหาปูดำและปูแสมอยู่เป็นประจำ อาจารย์นักวิชาการของมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นใช้เป็นแหล่งเรียนรู้อบรม ทำวิจัยเกี่ยวกับระบบนิเวศชายฝั่งเป็นพื้นที่ศึกษา เรียนรู้ดูนกน้ำ นกอพยพ และสัตว์ป่าท้องถิ่นใช้เป็นแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียนสอนรายวิชา มีเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งบริหารจัดการโดยพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มอ.ปัตตานี

1.5 ป่าสนทรายวัดโพธาราม ตั้งอยู่ที่บ้านสวนหมาก อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี เป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าสนทรายธรรมชาติดั้งเดิม(ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ป่ารังไก่)+ป่าปลูก อยู่ในเขตของวัด ดูแลจัดการโดยเจ้าอาวาสและพระในวัด เจ้าอาวาสมีวิสัยทัศน์และมีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดีมาก รู้จักและมีความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ในวัดเกือบทุกชนิด เช่น ไม้หาด ไม้ระหัน ไม้ชะเมา ไม้ขนวน เป็น

ต้น มีสัตว์ป่าหลายชนิดเข้ามาพึ่งพาอาศัยจำนวนมาก ทางวัดเปิดให้สถาบันการศึกษาและชุมชนเข้ามาใช้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้และพักผ่อน เจ้าอาวาสบอกว่าทุกครั้งที่เทศนาก็จะสอนชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์และคุณค่าของป่าเสมอ เจ้าอาวาสมีแนวคิดที่จะปลูกขยายป่าเพิ่มขึ้น ตอนนีทางวัดซื้อที่เพิ่มขึ้น 6 ไร่ ร่วมกับชาวบ้านปลูกป่าไปแล้วส่วนหนึ่ง แต่เจอปัญหาภัยแล้งซึ่งต่อไปต้องจัดการเรื่องน้ำให้เหมาะสมกว่านี้

**1.6 ป่าสาธิตบ้านป่าเขปเต๊ะ** ตั้งอยู่ในเขตบ้านป่าเขปเต๊ะ ตำบลปากู อำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่าเป็นป่าพรุชายคลองน้ำจืด พืชเด่นคือต้นสาธุ มีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ ชาวบ้านบอกว่าป่าแห่งนี้ไม่มีใครถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน แต่ยอมรับสิทธิการจับจองการใช้ประโยชน์ซึ่งเหมือนกับมีเจ้าของดูแลอยู่ และอนุญาตให้คนในหมู่บ้านเข้าไปใช้ประโยชน์และประกอบอาชีพได้อย่างเหมาะสม ชาวบ้านบอกว่าป่าสาธิตบ้านป่าเขปเต๊ะเป็นที่พึ่งของคนยากคนจนที่ไม่มีที่ดินทำนา ไม่มีสวนยาง ชาวบ้านจะพึ่งพาอาหาร หาผักหาปลาจากป่าสาธุ สร้างรายได้จากการทำผลิตภัณฑ์จากส่วนต่างๆ ของต้นสาธุ เช่น ตับจากสาธุ งานจักสาน แป้งสาธุ เป็นต้นซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ชาวบ้านพยายามอนุรักษ์ป่าสาธุเอาไว้เป็นแหล่งอาชีพ เป็นแหล่งอาหารและเป็นตัวช่วยรักษาความมั่นคงทางนิเวศ เพื่อทุเลาภัยพิบัติ ช่วยดักปุ๋ยดักตะกอน รักษาหน้าและดิน อย่างไรก็ตามชาวบ้านมีความกังวลมากกับการเข้ามาของโครงการพัฒนาแหล่งน้ำและการขุดลอกโดยเครื่องจักรขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วม

**1.7 ป่าสนทรายบ้านเทียรยา** ตั้งอยู่ที่บ้านเทียรยา ตำบลตาเกะ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่าเป็นป่าที่วิวัฒนาการต่อเนื่องมาบนสนทรายเก่าของป่าชายหาดจนเสถียรภาพ พืชที่เป็นตัวชี้วัดได้แก่ ต้นยางนา (กูวิง) ยางขี้หมู ต้นตำเสา หลาวชะโอน กล้วยไม้ เป็นต้น ไม้ชั้นพื้นที่มีมาก เช่น เฟิร์น สัตว์ป่าที่เด่นจะเป็นพวกสัตว์เลื้อยคลาน เช่น แย้ และสัตว์พวกนก ไก่ป่า เป็นต้น ป่าที่เทียรยาเป็นป่าครอบครัวยุคใหม่ชาวบ้านมีเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่ป่า ชาวบ้านดูแลรักษาป่ามานานเพื่อใช้เป็นแหล่งประกอบอาชีพและเป็นแหล่งหาอยู่หากิน ทำยางชัน ขี้ไต้ ไม้ฟืน หาผักป่า หาเห็ดซึ่งมีหลายชนิด คนที่ไม่มีที่ดินทำกินสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าได้ แต่ห้ามการตัดไม้ทำลายป่า ชาวบ้านเทียรยาที่ทำนาบอกว่าป่าช่วยเลี้ยงนา เพราะป่าช่วยรักษาน้ำ และให้ไม้ยา (ปุ๋ยอินทรีย์จากใบไม้และเศษพืช) กับนา ชาวบ้านไทยพุทธที่นี่ยังมีพิธีกรรมบวงสรวงเทวดาและปักธงเป็นประจำทุกปี มีต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งต้นตำเสาใหญ่และศาลาเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ชาวบ้าน เคยขุดขายหน้าดินต่อมามีการสังเกตพบวาระดับน้ำในบ่อน้ำตื้นลดลง ป่ามีอาการเสื่อมโทรม การทำนาและการเพาะปลูกเริ่มมีปัญหา ชาวบ้านจึงได้มีการรวมตัวกัน(ทั้งพุทธและมุสลิม)ห้ามการขุดขายหน้าดิน มีการพูดคุยจัดทำโครงการฟื้นฟูป่าสร้างอาหารธรรมชาติ จัดการป่าให้เป็นครัวชุมชน

**1.8 ป่าชายเลนยะหริ่ง** ตั้งอยู่ในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ในอดีตป่าแห่งนี้เคยเป็นป่าส่วนรวมที่ชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานีสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวประมงพื้นบ้านในเขตพื้นที่อำเภอยะหริ่งมีความสัมพันธ์กับป่าแห่งนี้มาอย่างยาวนาน ชาวบ้านอาวุโสในอ่าวปัตตานีเล่าว่าเจ้าเมืองยะหริ่งยกป่านี้ให้ชาวบ้านได้ดูแลและใช้ประโยชน์ แต่ปัจจุบันป่าแห่งนี้มีสภาพเป็นป่า

สงวนแห่งชาติป่าชายเลนระยะหรีงแปลงที่ 1 โดยได้อนุญาตให้เอกชนรับสัมปทานทำถ่านเป็นระยะเวลา 30 ปี ทำให้ชาวบ้านที่เคยเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามาแต่เดิมกลายเป็นผู้ต้องหาถูกลอบตัดไม้ ต่อมารัฐบาลมีนโยบายปิดป่าจึงยกเลิกสัมปทาน ต่อมาเมื่อโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเห็นว่าป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์เป็นธรรมชาติเหลืออยู่ จึงก่อตั้งให้เป็นโครงการศูนย์ศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนระยะหรีงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

**1.9 ป่าจากบ้านสะปือรังbaru-อ่าวละเว** (ฮูแตนิเปาะ) ตั้งอยู่ที่ หมู่ 5 ตำบลไทรทอง อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าริมคลองน้ำกร่อย มีต้นจากเป็นพืชเด่นอยู่ตามขอบคลอง มีต้นโกงกางใบเล็ก ต้นเสม และพรรณไม้ชายเลนอื่นๆ ขึ้นแซมอยู่บ้างเป็นหย่อมๆ ชาวบ้านอาวุโสเล่าให้ฟังว่า แต่เดิมป่าจากยังมีไม่มาก แต่หลังจากที่เกิดสึนามิแม่น้ำและภูเขาถล่ม จนน้ำท่วมใหญ่ประมาณปี พ.ศ. 2510/11 ชาวบ้านมีการสังเกตพบว่ามีกิ้งกือกัดเซาะชายฝั่งตลิ่งแม่น้ำอย่างรุนแรง แต่บริเวณที่มีต้นจากอยู่ไม่มีการกัดเซาะ หลังจากนั้นชาวบ้านจึงเริ่มปลูกต้นจากมากขึ้นเพื่อป้องกันภัยพิบัติ ปัจจุบันริมสองฝั่งคลองจึงมีต้นจากหนาแน่น ต้นจากที่อยู่ในพื้นที่ของโครงการอนุรักษ์การใช้ก็จะเป็นของคนนั้น คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะความรู้และภูมิปัญญาและประกอบอาชีพที่เชื่อมโยงกับจาก เช่นการทำประมงในป่าจาก ทำน้ำส้มจาก ทำตับจาก ทำเสมียนหม้อจากก้านใบจากและผลิตภัณฑ์จักสานอื่นๆ ทำใบจากแห้งสำหรับมวนกับยาเส้น ก้านอ่อนดอกจาก ลูกจากใช้ทำอาหารได้หลายชนิด เป็นต้น

## 2. จังหวัดยะลา

**2.1 ป่ากาลอ** ตั้งอยู่ตำบลกาลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้น มีเนื้อที่ประมาณ 41,719 ไร่ ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่า เป็นป่าขนาดใหญ่ที่ดูแลโดยชุมชน โดยมีตระกูลสำคัญ 3 ตระกูลเป็นแกนหลักของชุมชน มีพื้นที่ป่าบางแปลงได้เปลี่ยนเป็นสวนหรือป่าดง หรือสวนผลไม้โบราณที่ปลูกหลากหลายชนิดรวมกันในบริเวณสวนมีลักษณะคล้ายป่าธรรมชาติ ในอดีตป่าแห่งนี้เคยถูกสัมปทานทำไม้แต่ชาวบ้านได้ลุกขึ้นมาต่อต้านทำให้สัมปทานถูกยกเลิกไป ต่อมาชาวบ้านได้รวมตัวกันเดินสำรวจทำป้ายแนวเขตของป่า สำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ จัดตั้งกรรมการดูแลป่าและมีการลาดตระเวนอย่างสม่ำเสมอเพื่อป้องกันการบุกรุกจากนิคมพัฒนาตนเองและคนข้างนอก ป่าแห่งนี้เคยได้รับความยอมรับจากสาธารณะว่ามีการบริหารจัดการที่สามารถใช้เป็นแบบอย่างได้ เคยใช้เป็นพื้นที่เรียนรู้ฐานของสถาบันการศึกษาและวิชาการทั้งใน/นอกประเทศ เช่น ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติพื้นที่เอเชียแปซิฟิก เป็นต้น ป่าชุมชนกาลอเคยได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวสาขาชุมชนเมื่อหลายปีมาแล้ว อย่างไรก็ตามหลังจากมีสถานการณ์ความรุนแรงตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา กระบวนการจัดการป่าของชุมชนกาลอซบเซาลงเนื่องจากเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในและชุมชนอยู่ในระหว่างการปรับตัว

## 3. จังหวัดนราธิวาส

**3.1. ป่าชุมชนบ้านจุฬาภรณ์ 12** ตั้งอยู่หมู่ 6 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้น มีเนื้อที่ 96 ไร่ ประกาศเป็นป่าชุมชนตามกฎหมายในปี พ.ศ. 2552

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขา มีความอุดมสมบูรณ์เป็นธรรมชาติ มีต้นไม้เล็กใหญ่เป็นจำนวนมาก สภาพป่าหนาแน่น มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีพืชอาหาร สมุนไพรและสัตว์ป่านานาชนิด มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ให้ความชุ่มชื้นแก่ป่าได้ตลอดปี ชาวบ้านเรียกป่านี้ตามชื่อภูเขาว่า"ฮูแต มาแตบือซา" ชาวบ้านหาอยู่หากินกับป่านี้นานนับตั้งแต่มีการอพยพเข้ามาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ซึ่งรัฐได้จัดสรรที่ให้สร้างบ้านและที่ทำกิน ความคิดริเริ่มในการจัดการป่าชุมชนเกิดจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ จังหวัดนราธิวาสเข้ามาจุดประกายให้กับแกนนำชาวบ้าน เมื่อประมาณ 5-6 ปีมาแล้ว ชาวบ้านมีความสนใจและเห็นความสำคัญมีการประชุมชาวบ้าน จัดตั้งคณะกรรมการ ออกกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า มีการจัดทำแผนกิจกรรมในการจัดการป่า มีการถางป่าปลูกแทนในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม มีการดำเนินงานและฝึกอบรมเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่าหลายครั้ง(ที่ป่ากาลอ 1 ครั้ง)เพื่อเอาประสบการณ์มาพัฒนางาน ปัจจุบันสามารถเป็นแบบอย่างทั้งในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การใช้ประโยชน์จากป่าในมิติต่างๆ การจัดการตนเอง เคยได้รับรางวัลระดับจังหวัด ระดับเขต ระดับชาติ ล่าสุดได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทชุมชน ชุมชนมีแผนที่จะขยายพื้นที่ป่าเพิ่มเป็น 4,700 ไร่ กำลังรอการอนุมัติจากกรมป่าไม้

3.2. **ป่าชุมชนบ้านหนูโระ** ตั้งอยู่หมู่ 1 ตำบลโละจูด อำเภอแว้ง จังหวัดนราธิวาส ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าพรุ มีเนื้อที่ 30 ไร่ เริ่มประกาศเป็นป่าชุมชนตามกฎหมายปี พ.ศ. 2553 ลักษณะเด่นของป่าชุมชนหนูโระ คือ เป็นป่าพรุธรรมชาติขนาดใหญ่ที่ยังคงสภาพดั้งเดิม ซึ่งยังใช้เป็นถิ่นอาศัยของสัตว์ท้องถิ่นต่างๆ ได้แก่ จระเข้ นก เสือ และปลาพื้นบ้านหลายชนิดเนื่องจากเป็นแหล่งน้ำพรุนขนาดใหญ่ มีพันธุ์ไม้พรุนานาชนิดขึ้นอยู่หนาแน่น ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย สามารถทำการเพาะปลูกได้ถ้ามีการจัดการที่เหมาะสม

3.3. **ป่าโผลง** (ป่าบูเกะตาเว แปลงที่ 2) ตั้งอยู่บ้านโผลง ตำบลโตะเต็ง อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้นเขาในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีเนื้อที่ประมาณ 19,618 ไร่ ลักษณะเด่นของป่าโผลงคือเป็นป่าเขาสูง(จุดสูงสุดจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,800 เมตร)ที่ยังคงมีความสมบูรณ์เป็นธรรมชาติ เป็นป่าในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ชุมชนบ้านโผลงใช้ประโยชน์และมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ มีภูเขาขนาดเล็กบางลูก เช่น เขาลีแปมีต้นปาล์มบังสุริย์(ลีแป)เป็นพืชเด่นขึ้นอยู่หนาแน่น

3.4. **ป่าโคกโก** (ป่าบูเกะตาเว แปลงที่ 2) ตั้งอยู่ หมู่บ้านโคกโก ตำบลสุไหงปาดี อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้นเขาในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีเนื้อที่ประมาณ 19,618 ไร่ ในอดีตเป็นป่าที่สมบูรณ์มาก เคยมีไก่อูและสัตว์ป่าชุกชุม ชาวบ้าน (อบต.) เล่าว่าสมัยเด็กๆ เคยเห็นต้นยวนต้นเดียวจะมีไก่อูมาเกาะตามกิ่งเป็นร้อยๆตัว ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่าโคกโก คือ เป็นภูเขาหินสูงมีลานหินขนาดใหญ่ชาวบ้านเรียกว่ากุนงนอกซานซึ่งนับถือกันว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการใช้ลานกุนงนอกซานเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนามาแต่โบราณ ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตมีการให้สัมปทานป่า และหินบนภูเขากับเอกชนเพื่อการทำไม้และระเบิดหินทำให้สภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงและสูญหายไป ได้แก่ ถ้ำปลา ถ้ำผึ้ง เป็นต้น

3.5. ป่าตลิ่งสูง ตั้งอยู่ หมู่บ้านตลิ่งสูง ตำบลสุไหงปาดี อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส ลักษณะของพื้นที่ป่า เป็นป่าดิบชื้นเขาเหมือนป่าโคกโกเพราะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติผืนเดียวกัน ลักษณะเด่นของพื้นที่ป่าตลิ่งสูง คือ เป็นภูเขาสูงปานกลางเชื่อมกับแนวเขาป่าโคกโกซึ่งประสบปัญหาการสัมปทานป่าไม้ และระเบิดหินในอดีต ป่าตลิ่งสูงมีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ป่าเป็นสวนยางเกือบทั้งหมด ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำในพื้นที่ชุมชนตลิ่งสูงและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงขึ้น

3.6. ป่าวัดโคกโก ตั้งอยู่ตำบลสุไหงปาดี อำเภอสุไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส เป็นสวนป่าปลูกดำริและดำเนินการโดยเจ้าอาวาส(พระครูประโชติ วัฒนานุรักษ์)และชาวบ้านในชุมชน ต้นไม้ที่ปลูกเป็นป่าวัดส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้นท้องถิ่นดั้งเดิม เช่น ไม้ตะเคียน ยางนา กฤษณา เป็นต้น เจ้าอาวาสมีความคิดว่าจะปลูกให้เป็นป่าในวัดเพื่อสร้างความร่มรื่น เป็นปอดของชุมชน และเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชนซึ่งต่อไปอาจไม่รู้จักป่าเพราะต่อไปป่าคงจะหมดจากความโลภโมโทสันของมนุษย์แน่นอน ที่พึงของป่าคงต้องอยู่ที่วัดซึ่งเป็นเขตอภัยทาน แบบอย่างและแรงจูงใจได้มาจากวัดชัยมงคล จังหวัดสงขลา

3.7. ป่าปาโจมาเต ตั้งอยู่บริเวณบ้านแยะ อำเภอเมาะ จังหวัดนราธิวาส ลักษณะพื้นที่ป่าเป็นป่าดิบชื้นเขา มีหลายชื่อ เช่น ป่าตาเปาะกูบา บูเกะบูโละ เป็นส่วนหนึ่งของป่าในเทือกเขาบูโดในส่วนของอำเภอเมาะ ส่วนใหญ่เป็นป่ากรรมสิทธิ์ของชาวบ้าน แต่ปัจจุบันถูกอุทยานเข้ามาทับที่และกลายเป็นกรณีความขัดแย้งระหว่างกรมป่าไม้กับชาวบ้านมาจนปัจจุบัน ยังมีป่าธรรมชาติเหลืออยู่บ้างแต่ส่วนใหญ่จะเป็นสวนดงขบวราณ ซึ่งมีต้นทุเรียนบ้าน สะตอ ลองกอง เงาะและไม้ผลอื่นๆเป็นหลัก นอกจากนั้นจะเป็นพื้นที่สวนยางซึ่งขยายตัวจากพื้นที่นาบริเวณที่ราบเชิงเขาขึ้นไปเรื่อยๆ ชาวบ้านบอกว่าป่าบนยอดเขาเป็นเหมือนเกาะที่ถูกล้อมรอบด้วยทะเลสวนยาง อย่างไรก็ตามในป่ายังมีความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ลิงป่า นกเงือก กวาง แพะป่า ผึ้ง หมูป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมูป่าชุกชุมมากและสร้างปัญหากับชาวบ้านที่ทำสวนยาง ชาวบ้านที่นี้ยังมีความเชื่อโบราณเกี่ยวกับ “ไต่ะ” ซึ่งอาจหมายถึงผู้อาวุโสที่ชาวบ้านเคารพนับถือ หรืออาจหมายถึงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจดูแลพื้นที่ป่า หรือพื้นที่สำคัญ แหล่งน้ำ ยอดเขาจะมีไต่ะชื่อต่างๆทำหน้าที่คุ้มครองดูแล ใครจะเข้าไปใช้ประโยชน์จะต้องขออนุญาต มีความสำนึกในบุญคุณและให้ความเคารพ ดังนั้นทุกครั้งที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าหรือสวนบนภูเขาชาวบ้านจะต้องแบ่งปันให้กับส่วนรวมเป็นการทดแทน เช่น ทุเรียน 1 หาบจะมีการแบ่งเข้ากองกลาง 1-2 ลูก เป็นต้นซึ่งชาวบ้านจะนำส่วนแบ่งที่เป็นกองกลางนี้ไปจัดการเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมต่อไป จะเห็นว่าแนวคิดในเรื่องการตอบแทนทางนิเวศ(pes=payment for ecosystem service) แท้จริงแล้วมีอยู่ในวัฒนธรรมการบริหารจัดการป่าของชาวบ้านมานานแล้ว

3.8. ป่าไอร์ติยะห์หรือป่าไอร์เตยะห์ ตั้งอยู่ที่หมู่ 1 บ้านไอร์ติยะห์ อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาสเป็นต้นน้ำแห่งหนึ่งของแม่น้ำสายบุรี อยู่ในพื้นที่ป่าสงวน (สวนป่าสิริกิต) ลักษณะพื้นที่ป่าเป็นป่าดิบชื้นเขา ยังคงความเป็นธรรมชาติอยู่มาก มีความหลากหลายทางชีวภาพค่อนข้างสูง ไม่สำคัญเช่นไม้หลุมพอง สยาแดง ทองปึ้ง กุหลิม เป็นต้น ส่วนสัตว์ป่าสำคัญเช่น นกเงือก นกเขียวคราม กระเจิง เม่นเล็กเม่นใหญ่ ช้างป่า เสือโคร่ง ลิง ค่าง ชะนี กวางและหมูป่า เป็นต้น ชาวบ้านหลายหมู่บ้านเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่า เช่น จับสัตว์น้ำเพราะเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุม มีคนข้างนอกเข้ามาจับสัตว์น้ำโดยวิธีที่

ผิวดกกฎหมาย ชาวบ้านมีการตักเตือนและกำลังหามาตรการในการจัดการ มีการหาของป่า เช่น สะตอ เนียงนก ร้าแซ ผักและผลไม้อื่นๆ เป็นต้น ชาวบ้านมีการทำฝายกักน้ำบริเวณต้นลำธารเพื่อทำประปา หมู่บ้านและผันน้ำทำการเกษตร และมีแนวคิดที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางนิเวศบริเวณน้ำตก แต่ยังไม่สามารถจัดหางบประมาณจาก อบต.มาสนับสนุนได้ อย่างไรก็ตามชาวบ้านมีความวิตกกังวลว่าต่อไปน้ำจะน้อยลงและเกิดความขาดแคลนเพราะสวนยางจะบุกรุกป่าเพิ่มขึ้นแน่นอน และมีแนวคิดเรื่องทำเป็นป่าชุมชนแบบประชารัฐ คือชาวบ้านกับกรมป่าไม้มาร่วมคิดร่วมทำด้วยกันในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อรักษาป่าแห่งนี้เอาไว้เป็นป่าต้นน้ำที่เป็นธรรมชาติ

**3.9.ป่ายูงเตโตะนอ** ตั้งอยู่ที่บ้านบุยง อำเภोजะเเนะ จังหวัดนราธิวาส เป็นส่วนหนึ่งของป่าต้นน้ำของแม่น้ำสายบุรี ลักษณะของพื้นที่ป่าเป็นป่าดิบชื้นภูเขา ยังมีความสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ยังมีไม้สำคัญพื้นถิ่นเหลืออยู่มาก เช่น ตะเคียนหิน ตะเคียนทอง หลุมพอ (เงื่อปา) มีชาวบ้านเข้าไปทำสวนไม้ผล ในป่าลักษณะคล้ายสวนดู่ซง สัตว์ป่าที่พบเห็นบ่อยๆ เช่น เก้ง นก หมูป่า กวาง ที่พบนานๆครั้ง เช่น ช้างป่า เสือโคร่ง เป็นต้น ลำธารและป่าโตะนอยังมีความสวยงามแบบธรรมชาติ เคยมีชาวอูรังอัสรี(ชาวกู)ลงมาพบปะกับชาวบ้านเพื่อแลกเปลี่ยนของป่ากับเสื้อผ้าและสิ่งจำเป็นอยู่บ่อยๆ ชาวบ้าน(ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเยาชน+ครู กศน.)รวมกลุ่มกันทำแผนโครงการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและสายน้ำลำธาร กิจกรรมส่วนหนึ่งได้แก่การล่องแพท่องเที่ยวทางนิเวศ และกิจกรรมการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น เป็นต้น

**3.10.ป่าอุทยานแห่งชาติบูโด-สุไหงปาดี (ป่าบูโด)** เป็นพื้นที่ป่าดิบชื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติอยู่มาก เป็นแหล่งศึกษาวิจัยนกเงือกโดยเครือข่ายชาวบ้านรอบเขาบูโดมีส่วนร่วม เป็นป่าที่มีความโดดเด่นสวยงาม พบใบไม้สีทองครั้งแรกที่นี่และมีน้ำตกปาโจซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เขาบูโดหรือป่าบูโดเคยเป็นแหล่งกบดานของขบวนการแบ่งแยกดินแดนก็กต่างๆ เช่นขบวนการพูโล เป็นต้น ป่าบูโดมีการบริหารจัดการโดยสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 6 สาขาปัตตานี กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช มีสำนักงานบริหารจัดการอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติบริเวณน้ำตกปาโจ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส เดิมเป็นหน่วยงานเล็กๆดูแลและบริหารจัดการระดับวนอุทยาน ต่อมาเมื่อมีการประกาศวนอุทยานเป็นอุทยานแห่งชาติบูโด-สุไหงปาดี ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ปัตตานี ยะลา นราธิวาส มีขอบข่ายงานกว้างขวางมากขึ้นเนื้อที่รับผิดชอบมากกว่า 200,000 ไร่ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทำให้เกิดปัญหาอุทยานทับที่ชาวบ้าน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งแนวทางและนโยบายการแก้ปัญหาดังกล่าวมีความซับซ้อนไม่คืบหน้าเท่าที่ควรและยังขาดความชัดเจน

ข้อมูลพื้นที่ป่าและการบริหารเท่าที่อธิบายมาเป็นเพียงกรณีตัวอย่างพอสังเขปแนวกว้างเท่านั้น ยังไม่มีการเจาะลึก ยังมีป่าในพื้นที่ต่างๆอีกมากที่ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการซึ่งควรมีการสำรวจและศึกษาเชิงลึกในโอกาสต่อไป

### กลุ่มและเครือข่ายป่า-ทรัพยากรใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการลงพื้นที่และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านกลุ่มต่างๆที่มีความสนใจในเรื่องของปัญหาป่าไม้ ทำให้รู้ว่ามีกลุ่มและเครือข่ายที่ทำงานเชิงอนุรักษ์ป่า-ทรัพยากรอยู่ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ กระจายอยู่ตามฐานทรัพยากรหลายกลุ่ม หลายเครือข่ายด้วยกัน เท่าที่ทราบได้แก่เครือข่ายป่าเขตร้อน สนับสนุนกิจกรรมชาวบ้านอนุรักษ์ป่าประเภทต่างๆในท้องถิ่น สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าบูโด-สุไหงปาดี เครือข่ายเยาวชนกลุ่มต่างๆที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่าในชุมชนรอบเขาบูโด-สุไหงปาดี เครือข่ายพรุลานควาย เคยทำวิจัยชาวบ้าน เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พรุลานควาย เครือข่ายอ่าวปัตตานี เครือข่ายทรัพยากร 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีกลุ่มและเครือข่ายอื่นๆอีกมาก

### ข้อคิดเห็นในการบริหารจัดการป่าในมุมมองของนักวิจัย

1) ชาวบ้านยังมีความหวงแหนและมีความวิตกกังวลต่ออนาคตของป่า มีหลายพื้นที่ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพ มีแนวความคิด มีความรู้และภูมิปัญญาในการบริหารจัดการป่าได้ หากมีการเข้าไปช่วยหนุนเสริมอย่างเหมาะสมจะช่วยให้กระบวนการเกิดความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ

2) การบริหารจัดการชาวบ้านจะมีแนวคิดแบบองค์รวม มองความเชื่อมโยงของพื้นที่และภูมิประเทศ (landscape) เป็นหลักสำคัญมากกว่าเฉพาะพื้นที่ (site) ดังนั้นการจัดการระบบต้องไม่ทำลายบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของภูมิประเทศ แต่ควรหนุนเสริมให้มั่นคงขึ้น การจัดการควรให้เกิดความสมดุลระหว่างการผลิต (การใช้ประโยชน์) และการอนุรักษ์

3) ฐานทรัพยากรชุมชน มีการจัดการเชิงซ้อนหลายชั้นทั้งทางด้านวัฒนธรรม ฝีมือ ญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจนอกเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมความเชื่อ กฎชุมชน ศาสนาและกฎหมายเพื่อลดความเสี่ยงจากการเบียดเบียนของผู้ใช้ประโยชน์ และเป็นการประกันความมั่นคงของชุมชน รวมทั้งการสร้างสำนึกในการทดแทนบุญคุณต่อธรรมชาติและอื่นๆ ควรมีการฟื้นฟูและใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการป่าได้

4) ชาวบ้านไม่อาจยับยั้งการบุกรุกคุกคามของยางพาราหรือพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวได้ นโยบายเพิ่มพื้นที่ป่า 40 เปอร์เซ็นต์ของประเทศ ไม่สามารถไล่ทันอัตราการทำลายป่าเพื่อผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ของทุน และรัฐไม่มีพื้นที่ผืนใหญ่เหลือพอที่จะทำโครงการปลูกป่าได้ตามวัตถุประสงค์ ทางเลือกที่เหลืออยู่และควรผลักดันให้เป็นนโยบายก็คือการปลูกต้นไม้ในสวนยางเป็นพืชร่วมยาง (พงศา ชูแถม, 2556) ปลูกกริมรั้ว ในวัด ในแปลงเกษตร หลังบ้าน ริมถนน ริมคลอง บนคันนา หรือในพื้นที่สาธารณะ

5) ควรปลูกฝังเยาวชนคนรุ่นใหม่ ให้มีความใส่ใจ สร้างจิตสำนึกสาธารณะ มีวิสัยทัศน์ต่อปัญหา และมองเห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นศาสนา วัฒนธรรมและการจัดการฐานทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า) อย่างเป็นกระบวนการ และให้เป็นวาระแห่งชาติ

6) รัฐควรเปิดพื้นที่และโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าในรูปของประชารัฐ ให้มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันสม่ำเสมอเพื่อช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์ ปรับวิธีคิดช่วยลดอคติและความขัดแย้ง ทำให้มีช่องทางในการร่วมมือกันเพื่อแก้ปัญหาต่อไปในอนาคต

ประชาคมลุ่มน้ำฯ มีความเห็นว่า

ในเชิงหลักการ

1. ควรใช้หลักการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน สถาบันการศึกษา และชาวบ้านในพื้นที่ ร่วมกันแก้ไขปัญหาให้สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชน
2. หน่วยงานรัฐควรให้ความสำคัญต่อมาตรการการรักษากฎหมาย ควบคุม กำกับดูแลไม่ให้มีการบุกรุกทำลายป่า รวมทั้งควรมีการลงโทษเจ้าหน้าที่รัฐที่ทำลายป่าอย่างเคร่งครัด และต้องดำเนินการให้เป็นกลางให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน

ในเชิงการจัดการ

1. ร่วมกันปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้าน เยาวชนรู้คุณค่าของป่า เช่น การจัดการอบรมค่ายเยาวชน พร้อมพาเยาวชนไปศึกษาป่าด้วยตนเอง
2. ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่าโดยมีการประชุมชาวบ้าน แสดงความคิดเห็นเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับป่า พุดคุยประชุมให้เห็นความสำคัญของป่า/ประโยชน์ของป่า และมีการประชาสัมพันธ์การมีส่วนร่วมและช่วยกันดูแลของชุมชนสู่ภายนอก
3. สนับสนุนด้านวิชาการและการวิจัยเพื่อศึกษาการจัดทำแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าในจังหวัดชายแดนใต้ โดยเน้นการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ และมุ่งเน้นการสร้างแหล่งเรียนรู้ประวัติของท้องถิ่นเป็นแรงดึงดูดในการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน
4. คณะกรรมการต้องวางกฎเกณฑ์ กฎระเบียบข้อบังคับในการดูแลรักษาป่า เช่น ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ล่าสัตว์ ฯลฯ โดยใช้หลักการของมติชุมชนเป็นหลัก เช่น ฮูมปากัต หรือ การตั้งกฎเป็นวาญิบเหมือนกับพื้นที่ป่าชุมชนจุฬาภรณ์ 12 เป็นต้น
5. ให้มีกิจกรรมปลูกป่าอย่างต่อเนื่อง โดยบางพื้นที่ต้องปล่อยให้ป่าขึ้นเองเพราะจะทำให้เกิดระบบนิเวศป่าอย่างแท้จริง

ในเชิงนโยบาย

1. โครงการบริหารจัดการป่าให้ของรัฐควรยืดหยุ่นตอบสนองความต้องการของพื้นที่และสอดคล้องกับภูมินิเวศและการใช้ประโยชน์พื้นที่ เพื่อลดผลกระทบทางด้านทรัพยากรและลดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชน และชุมชนกับคนชุมชนเอง
2. นำข้อมูลจากการวิจัยและสำรวจป่าในบางพื้นที่ที่ส่งผลให้เกิดปัญหามีน้ำไม่เพียงพอซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาพื้นที่ป่าลดลง ควรหาแนวทางแก้ไขเร่งด่วน เช่น ปัญหาฝายชลประทานของบ้านตลิ่งสูง ที่มีทรายมาทับถมเนื่องจากขาดต้นไม้ที่ช่วยชะลอการพัดทรายซึ่งสามารถแก้วิธีการโดยการทำฝายธรรมชาติทดแทน โดยสามารถสะท้อนเป็นกรณีศึกษาปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่าชัดเจน
3. ควรดำเนินการแบ่งป่าให้เป็นโซน เช่น โซนแรก เป็นป่าสงวน โซนที่สอง เป็นป่าใช้สอย และโซนที่สาม เป็นป่าปลูกเสริมโดยรัฐควรจะเป็นผู้ริเริ่มทำให้เป็นตัวอย่าง เป็นป่าตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมให้ชุมชนได้เห็นซึ่งต้องเริ่มทำเลย เนื่องจากต้องใช้ระยะเวลานาน โดยสามารถทำป่าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตในอนาคต

4. การตั้งองค์กรภาคีเครือข่ายคนทำงานกับป่าที่สนับสนุนให้แกนนำชาวบ้านรอบพื้นที่ป่ามีความรู้ และพัฒนาศักยภาพการทำงานองค์กรให้เข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรป่าเป็นรูปธรรม โดยสนับสนุนให้แกนนำทำงานร่วมกันในโครงการวิจัย และการศึกษาดูงานการจัดการป่าในต่างพื้นที่

5. สนับสนุนให้โรงเรียนในพื้นที่รอบป่ามีการจัดการเรียนการสอนเน้นการเรียนรู้ทางด้านทรัพยากรในพื้นที่โดยสัมผัส และเรียนรู้ในพื้นที่ป่า โดยมีหลักสูตรท้องถิ่นรองรับ

6. การทำโครงการดูแลป่าจากภาครัฐในระดับพื้นที่ชุมชนไม่สำเร็จเนื่องจากความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ ดังนั้น จึงควรจะให้ชุมชนเข้ามาจัดการและมีส่วนร่วมในโครงการโดยสนับสนุนงบประมาณที่เป็นรูปธรรมให้ชาวบ้านได้ดูแล

7. หน่วยงานของรัฐควรมีการลงพื้นที่เพื่อกำหนดเขตปักหลักในพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน โดยสนับสนุนแนวคิดของชุมชนในการการดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิม แต่ต้องให้สิทธิ์กับเจ้าของที่ดินที่อยู่ในครอบครองที่มีอยู่แล้วในกรณีของป่าบ้านโผลง จะเป็นแนวทางอย่างหนึ่งที่จะทำให้คนที่ไม่มีพื้นที่ในป่าจะเป็นแนวเกราะป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น

8. การนำหลักคิด และเผยแพร่ความรู้วัฒนธรรมการดูแลป่าในอดีตของชุมชนที่รักษาป่าโดยอาศัยหลักคิดในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น เรื่องป่าผี ถ้าเคย โดยไม่สนับสนุนการทำพิธีกรรมแต่นำเสนอในด้านจริยธรรมควรจะสืบทอดให้กับเยาวชนในพื้นที่รอบป่า

ประชาคมลุ่มน้ำฯ ยังเสนอ

1. ให้ศึกษาเพิ่มเติมในด้านการใช้ประโยชน์จากป่า เนื่องจากชุมชนรอบป่าในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีป่าสงวนที่อยู่กับชุมชนรอบป่า จำนวน 31 ป่าซึ่งล่อแหลมในการสูญเสียพื้นที่ป่า และมีประชากรจำนวนมากที่ต้องอาศัยพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ในระยะยาว

2. การนำปัญหาทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละพื้นที่ที่ชุมชนเป็นแผนแม่บทในระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งต้องให้หน่วยงานในระดับพื้นที่เห็นความสำคัญประเด็นทรัพยากรในแต่ละพื้นที่

3. สร้างแกนนำเยาวชนในพื้นที่รอบป่าในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ นำความรู้การจัดการป่าให้กับเยาวชนในเมืองโดยการสืบทอดของเยาวชนที่จะรักษาสืบต่อลมหายใจให้กับตัวเองในอนาคตให้มากขึ้น

#### 4.2.4 ทรัพยากรประมง

ประเทศไทยมีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 3,148.23 กิโลเมตร ครอบคลุมจังหวัดชายฝั่งทะเล 23 จังหวัด ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย มีความยาว 2,055.18 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 17 จังหวัด และชายฝั่งทะเลด้านอันดามัน มีความยาว 1,093.14 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งทะเลรวม 6 จังหวัด (กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, 2554)

ปัตตานีและจังหวัดนราธิวาส มีชายฝั่งยาวประมาณ 180 กิโลเมตร ในพื้นที่ 6 อำเภอของจังหวัดปัตตานี และ 2 อำเภอของจังหวัดนราธิวาส มีหมู่บ้านที่เป็นชาวประมงประมาณ 120 ชุมชน จำนวนครัวเรือนกว่า 20,000 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 100,000 คน ชุมชนใช้ประโยชน์พื้นที่ชายฝั่งทางด้านเศรษฐกิจหลายด้าน โดยเฉพาะการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการประมงชายฝั่ง การ

เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การเกษตรกรรมและอื่นๆ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ต่อชุมชนท้องถิ่นและต่อประเทศส่วนรวมอย่างมาก

พื้นที่ชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีและนราธิวาส ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์และมีความเป็นธรรมชาติมาก กำหนดตำบลปาเสยะวอ อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี (2556) เล่าให้ฟังว่าสมัยเด็กๆ พ่อเคยสัมปทานเก็บไข่เต่าบริเวณชายหาด มีไข่เต่าเยอะมาก ปลาชุกชุมหลากหลายชนิด แต่หลังจากมีนโยบายการทำประมงเชิงพาณิชย์เข้มข้น มีเรืออวนลากเข้ามา ไข่เต่าลดลงอย่างมีนัยสำคัญ มีแต่กระตองเต่าลอยมาติดหาด หาดทรายถูกกัดเซาะ เต่าและอาชีพหาไข่เต่าก็สูญหายไป ซึ่งสัมพันธ์กับการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำและการทำอาชีพการทำประมงพื้นบ้านที่ยากลำบากมากขึ้น

พื้นที่ชายฝั่งมีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ตามศักยภาพของแต่ละพื้นที่ ชุมชนชายฝั่งส่วนใหญ่เป็นแหล่งมีขนาดเล็กที่มีอาชีพประมงพื้นบ้านดั้งเดิมและแหล่งการค้าขายที่เกี่ยวข้องกับการประมง การตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆ จะอยู่ตามปากแม่น้ำสายหลัก ต่อมาชุมชนขยายตัวเชื่อมกับชุมชนข้างเคียงจนเป็นผืนเดียวกัน พื้นที่ชายฝั่งยังมีบทบาทสำคัญทั้งทางด้านการคมนาคมและขนส่งสินค้ามาเป็นเวลาช้านานทำเรือและที่จอดเรือตามแนวชายฝั่งทะเลส่วนใหญ่เป็นท่าเรือประมงขนาดเล็กและขนาดใหญ่

ในเขตพื้นที่ชายฝั่งทะเลยังมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นนิคมอุตสาหกรรม เช่น การสร้างท่าเทียบเรือสำเภาในบริเวณปากอ่าวปัตตานี บางพื้นที่ติดทะเลเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จึงมีการขยายตัวของพื้นที่เพาะเลี้ยงมากขึ้น โดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงปลากะชังและหอยแครง เป็นต้น บางส่วนทำนาเกลือในเขตตำบลบานา ตำบลตันหยงลูโละและตำบลบาราโหม จังหวัดปัตตานี เป็นต้น

การใช้ทรัพยากรจากทะเลและพื้นที่ชายฝั่งในอุตสาหกรรมระดับครัวเรือน มีการแปรรูปอาหารจากทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เช่น บูด ปลาแห้ง ข้าวเกรียบ ซึ่งเป็นคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจและสร้างรายได้มหาศาลแก่ประชาชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ทั้งจากสภาพภูมิทัศน์ที่สวยงามของเกาะ หาดทราย แนวปะการังและแหล่งหญ้าทะเล แหล่งโบราณคดีใต้น้ำ และแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ที่เป็นโบราณสถานหรือโบราณคดี ประเพณีและวัฒนธรรม ที่กระจายอยู่ในพื้นที่

ตั้งแต่ปี 2503 เป็นต้นมา มีปัญหาการจัดสรรทรัพยากรและการกำหนดนโยบายทางการประมง เพราะการประมงในทั้งเขตทะเลจีนใต้รวมทั้งประเทศไทย มีการส่งเสริมและพัฒนาอย่างรวดเร็วหลายประการ มีการนำวิธีการประมงและอุปกรณ์สมัยใหม่ที่ทำลายทรัพยากรทะเลเข้ามาใช้ การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย เช่น อวนลาก อวนรุนของภาคอุตสาหกรรม ประมงพาณิชย์และชาวประมงพื้นบ้านทำลายล้างทรัพยากรสัตว์น้ำ และการบังคับใช้กฎหมายของรัฐไม่มีประสิทธิภาพ การปรับปรุงแบบเรือประมงและการติดตั้งเครื่องยนต์ในเรือ เพื่อมุ่งกอบโกยเพื่อให้จับสัตว์น้ำมากที่สุด โดยขาดการมองอนาคตระยะไกล และขาดจริยธรรมการทำประมงจากแนวคิดการมุ่งผลตอบแทนทางรายได้สูงสุดเฉพาะหน้าโดยไม่คำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรประมงในระยะยาว คนจำนวนมากไม่รู้ไม่เข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่งที่มีต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำและอาชีพรายได้ได้อย่างยั่งยืนของชาวประมง การบังคับใช้กฎหมายของรัฐไม่มีประสิทธิภาพ ทำให้ระยะแรก

ประเทศไทยมีการผลิตสัตว์น้ำได้อันดับแรก ๆ ของโลก แต่ด้วยการทำประมงที่ทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างหนักกว่า 30 ปี ทำให้การทำประมงในพื้นที่จังหวัดปัตตานีและนราธิวาส ประสบปัญหา มีผู้ประกอบการประมงพาณิชย์หลายร้อยคนต้องเปลี่ยนอาชีพการทำประมง ชาวประมงพื้นบ้านกลายเป็นผู้มีรายได้น้อยและคุณภาพชีวิตที่ต่ำมาก

ในส่วนมาตรการต่าง ๆ รัฐมีการประกาศกฎหมายเรื่องการทำประมงจำนวนหลายฉบับ ส่วนใหญ่เป็นการประกาศเนื่องจากเกิดสถานการณ์ที่มีผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงอย่างหนักและถูกกดดันจากเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เช่น ประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เรื่อง อวนลาก อวนรุน ในปี พ.ศ. 2515 ปี พ.ศ. 2424 ประกาศเรื่องห้ามใช้อวนตาถี่ อวนช้อน อวนยก อวนต้อนปลาหลังไซด หิน เรือปั่นไฟปลาเกะตัก เป็นต้น หลายฉบับ เช่น ปี 2534 /2540/ 2543/2544 และประกาศเฉพาะที่ จังหวัดปัตตานี ลงวันที่ 17 กรกฎาคม 2546 ห้ามใช้เครื่องมืออวนรุนประกอบเรือยนต์ หลังจากชาวประมงพื้นบ้านทุกกลุ่มในภาคใต้ร่วมกันประท้วงกดดันเรื่องอวนรุนเกือบ 3 ปี คือในเดือนมิถุนายน 2543 ซึ่งมีผลบังคับทั้งเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่และเรือประมงขนาดเล็กของชาวบ้านด้วย จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวประมงที่ใช้เครื่องมือพื้นบ้านและที่ใช้อวนรุน อย่างต่อเนื่อง เป็นช่วง ๆ มาจนทุกวันนี้ รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวของชาวประมงที่ประสบปัญหาในประเด็นต่าง ๆ เป็นช่วง ๆ ตั้งแต่ปี 2535 จนถึงปัจจุบัน เช่น การประท้วงไม่ให้มีการเลี้ยงหอยแครงของชาวประมง ในปี 2538 การจัดทำเขตอนุรักษ์หอยแครง หอยขาว ตั้งแต่ปี 2543-ปัจจุบัน ของโครงการพื้นที่ชุ่มน้ำ และโครงการ SIF การบุกทำลายพื้นที่การจับจองของนายทุนรายใหญ่ และชาวบ้าน ในช่วงปี 2554-2555 ซึ่งมีผลให้ได้พื้นที่คืนให้เป็นพื้นที่สาธารณะ จนทำให้ในช่วงปีดังกล่าว มีการผลิตพันธุ์สัตว์น้ำเติมให้กับธรรมชาติในอ่าวปัตตานี จากสถานีเพาะเลี้ยงชายฝั่งจังหวัดปัตตานีสํานักงานประมงจังหวัดปัตตานี และจากโครงการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาชีพของเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานีและเครือข่ายทรัพยากร การปฏิบัติการตรวจจับผู้ใช้เครื่องมือผิดกฎหมายของศูนย์บริหารจัดการทะเลและชายฝั่งปัตตานีอย่างเคร่งครัด มีผลให้ความสมบูรณ์ของสัตว์น้ำกลับคืนมา ชาวประมงกลับมามีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ขณะนี้ก็มีทรัพยากรสัตว์น้ำกำลังฟื้นตัวกลับมาชาวประมงบางกลุ่มทั้งเชิงพาณิชย์และชาวประมงพื้นบ้าน มีการกลับมาใช้เครื่องมือเดิมและเครื่องมือใหม่ที่ผิดกฎหมายและทำลายสัตว์น้ำ เช่น บาโละ เรือคราดหอยแครง อวนลากติดเครื่องยนต์และอ้ายโง่ เป็นต้น ทั้งเชิงพาณิชย์และชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งขณะนี้กำลังเป็นความขัดแย้งในระหว่างชาวประมงพื้นบ้านในอ่าวปัตตานีที่ค่อนข้างรุนแรง

สาเหตุของปัญหาทรัพยากรประมง

1. แนวคิดการมุ่งผลตอบแทนทางรายได้สูงสุดเฉพาะหน้าโดยไม่คำนึงถึงผลระยะยาว
2. คนจำนวนมากไม่รู้ไม่เข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่งที่มีต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำและอาชีพรายได้ที่ยั่งยืนของชาวประมง
3. คนที่รู้แต่ขาดจริยธรรม เห็นแก่ตัว เอาตัวรอดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อคนอื่น
4. การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายซึ่งทำลายล้างทรัพยากรสัตว์น้ำ
5. การบังคับใช้กฎหมายของรัฐไม่มีประสิทธิภาพ

ตารางที่ 4-3 สถานการณ์ปัญหาประมง (2556-2557)

| ลำดับ | ปัญหา                                                                                                                                                                                                                                                 | พื้นที่ได้รับผลกระทบ                                                                                                                                                                                      | ผู้ได้รับผลกระทบ                                       |
|-------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| 1.    | ปัญหาขาดจริยธรรมในการทำการประมง โดยใช้เครื่องมือผิดกฎหมาย/ทำลายล้าง เช่น<br>- เครื่องมืออ้ายโง่ (อ่าวปัตตานี)<br>- อวนลากเดี่ยว(ชายฝั่งอ่าวไทย)<br>- อวนลากคู่ (ในทะเลอ่าวไทย)<br>- โพงพางปัก (ในอ่าวปัตตานี)<br>- เครื่องคราดหอยแครง (ในอ่าวปัตตานี) | (อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี)<br>- ต.บางปู 3 หมู่บ้าน<br>- ต. แหลมโพธิ์ 4 หมู่บ้าน<br>- ต.ตะโลเกกาโปร์ 3 หมู่บ้าน<br>- ต. ยามู 1 หมู่บ้าน<br>(อ.เมือง จ. ปัตตานี)<br>- ต. ปาละ 2 หมู่บ้าน<br>- ต. บานา 4 หมู่บ้าน | 30,000 คน                                              |
| 2.    | น้ำเสีย -จากโรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำโดยไม่บำบัดน้ำเสีย =ชุมชนทิ้งขยะ /ทำการเกษตรใช้สารเคมี น้ำจากกองขยะขององค์กรท้องถิ่น (อ่าวปัตตานี)                                                                                                                | อ่าวปัตตานี 20 หมู่บ้าน 8 ตำบล<br>2 อำเภอ(อ.เมืองและ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี)                                                                                                                                 | 30,000 คน                                              |
| 3.    | แหล่งอาศัยสัตว์น้ำเสื่อมโทรม<br>- ปะการัง/ปะการังเทียม(อ่าวไทย)<br>- ช้าง/ปะการัง (ในอ่าวปัตตานี)<br>- ป่าชายเลนเสื่อมโทรม ไม่สามารถปลูกป่าทดแทนได้ (เนื่องจากชายฝั่งทะเลถูกกันด้วยซีเมนต์-เขตท่าเทียบเรือที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์บริเวณปากอ่าว)          | - ชุมชนประมงในเขต อ.เมือง จ.ปัตตานี(บ้านบานา,ท่าเทียบเรือปัตตานี,บ้านแหลมนก)<br>- ชุมชนประมงในเขต อ.ยะหริ่ง อ.หนองจิก จ. ปัตตานี                                                                          | 10,000 คน                                              |
| 4.    | ปัญหาการว่างงานในฤดูมรสุม                                                                                                                                                                                                                             | ชุมชนชายฝั่ง<br>- 6 อำเภอของจังหวัดปัตตานี<br>- 2 อำเภอ จ.นราธิวาส                                                                                                                                        | 10,000 คน<br>(ครอบครัวที่ทำการประมง รว 2,000 ครอบครัว) |

ปัญหาข้างต้น ส่งผลให้ 1)ทรัพยากรสัตว์น้ำ ทรัพยากรชายฝั่งเสื่อมสภาพ 2) ชุมชนและนายทุนใช้เครื่องมือผิดกฎหมายและทำลายล้างเพิ่มขึ้นทั้งเชิงชนิดและปริมาณเพื่อแย่งชิงการจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุดโดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดและความยั่งยืนของการทำการประมง 3) ชาวประมงและชุมชนประมง มีปัญหาคุณภาพชีวิตต่ำมาก เพราะขาดรายได้ การครองชีพ การศึกษาต่ำ เยาวชนว่างงาน ติดยาเสพติดและปัญหาด้านศีลธรรมของเยาวชน ครอบครัวล่มสลายจากการย้ายถิ่นไปหางานทำนอกพื้นที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดการก่อความไม่สงบต่างๆ 4) เกิดความขัดแย้ง ทะเลาะ ทำร้ายร่างกาย แย่งชิงการทำมาหากิน การจับสัตว์น้ำระหว่างชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับนายทุน ชุมชนกับรัฐ ทำให้พื้นที่ไม่มีสันติสุข

ประชาคมลุ่มน้ำฯ เสนอให้จังหวัดประกาศยกเลิกการใช้เครื่องมือทำลายล้างในอ่าวปัตตานี ให้หมดไปจากทะเลอ่าวปัตตานีและอ่าวไทย และส่งเสริมและสนับสนุนให้กับแก่ชาวประมงในช่วงฤดูมรสุม คือเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคมของทุกปี

**ส่วนข้อเสนอระยะยาว 1.** ให้มีการประกาศและการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับเครื่องมือประมงที่ทำลายล้างโดยเคร่งครัด จริงจัง โดย

- การตรวจตราลาดตะเวนพื้นที่ทะเลชายฝั่งอ่าวปัตตานีอยู่เป็นประจำ โดยขอให้เพิ่มอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ / เรือตรวจการ มีเจ้าหน้าที่หน่วยปฏิบัติการประจำอยู่ตลอดเวลาและมีความพร้อมที่จะปฏิบัติการได้ทันทีที่เห็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย

- การออกดำเนินการจับกุมผู้กระทำการประมงผิดกฎหมายให้เกิดความโปร่งใสไม่มีการทุจริตจึงขอให้เจ้าหน้าที่ประสานความร่วมมือกับราษฎรตัวแทนกลุ่มองค์กรชาวประมงในพื้นที่ ให้มีราษฎร 2-3 คนเข้าร่วมจับกุมเพื่อเป็นพยานรับรู้เห็นเหตุการณ์ทุกครั้ง

- เมื่อจับกุมผู้กระทำการประมงโดยผิดกฎหมายได้ ให้รีบเรือและอุปกรณ์ที่ผู้ต้องหาใช้กระทำผิดกฎหมายอย่างจริงจัง เช่น อวนลาก อวนรุน ไอ้โง่ โพงพางปัก คราดหอย ฯลฯ โดยมีต้องเห็นแก่หน้าผู้ใดที่อ้างว่าเป็นเจ้าของเรือ เพื่อมิให้มีการนำเรือดังกล่าวมากระทำการประมงผิดกฎหมายอีก ในกรณีที่มีปัญหาการตีความว่าเรือเป็นเครื่องมือการทำประมงหรือไม่ ในความเป็นจริงแล้ว ถ้าไม่มีเรือไม่อาจนำเครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายไปใช้ได้ จึงขอให้ทบทวนและกำหนดให้เรือเป็นอุปกรณ์การประมงด้วย

- รัฐดำเนินการให้มีประกาศจังหวัดห้ามเครื่องมือที่ทำลายสัตว์น้ำวัยอ่อน กันทางไหลของน้ำ เช่น ลอบคอนโด(อ้ายโง่) โพงพาง โพงพางปัก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอมาตรการทางการพัฒนา 1. ให้รัฐจัดงบประมาณสนับสนุนการจัดทำปะการังเทียมแบบที่เหมาะสมในอ่าวปัตตานี/อ่าวไทย โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและดำเนินการ 2. ให้รัฐมีการสนับสนุนอาชีพเสริม / อบรมทักษะอาชีพ ที่ต่อเนื่องจากการประมงเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและรายได้ให้กับชาวประมง 3. สนับสนุนกลุ่มประมงพื้นบ้านให้มีเครื่องมืออุปกรณ์สื่อสารเพื่อสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐ 4. ให้รัฐสนับสนุนโครงการวิจัยนำร่องแก้ไขปัญหการกัดเซาะชายฝั่งที่ยั่งยืนแทนการซ่อมปีต่อปี โดยประสานความร่วมมือกับนักวิชาการ 5. ในระหว่างที่เจ้าหน้าที่รัฐดำเนินการด้านกฎหมายกับการทำประมงโดยผิดกฎหมาย แต่ชาวประมงพื้นบ้านยังคงได้รับผลกระทบการทำประมงโดยผิดกฎหมาย เช่น เครื่องมืออุปกรณ์ประมงเสียหายเนื่องจากอวนรุนอวนลาก ให้รัฐดำเนินการจ่ายค่าชดเชยค่าเครื่องมืออุปกรณ์เพื่อเป็นการเยียวยาผู้เสียหายที่ไม่ได้รับผลกระทบ โดยมีคณะทำงานชุดหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบดูแลทั้งระบบ 6. สนับสนุนทางงบประมาณและวิชาการ ให้สถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจังหวัด เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและ ฝึกอบรมชาวบ้านให้สามารถเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพื่อทำการปล่อยในทะเล/หรือทำธนาคารสัตว์น้ำ 7. ตรวจสอบคุณภาพน้ำที่ปล่อยจากโรงงานอุตสาหกรรมรอบอ่าวปัตตานี และสนับสนุนมาตรการบำบัดน้ำเสียให้ได้มาตรฐาน และไม่เกินความสามารถในการรองรับน้ำเสียของอ่าวปัตตานี

ประเด็นทรัพยากรชายฝั่งเน้นปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งอันเกิดจากการกระทำของธรรมชาติและการกระทำของมนุษย์ เพราะมีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อชุมชนมาก ในความเป็นจริงการเปลี่ยนแปลงชายฝั่งทะเลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในรูปแบบการกัดเซาะ (Erosional Coast) และการสะสมตัว (Depositional Coast) ซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยหลายประการ ทั้งสาเหตุจากธรรมชาติและสาเหตุจากการกระทำของมนุษย์ และมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงชายฝั่งที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ และถือเป็นภัยธรรมชาติอย่างหนึ่ง ที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนในประเทศไทย คือ การกัดเซาะชายฝั่ง ที่ก่อให้เกิดความเสียหายของพื้นที่ และสูญเสียคุณค่าการใช้ประโยชน์ไปอย่างถาวร เช่น ความเสียหายของโรงเรียน สิ่งปลูกสร้าง โครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค พื้นที่เกษตรกรรม ชายหาด และป่าชายเลน เป็นต้น





4. ขาดการบริหารจัดการหรือการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ ปัจจุบันการแก้ปัญหามหาการกัดเซาะชายฝั่งมุ่งเน้นแต่การแก้ปัญหาเฉพาะที่ใดที่หนึ่งโดยขาดการมองปัญหาในภาพรวมที่เชื่อมโยงถึงกันเป็นระบบ ซึ่งมักจะเกิดผลกระทบกับพื้นที่ข้างเคียงอื่นๆที่อยู่ถัดไป ทำให้การแก้ปัญหามหาการกัดเซาะชายฝั่งไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

#### สถานการณ์การกัดเซาะชายฝั่งจังหวัดปัตตานีและจังหวัดนราธิวาส

ปี พ.ศ. 2554 กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลแนวชายฝั่ง (Shoreline) ในรูปแบบ GIS สรุปข้อมูลได้ดังนี้

ตารางที่ 4-4 สถานการณ์การกัดเซาะชายฝั่งจังหวัดปัตตานีและจังหวัดนราธิวาส

| จังหวัด  | ข้อมูลจำนวนขอบเขตพื้นที่ |      | ข้อมูลจำนวนพื้นที่ที่ถูกกัดเซาะ |      | ความยาวชายฝั่ง (กม.) | แนวชายฝั่งถูกกัดเซาะ (กม.) |        |       |
|----------|--------------------------|------|---------------------------------|------|----------------------|----------------------------|--------|-------|
|          | อำเภอ                    | ตำบล | อำเภอ                           | ตำบล |                      | ปานกลาง                    | รุนแรง | รวม   |
| ปัตตานี  | 12                       | 115  | 6                               | 18   | 138.83               | 37.67                      | 24.27  | 61.94 |
| นราธิวาส | 13                       | 77   | 2                               | 6    | 57.76                | 15.96                      | 28.03  | 43.99 |

ที่มา : กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง 2554

จังหวัดปัตตานี มีแนวชายฝั่งยาว 138.83 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นดินทรายที่เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนทรายชายฝั่งเป็นเวลานานเช่นเดียวกับจังหวัดนราธิวาส แนวชายฝั่งทะเลของจังหวัดปัตตานีจึงต่อเนื่องมาจากชายฝั่งจังหวัดนราธิวาส ส่วนใหญ่เป็นชายฝั่งประเภทหาดทราย และพบหาดโคลนเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำและด้านในอ่าวปัตตานี โดยมีแหลมตาชีเป็นลักษณะชายฝั่งที่น่าสนใจ มีพื้นที่ที่มีการกัดเซาะจำนวน 6 อำเภอ คือ อำเภอปะนาเระ อำเภอเมือง อำเภอไม้แก่น อำเภอ ยะหริ่ง อำเภอสายบุรี อำเภอหนองจิก พื้นที่กัดเซาะรวมระยะทาง 61.94 กิโลเมตร โดยเป็นพื้นที่ที่ถูกกัดเซาะปานกลางเป็นระยะทาง 37.67 กิโลเมตร และกัดเซาะรุนแรงเป็นระยะทาง 24.27 กิโลเมตร โดยพบเป็นแนวต่อเนื่องเป็นช่วงๆ ตามโครงสร้างชายฝั่งทะเลประเภทเชื่อมกันทรายปากแม่น้ำที่มีการสร้างไว้เป็นช่วงๆ บริเวณปากแม่น้ำต่างๆ และกำแพงริมตลิ่งประเภทเชื่อมกันหินทิ้ง เชื่อมกันทรายปากแม่น้ำในจ.ปัตตานีพบ 6 แห่ง ได้แก่ เชื่อมกันทรายปากแม่น้ำ อ.ไม้แก่น อ.สายบุรี อำเภอละ 1 แห่ง อ.ปานาเระ 2 แห่ง (คลองมะหวดและคลองปานาเระ) อ.หนองจิก 2 แห่ง (คลองตันหยงเปาว์และคลองราฟา)

พื้นที่ที่ถูกกัดเซาะรุนแรงที่จังหวัดปัตตานีมี 9 พื้นที่ ได้แก่ บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ บ้านสายหม้อ – บ้านบะอึง อ.หนองจิก บ้านตะโล๊ะสมิแล – บ้านปาตาบูดี อ.ยะหริ่ง บ้านปาตา – บ้านท่าพง อ.ยะหริ่ง บ้านคลองตำ – บ้านปะนาเระ อ.ปะนาเระ บ้านบางมะรวด บ้านบน – บ้านลุ่ม ต.ปะเสยะวอ อ.สายบุรี และบ้านกระจุต – บ้านพ่อเทพ ต.ไม้แก่น อ.ไม้แก่น

จังหวัดนราธิวาส มีแนวชายฝั่งยาวประมาณ 57.76 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นดินทรายที่เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนทรายชายฝั่งต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ทำให้เกิดเป็นผืนทรายขนาดใหญ่โดยตลอด แนวชายฝั่งจึงเป็นประเภทหาดทรายทั้งหมด และมีลักษณะยาวต่อเนื่องกันแนวเหนือ-ใต้มีพื้นที่ที่มีการกัดเซาะจำนวน 2 อำเภอ คือ อำเภอตากใบ อำเภอเมือง มีพื้นที่กัดเซาะรวม

ระยะทาง 43.99 กิโลเมตร โดยเป็นพื้นที่ที่ถูกกัดเซาะปานกลาง 15.96 กิโลเมตร และกัดเซาะรุนแรง 28.03 กิโลเมตร จังหวัดนราธิวาส พื้นที่กัดเซาะชายฝั่งพบเป็นแนวต่อเนื่อง โดยเริ่มต้นจากบริเวณด้านเหนือของโครงสร้างชายฝั่งทะเล ที่พบมีการก่อสร้างบริเวณปากแม่น้ำและคลองที่มีขนาดใหญ่ทุกแห่ง ประเภทเขื่อนกันทรายปากแม่น้ำ (Jetty) มีลักษณะเป็นแนวเขื่อนหินทิ้งถมยื่นออกไปในทะเลความยาวอยู่ในช่วง 100–300 เมตร เขื่อนกันทรายปากแม่น้ำใน จังหวัดนราธิวาสพบ 2 แห่ง ได้แก่ เขื่อนกันทรายปากแม่น้ำโก-ลก (แนวพรมแดนไทย-มาเลเซีย) และเขื่อนกันทรายปากแม่น้ำบางนรา แนวชายฝั่งทะเล จังหวัดนราธิวาสที่มีการกัดเซาะชายฝั่งพบได้ตลอดแนว ตั้งแต่ปากแม่น้ำโก-ลกต่อเนื่องไปที่ชายหาดหน้าพระตำหนักทักษิณราชินีเวศน์ อ่าวมะนาว ขึ้นไปจนถึงเขตตัวเมืองนราธิวาส

จังหวัดนราธิวาสมีพื้นที่กัดเซาะรุนแรง 9 พื้นที่ ได้แก่ บ้านทอน-บ้านตูโย๊ะ บ้านโคกพะยอม-บ้านบาเก๊ะ ต.โคกเคียน อ.เมือง บริเวณหาดนราทัศน์ ต.บางนาค บ้านบางมะนาว ต.กะลุวอเหนือ อ.เมือง บริเวณบ้านญูต ต.ไพรวัน บ้านคลองตัน บริเวณบ้านปูลาเจ๊ะมูด ต.ศาลาใหม่ บ้านเกาะยาว และบริเวณบ้านตาบา ต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ

ตารางที่ 4-5 รายการสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ทั้งหมดที่สร้างเพื่อแก้ปัญหากัดเซาะในพื้นที่

| ชื่อสิ่งก่อสร้าง                              | สถานที่สร้าง                                               | ปีที่สร้าง  | งบประมาณ                         | หน่วยงานที่สร้าง                         | ผลกระทบที่เกิดขึ้น                                                                            | การแก้ไขปัญหา |
|-----------------------------------------------|------------------------------------------------------------|-------------|----------------------------------|------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|
| เขื่อนป้องกันร่องน้ำความยาวประมาณ 200 เมตร    | บ้านบางปลาหมอ                                              | ก่อนปี 2533 |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) |                                                                                               |               |
| กำแพงกันคลื่นกอนคอนกรีตความยาวประมาณ 450 เมตร | ชายฝั่งบริเวณบ้านปากบางตาควา                               | 2538        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) |                                                                                               |               |
| รอดักทรายจำนวน 5 ตัว ความยาวประมาณ 80 เมตร    | ชายฝั่งบริเวณบ้านปากบางตาควา                               | 2538        | ไม่ทราบข้อมูลงบประมาณการก่อสร้าง | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) | บริเวณบ้านปากบางตาควา ถูกกัดเซาะอย่างรวดเร็ว                                                  |               |
| รอดักทรายจำนวน 5 ตัว ความยาวประมาณ 80 เมตร    | ชายฝั่งบ้านบางปลาหมอ                                       | 2538        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) |                                                                                               |               |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น                         | ร่องน้ำตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี | 2541        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) |                                                                                               |               |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น                         | ร่องน้ำบ้านบางราพา                                         | 2541        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) | หลังจากที่ก่อสร้างเขื่อน ทำให้มีการกัดเซาะอย่างรุนแรงในฝั่งตะวันตกของร่องน้ำหรือบริเวณท้ายน้ำ |               |
| กอนคอนกรีต                                    | บริเวณหมู่ 1 บ้านปากบางตาควา                               | 2542        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี (กรมเจ้าท่า) |                                                                                               |               |
| กอนคอนกรีต                                    | บริเวณหมู่ 1 บ้านปากบางตาควา                               | 2542        |                                  | กรมขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี              |                                                                                               |               |

| ชื่อสิ่งก่อสร้าง           | สถานที่สร้าง                                                | ปีที่สร้าง | งบประมาณ                                 | หน่วยงานที่สร้าง                                                                    | ผลกระทบที่เกิดขึ้น                                                                                                                                                                                                                                                                   | การแก้ไขปัญหา |
|----------------------------|-------------------------------------------------------------|------------|------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|
|                            |                                                             |            |                                          | (กรมเจ้าท่า)                                                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น      | ปากแม่น้ำโกลก-บ้านตาบา<br>อำเภอตากใบ                        | 2542       |                                          | กรมชลประทานดำเนินการ<br>ก่อสร้างและได้ส่งมอบให้                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |
| รอดักทราย                  | บริเวณชายฝั่งทะเล<br>ช่วงอำเภอตากใบ -อำเภอเมือง<br>นราธิวาส |            |                                          | กรมการขนส่งทางน้ำและ<br>พาณิชย์นาวี ดูแลและบำรุงรักษา<br>เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2546 |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น      | ร่องน้ำสายบุรี จังหวัดปัตตานี                               | 2544       | 60 ล้านบาท                               | กรมการขนส่งทางน้ำและ<br>พาณิชย์นาวี                                                 |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |
| กำแพงกันคลื่น<br>(Seawall) | บ้านบะอิง<br>(หาดรัชดาภิเษก)                                | 2547       | ไม่ทราบข้อมูล<br>งบประมาณการ<br>ก่อสร้าง | องค์การบริหารส่วนจังหวัด<br>ปัตตานี                                                 |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |
| กำแพงกันคลื่น              | บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่า<br>กำชำ อำเภอหนองจิก                | 2548       |                                          | องค์การบริหารส่วนจังหวัด<br>ปัตตานี                                                 | พื้นที่บริเวณท้ายกำแพงทั้ง<br>ด้าน ตะวัน ออก และ<br>ตะวันตกเกิดการกัดเซาะ<br>โดยเฉพาะในทิศตะวันตก<br>กัดเซาะอย่างรวดเร็ว<br>กำแพงมีอายุใช้งาน<br>ประมาณสามปี ก็เริ่มถูก<br>ทลายและต้องมีการเสริม<br>โดยการนำก้อนหินมาทิ้ง<br>บริเวณหลังแนวกำแพงที่<br>ถูกทำลาย ไม่สามารถ<br>แก้ไขได้ |               |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น      | บริเวณปากแม่น้ำบางนราและ                                    | 2548       | 120 ล้านบาท                              | กรมการขนส่งทางน้ำและ                                                                |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |               |

| ชื่อสิ่งก่อสร้าง                            | สถานที่สร้าง                                                           | ปีที่สร้าง | งบประมาณ     | หน่วยงานที่สร้าง                         | ผลกระทบที่เกิดขึ้น | การแก้ไขปัญหา                                                                       |
|---------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|------------|--------------|------------------------------------------|--------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|
|                                             | หาดนราทัศน์ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส                                 |            |              | พาณิชย์นาวี                              |                    |                                                                                     |
| เขื่อนกันทรายและคลื่น                       | บริเวณปากคลองไม้แก่น บ้านละเวง ตำบลดอนทราย อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี | 2548       |              |                                          |                    |                                                                                     |
| เขื่อนหินทิ้งลดการกัดเซาะชายฝั่ง            | บ้านปะนาเระถึงบ้านบางมะรวด ตำบลปะนาเระ อำเภอปะนาเระ                    | 2544       | 3 ล้านบาท    | สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัด |                    |                                                                                     |
| กำแพงกันคลื่น                               | พระตำหนัก ทักษิณราชนิเวศน์                                             | 2551       |              | กรมชลประทาน                              |                    |                                                                                     |
| การปักเสาคอนกรีต                            | บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก                               | 2550       | 1.35 ล้านบาท | ศอ.บต.                                   |                    | เพื่อบรรเทาการกัดเซาะได้ในเบื้องต้น                                                 |
| การปักเสาคอนกรีตเพิ่ม                       | บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก                               | 2551       | 3.1 ล้านบาท  | ศอ.บต.                                   |                    | เพื่อบรรเทาการกัดเซาะได้ในเบื้องต้น                                                 |
| การปักเสาคอนกรีตเพิ่มต่อจากแนวปักเสาปูนเดิม | บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก                               | 2552       | 5,550,000    | กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง             |                    | เพื่อช่วยรักษาระบบนิเวศชายฝั่ง ทรัพยากรทางทะเล และแก้ไขปัญหาการกัดเซาะแบบยั่งยืนได้ |
| กองหิน                                      | บ้านตันหยงเปาว์ ตำบลท่ากำชำ อำเภอหนองจิก                               | 2553       |              | กอ.รมน. ภาค 4 ส่วนหน้า                   |                    |                                                                                     |
|                                             |                                                                        |            |              |                                          |                    |                                                                                     |



ประชาคมลุ่มน้ำฯ มีข้อเสนอเชิงหลักการว่า

- 1) การบริหารจัดการต้องมีความรู้ทางสภาพกายภาพ ทิศทางลม ทิศทางน้ำให้ดี เพราะการจัดการชายฝั่งแต่ละแห่งต้องเชื่อมโยงกัน เพราะการจัดการในพื้นที่หนึ่งส่งผลกระทบต่ออีกพื้นที่หนึ่ง
- 2) การกัดเซาะชายฝั่งเกิดจากปัจจัยที่มากกระทำ ส่วนใหญ่เกิดจากคลื่นและลมเป็นหลัก การป้องกัน จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคลื่นและลมอย่างชัดเจน
- 3) การป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งต้องใช้หลายวิธีให้สอดคล้องกับธรรมชาติ พร้อมกันมาตรการป้องกันคลื่น ลม การปลูกป่าชายเลน และการปลูกต้นไม้ที่สามารถยึดหาดทรายชายฝั่ง
- 4) การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชายฝั่งโดย การขุดลอกปากแม่น้ำ การสร้างสิ่งก่อสร้าง การสร้างเขื่อนปากแม่น้ำ อาจจะป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งที่หนึ่งแต่จะส่งผลกระทบต่อการกัดเซาะอย่างรุนแรงในพื้นที่อื่นได้ จึงต้องระมัดระวังในการใช้นวัตกรรมทางวิศวกรรมมาตรการแก้ไขปัญหา

ข้อเสนอเชิงการจัดการ

- 1) ควรมีแผนงานการติดตามเฝ้าระวังพื้นที่ประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี โดยการสานต่อจากระบบฐานข้อมูลที่ได้จัดทำไว้แล้ว จากนั้นให้ทำการสำรวจอย่างต่อเนื่องทุก ๆ 5 ปี
- 2) ควรจัดทำแผนแม่บทการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ ให้ทุกหน่วยงานมีแผนในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งกำหนดระยะถอยร่นของสิ่งก่อสร้างบนชายหาด และให้มีมาตรการทางกฎหมายห้ามการขุดทรายหรือนำทรายออกจากบริเวณชายหาดเป็นอันขาด
- 3) ควรมีการศึกษาวิจัยในระยะต่อไป โดยเฉพาะการศึกษาในชั้นรายละเอียดมีการทดสอบข้อมูลภาคสนาม เช่น การวัดข้อมูลคลื่น กระแสน้ำ การเคลื่อนตัวของตะกอนชายฝั่งทะเล การวัดระดับพื้นที่ท้องทะเลทุกรอบ 1 ปี
- 4) ควรมีการติดตั้งสถานีวัดคลื่น กระแสน้ำ ลม และระดับน้ำทะเล (Tide Gage) ในบริเวณชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีและบริเวณใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง เพื่อใช้ในการศึกษาขั้นต่อไป
- 5) ควรมีการควบคุมการใช้ที่ดินบริเวณชายฝั่งทะเลบริเวณนี้ และควรมีการควบคุมระดับน้ำบาดาล เพื่อลดการกัดเซาะชายฝั่งทะเลของพื้นที่
- 6) ควรกำหนดหน่วยงานที่รับผิดชอบในการแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลอย่างเด่นชัด เช่น กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และกรมทรัพยากรธรณีเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในเชิงการศึกษาและวิจัย ตลอดจนวางแผนเชิงนโยบาย ส่วนกรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวีเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในเชิงปฏิบัติแก้ไขปัญหาการกัดเซาะและควบคุมสิ่งก่อสร้างบนชายหาดและชายฝั่งทะเล เป็นต้น เพื่อลดความซ้ำซ้อนของการปฏิบัติงานที่มีอยู่ในปัจจุบัน
- 7) ควรออกกฎหมายที่ช่วยในการแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล เช่น การห้ามขุดทรายชายฝั่งทะเล ความรับผิดชอบของหน่วยงานที่สร้างสิ่งก่อสร้างบนชายหาดหรือชายฝั่งทะเล หากมีผลกระทบเกิดขึ้นต้องรับผิดชอบต่อการรื้อถอน หรือความเสียหายที่เกิดขึ้นตลอดไป
- 8) มาตรการแก้ไขป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งทะเลใดๆ ที่เกิดขึ้นในอนาคต ควรจะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

ส่วนข้อเสนอเชิงนโยบาย เสนอให้

- 1) กำหนดนโยบายและแผนบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ควบคุมรูปแบบ วิธีการ สร้างโครงสร้างป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งทะเลให้เหมาะสมและเกิดผลกระทบน้อยที่สุด
- 2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคิดออกแบบตัดสินใจในการจัดการการใช้ประโยชน์ที่ดินชายฝั่ง และการป้องกันแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง
- 3) กำหนดเขตและมาตรการการใช้ประโยชน์พื้นที่ชายฝั่งทะเลและให้มีจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ที่ประสบปัญหาการกัดเซาะและหามาตรการจัดการป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งอย่างเหมาะสม
- 4) กำหนดแผนชุดลอกคลอง ให้มีมาตรการทางกฎหมาย ห้ามทำลายป่าและไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ บริเวณชายฝั่ง และต้องควบคุมความลึก การขุดลอกไม่ให้ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลมาตรฐาน

#### 4.2.6 ทรัพยากรการเกษตร ประเด็นนาไร่

นาไร่ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีมากที่สุดในจังหวัดปัตตานี จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่นา 323,786 ไร่พบว่าในปี 2548 มีพื้นที่นาไร่ 61,906 ไร่หรือร้อยละ 19.12 และข้อมูลล่าสุดของกรมพัฒนาที่ดินในปี 2556 พบว่ามีพื้นที่นาไร่ 175,000 ไร่ หรือร้อยละ 54 การขยายตัวของพื้นที่นาไร่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาจึงมีอัตราเพิ่มขึ้นถึงประมาณปีละ 14,000 ไร่

ชาวบ้านที่มียังมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนาไร่ได้ดีมาก การพูดคุยและเก็บข้อมูลจากชาวบ้านทั้งสามจังหวัด มีข้อมูลนาไร่ที่น่าสนใจดังนี้

พื้นที่นาในจังหวัดปัตตานีแบ่งเป็น 2 โซนใหญ่ๆ คือโซนทุ่งหนองจิก และโซนทุ่งสะก่า

**ทุ่งหนองจิก** เป็นทุ่งนาแถบที่ราบลุ่มของเทือกเขาทรายขาวซึ่งมีพื้นที่กว้างใหญ่นับแสนไร่ บริเวณพื้นที่ทุ่งหนองจิกครอบคลุมพื้นที่นาในเขตอำเภอหนองจิกมากที่สุด รองลงมาอยู่ที่อำเภอแม่ลาน อำเภอยะรัง อำเภอโคกโพธิ์ และบางส่วนของอำเภอเมืองสภาพพื้นที่ทุ่งหนองจิกเป็นที่ลาดเอียง น้ำจากภูเขาไหลผ่านทุ่งนาสามสี่อำเภอเหล่านี้ลงไปสู่มแม่น้ำปัตตานี ชุมชนในทุ่งหนองจิกเป็นชุมชนดั้งเดิม ชาวนาส่วนใหญ่ทำนาปี ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลายชนิดเช่นพันธุ์ขี้นกเขาแดงพันธุ์กุนิง บุกรอดตัน ลือมูบา เสาะ มะมิงปาวว์ และพันธุ์เล็บนก ผืนนาแถบนี้ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ มีชาวบ้านต่างถิ่นหลายแห่ง มาขอเช่าที่ทำนา



## 5) การปล่อยน้ำจากเขื่อนปัตตานี

**ท่งสะก้า** เป็นชื่อเรียกทุ่งนาในที่ราบลุ่มต่ำของกลุ่มเทือกเขากะลาพอ เขามะรวด และเขามายอ พื้นที่นี้ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอมายอ อ.ยะหริ่ง อ.ทุ่งยางแดง อ.ปะนาเระ ชาวบ้านในบริเวณท่งสะก้าเป็นชุมชนดั้งเดิมมีวิถีชีวิตในการทำนา โดยปกติน้ำจากกลุ่มเทือกเขากะลาพอจะมีปริมาณพอดีกับการทำนา แต่ถ้ามีน้ำล้นจากแม่น้ำสายบุรี น้ำจะหลากท่วมทุ่งพาดะกอนดินลงนาทำให้ผืนนาอุดมสมบูรณ์แล้วน้ำจะไหลออกปากน้ำบางมะรวด และปากน้ำยามู

ปัญหาเริ่มจากการสร้างเขื่อนบางลาง กั้นแม่น้ำที่ตำบลบางลาง อ.บันนังสตา ทำให้น้ำในแม่น้ำปัตตานีไหลลงมามีปริมาณไม่มากพอที่จะมาต้นน้ำทะเล ทำให้น้ำทะเลหนุนขึ้นมาสูง ผลกระทบชัดเจนคือที่ตำบลบางตะวา น้ำทะเลท่วมชายฝั่งถูกกัดเซาะจนต้องย้ายทั้งหมู่บ้านห่างจากจุดเดิมถึงราว 3 กิโลเมตร

เมื่อมีการสร้างคลองชลประทานและประตูน้ำ ตลอดจนการสร้างถนนกีดขวางทางน้ำ ทำให้น้ำไหลได้น้อยลง เกิดน้ำขังในทุ่งซึ่งเป็นพื้นที่ต่ำ ชาวปรับตัวไม่ทันจึงทำให้นาข้าวเสียหายชวนาส่วนใหญ่ทำนาปีไม่ได้เพราะน้ำขึ้นสูงมากในฤดูน้ำหลากจึงต้องทำนาปรังแม้ในพื้นที่นี้จะมีคลองไส้ไก่สำหรับระบายน้ำเยอะ แต่ส่วนใหญ่ใช้ระบายน้ำไม่ได้เพราะออกแบบไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่

สำหรับพื้นที่แถบโคโคโพธิ์ คลองส่งน้ำสายหลักมีน้ำดีแต่ไม่ค่อยมีการทำนาสองฝั่งคลอง สันนิษฐานว่ามีการกว้านซื้อที่ดินไปแล้ว ส่วนฝั่งมายอ มีพื้นที่นากว้างมาก สภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มต่ำ และถูกกีดขวางด้วยคันคลองส่งน้ำ ทำให้เกิดสภาพน้ำขังและน้ำขาด การใช้น้ำเข้มข้นกว่าพื้นที่อื่นในบริเวณใกล้เคียง แต่การจ่ายน้ำขาดๆเกินๆ จึงทำให้เกิดการแย่งชิงน้ำ น้ำจึงไม่ค่อยพอใช้ เพราะที่ต่ำกว่าแถบ อ.โคโคโพธิ์ แต่ถ้าจากเขื่อนปัตตานีส่งมามากพอสองฝั่งคลองยะรังและ อ.มายอ จะทำนาเต็มพื้นที่

กล่าวโดยสรุป นาร้างในพื้นที่นาท่งสะก้า เกิดจากเหตุปัจจัยหลักได้แก่

- 1) การจ่ายน้ำระบบชลประทานไม่เพียงพอกับการใช้น้ำทำให้เกิดปัญหาแย่งชิงน้ำ และต้องปล่อยทิ้งร้างหากน้ำไม่พอ เช่นในพื้นที่ท่งสะก้า ทุ่งปะนาเระ
- 2) การสร้างคูส่งน้ำไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ไม่ได้ระดับ ทำให้ส่งน้ำขึ้นพื้นที่สูงไม่ได้
- 3) ประตูประบายน้ำแคบ น้ำระบายไม่ทันจึงทำให้น้ำท่วมสูง เช่นที่บ้านท่าข้าม บ้านท่าชะเมา
- 4) การสร้างคลองส่งน้ำและถนนกีดขวางทิศทางไหลของน้ำในคลองธรรมชาติ ทำให้เกิดสภาพน้ำขังกลายเป็นอ่างน้ำ เช่นที่บ้านกลาง

5) การขุดคลองระบายน้ำลึกเกินไป ทำให้น้ำไม่เข้านา เกิดในพื้นที่ใกล้ปากอ่าวติดทะเล เช่นหนองจิก บางตาว่า ท่ากำชำ ปะนาเระ บางเก่า บางเขา

นาร้างส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของอาหารและการอนุรักษ์ภูมิปัญญาวัฒนธรรมและภูมิทัศน์ของท้องถิ่น นาร้างจึงเป็นปัญหาของชาติที่มีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องจัดการแก้ไขให้สำเร็จ นาร้างแต่ละแห่งเกิดจากเหตุปัจจัยและเงื่อนไขที่ต่างกัน การแก้ปัญหา นาร้างแต่ละแห่งจึงไม่เหมือนกันและไม่ควร

มีสูตรสำเร็จแต่ต้องการการศึกษาวิเคราะห์และวางแผนปฏิบัติในแต่ละพื้นที่อย่างละเอียดถี่ถ้วนและร่วมมือกันอย่างบูรณาการและเป็นระบบครบวงจร และยังพบว่าโครงการฟื้นฟูนาร้างของภาครัฐยังมีปัญหาที่สำคัญบางประการที่ควรจะต้องปรับปรุงแก้ไข ได้แก่ 1) การขาดข้อมูล ความรู้ ความเข้าใจในสภาพพื้นที่และเงื่อนไขปัญหานาร้างแต่ละแห่ง และ 2) การขาดการมีส่วนร่วมของราษฎรในท้องถิ่น ปัญหาทั้ง 2 ประการทำให้การบริหารจัดการโครงการฟื้นฟูนาร้างไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวนา ยังมีส่วนทำให้การใช้จ่ายงบประมาณไม่มีประสิทธิภาพและขาดความโปร่งใส นอกจากนี้ยังจะมีส่วนสร้างความขัดแย้งใหม่ๆในชุมชน

ผลการศึกษาวิจัยนาร้างของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์และของโครงการวิจัยเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสาบบุรีชี้ให้เห็นว่าเหตุปัจจัยรากเหง้าที่ทำให้เกิดปัญหานาร้างระดับกว้างคือความไม่เข้าใจถึงบริบทในพื้นที่ของหน่วยงานรัฐ และโครงสร้างพื้นฐานด้านการก่อสร้างและการบริหารจัดการสิ่งก่อสร้างสาธารณูปโภค อันได้แก่ระบบชลประทานและถนน ไปกีดขวางการไหลของน้ำตามธรรมชาติ ทำลายระบบการบริหารจัดการน้ำของชุมชนในท้องถิ่น และการแก้ปัญหาที่ไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ส่งผลให้เกิดปัญหาน้ำขาดน้ำเกิน พื้นที่ตอนบนที่เคยมีน้ำหลากตามธรรมชาติมาให้อุดดีกับการทำนาก็เกิดการขาดน้ำ ส่งน้ำไม่ถึง น้ำไม่พอใช้ทำนา ในส่วนที่น้ำเกินก็มีลักษณะน้ำท่วมขังสูงยาวนาน ทำให้การทำนาไม่ได้ผล

การบริหารจัดการสิ่งก่อสร้างสาธารณูปโภคหลักเหล่านี้ เป็นเหตุปัจจัยต่อเนื่องมาจากเหตุปัจจัยพื้นฐานด้านสิ่งก่อสร้าง คือส่วนใหญ่ทำการก่อสร้างแล้วปล่อยทิ้ง ขาดการดูแลรักษาที่ดีอย่างต่อเนื่อง เมื่อสิ่งก่อสร้างเกิดการชำรุดเสียหาย เช่นประตูน้ำทรุด แตกหัก อุปกรณ์เปิดปิดประตูน้ำชำรุดเสียหายหรือหายไปก็ไม่ได้รับการซ่อมแซม คลองชลประทานควบคู่น้ำไม่ได้จึงเกิดปัญหาน้ำขาดน้ำเกินและแย่งน้ำกัน ทำให้การทำนาได้ผลไม่เต็มที่ จนขาดทุน นานๆเข้าก็ต้องปล่อยนาทิ้งร้าง การบริหารน้ำทั้งน้ำในระบบคลองชลประทานตั้งแต่การปล่อยน้ำจากเขื่อนจนถึงการส่งน้ำในคลองขอยระดับต่างๆ ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวนา เช่นการปล่อยน้ำจากเขื่อนปัตตานีน้อยไปน้ำเหลือไม่ถึงชาวนาปลายน้ำ หรือการปล่อยน้ำให้กับเกษตรกรทั่วๆไปที่ต้องการน้ำในช่วงชาวนากำลังเก็บเกี่ยวข้าว น้ำมาเร็วทำให้ชาวนาเกี่ยวข้าวไม่ทันทำให้ข้าวในนาเสียหาย ตลอดจนการปล่อยให้น้ำท่วมขังยาวนานที่เกิดจากถนนกีดขวางทางน้ำ ปัญหาลักษณะนี้ทำให้ชาวนาทำนาปีไม่ได้ เป็นเหตุให้ต้องปรับเปลี่ยนมาทำนาปรัง และเมื่อประสบกับปัญหาการส่งน้ำและปัญหาอื่นๆที่ตามมาเช่นต้นทุนสูง โรคแมลงทำลาย ตลอดจนไม่มีตลาดรับซื้อข้าวในท้องถิ่น จนต้องเลิกทำนาไปในที่สุด

นโยบายการช่วยเหลือชาวนาเช่นโครงการรับจำนำข้าวก็ไม่ถึงมือชาวนาเมื่อเทียบกับชาวนาในภูมิภาคอื่นๆ ชาวนาจึงเป็นหนี้สินจากการทำนา ลูกหลานเห็นพ่อแม่ทำนาแล้วยากจนก็ไม่อยากสืบต่อวิถีการทำนา ไม่มีแรงจูงใจให้อยากทำนา วัฒนธรรมประเพณีที่ดั้งเดิมเกี่ยวกับนาข้าวหายไป ปัจจุบันในท้องถิ่นเหลือแต่ชาวนาสูงอายุ จึงเกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ยิ่งปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีเพื่อให้สามารถทำนาต่อไปได้ก็ยิ่งลงทุนสูงและมีความเสี่ยงสูงต่อการขาดทุน ทั้งจากภัยธรรมชาติและจากกลไก

ตลาดที่ไม่มีอำนาจต่อรอง นาร้างจึงขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะปัตตานีจังหวัดเดียวมีนาร้างกว่า 1.7 แสนไร่หรือคิดเป็นร้อยละ

ปัญหานาร้างจึงเป็นปัญหาทั้งในเชิงโครงสร้างและปัญหาในการบริหารจัดการ ปัญหาเชิงโครงสร้างอำนาจการตัดสินใจจากบนลงล่างทำให้การนำนโยบายและแผนงานต่างๆมาปฏิบัติไม่ได้ ปรัชญาหรือประชาชนในท้องถิ่น ส่วนปัญหาเชิงการบริหารจัดการก็มีความสำคัญ การบริหารจัดการต่างๆก็ยังคงอยู่ในอำนาจของหน่วยงานรัฐมากเกิดไปทำให้โอกาสที่จะปรับปรุงแก้ไขปัญหาลดลงจนทำให้เกิดนาร้างมีน้อย เรื่องราวทุกอย่างที่เป็นปัญหาแทนที่เจ้าหน้าที่ในพื้นที่และในท้องถิ่นจะร่วมกับชาวบ้านหาทางแก้ไขปัญหาก็กลับต้องมาทำแต่การเก็บข้อมูลรายงานไปยังหน่วยงานระดับสูงเป็นทอดๆกว่าจะตัดสินใจแก้ปัญหาก็ได้ก็มักจะสายเกินไปแล้ว

นาร้างจึงเป็นปัญหาร่วม ทั้งปัญหาภายในของชุมชนคนปัตตานีเองและปัญหาจากภายนอกอันเกิดจากสภาพแวดล้อมและการบริหารจัดการของภาครัฐ สรุปได้ดังนี้

## 1. ปัญหาจากระบบชลประทาน

(1) การปล่อยน้ำจากเขื่อน/อ่างเก็บน้ำ การปล่อยน้ำจากคลองระบายน้ำไม่สอดคล้องกับฤดูกาล ความต้องการใช้น้ำ โดยไม่คำนึงถึงความจำเป็นการใช้น้ำ ส่งผลต่อการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยเฉพาะพื้นที่ทำนาที่อยู่ช่วงปลายน้ำ กว่าน้ำจะมาถึงที่นาส่งผลให้ผลผลิตไม่ดี เช่น การปล่อยน้ำจากเขื่อนปัตตานี มาที่ปลายน้ำที่ปะนาเระ(เขตบางมะรวด) หรือยะหริ่งต้องใช้เวลาประมาณ 1 เดือน ตัวอย่างความเสียหายกับนาข้าวจากการปล่อยน้ำจากเขื่อนที่ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง

(2) คันคลองส่งน้ำสูงขวางทางน้ำ คือ ลักษณะการเกิดที่คลองส่งน้ำสายหลัก อยู่ในระดับที่สูง ทำให้เกิดการแบ่งพื้นที่ 2 โซน เวลานั้นหากจะทำให้พื้นที่สูงท่วมจม เวลานั้นแห้งก็จะแล้งไม่มีน้ำใช้

(3) คลองส่งน้ำต่ำกว่าระดับนา คือ พื้นที่นาอยู่สูง ไม่สามารถดึงน้ำมาใช้เพื่อการทำนาไม่ได้ เช่น ที่อำเภอหนองจิก ทุ่งปอทอง

(4) ประตูน้ำคลองชลประทานเสีย คือ ไม่มีพวงมาลัยเพื่อเปิดปิดประตูน้ำ จากความขัดแย้งในการใช้น้ำ แย่งช่วงเวลาในการใช้น้ำ และเกิดจากความเสียหายของประตูน้ำเอง ไม่ได้รับการเอาใจใส่จากชาวบ้าน และเกิดจากกรณีการลักขโมย

(5) ประตูระบายน้ำ(ช่องทางระบายน้ำ)แคบเกินไปน้ำระบายออกไม่ทัน เกิดจากการสร้างถนนสาย ยกถนนให้สูงขึ้นและไม่ขยายช่องทางระบายน้ำ ทำให้น้ำระบายออกไม่ได้หรือไม่ทัน

(6) ขุดคลองระบายน้ำลึกเกินไปและน้ำเค็มรุก เช่น เกิดจากการขยายความกว้างและลึกของคลอง ทำให้น้ำในแม่น้ำแห้ง และฝายกั้นน้ำเค็มที่อยู่เดิมเกิดความเสียหาย ไม่สามารถกั้นน้ำเค็มได้ เกิดสะพานที่มีลักษณะเป็นคอขวด ดังกรณีตัวอย่างในพื้นที่ตำบลท่าข้าม และทำให้เกิดปัญหาต่อไปที่ตำบลบ้านกลาง ตำบลดอน ตำบลท่าไม้ ตำบลบ้านนอก ตำบลคอกกระบือ ตำบลท่าไม้

## 2. ปัญหาจากการก่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

(1) ก่อสร้างถนนพื้นสูงขวางทางน้ำ เกิดจากการสร้างถนนกีดขวางทิศทางการไหลของน้ำตามธรรมชาติ และเปิดช่องการระบายน้ำไม่เพียงพอต่อการไหลน้ำ เช่น ถนนสายใหม่ยะลา โดยเฉพาะบริเวณทุ่งบ่อทอง หนองจิก ปัตตานี

(2) ถมคลองส่งน้ำเพื่อซ่อมระบบชลประทานแล้วไม่แก้ไข

(3) ถมที่ดินสร้างสิ่งปลูกสร้าง/ขยายเมือง เช่น ที่ดอนยาง

(4) การกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร เช่น บ่อทอง รองรับเขตเมือง ท่าเรือรองรับบ่อทุ่ง ไม้แก่น รองรับโครงการพัฒนาท่าเทียบเรือพาณิชย์

นอกจากนี้ยังมีประเด็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น ต้นทุนสูง ผลผลิตราคาต่ำ ขาดทุน และตลาดรับซื้อข้าวเปลือกไม่เพียงพอ อีกทั้งปัญหาด้านสังคม ได้แก่ การขาดแรงงาน ความไม่สนใจในการประกอบอาชีพทำนาของชนรุ่นหลัง เนื่องจากผลผลิตตกต่ำและความจริงใจความตั้งใจในการส่งเสริมของรัฐ กรณีที่ตำบลตาเกาะ ตำบลราตาบันยัง ตำบลยามูเฉลิม อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ไม่มีหนุ่มสาวทำนาต่อ บางรายเข้ามาทำงานในเมือง คนที่ไม่อยากทำนา มีอาชีพอื่นเข้ามา (กรีดยาง) เพราะต้นทุนในการทำนาสูง ขาดทุน บางคนถ้าหากทำแล้วคุ้มทุนเขาก็จะทำ เกิดความระแวงแคลงใจระหว่างคนพุทธและคนมุสลิม อาจเนื่องมาจากการยุแหย่ทำให้คนไทยพุทธที่มีนาอยู่ในเขตคนมุสลิมไม่กล้ามาทำนา และขาดการสืบทอดจากลูกหลาน ไม่มีแรงจูงใจที่มากพอต่อการประกอบอาชีพ

สำหรับปัญหาด้านการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ ได้แก่ ขาดการส่งเสริมสนับสนุนอย่างจริงจังจากหน่วยงานรัฐ ขาดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ ชาวนาปัจจุบันไม่ใส่ใจและไม่มีความรู้เกี่ยวกับการดูแลสายพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมเพียงพอ ทำให้ไม่สามารถคาดคะเนการปลูกที่เหมาะสมได้ สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมกับชนิดพันธุ์ข้าว ขาดที่เก็บรักษาข้าว พันธุ์ข้าว คือ ก่อนที่จะระบายไปขายที่ตลาดจำเป็นต้องใช้พื้นที่สำหรับการตากข้าวให้แห้ง เหมาะสมเพียงพอ การเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทันฝน เกียวเนื่องช่วงเวลาการปล่อยน้ำของชลประทาน ทำให้การเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทันการเกี่ยว ปลูกข้าวหลายพันธุ์ การเก็บเกี่ยวข้าวไม่พร้อมกัน หน่วยงานรัฐส่งเสริมพันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ ซึ่งมีอายุเก็บเกี่ยวที่แตกต่างกัน แต่ชาวนาไม่มีความรู้ ความเข้าใจ เมื่อนำไปปลูกแล้วถึงเวลาเก็บเกี่ยวจะไม่พร้อมกัน การไถที่นาที่ปล่อยทิ้งร้างหลายปีต้องใช้ต้นทุนแพง เพราะเกินกว่ากำลังของเกษตรกรที่จะทำได้ นอกจากนี้ยังมีปัญหาร่องยาง/ปาล์มน้ำมันขวางการระบายน้ำเข้าออกจากนา เนื่องจากพื้นที่ตอนล่างของนาเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่สวนยางและสวนปาล์ม ทำให้เจ้าของสวนยางและสวนปาล์มไม่ยอมให้น้ำไหลผ่าน ระบายน้ำเข้านาไม่ได้เพราะกระทบยางพาราที่ปลูกในนา(กรณีคล้ายกัน) และปัญหาดินเปรี้ยว เกิดจากน้ำเค็มรุก พอน้ำลดดินแห้งทำให้ดินมีสภาพเปรี้ยวส่งผลต่อผลผลิตข้าวตกต่ำ ทำให้นาร้าง เช่นที่ทุ่งบ่อทองฝั่งซ้าย ตำบลโคกดีปรี ตำบลบางเขา เนื่องจากน้ำทะเลรุกและน้ำจากพรุ ตำบลกละอู อำเภอมือเบะ อำเภอบาเจาะ บ้านทอน โคกพะยอมตำบลโคกเคียน การระบายน้ำออกจากพรุ ดินเป็นกรด ทำให้นาเสีย

ส่วนปัญหาด้านความมั่นคง ได้แก่ความไม่ปลอดภัยในระหว่างการทำนา เกิดขึ้นในกรณีที่เป็นชุมชนพุทธ ทำให้ไม่มีความมั่นใจในความปลอดภัยในการทำนา เช่น ที่บ้านดอน ท่าด่าน มะกรูดและท่าเรือ เป็นต้น การระบายน้ำไม่สอดคล้องกับกิจกรรมในนา

ประชาคมลุ่มน้ำฯ เสนอว่า

- 1) ยอมรับว่านาร้างไม่ใช่ปัญหาของชาวนาลำพัง แต่เป็นปัญหาของสังคมระดับประเทศที่มีความสำคัญและจะต้องพยายามจัดการแก้ไขปัญหให้ได้
- 2) ควรมีการคุ้มครองและสนับสนุนในลักษณะตั้งกองทุนการทำนาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ทั้งระบบเช่นเดียวกับยางพารา และปาล์มน้ำมัน
- 3) การปรับปรุงระบบจัดการน้ำ (ส่งน้ำ ระบายน้ำ) ในคลองชลประทาน ปรับปรุงการบริหารน้ำด้วยการจัดเวลาการส่งน้ำให้สอดคล้องกับการใช้น้ำทำนา โดยเฉพาะในช่วงเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวผลผลิต
- 4) การปรับปรุงระบบส่งน้ำและระบายน้ำออกจากนา ควรทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนให้ชัดเจนและมีความเห็นร่วมกันก่อนดำเนินงาน
- 5) กำหนดพื้นที่ส่งเสริมปาล์มน้ำมันและยางพาราในนาให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับความเป็นจริงและไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำนา โดยพิจารณาข้อมูลวิจัยและความเป็นไปได้ให้รอบคอบก่อนการดำเนินงาน
- 6) ปรับพื้นที่คลองส่งน้ำระหว่างคลองแยกให้เสมอกัน เพื่อให้น้ำไหลกระจายไปเท่าๆกัน เพราะระบบเดิมที่ใช้การปิดเปิดประตูน้ำทำให้ทะเลาะกันและพวงมาลัยปิดเปิดประตูน้ำหายหรือถูกทำลาย
- 7) เสริมช่องระบายน้ำถนนสูงทุกสายที่เกิดขวางทางน้ำตามธรรมชาติ โดยขอให้หาทางระบายน้ำไม่ให้ท่วมขังนาน ด้วยการเพิ่มช่องทางระบายน้ำเช่นสะพาน ท่อ หรืออุโมงค์ ให้น้ำระบายออกไปโดยเร็ว
- 8) การนำที่ดินทิ้งร้างที่เกิดจากการกว้านซื้อที่ดินมาใช้ประโยชน์ กรณีการกว้านซื้อที่ดินนา กักตุนไว้โดยไม่ใช้ประโยชน์ ขอให้รัฐประสานกับเจ้าของที่ดินเพื่ออนุญาตให้ชาวนาและคนยากจนที่ต้องการทำนาได้นำที่ดินที่ไม่ใช้ประโยชน์เหล่านี้มาทำนาโดยไม่เสียค่าเช่าหรือคิดค่าเช่าราคาถูกโดยรัฐให้การอุดหนุนค่าเช่า
- 9) ขอให้เร่งรัดปฏิบัติการซ่อมแซมเครื่องมืออุปกรณ์ในระบบระบายน้ำที่ได้รับความเสียหายโดยด่วน

ข้อเสนอด้านการส่งเสริม

- 1) ภาครัฐส่งเสริมให้เกิดความตระหนักความสำนึกรักในวิถีนาทั้งนอกกรอบแบบ และในรูปแบบโรงเรียน โดยพัฒนาหลักสูตรการทำนาสอนในโรงเรียนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น
- 2) เพิ่มอำนาจต่อรองกับตลาดให้กับชาวนา โดยสนับสนุนการจัดตั้งสหกรณ์ข้าวประจำหมู่บ้าน รัฐสนับสนุนลานตากข้าวและโรงเก็บข้าว เพื่อรวบรวมผลผลิตและเพิ่มอำนาจต่อรองของชาวนาในการ

ขายผลผลิตรวมกันเป็นกลุ่ม รวมทั้งการขอรับการสนับสนุนจากนโยบายรัฐบาลเช่นการจำหน่าย การประกันราคาข้าว ฯลฯ

3) กรณีพันธุ์ข้าว ควรส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชาวนาในการเก็บรักษาข้าวพันธุ์พื้นเมือง รวมทั้งมีความรู้ความเข้าใจในข้าวพันธุ์ใหม่ก่อนการนำมาใช้

4) การขาดแคลนแรงงาน ควรนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาช่วยโดยให้ชุมชนในรูปวิสาหกิจชุมชนเพื่อบริหารจัดการเครื่องจักรกลช่วยงานเช่นรถไถ รถเกี่ยวข้าว โรงสีข้าว ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับความต้องการของชาวนา

#### ข้อเสนอระดับนโยบาย

1. ทบทวนโครงการฟื้นฟูนาข้าวของรัฐทั้งที่บริหารโดย ศอ.บต. และของหน่วยงานเกษตรทั้ง 3 จังหวัด เพื่อสรุปบทเรียนว่าได้ประโยชน์อะไรจากโครงการนี้ ใครได้ประโยชน์ ใครเสียประโยชน์ คุ่มค่าหรือไม่ เพื่อสรุปให้ได้ว่าฟื้นฟูนาข้าวได้จริงหรือไม่ ควรจะทำต่อไปหรือไม่ อย่างไร จึงจะได้ประโยชน์ที่แท้จริง

2. ให้มีคณะทำงานแก้ปัญหาข้าว และฟื้นฟูนาข้าว ในระดับหมู่บ้าน โดยประกอบไปด้วยภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งฝ่ายชาวนา อบต. กำนันผู้ใหญ่บ้าน และฝ่ายเกษตร และสร้างสร้างเครือข่ายระดับตำบลเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาให้สำเร็จ

3. ขอให้ ศอ.บต. อำนวยความสะดวกในการพัฒนากระบวนการเวทีสาธารณะเพื่อพัฒนานโยบายและแผนการฟื้นฟูนาข้าวแบบมีส่วนร่วมของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และสนับสนุนงบประมาณเพื่อขับเคลื่อนแผนฟื้นฟูนาข้าวร่วมกันระหว่างภาคประชาชนกับรัฐ

องค์ความรู้ของท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น ครอบคลุมความรู้ในตัวทรัพยากร วิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ยั่งยืน ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากร และยังได้รวบรวมความรู้สึกลึกซึ้งต่อการแก้ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ข้อมูลองค์ความรู้ในรายละเอียด ศึกษาเพิ่มเติมได้จากรายงานวิจัยเฉพาะเรื่องที่ได้ทำไว้แล้ว

## บทที่ 5

### แผนจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี

ในบทนี้ได้นำองค์ความรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากรและวิถีชุมชนด้านต่างๆ ในบทที่ 3 มาพัฒนาเป็นแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี ซึ่งจะได้อธิบายถึงกระบวนการจัดทำแผน แผนยุทธศาสตร์ นำร่องจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่ และโมเดลการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 4 แห่ง คือ สาวอโมเดล: ต้นแบบการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น ไม่แก่งโมเดล: ต้นแบบการจัดการปัญหาทรัพยากรและชายฝั่งทะเล บ้านกลางโมเดล ต้นแบบการฟื้นฟูน้ำร้างโดยชุมชน และจะแนะโมเดล : ต้นแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

#### 5.1 กระบวนการจัดทำแผน

แผนการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ได้ทำการสำรวจพื้นที่ตลอดลุ่มน้ำ ทั้งตอนบน ตอนกลาง ตอนล่าง เพื่อทำความเข้าใจประเด็นปัญหา และข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับที่ตั้ง ขอบเขต ลักษณะปัญหา และความพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยมีรายละเอียดดังนี้

##### พื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน

พื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ภูเขาและป่าไม้ มีต้นน้ำลำธารจำนวนมากที่ไหลลงสู่ลุ่มน้ำสายบุรี กิจกรรมการวิจัยของพื้นที่ต้นน้ำจึงเกี่ยวข้องกับการจัดการคุณภาพน้ำในลำธาร ซึ่งใช้หมู่บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส เป็นพื้นที่ต้นแบบของการศึกษา ขณะเดียวกัน ก็ใช้เป็นพื้นที่ต้นแบบในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น โดยทำในลักษณะวังปลาตามธรรมชาติ ส่วนกิจกรรมการวิจัยเกี่ยวกับป่าไม้นั้น ได้มีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน ในหมู่บ้านไอร์บาลอ ตำบลช้างเผือก อำเภอจะแนะ จังหวัดนราธิวาส

พื้นที่บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส มีการทำกิจกรรมการวิจัยในเรื่องการฟื้นฟูลำธารและการอนุรักษ์วังปลา ผู้ประสานงานได้เข้าไปทำความเข้าใจกับนักวิจัยชุมชน 2 ครั้ง ซึ่งนอกจากทำให้รู้จักนักวิจัยชุมชนเพิ่มมากขึ้นแล้ว ยังทำให้รู้จักชาวบ้านซึ่งมีส่วนสำคัญในการให้ข้อมูลต่างๆ และได้มีโอกาสสร้างความคุ้นเคย และเป็นที่รู้จักของคนในชุมชน ซึ่งเป็นที่คาดหวังว่าจะทำให้การทำงานในลำดับต่อไปมีความคล่องตัวและมีความเป็นไปได้ นอกจากนี้ ยังทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลเชิงประเด็นที่จะใช้ในการทำงานในลำดับต่อไปด้วย

บ้านน้ำตกเป็นหมู่บ้านขนาด 4.5 ตารางกิโลเมตร มีประชากร 513 คน 192 ครัวเรือน นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 95 ตั้งเป็นหมู่บ้านเมื่อพ.ศ. 2512 โดยรัฐบาลได้จัดสรรที่ดินทำกินให้สมาชิกนิคมสร้างตนเองบ้านน้ำตก คนละ 16 ไร่ และที่ดินเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยจำนวน 2 ไร่ โดยทางราชการได้สัมปทานไม้ให้กับบริษัททำไม้ส่งไปให้บริษัทที่กรุงเทพฯ ฯ เมื่อบริษัทเอาไม้ออกจากพื้นที่หมดแล้ว ทางนิคมสร้างตนเองก็ได้เรียกสมาชิกนิคมทั้งหมดเข้าไปในพื้นที่ที่ทางนิคมจัดไว้ให้ และสร้างที่อยู่อาศัยให้

และให้เงินทุนยืมเดือนละ 500 บาท ขณะเดียวกันนิคมฯก็ได้แจกจ่ายพันธุ์ไม้/พันธุ์ยางพารา โดยคิดเป็นหนี้ทั้งหมดรวมกัน สำหรับคนที่มาอยู่ในระยะแรกล้วนแต่เป็นคนไทยพุทธ ซึ่งมาจากจังหวัดสุรินทร์ ยโสธร มหาสารคาม นครปฐม ฉะเชิงเทรา และนครศรีธรรมราช

เมื่อ พ.ศ.2517 มีกลุ่มจีนคอมมิวนิสต์ได้คุมในเขตพื้นที่นี้ ทางกรมได้มาปราบปรามการปะทะกัน และทำให้สมาชิกบางคนได้ขายที่ทำกินให้กับคน 3 จังหวัดนี้ บางส่วนก็ยังคงอยู่ถึงปัจจุบันนี้

ในปัจจุบันพบว่า นอกจากสถานการณ์ความไม่สงบรายวันแล้ว ชุมชนยังประสบปัญหาหาเสพติด การว่างงาน และการศึกษา ซึ่งยังรอคอยการแก้ไขกันอย่างจริงจัง

สำหรับกิจกรรมการวิจัยในเรื่องการจัดการป่าชุมชน หมู่บ้านไอร์บาลอ ตำบลช้างเผือก อำเภอนะบะห์ จังหวัดนราธิวาส ผู้ประสานงาน ก็ได้เข้าพื้นที่ในลักษณะเช่นเดียวกัน คือไปทำความเข้าใจกับนักวิจัย ชุมชน และชาวบ้านใกล้เคียง เพื่อสร้างความรู้จักและสร้างความคุ้นเคย เพื่อให้การทำงานในลำดับต่อไป มีความคล่องตัวและมีความเป็นไปได้

การลงพื้นที่ดังกล่าวก็ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐาน และเข้าใจประเด็นปัญหาที่สำคัญ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องป่าไม้และที่ดิน เนื่องจากหลังจากนิคมจัดสรรที่ดินแล้ว ผู้นำบางคนได้จัดสรรที่ดินทำเป็นที่ดินส่วนบุคคล แล้วก็กำลังจะรวบรวมรายชื่อของชาวบ้านจำนวน 200 กว่ารายชื่อ เพื่อทำเรื่องขออนุมัติจาก พช. ทำโฉนดที่ดิน แต่ที่ดินนั้นเป็นของส่วนบุคคลไม่ใช่ของชาวบ้าน จึงกลายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบัน

สำหรับบ้านลีลานนท์ ผัง 4 ตำบลสุคีริน อำเภอสคีริน จังหวัดนราธิวาส ซึ่งประสบปัญหาเรื่องที่ดินเช่นเดียวกันนั้น ก็ยังมีแกนนำที่ให้ความสนใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ และได้ทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน ในปัจจุบันได้พยายามผลักดันโครงการพิทักษ์แหล่งน้ำอนุรักษ์ปลา ซึ่งจะชักชวนเด็กนักเรียนมาร่วมด้วยเพื่อให้เกิดจิตสำนึกรักและรักษา เพราะในสถานการณ์ปัจจุบันพบว่าสัตว์หน้าดินหายไป อุณหภูมิน้ำเปลี่ยนแปลงไป หอยหอยย้ายไปอยู่บนภูเขา สมัยก่อนไปหาหอยใช้เวลาไม่นานได้หอยหลายกิโลกรัม แต่ปัจจุบันหอยไม่มีแล้ว

ขณะเดียวกัน แกนนำการอนุรักษ์ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่า องค์การบริหารส่วนตำบลสุคีรินไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องสิ่งแวดล้อมมากนัก ทำให้เคลื่อนไหวยากลำบาก เพราะงบประมาณสนับสนุนมีน้อย โครงการฟื้นฟูปลาทูที่พยายามผลักดันนั้น แม้ไม่ต้องการงบประมาณมาก แต่ก็ต้องอาศัยอุปกรณ์ โดยชักชวนชาวบ้านให้มาร่วมและให้เห็นความสำคัญ ในปัจจุบันแกนนำกำลังรวบรวมพันธุ์ปลาพื้นเมืองซึ่งยังทำได้น้อยเพราะต้องใช้งบประมาณสนับสนุนด้วย

นอกจากนี้ พบว่าปัจจุบันภัยธรรมชาติเกิดขึ้นบ่อยครั้ง แต่หลายคนก็ยังไม่ตระหนัก โดยเฉพาะพื้นที่ตอนบนบางส่วนของลุ่มน้ำนั้นเป็นแอ่งขนาดใหญ่หลายพันไร่ ต้นไม้ใหญ่โดนโค่นไปหมดไม่มีเหลือแล้ว หากมีปริมาณฝนตกหนัก พื้นที่ซึ่งเป็นที่ชันและเป็นเขื่อน ก็จะทำให้เขื่อนบนภูเขารับน้ำหนักไม่ไหว จะทำให้เกิดดินถล่มหรือน้ำป่าไหลหลากได้ และจะทำให้หมู่บ้านบริเวณนี้สูญหายพลัดหลง ซึ่งเป็นภาพที่น่ากังวลมาก เนื่องจากพื้นที่ตอนบนเป็นดินภูเขาผสมหิน จึงจำเป็นมากในเรื่องการเฝ้าระวังภัยธรรมชาติ หากฝนตกและมีปริมาณน้ำฝนมาก

วิธีการแก้ไข คือ จัดทีมแต่ละหมู่บ้านขึ้นไปตรวจพื้นที่แอ่งบนภูเขา หากฝนตกเกินสามวันให้ขึ้นไปตรวจ เพื่อไม่ให้เกิดเขื่อน และเอาไม้เอก สีนามิภูเขาจะเกิดได้ต่อเมื่อมีเขื่อนบนภูเขา เมื่อไม่มีคนมาตรวจก็จะทำให้เขื่อนแตกได้

### พื้นที่ลุ่มน้ำตอนกลาง

พื้นที่ตอนกลาง มีแผนการจัดการทรัพยากรในอำเภอเรือเสาะและรามัน 3 เรื่อง ได้แก่ การฟื้นฟูระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนา การศึกษาประวัตินิเวศชุมชน การศึกษาพิพธิภณท์กือเม็ง โดยมีรายละเอียดที่ได้ทำกิจกรรม ดังนี้

1) การฟื้นฟูระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาชุมชนในตำบลสาวอ อำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส

ผู้ประสานงานได้เข้าไปร่วมเตรียมความพร้อม ทำความเข้าใจชาวบ้านและทีมวิจัย โดยการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ผู้ประสานงานและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมลงพื้นที่ในตำบลสาวอ ทำการแนะนำทีมวิจัย แลกเปลี่ยนข้อมูลสิ่งที่ทำในระยะที่ 1 ชี้แจงโครงการงานวิจัยลุ่มน้ำสายบุรีในระยะที่ 2 ทำการทบทวนแผนกิจกรรม 2 ปี และสำรวจพื้นที่พรุในบ้านบือเจาะ บ้านสาวอฮีเลและบ้านสาวอฮูลูในระดับเบื้องต้น

จากการสำรวจพื้นที่พรุ “บาโร๊ะตูโย๊ะ” ซึ่งแปลว่า “พรุเจ็ด” หมายถึง เจ็ดต้นตระกูลสำคัญที่มาบุกเบิกมาใช้ประโยชน์ในเขตพื้นที่ป่าพรุในบริเวณนี้” ทำให้ได้เห็นการขุดระบายน้ำของภาครัฐ ซึ่งในช่วงน้ำท่วมพื้นที่พรุก็จะเต็มไปด้วยน้ำ การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่พรุจากการพัฒนาของรัฐ ซึ่งแต่เดิมบริเวณนี้สามารถสร้างรายได้เป็นแสนจากการเปิดพรุจับสัตว์น้ำ แม้จะเป็นที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ ชาวบ้านก็ได้แต่มองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่เมื่อมีการพัฒนาจากหน่วยงานต่างๆ สภาพพื้นที่ก็เปลี่ยนแปลงไป สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ช่วยให้ชาวบ้านได้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ทีมวิจัยชุมชนยังกล่าวถึงความคาดหวังจากกิจกรรมในโครงการครั้งนี้ โดยอยากให้ได้ข้อมูลที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ครอบคลุมไปถึงการจัดการผลผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก โดยมีเรื่องน้ำเป็นตัวเชื่อมโยงไปสู่เรื่องอื่นๆ เพราะชาวบ้านพึ่งพาการใช้น้ำในบริเวณนี้กันทุกคน ทั้งการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

2) ออกแบบ/จัดทำเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล/เก็บข้อมูลเรื่องน้ำ ซึ่งในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมา ผู้ประสานงานและทีมวิจัยได้ร่วมกันออกแบบและจัดทำเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลที่เป็นแบบสอบถาม ออกแบบสัมภาษณ์เป็น 3 ตอน ประกอบด้วย ข้อมูลพื้นฐานข้อมูลทั่วไป สภาพปัญหาในการบริหารจัดการน้ำ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนแก้ปัญหา และความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยทั้ง 6 ชุมชนในพื้นที่ตำบลสาวอ อำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาสต่อไป

การฟื้นฟูระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาชุมชนในตำบลสาวอ อำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส ถือได้ว่ามีความก้าวหน้าในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วง 2 เดือนหลังที่ได้จัดเวทีประสมพันธ์โครงการวิจัยเพื่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ระยะที่ 2 ในช่วงเดือนธันวาคมและการประชุมสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ที่มีคนใน

ชุมชนให้ความสนใจการเข้าร่วมรับฟังเป็นอย่างมากและให้ความเห็นที่จะร่วมมือกันในการดำเนินงานโครงการ ทั้งการอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่และการให้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาระบบการจัดการน้ำเพื่อการทำนาในชุมชน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานในโครงการยังถือว่ามีความล่าช้ากว่าที่กำหนดตามแผนไว้มากพอสมควร ปัญหาอุปสรรคส่วนหนึ่งมาจากผู้ประสานงานและทีมวิจัยชุมชนที่ยังไม่ค่อยมีประสบการณ์ต่อการดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเท่าที่ควร ทำให้ในระยะแรกต้องเน้นการเตรียมความพร้อมและทำความเข้าใจชาวบ้านและทีมวิจัยมาก ซึ่งคาดว่าในช่วงเวลาหลังจาก 6 เดือนนี้การดำเนินงานจะมีความคล่องตัวและไม่คลาดเคลื่อนจากแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้มากนัก

### 3) การศึกษาประวัตินิเวศชุมชน กรณีศึกษาบ้านปือเจาะ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส

ในรอบ 6 เดือนที่ผ่านมา (สิงหาคม 2554-มกราคม 2555) กิจกรรมที่ได้ดำเนินการไปแล้วมีเพียง 2 ขั้นตอน คือ เตรียมความพร้อม/ทำความเข้าใจชาวบ้านและทีมวิจัย และการออกแบบ/จัดทำเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล เป็นสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ประกอบด้วยข้อคำถาม คือ ประวัติความเป็นมา ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของชุมชน จำนวนประชากร ระบบเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการผลิต/การบริโภคและเทคโนโลยีการผลิต ระบบคุณค่า ความคิด ความเชื่อ ระบบความสัมพันธ์ การใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและการปรับตัว ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ว่าการพัฒนาจากภายนอก การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติหรือปัจจัยอื่นๆ เพื่อใช้แบบสัมภาษณ์นี้เป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยบ้านปือเจาะ ตำบลสาวอ อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาสต่อไป

### 4) พิพิธภัณฑสถานชุมชน กรณีศึกษาบ้านกือเม็ง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

ผู้ประสานงานได้ลงพื้นที่เพื่อเตรียมความพร้อม/ประชุมทีมวิจัยชุมชน ค้นหากลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี ผู้อาวุโสและที่สนใจ และได้ดำเนินการจัดระบบสิ่งของ ร่วมวางแผนในการจัดซื้อตู้และอุปกรณ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องทำการทบทวนการก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานชุมชน ทำการวิเคราะห์ศักยภาพปัจจุบันของพิพิธภัณฑสถานชุมชน (SWOT ANALYSIS) และสำรวจพิพิธภัณฑสถานเบื้องต้น

จากการแลกเปลี่ยนข้อมูลสิ่งที่ทำในระยะที่ 1 และชี้แจงโครงการงานวิจัยลุ่มน้ำสายบุรีในระยะที่ 2 พบว่าทีมวิจัยให้ความสนใจเป็นอย่างดี แต่อาจมีข้อจำกัดเรื่องเวลาบ้าง โดยในประเด็นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานนั้นทีมวิจัยอยากให้มีการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานในการใช้ประโยชน์ให้มากยิ่งขึ้น เช่น ตัวอย่างการจัดทำหนังสือเผยแพร่ที่รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซียจัดทำ ที่มีทั้งในรูปแบบหนังสือเคลือบมันอย่างดี มีทั้งภาษาอังกฤษและภาษามลายูท้องถิ่นและมลายูกลาง

ในส่วนความต้องการนั้น ชุมชนและทีมวิจัยในการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ต้องการให้มีการพัฒนาอาคารสถานที่ หนังสือข้อมูลพิพิธภัณฑสถานและการขยายออกไปสู่เครือข่ายอื่นๆให้มากขึ้น

ด้านการทบทวนแผนกิจกรรม 2 ปี พบว่าทีมวิจัยมีความเห็นว่าระยะเวลาช่วงนี้เป็นช่วงปลายปีชุมชนต้องเตรียมตัวรับกับฤดูฝนและภาวะน้ำท่วม การพูดคุยทำความเข้าใจและเตรียมความพร้อมของทีมวิจัยจึงเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับช่วงนี้มากที่สุด

## ผลการวิเคราะห์ศักยภาพปัจจุบันของพิพิธภัณฑ์ชุมชน (SWOT ANALYSIS) สรุปได้ ดังนี้

ตารางที่ 5-1 สรุปการวิเคราะห์ปัญหาพิพิธภัณฑ์ชุมชน

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |                                                                                                                                                                                                                           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>จุดแข็ง</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- ใช้ทุนน้อย กำไรเยอะ</li> <li>- โดยส่วนใหญ่เป็นของในพื้นที่</li> <li>- มีช่างภูมิปัญญาในพื้นที่</li> <li>- มีความรู้เชิงลึก, ศาสตร์, ภูมิปัญญาท้องถิ่น</li> <li>- มีเครือข่ายวิชาการและภูมิปัญญา</li> <li>- เป็นแหล่งเรียนรู้ มีวิทยากร</li> </ul> | <b>จุดอ่อน</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- อาคารสถานที่ไม่เอื้ออำนวย</li> <li>- ไม่มีการจัดระเบียบข้อมูล</li> <li>- คนดูแลไม่มีเวลาในการประกอบอาชีพ</li> <li>- ขาดข้อมูลสิ่งของ</li> </ul>                   |
| <b>ปัญหา/อุปสรรค</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- ยืมของแล้วไม่มีการคืน</li> <li>- ความปลอดภัย</li> <li>- ขอบเขตเสียหายระหว่างการเดินทาง(กิจกรรม พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่)</li> <li>- การตรวจสอบการซื้อขาย ของบริจาค</li> </ul>                                                                   | <b>โอกาส</b> <ul style="list-style-type: none"> <li>- มีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง</li> <li>- ชาวบ้านสามารถยืมของที่มีได้</li> <li>- สร้างชื่อเสียงระดับชุมชน ภาค ประเทศ</li> <li>- สร้างรายได้ให้กับชุมชน</li> </ul> |

### พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่าง

กิจกรรมวิจัยในพื้นที่ตอนล่าง ประกอบด้วยการฟื้นฟูคูส่งน้ำในการทำนา การฟื้นฟูนาร้าง และการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น ซึ่งผู้ประสานงานได้ลงพื้นที่ทำความเข้าใจและดำเนินการดังนี้

#### 1. การฟื้นฟูคูส่งน้ำในการทำนา ต.ปะลูกสาเมา อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส

ผู้ประสานงานและทีมวิจัยได้ทำความเข้าใจกับนักวิจัยชุมชนทั้งเก่าและใหม่ และได้ชี้แจงแผนการปฏิบัติงานของโครงการฟื้นฟูแหล่งน้ำและคูส่งน้ำโดยประชาชนมีส่วนร่วม โดยให้ทีมวิจัยชาวบ้านช่วยกันปรับแผนกิจกรรมที่มีการกำหนดไว้แล้วให้มีความเหมาะสมกับช่วงเวลา โดยในช่วงแรกจะเป็นกิจกรรมการเก็บข้อมูล ซึ่งเริ่มจากการหาทีมงานที่จะเข้าร่วมโครงการ โดยให้ความหลากหลายในคณะทำงานทั้งเยาวชน สตรี ผู้นำชุมชน

สำหรับการฟื้นฟูแหล่งน้ำและคูส่งน้ำ ซึ่งแต่เดิมคูส่งน้ำสายนี้เป็นคูน้ำตามธรรมชาติ กว้างประมาณ 1- 2 เมตร ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการส่งน้ำไปยังทุ่งนาที่ชาวบ้านใช้ในการทำนา แต่เนื่องจากปัจจุบันคูน้ำสายนี้มีต้นไม้ วัชพืช ดินและทราย ทับถมเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้คูส่งน้ำสายนี้ไม่มีน้ำไหลผ่านและไม่สามารถใช้ในการส่งน้ำไปยังทุ่งนาได้

#### 2. การฟื้นฟูนาร้าง ต.บ้านกลาง อ.ปะนาเระ จ.ปัตตานี

ผู้ประสานงานได้ลงพื้นที่เพื่อทำความรู้จักและความคุ้นเคยกับทีมวิจัยชุมชน โดยแกนนำได้พา คณะผู้วิจัยไปดูโรงปั๊บน้ำ ซึ่งทางกลุ่มผู้ก่อตั้งใช้ชื่อว่า “ซอฮาปะห์นุร” รวมจำนวนประมาณ 10 คน ได้ร่วมทำปั๊บน้ำ

นอกจากการทำความรู้จักกับกลุ่มแกนนำและนักวิจัยชุมชนแล้ว ยังได้เข้าพบโต๊ะอิหม่ามมัสยิด บ้านกลาง เพื่อแนะนำตัวและแนะนำโครงการวิจัย และกิจกรรมการวิจัยที่ผู้ประสานงานและทีมวิจัยจะลง พื้นที่ดำเนินการ ซึ่งโต๊ะอิหม่ามยังได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า ในปัจจุบันสิ่งต่างๆมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่ เฉพาะแค่แม่น้ำสายบุรีเท่านั้น สิ่งที่คณะวิจัยได้ลงมาทำนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่น่าส่งเสริมและยินดีที่จะให้ ความร่วมมือ หากการฟื้นฟูน้ำสำเร็จ ชาวบ้านก็จะได้รับผลประโยชน์ และทุกคนก็ ประสบความสำเร็จพร้อมกันไปด้วย

จากนั้นผู้ประสานงานและคณะผู้วิจัยได้ร่วมพูดคุยกับกลุ่มผู้สูงอายุที่ศาลาหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้าน ต่างยินดีและให้ความสนใจร่วมฟังและให้ข้อเสนอแนะเป็นอย่างดี และจากการพูดคุยพบว่า ชาวบ้านที่ บ้านกลางมีอาชีพทำนาเกือบทุกคน แต่ปัจจุบันประสบปัญหาทำนาไม่ได้ เกิดนาร้างจำนวนมาก เนื่องจากระบบชลประทานไม่เหมาะสม ส่งผลให้พื้นที่ที่อยู่ติดอนหรือที่สูงมีน้ำไม่พอใช้ บางคนไม่มีน้ำ เลยทำให้ไม่สามารถทำนาได้ ดังนั้น ชาวบ้านเห็นว่าการส่งข้อมูลให้ส่วนราชการถึงผลกระทบ ต่างๆที่ชาวบ้านได้รับ ขณะเดียวกัน ให้มีการคัดเลือกคนในพื้นที่สักหนึ่งคนมาดูแลการจัดการน้ำ ซึ่งจะ ทำให้เกิดการประสานงานหรือกระจายข่าวให้ชาวบ้านได้รับรู้

### 3. การอนุรักษ์ปลาท้องถิ่น อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

ผู้ประสานงานและคณะผู้วิจัยได้สำรวจพื้นที่ที่บ้านปาตาบาระ ซึ่งเป็นพื้นที่เลี้ยงปลากระพงใน กระชังริมแม่น้ำสายบุรี ปัญหาที่พบคือมีปลาในกระชังตายเป็นจำนวนมากโดยไม่ทราบสาเหตุ ส่งผลให้ ชาวตุนในการประกอบอาชีพ และน้ำในแม่น้ำเสีย ซึ่งสาเหตุเพราะน้ำเสียที่มาจากฟาร์ม

การเลี้ยงปลากระพงต้องใช้ต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชัง ต้นทุนหลัก ได้แก่ ต้นทุนลูกปลาที่ ปลอ่ย ราคาตัวละ 17 บาท ปลอ่ยกระชังละ 1,000 ตัว ( $17 \times 1,000 = 17,000$ ) ยังไม่รวมค่าอาหาร แต่ ในกรณีที่เลี้ยงมาแล้ว ประมาณ 15 เดือน จะมีต้นทุนต่อกระชัง ประมาณ 100,000 บาท

วิธีการแก้ปัญหา ในมุมมองของชาวบ้าน ถ้าหากจะแก้ปัญหาเพื่อให้น้ำไหลผ่าน ชาวบ้านมองว่า ต้องมีการขุดปากคลองให้ลึกเพื่อที่จะให้น้ำระบายได้สะดวกขึ้น

การเลี้ยงปลากระพงในอดีตนั้นมีคนเลี้ยงปลาจำนวนมาก แต่หลังจาก 4-5 ปีก่อน เกิด เหตุการณ์ที่ทำให้ปลาตายโดยไม่ทราบสาเหตุ ส่งผลให้ชาวบ้านไม่กล้าเสี่ยงที่จะเลี้ยงปลา ในปัจจุบันมีผู้ เลี้ยงปลากระชังประมาณ 50 ราย แต่เป็นเจ้าของจริงๆเพียงไม่กี่รายเท่านั้น ส่วนใหญ่แล้วให้เช่า หรือไม่ก็จ้างแล้วแบ่งกำไรเป็นสองส่วน อย่างไรก็ตาม แม้การเลี้ยงปลากระพงประสบปัญหาอย่างเห็นได้ ชัด แต่ก็ยังพบว่าไม่มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ไม่มีการประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ปัญหา หรือ รวมกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีหน่วยงานราชการ เช่น เกษตรอำเภอ ประมงอำเภอ หน่วยงานอื่นๆ ได้ลงพื้นที่สำรวจปัญหา แต่ไม่มีการนำข้อมูลที่ได้ออกมาบอกกับชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้แก้ปัญหา ใน ส่วนของหน่วยงานสนับสนุน ไม่มีหน่วยไหนมาสนับสนุนอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ ผู้ประสานงานและทีมวิจัยได้ลงพื้นที่บ้านภูแบบบาเตะ ต.ตะบิ้ง อ.สายบุรี จ.ปัตตานี โดยแกนนำ ทีมวิจัยชาวบ้านและเยาวชนได้เข้าร่วมพูดคุยกันเกี่ยวกับโครงการ “อนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่น” ซึ่งพบว่า ชาวบ้านมีข้อมูลอยู่แล้วว่าปลาที่สูญพันธุ์ไปแล้วหรือปลาที่กำลังจะสูญพันธุ์มีปลาอะไรบ้าง

สำหรับวิธีการอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นนั้น แกนนำจะเริ่มด้วยการสำรวจพันธุ์ปลาที่จะนำมาเลี้ยง แล้วนำมาใส่ในกระชัง 4 กระชัง โดยดูชนิดของปลาว่าปลาชนิดใดที่สามารถเลี้ยงด้วยกันได้ ปลาอะไรที่ไม่สามารถเลี้ยงด้วยกันได้ ทั้งนี้ต้องใช้ระยะเวลาในการสร้างกระชังปลา ประมาณ 1 เดือน

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาพื้นบ้านนั้น ผู้ประสานงานและคณะผู้วิจัยได้ร่วมพูดคุยและถอดบทเรียนจากการทำงานพัฒนา ซึ่งทำให้ได้เรียนรู้บทเรียนในอดีตที่เคยทำการเพาะเห็ด การเลี้ยงปลา ที่ประสบความล้มเหลวเพราะไม่สามารถต่อยอดการทำงานได้

ทั้งนี้ ในการทำกิจกรรมการวิจัยในทุกพื้นที่ซึ่งได้ดำเนินการไปแล้ว ส่วนใหญ่นักวิจัยชุมชนยังไม่ได้ทำการเบิกจ่ายงบประมาณในช่วง 6 เดือนแรก แต่จะทำการเบิกจ่ายในช่วง 6 เดือนที่ 2

กล่าวโดยสรุป จะนำข้อมูลและความรู้มาใช้ในการทำแผนจัดการทรัพยากรระดับชุมชน เครือข่าย และยกระดับเป็นแผนจัดการทรัพยากรระดับลุ่มน้ำในที่สุด

## 5.2 แผนนำร่องจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่

แผนนำร่องจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำนี้ เกิดจากการประสานงานของ ศอ.บต. มายังโครงการให้วางกรอบคิดในการจัดทำโครงการพัฒนาเพื่อขอรับจัดสรรเงินงบประมาณตามโครงการเร่งด่วนที่สำคัญงบประมาณสนับสนุนจากงบกลาง ปี พ.ศ. 2556 ซึ่งทีมงานวิจัยและแกนนำชุมชนได้ร่วมกันปรึกษาหารือและพัฒนาเป็นโครงการชื่อ “โครงการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรและการส่งเสริมพัฒนาอาชีพที่เกื้อกูลทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงยืดเยื้อ” เสนอ ศอ.บต. เพื่อเสนอต่อไปยังสำนักงบประมาณ ดังนี้

### เหตุผลความจำเป็นเร่งด่วนของโครงการ

ช่วยสร้างความเข้าใจระหว่างรัฐกับประชาชน ลดเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความรุนแรง โดยสนับสนุนองค์กรภาคประชาชนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และสถาบันวิชาการให้ร่วมมือกันวางแผนจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างสมดุลยั่งยืนและสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

### ระยะเวลาที่จะดำเนินการ

ระยะเวลา 3 ปี ตั้งแต่ มกราคม 2556- กันยายน 2558

ตารางที่ 5-2 แผนจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ 10 พื้นที่

| กิจกรรม                                         | ระยะเวลาการดำเนินการ |   |   |   |        |   |   |   |        |   |   |   |
|-------------------------------------------------|----------------------|---|---|---|--------|---|---|---|--------|---|---|---|
|                                                 | ไตรมาส               |   |   |   | ไตรมาส |   |   |   | ไตรมาส |   |   |   |
|                                                 | 1                    | 2 | 3 | 4 | 1      | 2 | 3 | 4 | 1      | 2 | 3 | 4 |
| 1.การทำแนวเขตการใช้ที่ดินและฐานทรัพยากร         | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | -      | - | - | - |
| 2.การสำรวจความสมบูรณ์ของทรัพยากร                |                      | / | / | / | /      | / | / | / | /      | / | - | - |
| 3.การฟื้นฟูบูรณะสิ่งก่อสร้างและเครื่องมือจัดการ | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | /      | / | - | - |

| กิจกรรม                                       | ระยะเวลาการดำเนินการ |   |   |   |        |   |   |   |        |   |   |   |
|-----------------------------------------------|----------------------|---|---|---|--------|---|---|---|--------|---|---|---|
|                                               | ไตรมาส               |   |   |   | ไตรมาส |   |   |   | ไตรมาส |   |   |   |
|                                               | 1                    | 2 | 3 | 4 | 1      | 2 | 3 | 4 | 1      | 2 | 3 | 4 |
| ทรัพยากร                                      |                      |   |   |   |        |   |   |   |        |   |   |   |
| 4.การฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทะเลและชายฝั่ง | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | /      | / | - | - |
| 5.การฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพบนฐานทรัพยากร         | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | /      |   | / | / |
| 6.การประชุมเวทีประชาคมสาธารณะ                 | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | /      | / | / | / |
| 7.การฝึกอบรมและดูงาน                          |                      |   | / | / |        |   | / | / |        |   | / | / |
| 8.การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านทรัพยากร           |                      |   | / | / |        |   | / | / |        | / | / |   |
| 9.การสรุปบทเรียนและประสบการณ์                 |                      |   |   | / |        |   |   | / |        |   |   | / |
| 10. การบริหารจัดการแผนงาน/โครงการ             | /                    | / | / | / | /      | / | / | / | /      | / | / | / |

### กลุ่มเป้าหมาย

ประชาชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

### พื้นที่ดำเนินการ

พื้นที่การดำเนินงานทั้งหมด 10 กลุ่มพื้นที่ใน 3 จังหวัดชายแดนใต้

ตารางที่ 5-3 พื้นที่เป้าหมายจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำ 10 พื้นที่

| กลุ่มพื้นที่ | จังหวัด  | อำเภอ   | ตำบล                                    | หมู่บ้าน                                                                             |
|--------------|----------|---------|-----------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|
| 1            | นราธิวาส | สุคีริน | สุคีริน                                 | บ้านจุฬารัตน์ 12<br>บ้านลีลานนท์<br>บ้านรักธรรม                                      |
|              |          | จะแนะ   | ช้างเผือก                               | บ้านไอร์บาลอ<br>บ้านไอร์บือแต                                                        |
| 2            | นราธิวาส | บาเจาะ  | ปะลุกลาสามะ<br>ตะลุโปะสาวอ<br>กาเยาะมาต | บ้านมะยุง<br>มาเฮ<br>แคและ<br>ยามูแรน<br>สุโหลงบาตู<br>กาเยาะมาตี                    |
| 3            | นราธิวาส | รือเสาะ | สาวอ                                    | บ้านมือและห์<br>บ้านสาวอฮูลู<br>บ้านสาวอฮีเล<br>บ้านดีแย<br>บ้านบือเจาะ<br>บ้านจือแร |

| กลุ่มพื้นที่ | จังหวัด            | อำเภอ      | ตำบล                                                         | หมู่บ้าน                                                                                 |
|--------------|--------------------|------------|--------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| 4            | ปัตตานี            | ไม้แก่น    | ดอนทราย<br>ไทรทอง<br>ไม้แก่น                                 | บ้านละเวงบ้านท่าช้าง-พ่อ<br>เทพบ้านสารวัน<br>บ้านไม้แก่น                                 |
| 5            | ปัตตานี            | สายบุรี    | ปะเสยาวอ<br>กะดุนง<br>ละหาร                                  | บ้านทุ่งเค็จ<br>บ้านลุ่ม<br>บ้านปายอ<br>บ้านละหาร                                        |
| 6            | ปัตตานี            | ยะหริ่ง    | แหลมโพธิ์                                                    | บ้านบูดี<br>บ้านดาโต๊ะ                                                                   |
|              |                    | เมือง      | ตันหยงลูโละ                                                  | บ้านตันหยงลูโละ                                                                          |
| 7            | ปัตตานี            | ปะนาเระ    | บ้านกลาง<br>ท่าข้าม<br>คอกกระบือ<br>ควน<br>บ้านนอก<br>ท่าน้ำ | ม.บ้านกลาง<br>ท่าข้าม<br>คอกกระบือ<br>ควน<br>บ้านนอก<br>ท่าน้ำ                           |
| 8            | ปัตตานีและ<br>ยะลา | ทุ่งยางแดง | ตะโละแมะนา<br>ปากู                                           | บ้านแลวะเห้<br>บ้านปาเซปูเตะ                                                             |
|              |                    | รามัน      | อาซ่อง<br>ท่ารง                                              | บ้านกือเม็ง<br>บ้านจาร์ดัง                                                               |
| 9            | ยะลา               | รามัน      | กาลอ                                                         | บ้านแบฮอ<br>บ้านกาลอ<br>บ้านทำนบ<br>บ้านตะโละมีแย                                        |
| 10           | ยะลา               | เมือง      | ลำพะยา                                                       | บ้านเหนือ<br>บ้านลำพะยา<br>บ้านพรุ<br>บ้านทำเนียบ<br>บ้านออก<br>บ้านทองลัน<br>บ้านตันหยก |

### สถานะโครงการ

เป็นการศึกษาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากร เพื่อการส่งเสริมพัฒนาอาชีพที่เกื้อกูลทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงยืดเยื้อ

งบประมาณ จำนวน 20 ล้านบาท ดังนี้

ตารางที่ 5-4 ประมาณการค่าใช้จ่ายในพื้นที่นาร่อง

| กิจกรรม                                                 | งบประมาณ (บาท) |
|---------------------------------------------------------|----------------|
| 1.การทำแนวเขตการใช้ที่ดินและฐานทรัพยากร                 | 2,000,000      |
| 2.การสำรวจความสมบูรณ์ของทรัพยากร                        | 2,000,000      |
| 3.การฟื้นฟูบูรณะสิ่งก่อสร้างและเครื่องมือจัดการทรัพยากร | 3,000,000      |
| 4.การฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทะเลและชายฝั่ง           | 2,000,000      |
| 5.การฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพบนฐานทรัพยากร                   | 2,500,000      |
| 6.การประชุมเวทีประชาคมสาธารณะ                           | 1,400,000      |
| 7.การฝึกอบรมและดูงาน                                    | 1,750,000      |
| 8.การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านทรัพยากร                     | 1,750,000      |
| 9.การสรุปบทเรียนและประเมินการดำเนินงาน                  | 140,000        |
| 10.การบริหารจัดการแผนงาน/โครงการ                        | 3,460,000      |
| รวมงบประมาณทั้งสิ้น                                     | 20,000,000     |

## 5.3 โมเดลการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ

### 5.3.1 สาวอโมเดล : ต้นแบบการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น

สมาคมลุ่มน้ำสายบุรี เครือข่ายสภาองค์กรชุมชนจัดการลุ่มน้ำสายบุรีได้เห็นความจำเป็นที่ต้องเร่งรัดพัฒนาแหล่งทรัพยากรน้ำให้เป็นไปอย่างถูกทิศทาง อำนวยประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตที่ดีและเป็นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจของประชาชนได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน จึงได้ร่วมกันจัดทำการศึกษาวิจัยแผนแม่บทการพัฒนาตำบลสาวอ(สาวอโมเดล)เพื่อใช้เป็นแนวทางบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาตรงจุดในพื้นที่ การอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ให้คืนความอุดมสมบูรณ์ให้มากที่สุด โดยในกระบวนการจัดทำแผนให้คำนึงถึงความต้องการและการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่อย่างจริงจัง ตั้งแต่เริ่มกระบวนการจัดทำแผน กำหนดกรอบการศึกษา ร่วมคิด ร่วมทำกันไปจนเสร็จสิ้นกระบวนการ โดยอาศัยข้อมูลด้านกายภาพและชีวภาพในเชิงวิชาการจากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น และข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมจากฐานข้อมูลชุมชน เพื่อให้เกิดการยอมรับของประชาชน นำไปสู่เป้าหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตำบลสาวอ อำเภอหรือเสาะ จังหวัดนราธิวาสอย่างยั่งยืนต่อไป

#### 1. บริบทพื้นที่

ตำบลสาวอที่ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขาบูโดกับแม่น้ำสายบุรี ที่อยู่ในเขตอำเภอหรือเสาะ จังหวัดนราธิวาสจึงมีลำธารหลายสายไหลผ่าน บริเวณที่อยู่ใกล้ลำธารหรือคลองสายย่อย มักจะเป็นที่ลุ่มที่

สามารถทำนาได้ ตั้งแต่อดีตชาวบ้านบ้านบือเงาะ บ้านจือแร บ้านสาวอฮึเล บ้านสาวอฮูลู และบ้านมือและห์ ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดนราธิวาส 52 ก.ม.จำนวนประชากรในเขต อบต. 4,157 คน และจำนวนหลังคาเรือน 757 หลังคาเรือน อาชีพหลัก ทำสวน ทำไร่ อาชีพเสริม ทำนา ข้อมูลสถานที่สำคัญของตำบล : 1) บึงสุมังปาดิ 2) ริมฝั่งแม่น้ำสายบุรี 3) มัสยิดบือเงาะปอง กม.74) อบต.

เส้นทางคมนาคม การเดินทางเข้าสู่ตำบล :สายรือเสาะ สายบุรี 5 กม. สภาพพื้นที่และระบบสาธารณูปโภค จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในเขต อบต. 757 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 100.00 จำนวนบ้านที่มีโทรศัพท์ 30 หลังคาเรือน มีอาณาเขตตำบล ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ ต.ตะโล๊ะเหลอ อ.รามัน จ.ยะลา

ทิศใต้ ติดกับ ต.สามัคคี อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส

ทิศตะวันออก ติดกับ ต.บาลอ อ.รามัน จ.ยะลา

ทิศตะวันตก ติดกับ ต.รือเสาะออก อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส

## 2.ปัญหาและความสำคัญ

จากลักษณะภูมินิเวศของตำบลสาวอเป็นตำบลดั้งเดิมตั้งอยู่บนที่ราบสูง มีแม่น้ำสายบุรีไหลผ่าน มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ส่วนใหญ่จะทำนาปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ต่อมาหน่วยราชการและองค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้ามาดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำและลำธารต่างๆในพื้นที่โดยไม่ได้ศึกษาสภาพพื้นที่และความต้องการของประชาชน ทำให้โครงการพัฒนาต่างๆนอกจากจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ตามที่วางไว้แต่กลับสร้างปัญหาต่างๆตามมาอีกมากมาย เช่น การขุดลอกคลองกว้างและลึกทำให้น้ำไม่เข้านาในบริเวณบ้านสาวอฮูลู การสร้างทำนบกอนกรีตที่ไม่ได้มาตรฐานเกิดการชำรุดจนไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ หรือการพัฒนาแหล่งน้ำที่ไม่ได้เอื้อประโยชน์ต่อการทำนาอย่างแท้จริงแต่กลับทับถมและสร้างปัญหาให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น



ชุมชน ทุกคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะช่วยเหลือกันเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จในการจัดงานด้านวัฒนธรรม ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำและการจัดการ มองว่าน้ำคือชีวิตของเรา สัตว์และต้นไม้ มนุษย์เราถ้าไม่มีไฟฟ้ายังอยู่ได้ แต่ถ้าไม่มีน้ำใช้มนุษย์เราจะอยู่ไม่ได้ เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับสิ่งมีชีวิต การจัดการน้ำก็คือ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งเพื่อให้ใช้น้ำได้นานๆ และในปัจจุบันการจัดการน้ำในหมู่บ้านไม่มี เพราะชาวบ้านไม่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งน้ำและการใช้น้ำให้เป็นประโยชน์

ส่วนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้น้ำเพื่อการเกษตร ทำสวน ทำนา ปลูกผัก ปลูกอ้อย และใช้ในการเลี้ยงสัตว์ โดยน้ำที่ใช้ส่วนใหญ่ได้มาจากน้ำฝนและภูเขา แหล่งน้ำสำคัญของชุมชนจะเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติ โดยจากประวัติความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงการจัดการน้ำ พบว่าในอดีตในการจัดการน้ำชาวบ้านเป็นคนจัดการ ต่อมาเมื่อมี อบต.เข้ามาดูแล และทำการขุดลอกคูน้ำทำให้เกิดการกัดเซาะตลิ่ง ทำให้คูขยายกว้างขึ้นและลึกมากกว่าเดิม โดยเมื่อก่อนมีความลึกเท่ากับพื้นที่นา แต่ปัจจุบันลึกถึง 2.5 เมตร ในการตัดสินใจนั้นยังคงเป็นคนในชุมชนทั้งหมด ไม่ใช่เพียงใครคนใดคนหนึ่ง

ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและการบริหารจัดการน้ำ พบว่าแหล่งน้ำธรรมชาติในหมู่บ้านในบริเวณภูเขา ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร ถ้าเกิดมีการสร้างแหล่งน้ำธรรมชาติตรงบริเวณนี้ชาวบ้านคิดว่า ปัญหาการขาดแคลนน้ำคงไม่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านสาวอฮูลูแน่นอน สภาพปัญหาในพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดคือ การขาดแคลนน้ำ เพื่อทำนา เนื่องจากโครงการของ อบต. ได้ทำการขุดลอกลึกกว่าพื้นที่นาของชาวบ้าน จึงทำนาไม่ได้ในหน้าแล้งเนื่องจากน้ำซึมลงคลองหมด พื้นที่สาวอฮูลู เป็นพื้นที่เชิงเขาทำให้การไหลของน้ำแรงพอสมควร ทำนบที่มีอยู่ก็ได้รับความเสียหายหมดสภาพเก็บกักน้ำไว้ไม่ได้ ปัจจุบันพื้นที่นาทั้งหมดจึงเป็นนาร้าง กระทั่งชาวบ้านทุกครัวเรือนเป็นอย่างมาก

สภาพปัญหาเกิดจากการขุดลอกลึกกว่าพื้นที่นา รวมทั้งความแรงของน้ำ ปัญหานี้ได้ครอบคลุมชาวบ้านไปทั่วทั้งหมู่บ้าน ตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบัน ครอบคลุมพื้นที่มากกว่า 300 ไร่ ส่งผลกระทบต่อการทำนา การเกษตร ผลกระทบดังกล่าวเกิดขึ้นกับชาวบ้านทุกครัวเรือนที่อยู่ในตำบลนี้ เพราะเป็นต้นน้ำของคนในตำบลอีก 5 กลุ่มบ้าน ที่ต้องอาศัยน้ำจากที่นี่เพื่อการทำเกษตร ปัญหาเหล่านี้ถือเป็นความรุนแรงที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นในชุมชนของเรา ระยะเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ไม่ได้ทำนา ปัจจุบันที่นาก็กลายเป็นนาร้าง ส่วนชาวบ้านที่หมดหวังก็ขุดลอกเพื่อปลูกต้นยางพาราและพืชอื่นๆ แทน ซึ่งปัญหานี้ต้องเร่งแก้ไข และพื้นที่นาอย่างเร่งด่วนและเร็วที่สุดผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบที่ใกล้ชิดมากที่สุดคือ อบต. อำเภอ แต่ขาดงบประมาณ ทำให้การแก้ปัญหาเร่งด่วนไม่ได้ สำหรับชาวบ้านยังคงต้องการให้รัฐเข้ามาช่วยแก้ไขอย่างเร่งด่วน ซึ่งที่ผ่านมาหน่วยงานได้ใช้งบประมาณส่วนหนึ่งมาช่วยขุดลอกเพื่อให้ น้ำไม่ท่วมขังเวลาน้ำมา แต่คลองที่หน่วยงานรัฐได้ขุด นั้นลึกกว่าพื้นที่นาของชาวบ้าน เนื่องจากไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต แต่ในปัจจุบัน อบต.ก็อยากช่วยแต่ยังขาดงบประมาณ



ภาพที่ 5-2 แสดงแหล่งน้ำธรรมชาติบ้านสาวอฮูลู ต.สาวอ อ.เรือเสาะ จ.นราธิวาส

จากภาพที่ 5-2 แสดงให้เห็นว่า เส้นสีแดงเป็นคูน้ำที่ขุดลึกประมาณ กว้าง 2.5 เมตร ลึก 2 เมตร ทำให้น้ำรั่ว โดยจุดที่ 1 เป็นสะพานที่สร้างและออกแบบไม่ตรงคูระบายน้ำ ทำให้เกิดการกัดเซาะที่นา และจุดที่ 2 เป็นจุดเชื่อมระหว่างคูที่ลึกและคูที่ไม่ได้ขุดลอก ทำให้น้ำเปลี่ยนทิศ กัดเซาะพื้นที่นา

ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา อยากให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาแก้ไขปัญหาการไหลของน้ำ เพราะน้ำไหลไม่สะดวกเนื่องจากฝายกั้นน้ำที่มีอยู่นั้นพังจากการถูกกัดเซาะในฤดูน้ำหลาก รวมทั้งขยะและใบไม้ทับถม ทางเราจึงอยากให้มีการทำฝายที่มีมาตรฐานกว่านี้ และต้องการฟื้นฟูคลองที่ลึกกว่าที่นาให้เหมาะสมกับระดับนา และสามารถเก็บกักน้ำให้เพียงพอต่อการทำเกษตรของคนในชุมชน

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว ควรแก้ไขทั้งระบบ มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดูแลอย่างสม่ำเสมอ และมีความจริงใจในการพัฒนา ต้องการให้ภาครัฐให้การส่งเสริมและสนับสนุนโครงการอย่างจริงจังในเรื่องการสร้างฝายกั้นน้ำที่มีมาตรฐาน และอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ โดยสร้างที่ภูเขา ตีอลาฆอบาตู ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ รอบ ๆ เต็มไปด้วยก้อนหินและมีต้นไม้ปกคลุม เป็นต้นน้ำของคนใน 5 กลุ่มบ้านและเป็นแหล่งน้ำสำคัญในตำบล ใช้ในการเกษตร และทำน้ำประปาภูเขาได้ นอกจากนี้ขอให้หน่วยงานของภาครัฐที่จะทุ่มเทงบประมาณลงมาพัฒนาในหมู่บ้าน ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องด้วยในการดำเนินโครงการต่างๆ เข้าสู่หมู่บ้าน เพราะที่ผ่านมาหากมีโครงการอะไรชาวบ้านไม่เคยได้รับรู้อะไรล่วงหน้าและสร้างความเสียหายมากกว่าสร้างประโยชน์ที่จะได้รับเสมอ

#### แหล่งน้ำทำขึ้น

แหล่งน้ำทำขึ้น คือ ฝายกั้นน้ำขนาดเล็ก มีอยู่ 2 แหล่ง คือ ตีอลาฆอโต๊ะยอฮ์ และต้นหยีทางไปตะโล๊ะฮูลู ซึ่งฝายทั้ง 2 บริเวณนี้อยู่ใกล้กับพื้นที่นา แต่ปัจจุบันฝายนั้นพังไปหมดแล้ว ในช่วงฤดูฝนน้ำจะท่วมทุ่งนา เนื่องจากน้ำจากภูเขาได้ไหลสู่ลุ่มลาดลง โดยระดับน้ำที่ไหลลงมานั้นแรงและเฉียวมาก ทำให้น้ำฝายที่กั้นนั้นพังและบริเวณชายฝั่งถูกกัดเซาะ เนื่องจากฝายมีขนาดเล็กทำให้รองรับน้ำไม่ทัน

สภาพปัญหาเกิดจากไม่มีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ไม่มีฝายชะลอน้ำการขุดคลองลึกกว่าที่ทำนา และไม่มีกรรองรับน้ำในฤดูน้ำท่วม ทำให้ไม่มีน้ำใช้ในช่วงหน้าแล้ง ปัญหาทั้งหมดครอบคลุมทั้ง 5 หมู่บ้านที่อยู่ตอนล่าง ส่งผลกระทบในเรื่องการทำนา ปลูกผัก ปลูกอ้อย และการทำสวนต่างๆ โดยที่บ้านสาวอฮูลูได้รับความเดือดร้อนจนถึงปัจจุบัน และส่งผลต่อไปถึงบ้านสาวฮีเล บ้านพอซื่อแด บ้านมะลา และบ้านบือเงาะ เพราะทั้งหมดใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากไม่มีน้ำมาหล่อเลี้ยงต้นข้าว และมีหมู่บ้านมารบกวนเวลาข้าวสุกใกล้เก็บเกี่ยว ถือว่ารุนแรงมากที่สุด และความจำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาอย่างเร่งด่วนที่สุดเพราะ การทำนาของคนที่นี่ถือวิถี คือชีวิต ดังนั้น หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ต้องทำงานกับชาวบ้าน โดยให้ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ที่ผ่านมาหน่วยงานได้ทำโครงการขุดคลองและทำฝายกั้นน้ำ แต่ปัจจุบันคลองและฝายกั้นน้ำถูกกัดเซาะ พังหมดแล้ว

#### ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา

อยากให้หน่วยงานเข้ามาช่วยเหลือในเรื่องการไหลเวียนของน้ำ ต้องการให้มีฝายกั้นน้ำที่มีมาตรฐาน และการฟื้นฟูคลองให้เหมาะสม

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน คือ การเร่งทำฝายชะลอน้ำ และทำนบกั้นน้ำเพื่อการเก็บน้ำ เพื่อเป็นต้นทุนน้ำของตำบลในการทำนาและเพาะปลูก และแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว ควรให้มีการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม และตั้งคณะกรรมการจัดการน้ำโดยมีชุมชนเป็นคนสำคัญ รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการทำนา อยากให้ชาวบ้านที่เคยทำนาได้ทำอย่างนี้ตลอดไป อยากให้มีน้ำใช้ในการทำนาและการเกษตรที่เพียงพอ

#### ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

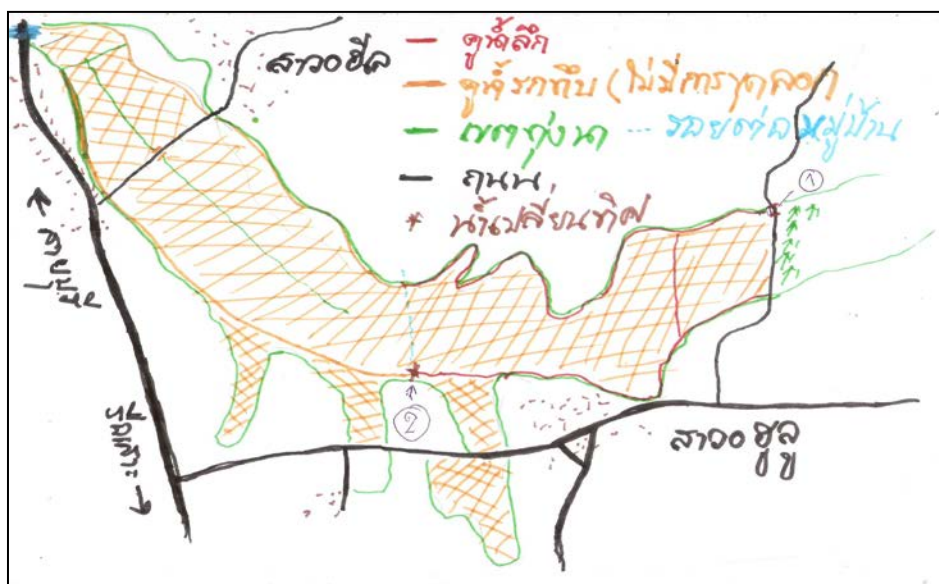
- ❖ อยากให้หมู่บ้านเรามีการทำนา และมีโครงการดีๆ เกี่ยวกับการเกษตร มาร่วมนำเสนอให้ชาวบ้านที่ไม่เคยสนใจเรื่องนี้ได้สำนึกถึงธรรมชาติบ้าง
- ❖ อยากเห็นหมู่บ้านเราเต็มไปด้วยข้าว และพืชผักที่ปลอดสารพิษ
- ❖ อยากให้มีตลาดสดที่ใหญ่กว่านี้ และมีโกดังรองรับสินค้าพื้นบ้าน ซึ่งเป็นโครงการของชาวบ้าน

## **2. ชุมชนสาวฮีเล ม.6 ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส**

สภาพทางภูมิประเทศของบ้านสาวอเป็นหมู่บ้านที่อยู่เชิงเขา และที่ลุ่มเชิงเขา เป็นพื้นที่ทำนา โดยมีอาณาเขต ทิศเหนือ ติดกับตำบลสุวารี ทิศใต้ติดกับบ้านบือเงาะ ต.สาวอ ทิศตะวันออกติดกับต.สามัคคี ทิศตะวันตกติดกับบ้านบือเงาะ การคมนาคมค่อนข้างสะดวกสบายเพราะในตำบลมีถนนสายบุรี-รือเสาะ ผ่านกลางชุมชน ประชากรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำสวนยางพารา และปลูกไม้แบบผสมผสาน ทำนา เป็นสังคมมุสลิม 100% รายได้หลักของคนที่บ้านสาวอมาจากการทำสวนยางเป็นหลัก การทำนาเป็นการทำเพื่อเก็บไว้กินในครัวเรือน เป็นหลัก

การบริหารจัดการน้ำในปัจจุบันพบว่ามีปัญหาการทิ้งร้างของนาข้างและคูส่งน้ำ เนื่องจากการพัฒนาที่ไม่ตรงกับวิถีของชาวบ้าน ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำทำนาได้ รวมทั้งประตูระบายน้ำที่ไม่มีที่เปิด-

ปิด สภาพปัญหาเกิดจากช่วงการก่อสร้าง ไม่ตรงความต้องการของชุมชนทำให้ชาวบ้านไม่ยินยอมให้ทำการขุดลอกคูน้ำ เพราะแบบของการขุดจะลึก นาจึงเกิดการทิ้งร้าง หน่วยงานไม่ค่อยให้ความสนใจ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 380 ไร่ ของนาที่บ้านสาวอฮีเล ส่งผลกระทบโดยตรงกับการประกอบอาชีพทำนา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ รวมทั้งทำให้สัตว์น้ำในธรรมชาติลดลงมาก จึงกระทบโดยตรงกับชาวบ้านในหมู่ที่ 6 สาวอฮีเล และชาวบ้านในหมู่ที่ 5 บ้านบือเจาะ เพราะใช้แหล่งน้ำสายเดียวกันในการทำนา ปัญหาอยู่ในขั้นที่รุนแรง เพราะทำให้พื้นที่นาร้างทิ้งทุ่ง ประมาณ 4000 ไร่ จึงจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยหน่วยงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้องต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมกับการแก้ปัญหาด้วยอย่างจริงจัง และจริงจัง ในการแก้ปัญหาผู้นำชุมชน อบต รวมทั้งชาวบ้าน ต้องเป็นกลไกสำคัญและต้องรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ปัญหา เพราะชาวบ้านมีความรู้ดีว่าจะต้องทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ปัญหาถึงจะถูกแก้ ที่ผ่านมารัฐจะเข้าไปขุดลอกโดยมอบอำนาจให้อบต แต่ยังคงงบประมาณถ้าหน่วยงานก็ไม่มี และชาวบ้านก็ไม่แน่ใจว่าจะได้ตรงตามความต้องการของชุมชนหรือเปล่า ซึ่งเป็นเรื่องของความเข้าใจ และการออกแบบ และเรื่องการเบิกจ่ายงบประมาณของการขุดลอกที่วัดจากที่ดิน



ภาพที่ 5-3 แสดงแหล่งน้ำธรรมชาติบ้านสาวอฮีเล ต.สาวอ อ.ร้อยเอ็ด จ.นครราชสีมา

จากภาพที่ 5-3 แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ชุมชนบ้านสาวอฮีเลมีความรู้ที่บ่งชี้ว่าไม่มีการจัดการ ทำให้การส่งน้ำ และระบายน้ำไม่ได้

#### ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา

รัฐต้องสนับสนุนงบประมาณ และต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมแก้ปัญหาย่างจริงจัง รวมทั้งต้องศึกษาปัญหาร่วมกันในการแก้ไขปัญหา

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน ในระยะเร่งด่วนนี้ ให้ทำการลอกคูส่งน้ำและกำจัดวัชพืช แต่ต้องให้ชุมชนออกแบบ ให้ได้โดยเร็วที่สุด ส่วนแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาวให้มีคณะกรรมการจัดการน้ำ ซึ่งมาจากชุมชน ประกอบด้วย ชาวบ้าน อบต ผู้นำ

ชุมชน เพื่อเป็นกลไกในการบริหารจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพและตรงต่อความต้องการของชุมชน ชาวบ้านต้องการให้รัฐสนับสนุนส่งเสริมการทำงาน ฟื้นฟูน้ำ และจัดงบประมาณบำรุงรักษา สภาพภูมิลำเนาให้อยู่ในสภาพดี และรักษาพื้นที่ป่าสาธิตเพื่อเป็นการรักษาน้ำให้คงอยู่ และรักษาพันธุ์ปลา ในธรรมชาติด้วย และรัฐต้องจริงจัง จริงใจ ในการร่วมแก้ไขปัญหา โดยใช้ชาวบ้านที่มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วม มีอำนาจในการร่วมตัดสินใจ ไม่ใช่แค่ใครคนใดคนหนึ่ง

#### แหล่งน้ำทำขึ้น

แหล่งน้ำทำขึ้น (ลูโป๊ะบือลาขอ) อยู่ในสภาพดี แต่ไม่มีประตูปิด-เปิด เพื่อการผันน้ำการให้ ชาวบ้านที่ทำงานประสบปัญหาขาดน้ำในบางช่วง ด้านท้ายประตูระบายน้ำพังเสียหาย สาเหตุเพราะการ ก่อสร้างมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ จึงสร้างอ่างเก็บน้ำที่ประตูไม่มีความคงทนและถาวร ทำให้ใช้ ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ เพราะผันน้ำไม่ได้ ครอบคลุมพื้นที่บ้านพงซื่อแด บ้านมะลา และบ้านบือเจาะ ส่งผลทำให้ช่วงเวลาทำนาจะขาดน้ำถ้าฝนแล้ง ส่งผลกระทบกับคนทำนาใน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านพงซื่อแด บ้านมะลา และบ้านบือเจาะ ครอบคลุมพื้นที่ 950 ไร่ ซึ่งระดับปัญหามีความรุนแรงปานกลาง แต่ถ้าไม่รีบ แก้ไขก็อาจสร้างความเสียหายกับพื้นที่ทำนาทั้งหมดได้ อีกทั้งยังกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน และความมั่นคงทางด้านอาหาร เศรษฐกิจ และความเข้าใจอันดีระหว่างกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เพราะ รัฐ เป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณช่วยเหลือได้ ส่วนชาวบ้านทำได้แค่เสนอแนะและให้ คำแนะนำต่าง ๆ ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมามี อบต. ที่เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาเร่งด่วน โดยใช้ท่อ PVC ผันน้ำ ปัจจุบันท่อ PVC ที่ใช้ได้ชำรุดไปแล้วบางส่วน แต่สำหรับหน่วยงานอื่นๆ ยังไม่มี

#### ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหา

ทุกคน ทุกฝ่าย ต้องร่วมมือกัน อย่างจริงจัง และออกแบบทำงานร่วมกัน

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรดำเนินการเร่งด่วน คือ การเร่งกำจัดวัชพืช และลอกคู-คลองส่งน้ำ ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมใช้งานได้ และซ่อมแซมบางส่วนที่เสียหาย และสำหรับแนวทางการจัดการน้ำที่ ควรทำดำเนินการในระยะยาวให้มีคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำในระดับชุมชน โดยสมาชิกมาจากคน ในชุมชน ร่วมกับ อบต. ผู้นำชุมชน ซึ่งหลักคิดที่สำคัญคือ คนในชุมชนต้องเป็นคนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือเป็นกลุ่มคนที่ทำนาจริงๆ เข้ามาเป็นคณะกรรมการบริหาร รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควร สนับสนุนงบประมาณ และส่งเสริมให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มากที่สุด เพราะชาวบ้านรู้ ปัญหาของตัวเองดีที่สุด และรัฐต้องยอมรับในข้อเสนอแนะของชาวบ้านและให้เกียรติในการตัดสินใจของ ชาวบ้านด้วย

### **3. ชุมชนบือเจาะ ม.5 ต.สาวอ อ.รือเสาะ**

ชุมชนบ้านบือเจาะ ม.5 ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส ตั้งอยู่บนพื้นที่เนินคล้ายหลังเต่า ในพื้นที่ ราบลุ่มติดกับแม่น้ำสายบุรี มีภูมิณีเวศที่สำคัญคือ พรุรูปเกือกม้า ทิศเหนือติดกับบ้านจือแร และบ้าน สาวอ ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส ทิศใต้ติดกับต.บาลอ อ.รามัน จ.ยะลา ทิศตะวันออกติดกับบ้านดือ แย ต.สาวอ อ.รือเสาะ จ.นราธิวาส และทิศตะวันตกติดกับ ต.จะก๊ะ อ.รามัน จ.ยะลา

ประชากร เศรษฐกิจรายได้ วิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม พบว่าประชากรส่วนใหญ่ มีรายได้หลักจากการทำสวนยาง สวนผลไม้ และการเลี้ยงสัตว์ เป็นสังคมของคนมลายูมุสลิม 100% ชาวบ้านช่วยเหลือซึ่งกันและกันผ่านกิจกรรมต่างๆ ภายในชุมชน เช่น การทำนา งานบุญต่างๆ และยามที่ชาวบ้านจัดเลี้ยงคนที่มีการทำนาไว้บริโภคน้ำ อาศัยทรัพยากรแหล่งน้ำเพื่อหาปลา ทำประมงพื้นบ้านในยามน้ำท่วมและช่วงหน้าแล้งหลังเก็บข้าว ในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม

ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและการบริหารจัดการน้ำ พบว่าปัญหาคูสงน้ำ และระบบน้ำกรตบ การพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติจนทำลายความสมบูรณ์ของทรัพยากรของพื้นที่ โดยการขุดทำคลองระบายน้ำทับพื้นที่คลองธรรมชาติทำให้คลองธรรมชาติเสียหายทั้งหมด และปัญหาทำนบกั้นน้ำเสียหาย รวมทั้งมีน้ำในการทำนาไม่เพียงพอ ปัญหาคูสงน้ำ ส่งผลทำให้ขาดน้ำในบางช่วงเวลา เพราะไม่มีการกักเก็บน้ำ นาข้าวเสียหาย กระทั่งชาวบ้านทั้งหมดคลองธรรมชาติ ที่ถูกทำลายทำให้ปลาและสัตว์น้ำในธรรมชาติลดลง ทั้ง 2 เรื่องนี้กระทบโดยตรงกับความมั่นคงทางอาหารและเศรษฐกิจชุมชน ของบ้านหมู่ 5 บ้านบือเจาะ และหมู่บ้านใกล้เคียง ที่อาศัยแหล่งน้ำเพื่อการประมง ซึ่งระดับความรุนแรงของปัญหาอยู่ในระดับที่รุนแรงมากที่สุด เพราะเกิดจากโครงการของรัฐ กระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ควรมีการแก้ปัญหาเร่งด่วน เพราะจะสามารถลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน และยังสามารถสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน อีกทั้งยังสามารถให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็งและมั่นคงทั้งชุมชน และเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศอีกด้วย

รัฐและชาวบ้านต้องร่วมรับผิดชอบและแก้ปัญหาด้วยกัน เนื่องจากรัฐเป็นหน่วยงานที่มีงบประมาณ ชาวบ้านมีภูมิปัญญาและองค์ความรู้ ซึ่งสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ดีที่สุด ที่ผ่านมายังไม่มีหน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือ ให้ทุกอย่างดีขึ้น แต่มาทำให้แย่ลง ในกรณีของคลองธรรมชาติ (สุโงมาตี) เดิม เป็นโครงการคลองขนาดเล็กที่ทำทับพื้นที่คลองธรรมชาติ แต่ ปัจจุบันมีคลองขนาดใหญ่กว่ามาทับแทนที่ และยังทำให้ปัญหาแรงขึ้น มีแต่องค์กรด้านวิชาการมาพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องของระบบนิเวศ ภูมินิเวศน์ และสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของฐานทรัพยากรของชุมชน



ภาพที่ 5-4 ภาพแหล่งน้ำธรรมชาติของตำบลสาว อำเภอรือเสาะ จังหวัดนราธิวาส

จากภาพที่ 5-4 แสดงให้เห็นว่า เส้นสีแดงเป็นคู่งน้ำที่ทับถมจนใช้การไม่ได้ เส้นสีน้ำเงิน เป็นคู่งน้ำที่ใช้งานได้ แต่ขาดการบำรุงรักษา เส้นสีส้ม เป็นคู่งน้ำที่รกรกทึบ การระบายน้ำไม่ดี โดยจุดที่ 1 เส้นสีแดง เป็นคันดินตรงกลางของคลองธรรมชาติ ทำให้คลองธรรมชาติตื้นเขินและทำให้การเข้าถึงฐานทรัพยากรที่ดินสาธารณะลำบากมากเพราะต้องใช้เรือสองลำ จุดที่ 2 เป็นคลอง 2 เส้น ที่ขนาบคันดินระหว่างคลองธรรมชาติและคลองขุด

#### ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาน้ำ

รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมให้มากที่สุด เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ใครจะทำอะไรโดยไม่สนใจใคร เพราะเราทุกคนต้องอยู่ร่วมกัน

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน คือ การกำจัดสวะ และวัชพืชออกจากคลองส่งน้ำ และคูระบายน้ำ โดยเก็บต้นไม้อ้อ และเอาคันดินที่อยู่กลางลำคลองออก และฟื้นฟูคลองให้กลับสู่สภาพเดิม สำหรับแนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะยาว คือ จัดให้มีคณะกรรมการน้ำ โดยมีชาวบ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มอาชีพที่ใช้น้ำ ร่วมกับองค์กรรัฐและนักวิชาการเพื่อความยั่งยืน และความสมบูรณ์ของฐานทรัพยากร รัฐควรสนับสนุนงบประมาณและส่งเสริมให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่ทำลายฐานทรัพยากร ภูมินิเวศสำคัญของชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ชุมชนนี้อยู่ด้วยอาชีพที่อาศัยฐานทรัพยากรเป็นหลัก ดังนั้นการพัฒนาต่างๆ จึงควรมุ่งเน้นให้มีการรักษาและดูแล ฟื้นฟู มากกว่าการทำลายเพื่อตอบสนองนโยบายหรือผลประโยชน์ของคนไม่กี่คน แต่ต้องมองข้อเท็จจริง บริบทของชุมชนทั้งระบบ

#### แหล่งน้ำทำขึ้น

ปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น คือ ทำนบเสียหาย ไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ ทำให้ขาดน้ำในการทำนา คูไส้โก่ง ไม่มีการขุดลอก และรักษา ทำให้น้ำไหลไม่เพียงพอต่อความจำเป็นในการทำนา การไม่ใส่ใจต่อปัญหาความเป็นอยู่ของชาวบ้าน แต่มุ่งเน้นการพัฒนาที่ไม่สนับสนุนตามแบบวิถีชุมชน ส่งผลทำให้ชาวบ้านมีความยากลำบากในการประกอบอาชีพทำนา เกิดความขัดแย้งในชุมชน การจัดสรรงบประมาณโครงการของรัฐไม่ถึงพื้นที่ รวมทั้งพื้นที่นา 400 กว่าไร่ สุ่มเสี่ยงที่จะร้างในอนาคต ปัญหานับวันก็จะรุนแรงเพิ่มมากขึ้น และยังทำให้ชาวบ้านต้องเสียรายได้จากการทำนาที่สามารถลดรายจ่ายจากการซื้อข้าวสาร กระทั่งกับระบบเศรษฐกิจของชุมชนทั้งในเรื่องข้าว การลดลงของปลา และระบบนิเวศ ผู้นำชุมชน อบต. รัฐ ชุมชน ต้องรับผิดชอบร่วมกัน ในการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วม ที่ผ่านมายังไม่มีหน่วยงานไหนเข้ามาให้ความช่วยเหลือ

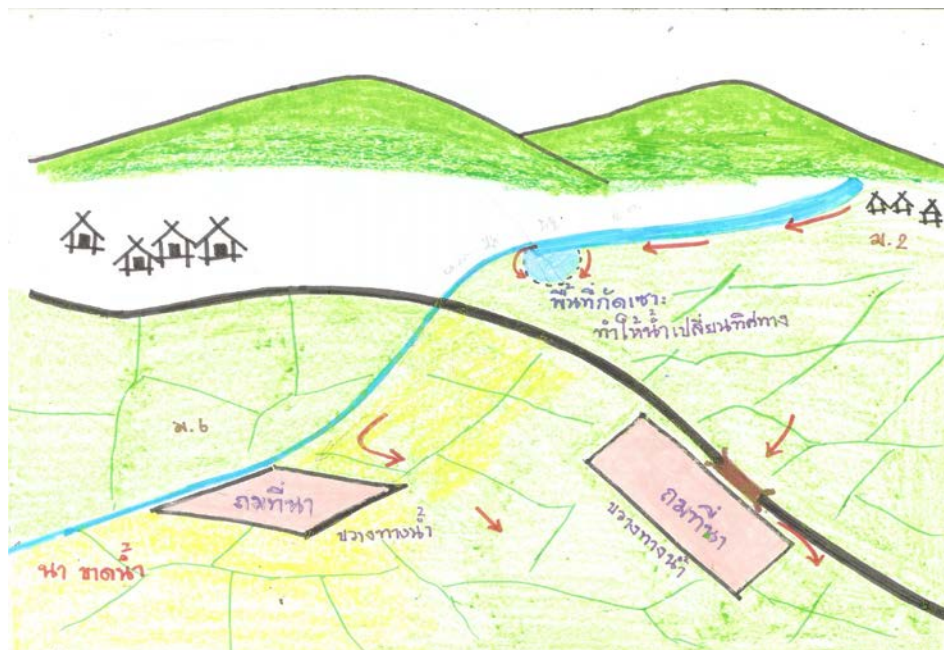
#### ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาน้ำ

รัฐต้องจริงจัง และลดรายละเอียด หรือกำกวมบางอย่างในการใช้งบประมาณด้านการพัฒนา เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

#### ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่นๆ

แนวทางการจัดการน้ำที่ควรทำดำเนินการในระยะเร่งด่วน ควรรีบแก้ไขปัญหาน้ำเบื้องต้น โดยกำจัดวัชพืช และซ่อมแซมทำนบให้อยู่ในสภาพที่ดี พร้อมใช้การได้ และสำหรับแนวทางการจัดการน้ำที่

## 6.ปัญหาการเปลี่ยนทิศทางการค้า



ภาพที่ 5-5 แสดงปัญหาการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ

ข้อเสนอ ปรับปรุงสายน้ำทั้งระบบโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอย่างแท้จริง มีมาตรการควบคุมพื้นที่ลุ่มที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน

## 7. ปัญหาขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม



ภาพที่ 5-6 แสดงปัญหาการขุดลอกคลองธรรมชาติเดิม

จากภาพที่ 5-6 แสดงให้เห็นถึงปัญหาการขุดลอกทำลายคลองธรรมชาติเดิม การขุดคลองทับแหล่งน้ำธรรมชาติเดิม จากโครงการของรัฐที่มาขุดคลองแล้วสร้างคันดินขึ้นมาทำให้คลองแบ่งเป็นสองฝั่ง ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านจากเดิมใช้เรือข้ามไปอีกฝั่งแต่พอมีคันดินขึ้นมาทำให้ต้องข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่งไม่ได้ และยังส่งผลต่อระบบนิเวศในน้ำอีกด้วย ดังนั้นข้อเสนอ เอาคันดินออกจากคลองให้เป็นเหมือนเดิม

#### 8. ปัญหาวัชพืชกีดขวางทางน้ำ



ภาพที่ 5-7 ภาพแสดงวัชพืชขวางทางน้ำ

จากภาพที่ 5-7 แสดงให้เห็นถึงปัญหาของวิชาชีพชาวทางน้ำของคลองธรรมชาติ ต้นบอนและต้นกบที่อยู่ในคลอง น้ำไหลผ่านไม่ได้ การเพิ่มปริมาณป่าสาธูไปขัดขวางทางน้ำทำให้เกิดการกัดเซาะหน้าดินเพิ่มขึ้น เนื่องทิศทางการไหลเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น พื้นที่บ้านมะยุง บ้านสาวอ

ข้อเสนอ ให้ขุดป่าสาธูออก ไม่ให้กระทบที่ดินชาวบ้าน สร้างเป็นคลองปูนเพื่อกำจัดวัชพืช ต้นบอน ต้นกก

นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่บ้านจือแร คนไม่นิยมประกอบอาชีพทำนา ที่นาถูกปล่อยให้รกร้าง ส่งเสริมการประกอบอาชีพทำนา

ตารางที่ 5-5 สรุปประเด็นปัญหาดำบลสาวอ

| หมู่บ้าน     | ปัญหา                                                                     | ผลกระทบ                | แนวทางแก้ไข                                 |
|--------------|---------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------------------------------------------|
| บ้านสาวอฮูลู | คูน้ำลึกเกินทุ่งนา                                                        | นาข้าวเสียหาย          | แก้ไขทั้งระบบ                               |
|              | ทำนบเสียหาย 100%                                                          | สาเหตุจากน้ำ 50%       |                                             |
|              | สัตว์ (หนู หมู)                                                           | สาเหตุจากสัตว์ 50%     |                                             |
| บ้านบือเจาะ  | ในคูเป็นที่รองรับขยะ เช่น ขวด พลาสติก ขวดยาแก้ไข้                         | ปริมาณผลผลิต           | ระบบการบริหารน้ำ                            |
|              | น้ำไม่เพียงพอ                                                             | การกัดเซาะพื้นที่นา    |                                             |
|              | คูน้ำลึกเกินไป                                                            | เกิดความขัดแย้งในชุมชน |                                             |
|              | ใช้คูส่งน้ำเป็นคูระบายน้ำ (ผิดวิธี)                                       |                        |                                             |
|              | คูส่งน้ำไม่เพียงพอ                                                        |                        |                                             |
|              | สัตว์(หนู หมู)                                                            |                        |                                             |
|              | การแก้ไขปัญหามาจากภาครัฐไม่เหมาะสม(โครงการนาร้าง)                         |                        |                                             |
| บ้านสาวอฮิล  | ระบบส่งน้ำเสียหายเนื่องจากโครงการชลประทาน(ทำ ทำนบ) คูส่งน้ำสายกลางลึกเกิน | นาเสียหาย 50%(น้ำ)     | สร้างคูส่งน้ำคอนกรีตจากลูบ๊ะบือลาหมอ 4 เมตร |
|              | คูส่งน้ำสายด้านข้างทับถม(สายเก่า)                                         | วัชพืช 50%             | ระบบการบริหารน้ำ                            |
|              | สัตว์(หนู หมู)                                                            | นาร้าง10% โดยประมาณ    |                                             |
|              | วัชพืช(เนือง)                                                             |                        |                                             |

### 3. ความมุ่งหวังของชุมชน 10 ปีข้างหน้า

3.1 มีความมั่นคงทางอาหาร มีอาหารเพียงพอ มีความปลอดภัย เพราะประเด็นเรื่องน้ำมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่มีการพึ่งพิงการใช้ทรัพยากรน้ำในการดำรงชีวิต ทั้งการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ปลูกยางพารา ปลูกพืชไร่ เช่นข้าวโพด อ้อย ปลูกไม้ผล ทำนา และการปศุสัตว์ หากระบบนิเวศและความสมดุลทางน้ำมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้ย่อมได้รับผลกระทบต่อวิถีชุมชนอย่างแน่นอน

3.2 มีการศึกษาที่ดี ตอบสนองความต้องการของชุมชน มีการเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง ผ่านการสังเกต การพูดคุย การไตร่ตรองและการครุ่นคิด สร้างการบูรณาการการศึกษาที่จะถ่ายทอดสู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ ให้มีความรักและหวงแหนต่อทรัพยากรฐานชุมชน เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

3.3 มีการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่างๆที่เกี่ยวข้องกับชุมชนอย่างแท้จริง โดยประสานความร่วมมือการทำงานกับองค์กรหน่วยงานทั้งท้องถิ่นและท้องที่ รวมทั้งองค์กรภาคประชาสังคมที่ทำงานในพื้นที่

3.3 มีสุขภาพที่ดี ไร้มลพิษ ไร้กองขยะ มีการบริหารจัดการที่ดี ไม่มีการใช้สารพิษในการเกษตร ชุมชนมีความสามารถในการผลิตอาหารปลอดภัยบริโภคเองได้ มีศักยภาพในการผลิตและสร้างมูลค่าเพิ่มโดยเฉพาะด้านการเกษตรและการปศุสัตว์

#### 4.การมีส่วนร่วมของชุมชน

การจัดการทรัพยากรควรมีกระบวนการทำงานที่สร้างการเรียนรู้ระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อสร้างความการจัดการที่ยั่งยืน

#### 4.3.2 ไม้แก่นโมเดล: ต้นแบบการจัดการปัญหาทรัพยากรและชายฝั่งทะเลแบบมีส่วนร่วม

##### 1.บริบทพื้นที่

##### 1.1 ประวัติความเป็นมา

อำเภอไม้แก่น เดิมคือ “ตำบลไม้แก่น” ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งของ อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี ตำบลไม้แก่นในอดีตมีต้นหว้าขนาดใหญ่ต้นหนึ่ง ซึ่งไทยมุสลิมเรียกว่า “ต้นกรือแย” โดยปกติต้นหว้าเป็นต้นไม้ที่ไม่มีแก่น แต่ต้นหว้าในตำบลไม้แก่นต้นนี้ประหลาด เป็นแก่นทั้งต้น ชาวบ้านจึงได้นำแก่นต้นหว้าดังกล่าวไปถวายพระยาในสมัยนั้น ปรากฏว่า แก่นหว้าหรือแก่นต้นหว้าที่นำไปถวายนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าต้นหว้าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาบริเวณที่ต้นหว้าออกนั้น ได้มีการก่อสร้างวัดขึ้น ชื่อ “วัดไม้แก่น” มาจนถึงปัจจุบัน และได้ตั้งตำบลขึ้น โดยชื่อว่า “ตำบลไม้แก่น” แต่ไทยมุสลิมเรียกตำบล “กรือแย” หรือ “มูเกงกรือแย” ซึ่งแปลว่า “ต้นหว้า” หรือ “แก่นหว้า” นั่นเอง

กิ่งอำเภอไม้แก่น เนื่องจากตำบลไม้แก่นเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอสายบุรี ในอดีต มีปัญหา เรื่องโจรผู้ร้าย และการคมนาคมไม่สะดวก อำเภอสายบุรี จึงเสนอเรื่องขอแยกตำบลไม้แก่นออกจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอไม้แก่นขึ้น ซึ่งเป็นกิ่งอำเภอแรกของจังหวัดปัตตานี โดยในขณะนั้น กิ่งอำเภอไม้แก่น แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 ตำบล ได้แก่ ตำบลไม้แก่นและตำบลไทรทอง ประกอบด้วย 13 หมู่บ้าน

กิ่งอำเภอไม้แก่น ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอไม้แก่น เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม แบ่งการปกครองเป็น 4 ตำบล 17 หมู่บ้าน

##### 1.2 สภาพทั่วไปของอำเภอไม้แก่น

##### ที่ตั้งและขนาด

อำเภอไม้แก่นตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดปัตตานี เนื้อที่ 55.201 ตร.กม. หรือ 34,500.625 ไร่ การปกครองของอำเภอไม้แก่นมี 4 ตำบล 17 หมู่บ้าน คือตำบลไทรทอง 5 หมู่บ้าน ตำบลดอนทราย 4 หมู่บ้าน ตำบลตะโละไกรทอง 4 หมู่บ้าน ตำบลไม้แก่น 4 หมู่บ้าน มีจำนวน

ประชากร ประมาณ 11,107 คน ร้อยละ 98 นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 1.98 นับถือศาสนาพุทธ อื่นๆ ร้อยละ 0.02

#### อาณาเขต

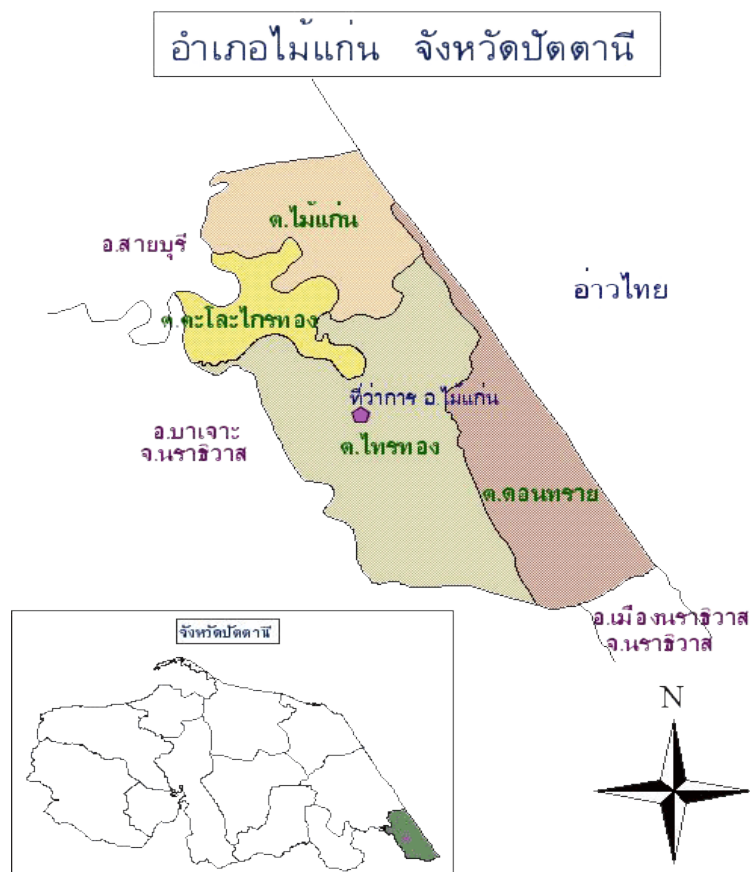
ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตเทศบาลตำบลตะลุม്പัน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลโคกเคียน อำเภอเมือง และตำบลบาเราะห์ใต้ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อ่าวไทย ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลปะลุกาสาเมาะ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาสและ ตำบลละหาร อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

#### 1.3 ภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่ง ลักษณะเนื้อดินเป็นดินทรายและดินร่วนปนทรายมี ชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 12 กิโลเมตร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร เช่น ทำนา ประมง และ อาชีพอื่นๆ เช่น รับจ้าง ค้าขาย พื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 24,294 ไร่ จำนวน 1,754 ครอบครัว

#### 1.4 ภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี 2 ฤดู คือ - ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่ ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึง เดือนกรกฎาคม - ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ประมาณเดือนสิงหาคมถึงเดือนมกราคม



ภาพที่ 5-8 แผนที่สังเขปอำเภอไม้แก่น

ที่มา: <http://www.pattani.go.th/amphor/maikean/page1.htm> (ออนไลน์) 06/03/2557

## 2. สภาพปัญหา ผลกระทบและข้อเสนอ

อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่มชายฝั่ง ลักษณะเนื้อดินเป็นดินทราย และดินร่วนปนทราย มีทรัพยากรชายฝั่งและทะเลทุนทางเศรษฐกิจ เช่น สวนมะพร้าว ป่าสนทราย สัตว์น้ำต่าง ๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมั่นคง แต่ช่วงระยะตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบอย่างกว้างขวางและสิ่งหนึ่งที่เป็นผลของการพัฒนาภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนในหลายๆปัญหา เช่น (1) ปัญหาการระบายน้ำพรุบาเจาะไม้แก่น ในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ มีการปล่อยน้ำพรุ ทำให้สัตว์น้ำในคลองและปลากระชังของชาวบ้านตาย (2) ปัญหาการกัดเซาะในบริเวณชายฝั่ง การเปิดปากแม่น้ำสร้างเขื่อนกันทราย เพื่อเป็นทางเดินเรือและระบายน้ำเปรี้ยวจากพรุบาเจาะ ทำให้พื้นที่สวนมะพร้าวของชาวบ้านเกิดการกัดเซาะ (3) ปัญหาพื้นที่ป่าทับซ้อน ที่ดินส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตป่าสงวนหรือป่าเขียว ทำให้ไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ ทั้งที่ดินที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน อีกทั้งเส้นแนวเขตป่าสงวนยังไม่ชัดเจนอีกด้วย (4) ปัญหาประตูละบายน้ำเสีย (5) ปัญหาน้ำเค็มรุกพื้นที่ทำกิน ปัญหาดังกล่าวทำให้ส่งผลกระทบมากมายตามมา ชาวบ้านสูญเสียที่ทำกิน สูญเสียรายได้ในครัวเรือน และยังส่งผลกระทบต่อพื้นที่ใกล้เคียงไม่สามารถทำนาได้ นาข้าวเสีย พืชการเกษตรเจริญเติบโตไม่เต็มที่ ผลผลิตต่ำ เนื่องจากน้ำเค็มรุก ชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิม เกิดการวิตกกังวลในการประกอบอาชีพใหม่ ทำให้คุณภาพชีวิตต่ำลงหรือไม่ดีเหมือนเดิม ไม่สามารถประกอบอาชีพได้ตามปกติ ยังส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังภาคเศรษฐกิจอีกด้วย (เวทีสัมมนาสร้างแผนปฏิบัติการจัดการปัญหาขัดแย้งด้านทรัพยากร ระหว่างวันที่ 25-26 มีนาคม 2556 ณ ที่ว่าการอำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี)



ภาพที่ 5-9 แผนที่แสดงจุดที่เกิดปัญหาในพื้นที่อำเภอไม้แก่น

ตารางที่ 5-6 สรุปปัญหาด้านทรัพยากรอำเภอไม้แก่น

| ปัญหา                                | ลักษณะปัญหา/สาเหตุ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ                                                                                                                       | ช่วงเวลา                      | ผลกระทบ                                                                                                                                                                                                                                                                            | ข้อเสนอ                                                                                                        |
|--------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1.ปัญหาการระบายน้ำ พรุบาเจาะ-ไม้แก่น | ในหลวงมีพระราชดำริสั่งให้กรมชลประทานปล่อยน้ำพรลงทะเล แต่กรมชลประทานปล่อยน้ำพรลงคลอง (เหตุผลคือ งบไม่เพียงพอ)                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | ม.2 บ้านสารวัน ต.ไทรทอง<br>ม.4 บ้านปลักแตน ต.ไทรทอง<br>ม.5 บ้านท่าช้าง-พ่อเทพ ต.ไทรทอง<br>ม.3 บ้านละเวง ต.ดอนทราย<br>ม.4 บ้านกระจุต ต.ไม้แก่น | พฤศจิกายน - กุมภาพันธ์        | ชาวบ้านที่เลี้ยงปลากระชัง ปูนิ่ม และทำให้สัตว์น้ำในคลองธรรมชาติตายและไม่สามารถขยายพันธุ์ได้                                                                                                                                                                                        | ประชาสัมพันธ์ก่อนล่วงหน้าอย่างน้อยประมาณ 1 เดือน                                                               |
| 2.ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง             | เกิดจากการเปิดอ่าว ทำเขื่อนกันทรายเปิดปากน้ำบ้านละเวง เพื่อประโยชน์ในการสัญจรของเรือประมงในเขตพื้นที่อำเภอไม้แก่นและจังหวัดใกล้เคียง และใช้ประโยชน์ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ราบลุ่มรอบเทือกเขาบูโด รองรับในเขตอำเภอศรีสาคร รือเสาะ บาเจาะ ระแงะรามัน กะป้อ สายบุรี ไม้แก่น ฯลฯ การสร้างเขื่อนกันทราย ไม่ทำตามข้อมูลที่ศึกษา และผลกระทบที่อาจจะเกิดปัญหาน้ำขึ้นภายหลัง | ม.3 บ้านละเวง ต.ดอนทราย<br>ม.5 บ้านพ่อเทพ ต.ไทรทอง<br>ม.4 บ้านกระจุต ต.ไม้แก่น                                                                | ในช่วงฤดูน้ำหลากหรือช่วงมรสุม | -ทำให้พื้นที่ดินทราย สวนมะพร้าวของชาวบ้านโดนน้ำทะเลกัดเซาะหายไปเป็น 100 ไร่<br>- ทำให้เส้นทางสัญจรทางเรือบ้านกระจุตถูกปิดการระบายของน้ำในคลองบริเวณบ้านพ่อเทพ-กระจุต-บ้านตาหยาด ทรายที่ทับถมในคลองทำลายแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำหลายชนิด เช่น หอยนางรม ปลากระบอก ปูม้า กุ้ง ปลาต่างๆ | ควรดำเนินการหาแนวทางป้องกันการกัดเซาะที่ได้ผล และทำการขุดลอกคลองที่ทรายไปปิดเส้นทางน้ำที่บ้านพ่อเทพ-บ้านตาหยาด |
| 3.พื้นที่ป่าทับซ้อน                  | - เจ้าหน้าที่ยึดเอกสารสิทธิ (สค. 1) โดยอ้างว่าเป็นการรวบรวมเอกสารสิทธิเพื่อปรับเปลี่ยนเป็นโฉนด แต่ปัจจุบันยังไม่มีที่ดินเอกสารและดำเนินการใดๆ และโครงการป่าเขียว มีมติ ครม. 2 มีนาคม                                                                                                                                                                                                                          | ทุกพื้นที่ ทุกหมู่บ้าน ในอำเภอไม้แก่น (บ้านละเวง หายประมาณ60%)                                                                                |                               | กระทบกับชาวบ้านทุกคนที่มีที่ดินแต่ไม่เอกสาร                                                                                                                                                                                                                                        | - เดินสำรวจร่วมกันระหว่างหน่วยงานรัฐกับชาวบ้าน<br>- ยกเลิก มติ ครม. 2 มีนาคม 2514                              |

| ปัญหา                         | ลักษณะปัญหา/สาเหตุ                                                                                                                                                                                                                                            | พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ                                                                                                                                                                                                                     | ช่วงเวลา       | ผลกระทบ                                                                                                                                                                             | ข้อเสนอ                                                                                                                                        |
|-------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                               | 2514 ให้รักษาไว้เป็นป่าไม้ถาวรทั้งแปลง                                                                                                                                                                                                                        |                                                                                                                                                                                                                                             |                |                                                                                                                                                                                     | - ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ                                                                                                            |
| 4.ปัญหาประตुरะบายน้ำเสีย      | - เกิดจากการขุดคลองเชื่อมต่อคลองละเวงกับประตुरะบายน้ำพรุที่ไหลผ่านพื้นที่นาช่วงน้ำหลากลงสู่คลองละเวง โดยทำการขุดลึกกว่าระดับปากประตुरะบายน้ำ ทำให้ดินใต้ประตูน้ำเกิดการสไลด์แล้วเกิดช่องว่างใต้ประตู ทำให้น้ำทะเลซึมเข้ามาได้ ช่วงน้ำทะเลสูงกว่าประตुरะบายน้ำ | - ม.2 รังมดแดง ต.ดอนทราย<br>- ม.4 บ้านดอนทราย ต.ดอนทราย                                                                                                                                                                                     | น้ำทะเลหนุนสูง | ช่วงฤดูทำนากรณีที่น้ำทะเลหนุนสูง น้ำเค็มจะซึมลอดเข้าใต้ประตูระบายน้ำลงไปนา ทำให้ข้าวได้รับความเสียหายทั้งหมด และเกิดการตกตะกอนเกลือ น้ำเค็มในพื้นที่นา ทำให้ดินนอมความเค็มในระยะยาว | - การแก้ปัญหาควรดำเนินการซ่อมหรือทำประตुरะบายน้ำให้สามารถใช้การได้เป็นปกติ                                                                     |
| 5.ปัญหาน้ำเค็มรุกพื้นที่ทำกิน | - ปากน้ำบางสายเปิดถาวรทำให้น้ำเค็มรุกเข้ามาในพื้นที่ทำกินที่ติดลุ่มน้ำ<br>- คันกั้นน้ำเค็มสมัยก่อน ตั้งแต่สะพานคลองไม้แก่น-สะพานบ้านพ่อเทพ ปัจจุบันทำถนนและใส่ท่อโดยไม่มีประตुरะบายน้ำ ทำให้น้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่นา ระยะทางประมาณ 2 กม.<br>- ประตูน้ำเสีย     | -ม.1 บ้านไม้แก่น ต.ไม้แก่น ประมาณ 30 ราย<br>-ม.2 บ้านสารวัน ต.ไทรทอง คุ้มหมู่บ้าน<br>-ม.4 บ้านปลักแตน (ชุมชนปลักจิก) ต.ไทรทอง 20 หลังคาเรือน (ที่นาเยอะ)<br>-ม.5 บ้านท่าช้าง ต.ไทรทอง 15 กว่าราย<br>-ม.4 บ้านดอนทราย บ้านรังมดแดง ต.ดอนทราย | น้ำทะเลหนุนสูง | ทำให้นาร้าง พืชสวนไม้เจริญเติบโต (แต่ประมงพื้นบ้านประมาณ 300 ครอบครัวได้ประโยชน์)                                                                                                   | -ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามารับทราบและแก้ปัญหาครอบคลุมทุกพื้นที่<br>- ให้อีร้อและมีระบบเปิด-ปิด ท่อ กั้นน้ำเค็ม<br>- ทำประตูน้ำ พร้อมคันดิน |

ที่มา: เวทีสัมมนาสร้างแผนปฏิบัติการจัดการปัญหาขัดแย้งด้านทรัพยากร ระหว่างวันที่ 25-26 มีนาคม 2556 ณ ที่ว่าการอำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี

### 3. ความมุ่งหวังของชุมชน

**ด้านสังคม** ทำให้เกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาระหว่างชุมชนกับชุมชน สร้างความรักความสามัคคี การดูแลเอาใจใส่ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชนและสามารถสร้างความอยู่ดีมีสุขให้กับคนในชุมชนได้

**ด้านเศรษฐกิจ** ทำให้เกิดการประกอบอาชีพในชุมชนมากขึ้น เกิดการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล เน้นการใช้ประโยชน์และสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชนให้ยั่งยืน คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีความมั่นคงปลอดภัยและสามารถพึ่งพาตนเองได้

**ด้านการศึกษา** สามารถเป็นต้นแบบการจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนและเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนในรุ่นต่อไป

### 4. แนวทางแก้ปัญหา

#### 4.1 ปัญหาการระบายน้ำ พรุบาเจาะ-ไม้แก่น

กรมชลประทานปล่อยน้ำพรุลคลอง ทำให้ชาวบ้านที่เลี้ยงปลากระชัง ปลูกและทำให้สัตว์น้ำในคลองธรรมชาติตายและไม่สามารถขยายพันธุ์ได้ มีชาวบ้านร้องเรียนเรื่องแปลงนาที่เขตพื้นที่ตำบลดอนทราย นาที่น้ำพรุน้อยอยู่ไม่สามารถทำนาได้บางช่วงก็แล้งไม่มีน้ำ เสนอให้ออกแบบเป็นโมเดลไม้แก่นทั้งหมด ไม่ใช่แก้ปัญหาเฉพาะดินพรุ แต่ชาวประมงกระชัง แก้ปัญหานาที่โน้นแต่ที่นี้แล้งอีก



ภาพที่ 5-10 ประตุระบายน้ำพรุบาเจาะ-ไม้แก่น

#### ข้อเสนอเร่งด่วน

ส่งเสริมทางด้านความรู้และวิธีการแก้ปัญหาในช่วงที่มีการปล่อยน้ำเปรี้ยวหรือฤดูน้ำหลาก และให้มีการประชาสัมพันธ์ก่อนล่วงหน้าอย่างน้อยประมาณ 1 เดือน ก่อนที่จะมีการปล่อยน้ำเปรี้ยวจากพรุบาเจาะ เพื่อให้ผู้เลี้ยงปลากระชังได้โยกย้ายหรือคิดแก้ปัญหาล่วงหน้า

#### ข้อเสนอระยะยาว

การบริหารจัดการ เช่น การระบายน้ำ ควรใช้การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนตัดสินใจร่วมกัน